

कर्मठगुरुः

मोती लाल बनारसी दास

कर्मठगुरु

मोती लाल बनारसीदास

दिल्ली : काशी हिन्दू विश्वविद्यालय : १९५१

वषाट-महीमहेन्द्र धर्ममातंष्ट

श्रीमद्राजाधिराज श्री १०५ मान् दुर्गासिंहजी

बहादुर C.I.E. सोलन राजधानी के

करकमलों में

समर्पणपत्रम्

स्मृतिश्रीमद्विधिविरुदावलीविनूयितानां गोब्राह्मणप्रतिपातकानां
वषाट (मंजुन)-महीमहेन्द्राणां धर्ममातंष्टानां, पंचारदाद्विपुलभूषणानां
श्री १०५ मद्दुर्गासिंहधर्ममहोदयानां कर्मनीयकरकमलैर् कर्मठगुण्ठास-
सेवं कर्मकाण्ड-मदान्तर-पत्रप्रदर्शकं ग्रन्थं मयदुमानं सप्रश्रयञ्च समर्पयति
श्रीमान्मदनमोल कुरानी श्रीमच्छत्रच्छायाश्रितो
२८-१-९९ विक्रमी मुमुन्दवल्लभो मिश्रः

मवंतन्त्रयन्त्रविद्यावारिधि महामहोपाध्याय-

श्रीमत्पुस्तकालयविहितमहोदयानां

सम्पत्तिपत्रम्

सम्मतिपत्राणि

२

द्विजानां सर्वेषामुपकृतिकरं 'कर्मठगुरुं'
निरीक्ष्याहं मग्ये रुचिररत्नं चित्तहरणम् ।
ललानग्रन्थानां न सदृशमितः किञ्चिदपरं
समीक्षां विद्वांसो विदधतु परं सारसहिताम् ॥ १ ॥
एवं सम्मनुते दृष्ट्वा ग्रन्थरत्नं मनोरमम् ।
श्रीमत्तानात्नहृषोऽयमाचार्योऽमृतवाग्भवः ॥ २ ॥

आ. वा. आचार्य
२०. २. १९ वि०

३

अयं कर्मठगुरुनामको ग्रन्थो मया सनवर्नोक्तिः शास्त्रानुकूलकर्मकाण्ड-
जिज्ञानूनामेवञ्च कर्मशंकास्पद-विषयेषु प्रकाण्डविद्वद्दृष्टराणां महदुपकारिष्यतीति
सम्मनुते—

ज्योतिषग्रन्थालयः,
जयपुरम् ।
१४-५-४२

सिद्धान्तपञ्चाननो
राजपण्डितः केदारनाथशर्मा

४

इदं कर्मठगुरुनाम पुस्तकं विलोकितम् । कर्मकाण्डजिज्ञानूनां कृते
राजज्योतिषीन्निबद्धाचार्यानां विद्वद्यवयवीणां ज्योतिषाचार्याणां "श्रीनुकुन्दवल्लभ-
चर्याणां" परिश्रमं निजान्तं प्रगल्भं मत्वे, तहीतः प्रागानीदृतादृशकर्मकाण्डनग्नहो
लोकानां हिताय, सोऽयमभावोऽपि पूर्ण इदानीमुपलभ्यमानपुस्तकान्तरगतोऽत्र
भूयानस्ति विशेष इति नुत्पष्टं वक्तुं शक्यते, यतो हि चतुर्षु नित्य-नैमित्तिक-
पूजा-होम-युक्तेष्व्यादि-काम्यप्रकरणेष्वपि टिप्पणीप्रदर्शनपुरःसरं यथा च प्रसङ्गा-
नुसारेण सलक्षणविवेचनम्, एवं तत्र तत्र भावार्थसमुल्लेखश्चेति, अतः
सर्वयोगयोगित्वं सन्नुपलभ्यते—

गडदेशान्तर्गत-नुमाडी-वास्तव्यः
अभयानन्दशास्त्री
१०-५-४२

सामग्री-स्मारकपत्रम्

आसन, कुशा, नल, यशीयमस वा तीर्थमृत्तिका, अर्घा, आचमनी, माला—
ध्यायम् । शोभिततिलानि तर्पणार्थम् ।

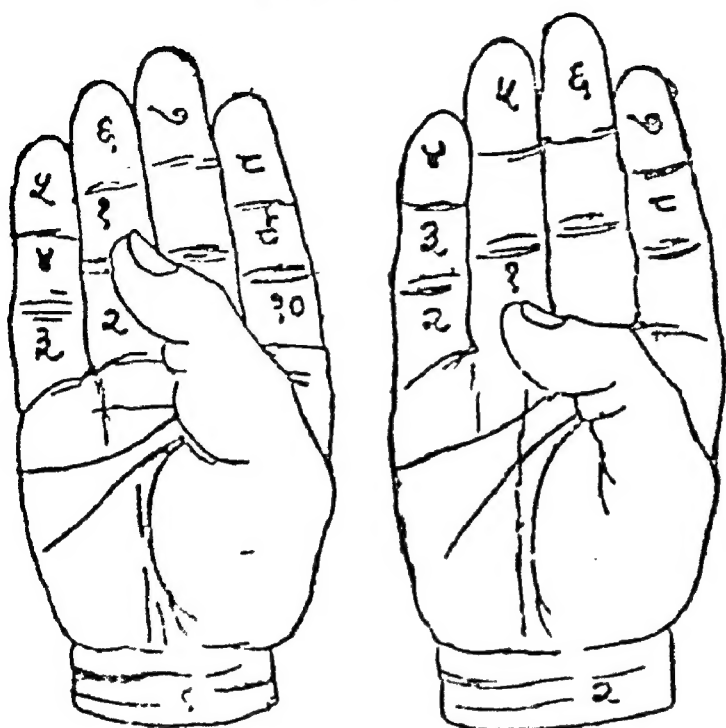
अनुष्ठानादौ देवपूजनसामग्री

१. गङ्गाश्लम्—देवतास्नपनार्थम् ।
२. पद्माभूतम्—
३. शुद्धकेशरम्—चन्दनेन समिश्रणार्थे, गङ्गापत्त्यादिदेवताभ्यः समर्पणार्थञ्च ।
४. रक्तयुग्मम्—देवताभ्यः समर्पणार्थम् ।
५. अष्टाङ्गधूपम्—धूपसम्पादनार्थम् ।
६. धूपाभारपात्रम्—धूपप्रज्वालनार्थम् ।
७. गोपूतम्—ज्योतिषे नीराजनार्थं वा ।
८. कार्पासः—क्षीपवर्तिनिर्माणार्थम् ।

२७. हृदिता—प्रहमपठनार्थम्
 २८. कुम्—कुम्भम्—
 २९. कुशाः—सर्पिःसार्थम् ।
 ३०. यत्तापयताम्—यत्तापम् ।
 ३१. आनमनीयताम्—आनमनार्थम् ।
 ३२. कुशासनम्—उपवेशनार्थम् ।
 ३३. पुष्पाणि—पूजार्थम् ।
 ३४. दक्षिणा—देवतासमर्पणार्थम् ।
 ३५. तन्त्राणि—तन्त्रदेवतासमर्पणार्थम् ।
 ३६. स्तम्भम्—प्रतिमासम् ।
 ३७. कलशः—आसनार्थम् ।
 ३८. यथा—यथासम् ।
 ३९. पञ्चगव्यम्—कलशे प्रक्षेपणार्थम् ।
 ४०. सर्वोत्थी—
 ४१. पञ्चगव्याः—
 ४२. मन्त्रनिष्ठाः—
 ४३. यन्त्राणि—आचार्यादिवर्यार्थम् ।
 ४४. घटाभमाला—
 ४५. गोमृत्नी—
 ४६. शोधितनित्यानि—दहनार्थम् ।
 ४७. अक्षताः—
 ४८. यथाः—
 ४९. गोपृष्ठा—
 ५०. प्रणीता—
 ५१. सुवः—
 ५२. आव्यस्ताली—
 ५३. चरस्ताली—
 ५४. छायापात्रम्—दानार्थम् ।
 ५५. सवत्सा गौः—
 ५६. गोमूत्रम्, गोमयम्, दधि, दुग्धम्, घृतम्—पञ्चगव्यार्थम् ।

करमाला-प्रकारः

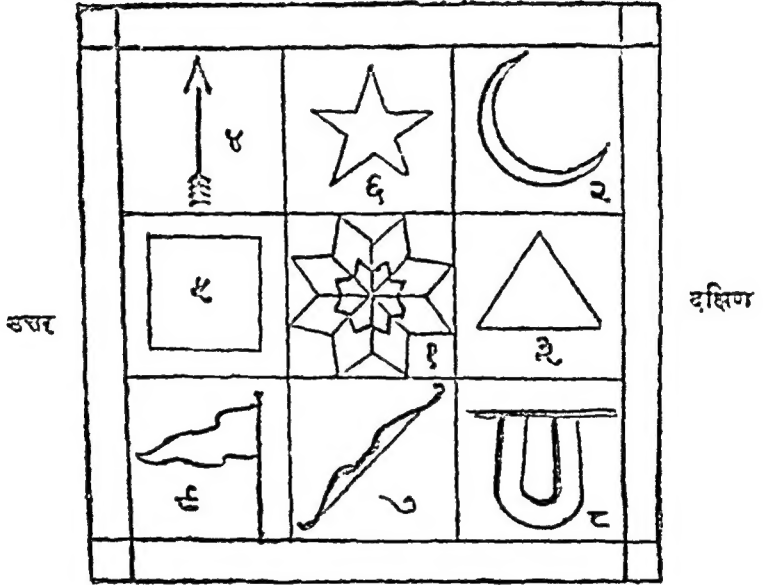

(१) क. गु. पृ. १८ टिप्पण्याम् ।

(२) अनामिका मूलमास्त्रं कनिष्ठादिना एव च ।
तर्जनीनां च पर्यन्तमस्त्रं च संज्ञयेत् ॥

नवग्रहमण्डलचित्रम्

पूर्व

पश्चिम

“सूर्यादिग्रहाणां पूजनाकृतिरेकाङ्कमारभ्य नवपर्यन्तम्”
(क. गु. पृ. १४९)

विषयानुक्रमणिका

विषयः	पृष्ठः	विषयः	पृष्ठः
१ भूमिका	१	२७ स्त्रीणां देवार्चनविधिः	४६
२ सामग्रीसारकपत्रम्		२८ तुलसीपूजाविधिः	४७
नित्यकर्मप्रकरणम् (१)		२९ सदुपदेशाः	४७
३ मङ्गलाचरणम्	१	नैमित्तिककर्मप्रकरणम् (२)	
४ प्रातःस्नानम्	१	१ पार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजनम्	४९
५ प्रातःस्मरणम्	२	२ शिवपूजनम्	५२
६ मृदुपुगीयोत्सर्गविधिः	३	३ वेदसारस्तोत्रम्	५७
७ दन्तधावनविधिः	४	४ अफगाधक्षमापनस्तोत्रम्	५८
८ नशादी स्नानप्रयोगः	५	५ मदान्मृदुअयाष्टकम्	६१
९ गृहे स्नानप्रयोगः	७	६ मदान्मृदुअयस्तोत्रम्	६२
१० उरादी गौस्नानानि	८	७ मानमृदुस्तोत्रम्	६५

विषयः	पृष्ठः	विषयः	पृष्ठः
२३ पुत्रनाथ मङ्गल्यव्ययम्	८४	५१ शाल्मल्योदानविधिः	११६
२४ सुवर्तावराजस्तोत्रम्	८८	५२ आयुष्मन्निवृत्त्यर्थं जन्मोत्सवविधिः	१२०
२५ आदिन्यहृदयस्तोत्रम्	८९	५३ यज्ञोपवीतवाग्गात्री प्राग्प्रतिष्ठा	१२१
२६ सूर्याग्न्यर्घ्यार्पणमुनिपत्न्यम्	९०	५४ यज्ञोपवीतयाग्यम्	१२२
२७ वरगविवानम्	९१	५५ यज्ञोपवीतनामो विष्टोपयोगः	१२२
२८ कामनाभेदेन पुरश्चरणे पृथक् पृथक् संकल्पः	९६	५६ तीर्थभ्रातृविधिः	१२३
२९ त्रयविधिः	९५	५७ भ्रातृदिने संवितृहृत्यम्	१२८
३० श्रीगणेशपटश्रमं व्रजविधिः	१००	पूजाहोमप्रकरणम् (३)	
३१ श्रीशिवपटश्रमं व्रजविधिः	१०१	१ पूजाविधानादौ हार्माग्न्यः	१३१
३२ श्रीविष्णोर्द्विदशाक्षरमं व्रज- प्रयोगः	१०१	२ स्तुतिवाचनादिकम्	१३२
३३ सप्तश्लोकीगीता	१०२	३ संकल्पः	१३३
३४ चतुश्श्लोकीभागवतम्	१०२	४ अंगसंकल्पः	१३४
३५ पञ्चश्लोकीदुर्गा	१०२	५ श्रीमैत्रयनमन्त्रारः	१३४
३६ श्रीवृक्षम्	१०३	६ व्योतिपूजनम्	१३४
३७ श्रीदेवीमानससूत्रा	१०४	७ यज्ञपूजनम्	१३५
३८ श्रीरघुरामस्तोत्रम्	१०५	८ वन्द्यपूजनम्	१३५
३९ संक्षिप्तदानविधिः	१०६	९ श्रीगणपतिपूजनम्	१३५
४० दानसंकल्पोत्तरविधिः	१०७	१० आचार्यादिवरणम्	१३६
४१ दानप्रतिष्ठासंकल्पः	१०८	११ भूतोत्सारणम्	१३७
४२ नानादानेषु संकल्पविधौ वाक्यरचनाप्रकारः	१०८	१२ रक्षागन्धनम्	१३७
४३ शंखदानादिसंकल्पाः	१०९	१३ वनकन्दशाल्यापनम्	१३७
४४ प्रहणदोषशान्तदुर्घदानसंकल्पाः	११०	१४ पुण्यादिवाचनम्	१४०
४५ व्रतप्रहणसंकल्पः	११०	१५ मन्त्रदेवतापूजनम्	१४४
४६ सोपकरणशाल्यादानसंकल्पः	११२	१६ षोडशमातृकापूजनम्	१४४
४७ गुप्तदानसंकल्पः	११३	१७ चतुष्पष्टियोगिनीपूजनम्	१४५
४८ तिलपात्रदानसंकल्पः	११३	१८ विवाहादिकर्मणु वसोर्दाराप्रयोगः	१४६
४९ उपवाध्यायदक्षिणसंकल्पः	११३	१९ आयुष्यवृत्तमन्त्रजपः	१४६
५० तुलादानविधिः	११४	२० उपनयनविवाहादौ नान्दीभ्रातृम्	१४६
		२१ नवप्रहारादिपूजनम्	१४९
		२२ अविदेवतास्थापनम्	१५१
		२३ प्रत्याविदेवतास्थापनम्	१५२

विषयः	पृष्ठः	विषयः	पृष्ठः
८३ पटपद्धतिः		९३ विपरीतप्रत्यङ्गिरा	२७७
(पुनर्भूविवाहविधिः)	२४६	९४ अन्ये कतिचित् काम्यप्रयोगाः	२७८
८४ सूर्यादिग्रहशान्तिः	२४८	९५ अग्निनिर्वापणकौशलम्	२८०
८५ मूलगण्डान्तशान्तिः	२५२	९६ द्वाविंशत्यङ्ग्यन्त्रविधानम्	२८०
८६ कार्तिकेयप्रसूताशान्तिः	२५७	९७ सद्यस्वारोग्यकरं सूर्यार्घ्यदान- विधानम्	२८२
८७ त्रिलालशान्तिः	२५९	९८ रामनामलेखनविधिः	२८२
कान्यकर्मप्रकरणम् (४)		९९ श्रीहनुमन्मन्त्र प्रयोगः	२८५
८८ पुत्रकामेष्टिविधिः	२६३	१०० अपराजिता-स्तोत्रम्	२८५
८९ पञ्चदशीकाम्यप्रयोगः	२७१	१०१ उपसंहारः	२८८
९० पञ्चदशी प्रयोगविधिः	२७१	१०२ आत्मकुलस्थानादि- कथनम्	२८८
९१ दीक्षा विधिः	२७५		
९२ नष्टद्रव्यप्राप्त्यर्थं कार्तवीर्यमन्त्रं	२७५		

इदानीन्तनायाः सर्व्यमन्यानां पाश्चात्यानां सम्यक्ताया दूषितया शिक्षया शिक्षितानां भारतीयानां नवानां यूनामाननेभ्य एवं श्रावं श्रावमतीव वुदति चेतो मे किं भवत्याचारेण विचारेण वा ! शोचस्य कृते पाणिपादस्यैकवारं केनित्—(साहुन) बटिकाया प्रक्षालनमलं भवति किम् ? इत्यादि । मूकमनया समालोचने दोषोऽयमस्माकं शिक्षासरणेव प्रतीयते । ब्रह्मस्तु पुनर्गात्रिणिवाण्यां निबद्धान् निबन्वान् पठन्तोऽपि कर्मकाण्डसम्बन्धीनि नित्य-
नैमित्तिकादिकर्मप्रतिपादकानि ग्रन्थग्रन्थानि दैवदुर्विलसिततया स्पृष्टुमपि न वाञ्छन्ति यदि कश्चिदादिकप्रन्थो भाग्यवशाद् नयनपथमनायासेन जातु समागतश्चेत्तस्मिन् प्रतिपादितं कर्मणो विस्तारं दर्श दर्शमेव व्याकुला इव भीता इव पक्षाघातेन पीडिता इव विरमन्ति ।

बहवो भद्रपुरुषाः पुनः कथयन्तो यद् अहो कथं नु खल्वास्माकीने व्यापारप्रचुरे अभ्य च दास्यमये जीवने वैदिकं कर्मैदं शोभनतया सम्पन्नं भवितुं शक्नोति ! एवमेवं विचारान्मानसे पुरस्कृर्वन्तो न ते किमपि समनुष्ठानं पारयन्त इत्येवं समस्तामपि

आशयेऽहं सञ्जनानां निर्मलरागाणां पुरुषाणां विद्येयतो धार्मिकाणां द्विजाति
 पट्टनां कृते ग्रन्थोऽयं धार्मिककर्मसु प्रीतिमुत्पादयन् पुण्यव्ययम् दृढम् सन्तोषप्रप-
 तीति । मानवस्वभावसुलभानि यानि कानि च स्वर्गस्थानि यद्यपि ग्रन्थेऽनुष्मन्मनस्यं
 भविष्यन्त्येव तथाप्यल्पजमेनं ज्ञनं दयार्द्रहृदो धार्मिकाः पाठकमहोदया हंकारोत्पद्येन
 गुणस्राहिणः सन्तः सन्तस्तत्रभवन्तो भवन्तः स्वस्वनिमित्तेषु भविष्यपरिहर्तनविषयांश्च
 पञ्चप्रेषणादिद्वाराऽवश्यं सूचयेयुः, येन ग्रन्थस्यागामिनि संस्कारये ततोपरिमाज्जनं
 क्रियेत । ग्रन्थेनानेन ब्राह्मणव्रीणां द्विजानिपट्टनां समाजे त्यागः कश्चन भविष्यति
 चेदायासानां मामकीनानां साफल्यं ज्ञान्याभ्युदयमिति, अन्ते च—

स्यादेव मेऽन्तस्तथा मनिमान्मनो वा
 दोषः क्वचित् क्वचिदथापि न कापि शङ्का ।
 नैसर्गिकी मलु गुणीकरणप्रवीणा
 शक्तिः सदा विजयते भुवि सञ्जनानाम् ॥ १ ॥

इति श्रीविद्वत्प्रकाण्ड नैक-निबन्ध निबन्ध-विद्यानन्दनाथ-
 देशिकोक्त्यनुसारं प्रार्थयन् विरचितं भारतीयानां
 द्विजातीनां हितकारिणामनुनगरागमन्य-
 तमो चण्डाटमरीमहेन्द्राश्रितः
 "कुराली"—वाल्म्यः
 सारस्वताभिजनः

श्रीमार्तण्डभवनम्
 कुराली (पञ्चाश)
 २८।१।९९ विक्रमी

श्रीमुकुन्दवल्लभमिश्रः

श्रीगणेशान्वाषट्केभ्यो नमः

अथ कर्मठगुरुः प्रारभ्यते

अथ संगलाचरणम्

गजमुत्तमदुःखदायां पार्वतीं सर्वयुक्ताम्

गुरुवरचरणार्चनेऽसर्वमिष्टिप्रदे च ॥

अपि च यत्नदेवी कन्दर्पी वादयन्ती-

नपि हृदयमन्तां हृत्तन्मूर्ध्नि नैनि ॥ १ ॥

प्रवृत्तौ प्रयोजनम्

गण्डूषत्रयञ्च कृत्वा कृत्वा नेत्रे प्रक्षाल्याचम्य स्वच्छताम्रपात्रे निधाय पिहितं पर्युषितं वस्त्रभूतञ्च जलं पिबेत्ततः स्वेष्टदेवतां नमस्कृत्य प्रातःस्मरणं कौर्तनञ्च कुर्यात् ।

अथ प्रातःस्मरणम्—ॐ श्री गं नमः, ॐ श्रातरग्नि प्रातरिन्द्र ॐ हवामहे
प्रातर्निमित्राववदणा प्रातरविश्वना । प्रातर्भगम्पूषणमरुतणस्पतिप्रतः सोममुत
न ॐ हुवेम ॥ १ ॥ प्रातःस्मरामि भवभीतिमहार्तिशान्त्यै नारायणं गरुडवाहन-
मञ्जनाभम् । ग्राहामिभूत-वर-वारण-मुक्तिहेतुं चक्रायुधं तन्मण-वारिज-पत्र-
नेत्रम् ॥ २ ॥ प्रातः स्मरामि गणनाथमनाथवन्धुं सिन्दूरपूर्ण-परिशोभित-गण्ड-
युग्मम् । उदण्ड-विघ्न-परितुण्डनचण्डदण्डमान्दण्डलादि-सुरनायक-वृन्द-
वन्द्यम् ॥ ३ ॥ प्रातः स्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यम्, रूपं हि मण्डलमृचोऽथ
तनुर्यजूंषि । सामान्य यस्य किरणाः प्रभवादिहेतुं, प्रत्या हरात्मकमलक्ष्यम-
चिन्त्यरूपम् ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशम्, गंगाधरं वृषभवाहन-
मन्त्रिकेशम् । खट्वाङ्ग-शूल-वरदाभय-हस्तामीशम्, संसाररोगहरमौषधम-
द्वितीयम् ॥ ५ ॥ प्रातः स्मरामि शरदिन्दुकरोज्ज्वलाभाम्, सद्रत्नवन्मकर-
कुण्डलहारशोभाम् । दिव्यायुधार्जितसुनीलसहस्रहस्ताम्, रक्तोत्पलाभचरणां
भवतीं परेशाम् ॥ ६ ॥ त्रैलोक्य-चैतन्य-मयादिदेव ! श्रीनाथ ! विष्णो ! भवदा-
ह्नयैव । प्रातः समुत्थाय तव प्रियार्थं संसारयात्रामनुवर्तयिष्ये ॥ ७ ॥ जानामि
धर्मं न च मे प्रवृत्तिर्जनान्यधर्मं न च मे निवृत्तिः । त्वया हृषीकेश ! हृदि
स्थितेन यथा नियुक्तोऽस्मि तथा करोमि ॥ ८ ॥ सुप्तः प्रबोधितो विष्णो हृषीकेशेन
यत्त्वया । यद्यत्कारयसे कर्म तत्करोमि तवाज्ञया ॥ ९ ॥ अज्ञानतिमिरान्धस्य
ज्ञानाङ्गन-शलाकया । चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ १० ॥ ब्रह्मा
मुरारिखिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहु-
केतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ ११ ॥ वैष्णवं पृथुं हृद्यमर्जुनञ्च शाकुन्तलेयं
भरतं नलञ्च । रामञ्च यो वै स्मरति प्रभाते तस्यार्थलाभो विजयश्च हस्ते ॥ १२ ॥
शंकरं शंकराचार्यं केशवं वादरायणम् । सूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः
पुनः ॥ १३ ॥

(१) उवाच पश्चिमे रात्रे ? तत आचम्य चोदकम् । सुवशुद्वयर्थमादौ तु
गण्डूषत्रितयं चरेत् ॥ गण्डूषकरणसमये-आपूर्वं शीतलजलेन मुखं प्रसिञ्चेत् पानीयविन्दु-
विसरैः नयने सदैव ॥ विजयवारमखिलाक्षिरुजापहारी कर्मैतदुक्तमधियोगि गुरुप्रसिद्धम् ॥
(२) ब्राह्मे काले समुत्थाय गणेशादीन्मरुततः । प्रातःस्तोत्रं मंगलानि पठित्वा
शौचमाचरेत् । (अंगिरास्मृतिः) ॥ (३) ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैस्तेतायां द्वापरेऽर्चयन् ।
यदान्नोति तदान्नोति कलौ मङ्गल्यं केशवम् ॥

मातृपितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च । संसारेष्वनुभूतानि यानि नाल्पानि
चापरे ॥ १४ ॥ धर्मस्थानमहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे नृहन्ता-
विशन्ति न पण्डितम् ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरोधेन च कश्चिच्छृणोति मे ।
धर्मार्थश्च कामश्च स किमर्थं न मेज्यते ॥ १६ ॥ न जानु कामाज्ज भयाज्ज
लोभादसं त्यजे जीवितस्यापि हेनोः । धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्यक्त्ये जीवो नित्यो
हेतुस्त्य त्यक्त्यः ॥ १७ ॥ इमां भारतमावित्रीं प्रातरुध्याय यः पठेत् । न भान्त-
फलं प्राप्य परं प्रसाधिगच्छति ॥ १८ ॥ कर्तव्यीर्याजुनो नाग राजा ब्राह्मण-
यान । गोऽस्य संकीर्तयेत्तम कन्य उत्थान मानवः ॥ १९ ॥ न तस्य विजयाद्वा
स्यायष्टा न भवे पुनः ॥ इत्यादिपौगणमन्त्रान् पठित्वा 'ॐ नमो ब्रह्मणे देवि
पर्यन्तनमण्डिते । विष्णुपति नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं शमन्त मे ॥' (मन्त्र पाठ)
इति प्राथम्येच्छाय हस्तेन नृष्ट्वा आम्नानुसारेण च भूमीं पादं कृत्वा तदादिमह-
त्यानि पश्येत् ।

अथ मृगपूरीतोन्मर्गविधिः

च विधायाष्टगण्डूपान् वामभागे कृत्वा उपवीती विष्णुस्मरणं कुर्यात्ततः शुद्धसार्पपतैलेन नस्याभ्यङ्गपूर्वकं वलाद्धं प्रसाणेन व्यायामकार्यं कार्यम् ।

अथ दन्तधावनविधिः

प्रतिपददर्शयतिरिक्तदिने विहितवृक्षोद्भवं द्वादशाङ्गुलं कनिष्ठिकाप्र-
वत्तथूलं सत्वचं निषिद्धकाष्ठवर्जितं दन्तकाष्ठं प्रक्षाल्याभिमन्त्रयेत्, तद्यथा—

यावद्दम् । (आ० पं०) ॥ (१) मूर्त्तोत्तमं तु चतुरः पुरीषे त्वष्टसंख्यकान् । कुर्याद्
द्वादश गण्डूपान् भोजने दन्तधावने । (आ० पं०) ॥ (२) पुरतः सर्वदेवाश्च दक्षिणे
पितरस्तथा । ऋषयः पृष्ठतः सर्वे वामे गण्डूपमाचरेत् ॥ (आश्वलायनः) ॥ (३)
कटुतैलादिनित्यार्थे नित्याभ्यासेन योजयेत् । मुगन्वदनाः स्निग्धमित्त्वना विमलेन्द्रियाः ।
निर्वर्लीपलितव्यङ्गा भवेयुर्नस्यशीलिनः । (भा० प्र०) ॥

(४) अम्यङ्गं कारयेन्नित्यं सर्वेष्वङ्गेषु पुष्टिदम् । शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण
शीलयेत् । सार्पपं गन्धतैलञ्च दत्तैलं पुष्पवासितम् । अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुप्यति कदा-
चन । (रविवारादिनिषिद्धदिनेष्वपीति भावः) । नवज्वरी अजीर्णा च नाम्यक्तव्यः
कदाचन । तथा वितस्त्रे वान्तश्च निरुद्धो यश्च मानवः । (५) हृदिस्थानस्थितो वायुर्यदा
वक्त्रं प्रपद्यते । व्यायामं कुर्वतो वन्तोस्तद्दलार्घस्य लक्षणम् । (सुश्रुते) ॥ किंवा ललाटे
नासायां गात्रसंधिषु कक्षयोः । यदा सञ्जायते त्वेदो व्यादन्तु तदादिशेत् । (भा० प्र०) ॥
(६) न च व्यायामिनं मर्त्ये मर्दयन्त्यरयो भयात् । न चैनं सहस्रकर्म्य जरा समधि-
रोहति ॥ व्यायामो हि सदा पथ्यो वृद्धिनां स्निग्धभोजिनाम् । स च शीते वसन्ते च तेषां
पथ्यतमः स्मृतः ॥ सर्वेष्वृतुष्वहरहः पुंभिरात्महितैषिभिः । बलस्यार्धेन कर्तव्यो व्यायामो
हन्त्यतोऽन्यथा ॥ वयोव्रलक्षणीराणि देशकालाशनानि च । समीक्ष्य कुर्याद् व्यायाममन्यथा
रोगमानुयात् ॥ रक्तपित्ती कृशः शोषी श्वासकासक्षयातुरः । भुक्तवान्त्रीषु च क्षीणो
भ्रमात्तश्च विवर्जयेत् । (सुश्रुते) ॥ व्यायामदृढगात्रस्य व्याधिर्नास्ति कदाचन । विरुद्धं
वा विदग्धं वा भुक्तं शीघ्रं विपच्यते । (भा० प्र०) ॥ (७) स्तनं प्रातर्कषाय दन्तधा-
वनपूर्वकम् । आचरेदुपमि स्नानं तर्पयेत्पितृदेवताम् । (आह्निके) ॥ मुखे पथ्युपिते नित्यं
भवत्यप्रयतो नरः । दन्तधावनमुद्दिष्टं जिह्वोल्लेखनिका तथा ॥ अथो मुखविशुद्धयर्थे गृही-
यादन्तधावनम् । आचान्तोऽन्यशुचिर्वस्मादकृत्वा दन्तधावनम् । (वृ० सं०) ॥ (८)
प्रतिपददर्शपष्टीषु नवम्यां रविवासरे । व्यतीपाते च संक्रान्त्यां दन्तकाष्ठं न भक्षयेत् । इति
व्यासः । उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्यादन्तधावनम् । (विष्णु०) ॥ (९) सर्वं कण्टकिनः
पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः । (ल० हा० स्मृ०) ॥ निम्बश्च तित्त्के श्रेष्ठः कायाये खदिर-
स्तथा । मधुको मधुरे श्रेष्ठः करञ्जः कटुके तथा ॥ (१०) तत्रादौ दन्तपवनं द्वादशाङ्गुल-
मायतम् । कनिष्ठिकापरीणाहमृज्वन्प्रस्थिकमम्रणम् (धन्वन्तरिः) ॥ अन्यच्च कनीन्यग्रसमं
स्यौल्ये सक्त्वा द्वादशाङ्गुलम् । प्रातर्भूत्वा च यतवाग्भक्षयेदन्तधावनम् ॥ (वि० स्मृ०) ॥
(११) कुशं काशं पलाशञ्च निशुपं वस्तु मक्षयेत् । तावद्भवति चाण्डालो यावद्दह्नां न पश्यति ॥

‘आयुर्वर्त्तं यशो वचः प्रजापशून् वसूनि च । ऋतुप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च तन्ने देहि
वनस्पते’ इत्यमिमन्त्र्य ‘ॐ अन्नाशाय व्यूहध्व ॐ सोमो राजा’दभागमत् । स मे
मुखं प्रमाक्ष्यते यशसा च भगेन च’ इति पठित्वा प्रथमं कूर्चं विधायैकं दन्तं
शनैःशनैः यावच्छुद्धिं दन्तधावनम्, मौनीं सन् पाटिततच्छकटेन चापाकृतिना
जिह्वालेखनं कृत्वा प्रक्षाल्य’ तस्याग्नम्, चलमूलाशामयाभिभूतदन्तद्वन्द्वं नदा
यवुत् (मौलश्री) त्वक्चूर्णपणं घृतं (ववृत्) त्वक्चर्चणं च यन् । अजी-
र्णादि’ रोगेषु काष्ठालाभे’ निषिद्धदिनेषु च या अपां द्वादशगणहर्षैश्चतस्रिणां
तर्जन्यूनान्मुलिभिर्वा मुखशुद्धिः कार्या, जिह्वालेखनं सर्वत्र भवति. वनः द्वादश-
गणहर्षोत्तरं दक्षिणकर्णं शृङ्गा विष्णुं स्मरेत् ॥

अथ नद्यादी’ प्रातःस्नानप्रयोगः

त्मनः श्रुतिस्मृति-पुराणोक्त-फलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा कायिक-
वाचिक-मानसिक-सांसर्गिक-ज्ञाताज्ञात-स्पर्शास्पर्श-भुक्ताभुक्त-पीता-पीतादि-
सकल-पातकनिरासपूर्वकमासन-भोजन-शयन-गमनादिष्वनृतभाषणादि-दोष-
निरसन-द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् अमुकतीर्थे' तटाके वा प्रातः स्नानमहं
करिष्ये इति संकल्प्य-अरुणकिरणयुक्तां प्राचीं दिशमवलोक्य सूर्याभिमुखः
तीर्थानि प्रार्थयन् 'ॐ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । आगच्छन्तु
पवित्राणि स्नानकाले सदा मम । ॐ तीर्थराजाय नमः, ॐ वरुणाय नमः, अधिष्ठा-
त्र्यश्च तीर्थानां तीर्थेषु विचरन्ति याः । देवतास्ताः प्रयच्छन्तु स्नानाद्वां मम
सर्वदा ॥ ॐ अतिक्रूर महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां
दातुमर्हसि ॥ इति सम्प्रार्थ्य नाभिमात्रजले गत्वा अधोलिखितमन्त्रेण
न्मुञ्जाञ्जलिहस्तेन तीर्थाभिमन्त्रणं कुर्यात् 'ॐ उरु ॐ हि राजा वरुण-
श्चकार सूर्याय पन्था मन्वंतवाऽउ । अपदे पादाप्प्रतिधातवे कर्तापवक्ता
हृदयाविवधश्चिन् । नमो वरुणाभिष्टुठितो वरुणस्य पाशः' इत्याभिमन्त्र्य
'ॐकारेण' त्रिगद्यत्ये, 'ॐ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ।
उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतशत्रुना । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया
दुष्कृतं कृतम् ।' इत्यङ्गानि सृदाऽऽलिप्य 'ॐ आपो हिष्ठ्या मयो भुवः ॐ
तान ऊर्जे दधात न ॐ महैरणाय चक्षसे ॐ यो वः शिवतमो रसः ॐ तस्य
भाजयते ह नः ॐ उशतीरिव मातरः ॐ तस्मा अरं ग मामवः ॐ यस्य क्षयाय
जिन्नय ॐ आपो जनयथा च नः ॥' इति मार्जनं कृत्वा ब्रह्मति जले प्रवाहा-
भिमुखः स्थिरः सूर्याभिमुखो मौनी नासिकां कर्णाभ्यां कराभ्यां पिधाय निमज्ज्यो-
न्मज्ज्य स्नायाञ्जलि'स्याकण्ठमञ्जनस्नानम् । ततः 'ॐ मानस्ताके तनये मानऽ-
आयुपि मानो गोषु मानोऽअश्वेषु रीरिषः । मानो वीरान्द्रुद्रभामिनो व्वधीर्ह-
विष्मन्तः सदमित्वा हवामहं, अनेन गोमयेन मूर्द्धाचक्षुर्ज्ञानि विलिप्याधोलिखित-

(१) निपातादुद्धृतं पुण्यं ततः प्रत्यवगोदकम् । ततोऽपि सारसं पुण्यं ततो
नादैवमुच्यते ॥ तीर्थतोयं ततः पुण्यं गङ्गातोयं ततोऽधिकम् । प्रतिग्रहादपावृत्तः सन्तुष्टो
येन केनचित् ॥ अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमनुते ॥ अकल्कको निरारम्भो लब्धाहारो
जितेन्द्रियः । विमुक्तः सर्वपापिभ्यः स तीर्थफलमनुते ॥ (२) स्नानार्थं निषिद्धजलम्—
तृणपर्णात्करयुतं कष्टं विपसंयुतम् । योऽवगाहेत् वर्षाषु पिवेद्वापि नवं जलम् । स बाह्या-
भ्यन्तगन् गेगान् प्राप्नुवाञ्छिप्रगेव हि । (यन्वं०) ॥ अमावे देवतातानां, सरितां सरसां
तथा । उद्धृत्य चतुरः पिण्डान्यारके स्नानमाचरेत् । (पारके इत्यनुसृष्टजले) ॥ (३)
उपत्युपति यन्तानं सन्ध्यायानुदितेऽपि वा । प्राज्ञपत्येन तत्तुल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
(शीतकः) ॥ (४) अद्विष्यश्च शिरोरोगिणश्चाकण्ठमञ्जनं स्नानं समर्तकयोपिताम् ।
(कालायनविकटिकासूत्रे हरिहरमाध्वे) ।

शरीरशुद्धयर्थम् उष्णोदकेन' गृहे प्रातः स्नानमहं करिष्ये' इति संकल्प्य पादौ शीतोदकं प्रक्षिप्य तदुपर्युष्णोदकेन पात्रमापूर्य तेन जलेन गङ्गादिदीर्घानि स्मरन्निर्वातस्थले स्नायात् । ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ सुरधुनि मुनिकन्ये तारयेः पुण्यवन्तम्, स तरति निजपुण्यैस्तत्र क्रिन्ते महत्त्वम् । यदि च गतिविहीनं पापिनं तारयेत्सौ, तदपि च तव मातस्त्वन्महत्त्वं महत्त्वम् ॥ आपो नारा इति प्रोक्तास्ता प्ल-
त्यायनं पुनः । तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरान्यहम् ॥ ॐ नमो नारायणा-
येत्यादि हरिनामस्मरणपूर्वकमनेन विधिना बाल्यवार्द्धक्यातुरतया बहिर्गन्तुम-
शक्तो गृहे तप्तोदकेनापि' अशिरस्कमपि स्नायात् सुखार्थी चैतरेनिलं (सावुन)
संत्यज्य आमलकैः सह स्नायात् । इति गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

अथ ज्वरादौ गौणस्नानानि'

अतिबाल्यवार्द्धक्यातुरतया' अस्वास्थ्ये सति उष्णोदकेनापि स्नानं कर्तुम-
शक्त्यत्रैतदा गौणस्नानं कर्तव्यम्, तद्यथा—आचम्य' 'ॐ अद्येत्यादि देशकालौ'
संकीर्त्य सन्ध्याद्यधिकारार्थम् अमुकस्नानमहं करिष्ये । इति यथानिमित्तं
संकल्पादि कृत्वा स्नानं विधेयम् ॥

तन् ॥ बाष्पां कूपे तडागे वा नद्यां वा चोष्णवारिणा । प्रातः स्नानं सदा कुर्वाण्येनैव
तदातुरः ॥ कारोग्याभावे—इक्षुराणः फलं मूलं पयस्ताम्बूलमौषधम् । भक्षयित्वापि
कर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः । (च० वि म०) ॥

(१) रविचक्रान्तिवारिषु ग्रहणेषु शशिक्षये । व्रतेषु चैव पृथीषु न स्नायादुष्ण-
वारिणा ॥ मृते जन्मनि संक्रान्ती श्राद्धे जन्मदिने तथा । अस्तुद्वयत्यर्थाने चैव न स्नाया-
दुष्णवारिणा । (वृ० म० सं०) ॥ (२) उष्णाम्बुनाथः कायस्य परिपेको बलापहः ।
तेनैव तूत्तमाङ्गस्य बलहृत्केशचक्षुषोः ॥ (३) यः सदामलकैः स्नानं कुर्वते खलु मानवः ।
वातपित्तकफान् जित्वा जीवेद्दृढं यतः सुखी ॥ अन्यच्च—

यः सदामलकैः स्नानं करोति स विनिश्चितम् । बलीपलितनिर्मुक्तो जीवेद्दृढं यतः
नरः । ('वात्रीफलैः स्नानममात्रिगोष्वस्तु') ॥ (४) व्यायामं व्यवसायञ्च स्नानं संक्रमणानि
च । ज्वरमुक्तो न सेवेत यावन्नो बलवान् भवेत् ॥ (५) अस्त्रमर्ध्यान्धरीरस्य देशकालाद्य-
पेक्षया । मन्त्रस्नानादिकाः सत केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥ अशिरस्कं भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ
तु कर्मिणाम् । आर्त्रेण वाससा वापि मार्जनं दैहिकं विदुः । (जात्राभिः) ॥ स्नानमाचमनं
दानं देवतापितृतर्पणम् । शूद्रोदकैर्न कुर्वीत तथा मेवाद्भिनिःसृतेः ॥ (वाचस्पतिः) ॥
(६) स्नानमर्दितनेत्रस्य कर्णरोगातिवारिषु । आध्मानपीनसाजीर्णमुक्तवस्तु च गर्हितम् ॥
(७) सर्वथाचमनस्याभावे मार्कण्डेयः—कुर्यादाचमनं त्वयं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनम् ।
कुर्वीतालम्भनं वाऽपि दक्षिणं श्रवणं दृश्येत् ॥

गौणस्नानानि—(क) आपो द्विष्टेति त्रिभिर्मन्त्रैः अङ्गानां प्रोक्षणं

मन्त्रस्नानम् ॥ (ख) गायत्र्या दशकृत्वा जलमभिमन्त्र्य तेन सर्वाङ्गप्रोक्षणं

गायत्रम् ॥ (ग) आर्द्रवस्त्रेण मार्जनं कापिलम् ॥ (घ) विष्णुचिन्तनं योगिक-

मित्यादि स्नानान्तराणि सन्ति तेषां मध्ये यथामग्नवं विधेयम् । गौणस्नाने

जपमन्त्रादी शुद्धिर्न तु श्राद्धदेवार्चनादी प्राप्तायते विकल्पः ॥

अथ 'मन्त्रागमोक्तम्'

षाक्यशतेन च । विष्णोर्नामसदस्रेण शिखाग्रन्थि करोम्यहम् ॥ (इत्यनेन वा
धर्मायान्, वट्टायां केवलं संस्पृशेदेष ॥

सुस्पृशः—ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः (इति पठित्वा) ॐ वाग्वाक् ॐ
प्राणः प्राणः ॐ चतुश्चक्षुः ॐ श्रोत्रं श्रोत्रम् ॐ नाभिः ॐ हृदयम् ॐ कण्ठः ॐ
कलाटम् ॐ शिरः ॐ शिखा ॐ बाहुभ्यां यशोवल्गम् । (इतीन्द्रियायायतनानि
जलाद्रंक्षेपकरम्य मध्यमानामिकाभ्यां संस्पृशेत्) ॥

अभिषेचनम्—ॐ, ॐ पुनातु, ॐ भूः पुनातु, ॐ भुवः पुनातु, ॐ
स्वः पुनातु, मरुः पुनातु, ॐ जनः पुनातु, ॐ तपः पुनातु, ॐ नस्यं पुनातु, ॐ
नस्यचित्तुर्घरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । ॐ सर्वं पुनातु
(वामकरे जलमादाय दक्षिणानामिकाया प्रतिमन्त्रं जले मूर्च्छातमभिषेजेत्) ॥

देवताग्निमुखमुपनयने प्राणायामे विनियोगः । ॐ शिरसः प्रजापतिर्ऋषिरूपदा
गायत्री छन्दो ब्रह्माग्नि-वायुसूर्या देवता यजुः प्राणायामे विनियोगः (इति
ऋष्यादिकं स्मृत्वा) ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि
धियो यो नः प्रचोदयात् (इत्यात्मनः रक्षार्थं समन्तात् प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपे-
त्ततो' स्वस्तिकाद्यासनः संमीलितनयनो मौनी प्रणायामत्रयं कुर्यात् तत्राङ्गुष्ठेन
दक्षिणनासापुटं निरुध्य वामनासापुटे वायोरादानकाले)—ॐ भूः ॐ भुवः
ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गो देवस्य
धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॐ आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ।

(इति जपत्राभौ विष्णुं ध्यायेत् ततः अंगुष्ठानामिकाकनिष्ठिकाभिर्नासा-
पुटद्वयं निरुध्य वायोर्धारणकाले ॐ भूरित्यादि पठन् हृदये ब्रह्माणं ध्यायेत् ।
कनिष्ठिकानामिकाभ्यां वामनासापुटनिरोधे दक्षिणनासापुटेन वायोस्त्यागकाले
पुनरपि ॐ भूरित्यादि.....पठत्सललाटे शिवं ध्यायेत् । अनेन प्रकारेण एकः
प्राणायामो भवति, एवं त्रयः प्राणायामाः प्रतिसन्ध्यं कार्याः) ।

मन्त्राचमनम्

प्रातः सन्ध्यायाम्—ॐ सूर्यश्चमेति ब्रह्मा ऋषिः प्रकृतिश्छन्दः सूर्यो
देवता अपामुपस्पर्शने विनियोगः । (ततः करे चुलुकोदकं गृहीत्वा) ॐ सूर्यश्च
मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्वाच्या पापमकार्प
मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रात्रिस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिद्-
दुरितं मयि इदमहमापोऽमृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा (इत्याचमन्य
पुनस्तूष्णीं द्विगचामेत् ततश्च करं क्षालयेत्) ।

(१) जानूर्ध्वरन्तरे सम्यक् कृत्वा पादतले उभे । ऋजुकायः समासीनः स्वस्ति-
कासनमुच्यते (यो० शा०) । आदिशब्दात्सुखासनादि, “तत्र स्थिरमुखमासनम्” (यो०
सू०) । (२) नित्यदेवार्चने होमे सन्ध्यायां श्राद्धकर्मणि । स्नाने दाने तथा ध्याने
प्राणायामात्रयः स्मृताः । (व्यासः) । (३) नीलपंकजविख्यातमानीय नाभिमध्यतः ।
महात्मानं चतुर्बाहुं केयूरं तं हरिं सरेत् (वृ० पा० सं०) । (४) हृत्पद्मे कुम्भके
ध्यायेद् ब्रह्माणं पङ्कजासनम् । रक्तेन्द्रीवरवर्णाभं चतुर्वक्त्रं पितामहम् । (वृ० पा० सं०) ।
(५) रेचके शङ्करं ध्यायेत्सललाटस्थं त्रिशूलिनम् । शुद्धस्फटिकसंकाशं संसारार्णवतारकम् ।
(६) एवं द्यसनसंरोधे देवतात्रयचिन्तनात् । अग्निवाय्वम्बुसंयोगादन्तरं शुद्ध्यते त्रिभिः ।
(वृ० पा० सं०) । न प्राणो नाप्यपानेन वेगाद्वायुं समुत्सृजेत् । ये न सक्तं करस्याश्च
निःश्वासो नैव चालयेत् । शनैर्नासापुटाद्वायुमुत्सृजेत्तु वेगतः (याज्ञ०) । (७) कांस्ते-
नायसपात्रेण त्रपुषीसकपित्तलैः । आचान्तः शतकृत्वोऽपि न कदाचन शुद्ध्यति (आह्निक-
कारिका) । (८) त्रिवृदाचमनम् ।

मन्त्र्याहमन्त्र्यायाम्—ॐ आपः पुनन्विति विष्णुर्वापिस्तुष्टुम् सन्द

आपो देवता अपास्तुपत्नर्जने विनियोगः । ॐ आपः पुनन्तु प्रथिवीं प्रथिवीं पुनता
पुनतातु माम्, पुनन्तु प्रथिवीं प्रथिवीं पुनतातु माम्, यदुत्तिष्ठन्ममोत्तमं च
यदा दुश्मनि नम सच पुनन्तु मामापोऽमतां च प्रतिप्रदधेन्यादा ॥

सायं मन्त्र्यायाम्—ॐ अग्निश्चमेति रुद्रकपिः प्रहर्षितः दोऽग्निर्देवता

अपास्तुपत्नर्जने विनियोगः । ॐ अग्निश्च मा सन्तुश्च सन्तुपत्नश्च सन्तुष्टुमेभ्यः
पापेभ्यो रक्षन्तां यदा पापमकार्य मनसा वाचा हन्ताभ्यां यदुत्तिष्ठन्ममोत्तमं च
यदा दुश्मनि नम सच पुनन्तु मामापोऽमतां च प्रतिप्रदधेन्यादा ॥

समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्णवाद्घि सम्बत्सरो अजायत अहोरात्राणि विद्वद्विश्वस्य
मिषतो वशी । सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयद् दिवश्च पृथिवीश्चान्तरि-
क्षमथो स्वः । (इत्यनेनाग्राय दक्षिणनासया पापपुरुषं निरस्य तज्जलं नावलोक्य
वाममागे श्रितौ निक्षिपेत्) ।

उपस्पर्शः—ॐ अन्तश्चरसीति तिरश्चीन ऋषिरनष्टुप् छन्दः आपो
देवता अपामुपस्पर्शने विनियोगः । ॐ अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः,
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् (इत्याचामेत्) ॥

श्रीसूर्यार्घ्यदानम्—ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्रीछन्दोऽग्निदेवता ।
महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि अग्निवाय्वादित्या
देवताः गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिर्गायत्रीछन्दः सविता देवता श्रीसूर्यार्घ्यदाने
विनियोगः (सूर्याभिमुखस्तिष्ठन् गन्धाक्षतपुष्पयुक्तानि त्रीण्यर्घ्याणि दद्यात्) ।
ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्,
ॐ ब्रह्मस्वस्तुपिणे श्रीसूर्यनारायणाय नमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम (इत्यर्घ्यत्रयं दत्त्वा
दत्तार्घ्योदकेन चक्षुःश्रोत्रस्पर्शनञ्च कुर्यात्)^१ कालातिक्रमे सति चतुर्थं प्रायश्चि-
त्तार्घ्यं देयम् ।

श्रीसूर्योपस्थानम्—(उत्थाय भूम्यलग्नगुल्फतलभागो वा भूम्यलग्न-
चरणार्धभागो वा स्वस्तिकाकारपाणिः^२ सूर्याभिमुखः सूर्योपस्थानं कुर्यात्)—
ॐ उद्वयमित्यस्य प्रत्कण्व ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने विनि-
योगः । ॐ उद्वयमित्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषिर्गायत्री छन्दः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने
विनियोगः । ॐ चित्रमित्यस्य कौत्स ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने
विनियोगः । ॐ तच्चक्षुरिति दध्यङ्घ्राथर्वण ऋषिरक्षरातीतपुर उष्णिक् छन्दः सूर्यो
देवता सूर्योपस्थाने विनियोगः । ॐ उद्वयं तमसस्पस्तिः पश्यन्त उत्तरम्, देवं देवत्रा
सूर्यमग्नम् ज्योतिरुत्तमम् । ॐ उद्वयं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः दृशे विश्वाय
सूर्यम् । ॐ चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्ने आप्राणावापृथिवी

(१) कराम्यां तोयमामन्त्र्य गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । आदित्याभिमुखस्ति-
ष्ठन्निः क्षिपेत्तन्वयोः द्वयोः । मध्याह्ने तु सकृच्चैव क्षेपणीयं द्विजादिभिः ॥ ईषन्नग्नः प्रभाते
तु मध्याह्ने ऋजुर्मन्त्रिः । उपविष्टस्तु सायाह्ने भूमावर्च्यं विनिक्षिपेत् (योगीशः) ।
अप्रवाहोदकस्तनानं विप्रदादावनेजनम् । गायत्रीजपमर्थ्यञ्च आदित्याभिमुखश्चरेत् । (स्मृ०) ॥
(२) कालातिक्रमे सति ॐ आकृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्न मृतममर्त्यञ्च हिरण्म-
येन सविता रथेन देवो याति भुवनानि पश्यन् । ब्रह्मस्वस्तुपिणे श्रीसूर्यनारायणाय नमः
प्रायश्चित्तार्घ्यं इदमर्घ्यं दत्तं न मम । अनेन प्रकारेण चतुर्थार्घ्यं दद्यात् ॥ (३) प्रातस्तु
स्वस्तिकाकारौ मध्याह्ने तूर्ध्वाहुकौ । सायं मुकुलिताकारौ उपस्थाने करौ लूतौ ।

गायत्रीमन्त्रः—ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
 धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् (एवं प्रवाल-लद्वाक्ष-स्फटिकमौक्तिकादिनिर्मितया
 मालया कर्मालया वा मन्त्रार्थं ध्यायन्मन्त्रैर्ना सूर्याभिमुखस्तिष्ठन् आमण्डल-
 दर्शनस्थायं शक्तिं जपेत् ततः करसन्पुटं कृत्वा ॐ देवागातु विदोगातु विस्वा-
 गातु नितमनसस्तत इमं देवयज्ञं स्वाहा वागेयाः (इति पठित्वा दक्षिणकरे
 जलमावाप)—

जपार्पणम्—अनेन प्रातः सन्ध्याङ्गमूतेन अमुकसंख्याकेन गायत्रीमन्त्र-
 जपार्पणं कर्मणा श्रीभगवान् ब्रह्मस्वरूपं सविता प्रीयतां नमः । (इति जलं
 क्षिपेत्) ।

प्रार्थना—यद्दक्षरपदत्रयं मात्रादीनस्तु यद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देवि
 प्रसीद परमेश्वरि । (इति प्रणिपत्य) ।

श्रीद्वयप्रदक्षिणा—ॐ यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च ।

पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् । अनायासेन मरणं विना दैत्येन जीवन्तम् ।
(इति सम्प्रार्थ्य) ।

अर्पणम्—(जलं गृहीत्वा) ॐ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्या-
त्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् । करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्प-
यामि ॥ अनेन प्रातः सन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान् ब्रह्मस्वरूपी पर-
मेश्वरः प्रीयतां नमः (इति जलं क्षिपेत्) । ततो द्विराचमनम् । ॐ ऋग्वेदाय
स्वाहा, ॐ यजुर्वेदाय स्वाहा, ॐ सामवेदाय स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्—ॐ अथर्व-
वेदाय नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः ।
आसनाधः जलं क्षिप्त्वा । ॐ शुक्राय नमः इत्युच्चार्य स्वमस्तके मृदं धृत्वा
सन्ध्यावशिष्टजलं क्षिपेत् ।

॥ इति सन्ध्याप्रयोगः ॥

सूतके सन्ध्याविधिः—तूष्णीं त्रिराचम्य प्राणानायम्य आपो-

(१) मध्याह्ने—मध्याह्नम्, सायंकाले—सायम् इत्यूहः कार्यः । (२) मध्याह्न-
सायं सन्ध्ययोः ब्रह्मस्वरूपी इत्यस्य स्थाने क्रमेण सूरविष्णु इति योजनीयम् ॥ (३) होमे
भोजनकाले च सन्ध्ययोरुभयोरपि । आचान्तः पुनराचामेदन्यत्रापि सकृत्सकृत् । द्विराचम्य
ततः शुद्धः स्मृत्वा विष्णुं सनातनम् ॥ (४) अप्रोक्षितजपस्थानाच्छक्रो हरति तजपम् ।
तन्मृदा-लक्ष्म कुर्वति ललाटे तिलकाकृति ॥ (५) पादशेषं पीतशेषं सन्ध्याशेषं तथैव च ।
शुनो मूत्रसमं तोयं पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ (६) सन्ध्याफलम्—सन्ध्यामुपासते ये तु
सततं शंसितव्रताः । विधूतपापास्ते यान्ति ब्रह्मलोकं सनातनम् (अत्रिः) । दिवा वा यदि
वा रात्रौ यदज्ञानकृतं भवेत् । त्रिकालसन्ध्याकरणात्तत्सर्वं विप्रणश्यति । (याज्ञ०) ॥
सन्ध्याऽकरणे दोषः—नानुतिष्ठति यः पूर्वा नोपास्ते यश्च पश्चिमात् । स शूद्रवद्विह्वलः
पर्वस्माद् द्विजकर्मणः ॥ सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । यदन्यत्कुरुते कर्म न
तस्य फलभाग्भवेत् । (दक्षः) । स्नानं सन्ध्यां त्यजन्निप्रः सप्ताहाच्छूद्रतां व्रजेत् (कात्या-
यनः) ॥ दोषापवादः—देवाग्निद्विजविद्यानां कार्ये महति संस्थिते । सन्ध्याहानौ न
दोषोऽस्ति यत्सत्पुण्यसाधनम् ॥ सन्ध्यात्यागे प्रायश्चित्तम्—सर्वथा सन्ध्यालोपे प्रति
सन्ध्यमेकोपवासोऽयुतमष्टोत्तरशतसहस्रं वा गायत्रीजपः । अत्यशक्तौ सत्यां सन्ध्यालोपे
शतगायत्रीजपः द्वयहं त्रयहं लोपे तदावृत्तिः ततः परं कृच्छ्रादि कल्प्यम् । (ध० सि०
सा०) ॥ राष्ट्रभङ्गे नृपक्रोधे रोगार्ते सूतकेऽपि च । सन्ध्यावन्दनविच्छित्तिर्न दोषाय कदा-
चन । (जमदग्निः) ॥ (७) सन्ध्यामिष्टिं चरुहोमं यावज्जीवं समाचरेत् । न त्यजेत्सूतके
वापि त्यजन् गच्छेद्दधौ द्विजः ॥ अशक्तौ निर्जले देशे मृतौ जाते च सूतके । जपेच्च मानसीं
सन्ध्यां कुशवारिविवर्जिताम् ॥ अन्यच्च—सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।
होमः श्रौते च कर्तव्यः शुष्कान्नादथवा फलेः । (कात्यायनः) (८) सूतके मृतके
कुर्यात्प्राणायाममन्त्रकम् । तथा मार्जनमन्त्रांश्च मनसो । मर्जयेत् ॥

हिष्ठति मार्जनमन्त्रान्मनसोच्चार्य मार्जयेत् गायत्रीमन्त्रं सन्त्यगुच्चार्य सूर्या-
याऽर्घ्यं दद्यात्, जलेन प्रदक्षिणं कृत्वा गायत्रीजपं मनसा दशवारं कृत्वा
सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यादिति । अशौचे होम- (वैश्वदेव) दानप्रतिग्रह-स्वाध्याय-
पराश्रमभक्षणादि न कुर्यात् ।

अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः

दर्भासनोपरि प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य "ॐ पवित्रस्यो
वैष्णव्यो सवितुः" ।

(अनेन मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयोरनामिकयोः कुशवित्रे कृत्वा सङ्कल्पः)
ॐ अद्य पूर्वोच्चारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ नमोऽस्तुतः
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तपुण्यफलप्राप्त्यर्थं ॐ तस्मै श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यथाशक्ति
ब्रह्मयज्ञेनाहं यज्ञे ! अथातो ब्रह्मयज्ञं व्याख्यास्यामः, ॐ इषत्वाद्विषु त्वं ब्रह्मान्तेषु
दशप्रणवसहितेषु याः क्रियास्तत्र विवस्वानृषिः प्रजापतिर्देवता सर्वाणि
छन्दांसि सर्वाणि सामानि प्रतिलिङ्गोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञे विनियोगः ।

न्यासाः—ॐ गौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः । ॐ विश्वानित्रजन-
दग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः । ॐ बलिष्ठकश्यपाभ्यां नमः नासिकयोः । ॐ अत्रदे
नमः वाचि ॐ गायत्र्यग्निभ्यां नमः शिरसि । ॐ उष्णिक्स्ववितृभ्यां नमः
ग्रीवायाम् । ॐ बृहतीबृहस्पतिभ्यां नमः हनौ । ॐ बृहद्रथन्तर्यावाप्रथिवीभ्यां
नमः बाह्वोः । ॐ त्रिन्दुविन्द्राभ्यां नमः नाभौ । ॐ जगत्तादित्याभ्यां नमः
श्रोण्योः । ॐ अतिच्छन्दाप्रजापतिभ्यां नमः लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञीयवैश्वानराभ्यां

नमः गुदे । ॐ अनुष्टुप्त्रिंशेभ्यो देवेभ्यो नमः ऊर्वोः । ॐ पंक्तिमरुद्भ्यो नमः जान्वोः । ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः पादयोः । ॐ विच्छन्दावायुभ्यां नमः नासापुटस्थप्राणेषु । ॐ न्यूनाक्षराछन्दोभ्यो नमः सर्वाङ्गेषु । (ततो वामहस्ततले कृत्वा दर्भजलयवाक्षतचन्दनादीन् श्लिष्ट्वा तदुपरि दक्षिणहस्त-मधोमुखं कृत्वा दक्षिणजानूपरि निधाय वक्ष्यमाणमन्त्रान्पठेत्) ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । ॐ इषे त्वोर्ज्जेत्वा व्वायवस्य देवो वससविता प्रार्पयतु इश्रेष्ठतमाय कर्मणऽआप्या-यदध्वमग्निं न्याऽइन्द्राय भागम्प्रजावतीरनमीवाऽअयश्स्मा मावस्तेनऽईशत मावशऽ सोऽधुवाऽअस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीर्यजमानस्य पशून्पाहि ॥ १ । १ ॥ ॐ व्वसोः पवित्त्रम् ॥ २ । १ । ॐ हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । योऽसावादित्ये पुरुषः सोऽसावहम् ॥ १७ । ४० ॥ ॐ खन्त्रह्य ॥ १८ । ४० ॥ ॐ व्रतमुपैष्यन्नन्तरेणाहवनीयम् ।

ॐ अग्निमीले^१ पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।

होतारं रत्नधातमम् ।

ॐ अग्नऽआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

निहोतारः सत्सिबर्हिषि ।

ॐ शन्नो देवीरभिष्टुयऽआपो भवन्तु पीतये ।

शंयोरभिस्रवन्तु नः ।

ॐ अथानुवाकान्^२ वक्ष्यामि । ॐ मण्डलं^३ दक्षिणमक्षि हृदयम् । अथ^४ शिक्षां प्रवक्ष्यामि । अथातोऽधिकारः^५ फलयुक्तानि कर्माणि अथातो^६ गृह्यस्थाली-पाकानां कर्म । वृद्धिरादैच्^७ । समाम्नायः^८ समाम्नातः । मयरसतजभनलग-सम्मितम्^९ । पञ्च^{१०} सम्बत्सरमयं युगाध्यक्षम् गौःगमा^{११} । अथातो^{१२} धर्मजिज्ञासा । अथातो^{१३} ब्रह्मजिज्ञासा । योगीश्वरं याज्ञवल्क्यम्^{१४} । नारायणं^{१५} नमस्कृत्य ।

(१) एवमेव सर्वाङ्गानि योजयित्वा वेदमयः सम्पद्यते । शापानुग्रहसमर्थो भवति ब्राह्मं तेजश्च वर्द्धते न कुतश्चिद्भयं विन्दते । (६० अ० ४।१३) । (२) ज्ञतपथ ब्रा० आदिभागः । (३) ऋग्वेदस्यादिमो मन्त्रः । (४) सामवेदस्यादिमो मन्त्रः । (५) अथर्वणवेदस्यादिमो मन्त्रः । (६) अनुवाकसूत्रस्य प्रथमश्लोकस्यादिभागः । (७) सर्गपुरुषसूत्रस्य प्रथमकण्डिकाया आदिभागः । (८) शिक्षायाः प्रथमश्लोकस्यादिभागः । (९) कात्यायनश्रौतसूत्रस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमकण्डिकाया आदिमे द्वे सूत्रे । कात्यायन-श्रौतसूत्रस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमकण्डिकाया आदिमे द्वे सूत्रे । (१०) पारस्करगृह्यसूत्रस्य प्रथमकण्डस्य प्रथमकण्डिकायाः प्रथमसूत्रम् । (११) अष्टाध्याय्याः प्रथमसूत्रम् । (१२) निरुक्तस्यादिशब्दाः (१३) छन्दः प्रथमश्लोकस्यादिभागः । (१४) ज्योतिषस्य प्रथमश्लोकपूर्वाङ्गम् । (१५) निवण्डोरारम्भशब्दाः । (१६) पूर्वमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य प्रथमसूत्रम् । (१७) उत्तरमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादस्य प्रथमसूत्रम् । (१८) याज्ञवल्क्यस्मृत्यैः प्रथमाध्यायस्य प्रथमश्लोकस्यादिभागः । (१९) महाभारतप्रथमश्लोक-

इति विद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः ।

वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥

(एवं ब्रह्मयज्ञं विधाय पाण्योर्गृहीतकुशादीन् उत्तरस्यां दिशि त्यक्त्वा)

अर्पणम्—अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा श्रीभगवान्परमेश्वरः प्रीयतां नमः । ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु । अनध्यायेऽल्पं पर्वण्यल्पतरं पठेत् ।

ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।

न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥

ॐ विष्णवे नमो विष्णवे नमो विष्णवे नमः ॥

इति ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

अथ तर्पणप्रयोगः

आचम्य पूर्वाभिमुख उपविष्ट उपवीती सङ्कल्पं कुर्यात् । ॐ अद्य पूर्वोच्चारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तसकलदुरितक्षयाय ब्रह्मावाप्त्यै देवर्षिमनुष्यपितॄणां स्वपितॄणां च तर्पणमहं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य ताम्रपात्रे श्वेतगन्धयवाक्षताश्वेतसुगन्धितपुष्पाणि तुलसीदलसहितानि तथा प्रादेशमात्रप्रमाणान्-प्रागग्रान् त्रीन् कुशान् स्थापयित्वा तर्पणार्थं उदकपूरणम् ॐ आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः । ये तर्पणेऽत्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते । ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मादयो देवता इहागच्छतेह तिष्ठत गृह्णीध्वमेतान् जलाञ्जलीन् । इत्यावाह्य देवतीर्थेन^१ पात्रान्तरे^२ जलपूर्णे^३ गर्ते वा प्रतिमन्त्रमेकैकं^४ अक्षतमिश्रं^५ जलाञ्जलिं दद्यात् । ॐ ब्रह्मा तृप्यताम् । ॐ विष्णुस्तृप्यताम् । ॐ रुद्रस्तृप्यताम् । ॐ प्रजापतिस्तृप्यताम् । ॐ देवास्तृप्यन्ताम् । ॐ छन्दांसि

स्यादिभागः । (१) तर्पणन्तु शुचिः कुर्यात्प्रत्यहं स्नातको द्विजः । देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रमम् । (शातात०) शूद्रोदकैर्न कुर्वीत तथा मेषाद्विनिवृत्तैः (वायु० पु०) ।

(२) अग्रेस्तु तर्पयेद्देवान्मनुष्यान्कुशमध्यतः । पितृस्तु कुशमूलाग्रैर्विधिः कौशे यथाक्रमम् ।

(दक्षः) । (३) कनिष्ठदेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रङ्करस्य च । प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात्

(या० व०) । ब्रह्मादीनुपवीती तु देवतीर्थेन तर्पयेत् । निवीती कायतीर्थेन मनुष्यान्सनकादि-

कः । दक्षिणे पितृतीर्थेन जलं सिञ्चेयथाविधि । (यो० या०) । प्रादेशमात्रमुद्धृत्य सजलं

प्राङ्मुखः सुरान् । उदङ्मनुष्यांस्तर्पयेत्पितृन्दक्षिणतस्तथा (शु० या० आ०) । (४) पात्राद्वै

जलमादाय शुभे पात्रान्तरे क्षिपेत् । जलपूर्णेऽथवा गर्ते न स्थले तु विवर्हिपि (हारीतः) ।

हेमरौप्यताम्रकांस्यमये पात्रे न मृण्मये । यत्र पूतस्थलं तत्र तर्पणं स्यान्नदीजले । अन्यच्च—

मार्जनं तर्पणं श्राद्धं न कुर्याद्धारिधारया (अंगिराः) । (५) एकैकमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ

तु सनकादयः । अहन्ति पितरस्त्रींस्त्रीन् स्त्रिया एकैकमञ्जलिम् (व्या०) । ग्रन्थान्तरे

विशेषः—मातृमुख्यास्तु यास्तिष्ठतासां त्रींस्त्रीन् जलाञ्जलीन् । दद्यान्मातृव्रीभिन्नस्त्रीभ्य

एकाञ्जलिं तथा । (६) अक्षतैस्तर्पयेद्देवान् इति वचनात् ।

नृप्यन्ताम् । ॐ वेदास्तृप्यन्ताम् । ॐ ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐ पुराणाचार्या-
 स्तृप्यन्ताम् । ॐ गन्धर्वास्तृप्यन्ताम् । ॐ इतराचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ सन्वत्सरः
 सावयवस्तृप्यन्ताम् । ॐ देव्यस्तृप्यन्ताम् । ॐ अप्सरसस्तृप्यन्ताम् । ॐ देवानु-
 गान्तृप्यन्ताम् । ॐ नागास्तृप्यन्ताम् । ॐ सागरास्तृप्यन्ताम् । ॐ पर्वतास्तृप्य-
 न्ताम् । ॐ सरितस्तृप्यन्ताम् । ॐ मनुष्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ यक्षास्तृप्यन्ताम् ।
 ॐ रक्षांसिस्तृप्यन्ताम् । ॐ पिशाचास्तृप्यन्ताम् । ॐ सुपर्णास्तृप्यन्ताम् । ॐ
 भूतानिस्तृप्यन्ताम् । ॐ पशवस्तृप्यन्ताम् । ॐ वनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । ॐ औषध-
 स्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यन्ताम् । (तत उत्तराभिमुखो निर्वीर्ता)—
 ॐ भूर्भुवः स्वः सनकादयः सप्त मनुष्या इहागच्छन्तिह तिष्ठन्तु गृह्णन्वेताञ्ज-
 लाञ्जलीन् (इत्यावाह्य वदगग्रान् कुशान् दक्षिणहस्तस्य कनिष्ठिकामूलप्रदेशे
 धृत्वा प्रजापतितीर्थेन यवमिश्री द्यौ द्वावज्जली कुशमध्यतो दद्यात्)—ॐ सनक-
 स्तृप्यन्ताम् २ । ॐ सनन्दनस्तृप्यन्ताम् २ । ॐ सनावनस्तृप्यन्ताम् २ । ॐ कपिल-
 स्तृप्यन्ताम् २ । ॐ आसुरिस्तृप्यन्ताम् २ । ॐ बौदुस्तृप्यन्ताम् २ । ॐ पञ्चशिख-
 स्तृप्यन्ताम् २ । (ततो दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुरपसन्धं विधाय)
 ॐ भूर्भुवः स्वः कव्यवाहनलादयः सप्तदिव्यपितर इहागच्छन्तिह तिष्ठन्तु
 गृह्णन्वेताञ्जलाञ्जलीन् (इत्यावाह्य तानेव दर्भान् दक्षिणाग्रमूलान् द्विगुणीकृत्य
 तेषां मध्यं वामहस्तस्यांगुष्ठतर्जन्यन्तरे धृत्वा मूलाग्राणि दक्षिणहस्तस्यांगुष्ठतर्जनी-
 मध्यप्रदेशे कृत्वा पितृतीर्थेन द्विगुणदर्भकृष्णतिलमिश्रितां त्नीत्नीञ्जलाञ्जलीन्
 दद्यात्) ॐ कव्यवाहनलास्तृप्यन्ताम् ३ । ॐ अर्यमणस्तृप्यन्ताम् । ॐ अग्नि-
 श्वात्ताः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐ सोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐ बर्हिषदः
 पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐ भूर्भुवः स्वश्चतुर्दश यमा इहागच्छन्तिह तिष्ठन्तु
 गृह्णन्वेताञ्जलाञ्जलीन् । (इत्यावाह्य दिव्यपितृवत्तर्पयेत्) ॐ यमाय नमः ३ ।
 ॐ धर्मराजाय नमः ३ । ॐ मृत्यवे नमः ३ । ॐ अन्तकाय नमः ३ । ॐ वैवस्वताय
 नमः ३ । ॐ कालाय नमः ३ । ॐ सर्वभूतक्षयाय नमः ३ । ॐ औदुम्बराय नमः
 ३ । ॐ देव्याय नमः ३ । ॐ नीलाय नमः ३ । ॐ परमेष्ठिने नमः ३ । ॐ वृकोदराय
 नमः ३ । ॐ चित्राय नमः ३ । ॐ चित्रगुप्ताय नमः ३ । (जीवत्पितृक एतावदेव
 तर्पणं कुर्यान् स्मृतपितृकस्तु) ॐ भूर्भुवः स्वस्मत्पितर इहागच्छन्तिह तिष्ठन्तु
 गृह्णन्वेताञ्जलाञ्जलीन् (इत्यावाह्य पूर्ववत् स्वपितृ तर्पयेत्)—ॐ अमुकगोत्रः

(१) कण्ठावलिभित्तश्चैव ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् । तन्निर्वीकमिति ख्यातं शस्तं कर्मणि
 मानुषे । (२) विना स्नानमुदयेन विना ताप्रतिलैस्तथा । विना दर्भैश्च मन्यैश्च पितृणां नोप-
 तिष्ठते (मर्त्यत्रिः) । तित्रभावे निषिद्धे हि सुवर्णरत्नान्विते । तदभावे निषिद्धे तु दर्भे मन्त्रेण
 वा पुनः (गोमित्रः) । समस्यां रविवारे च गृहे जन्मदिने तथा । निशासन्ध्यानु पुत्रार्थं न
 कुर्यात्तिष्ठपणम् । अन्यच्च—विवाहे चोपनयने चौले सति यथा क्रमः । वर्णमद्वैतदर्धञ्च नेत्येके

अस्मत्पिता' अमुकशर्मा' वसुस्वरूपस्तृप्यताम्, इदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ ।
 ॐ अमुकगोत्रः अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा रुद्रस्वरूपस्तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्मै
 स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रः अस्मत्प्रपितामहः अमुकशर्मा आदित्यस्वरूप-
 स्तृप्यताम् इदञ्जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रा अस्मन्माता अमुकनाम्नी
 गायत्रीस्वरूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रा अस्मत्पिता-
 मही अमुकनाम्नी सावित्रीस्वरूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । ॐ
 अमुकगोत्रा अस्मत्प्रपितामही अमुकनाम्नी सरस्वतीस्वरूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं
 तस्यै स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रः अस्मन्मातामहः अमुकशर्मा—रूपस्तृप्य-
 ताम्, इदञ्जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रः अस्मत्प्रमातामहः अमुक-
 शर्मा—रूपस्तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । ॐ अमुकगोत्रः अस्मद्-
 वृद्धप्रमातामहः अमुकशर्मा—रूपस्तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्मै स्वधा नमः ३ ।
 (अथ मातामह्यादीनेकैकवारन्तर्पयेत्)—ॐ अमुकगोत्रा अस्मन्मातामही अमुक-
 नाम्नी—रूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्यै स्वधा नमः १ । ॐ अमुकगोत्रा अस्म-
 त्प्रमातामही अमुकनाम्नी—रूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं तस्यै स्वधा नमः १ । ॐ
 अमुकगोत्रा अस्मद्बृद्धप्रमातामही अमुकनाम्नी—रूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं
 तस्यै स्वधा नमः १ । ततः स्त्री-पुत्र^१-कन्या^२-भ्रातृ-पितृन्याचार्य्य-गुरुपाध्याय-
 स्वसृपुत्र-मातुल-शिष्य-पितृष्वसृ-मातृष्वसृ^३ श्वसुर^४ मित्रादिभ्यः^५ एवैकाञ्जलिं
 दद्यात् । पुरुषाः सपत्नीकाः सपुत्राः स्त्रियः सभर्तृका ज्ञेयाः ।

अथैकाञ्जलिदानम्—ॐ येऽब्रान्धवा-बान्धवा ये येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।

ते सर्वे तृप्तिमायान्तु येऽस्मत्तोयाभिकांक्षिणः ॥ आब्रह्मस्तस्वपर्ग्यन्त देवर्षिपितृ-
 मानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः ॥ अतीतकुलकोटीनां सप्त-
 द्वीपनिवासिनाम् । आब्रह्म भुवनाल्लोकानिदमस्तु तिलोदकम् (इत्यञ्जलित्रयं
 दत्त्वा) ॐ अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धा कुले मम । भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु

तिलतर्पणम् ॥ (श्रौधायनः) । अत्रापवादः—पृथ्वीचन्द्रोदये—तीर्थे तीर्थे विशेषेषु गङ्गाया
 प्रेतपक्षके । निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितम् ॥

(१) तर्पणे पितृणामनुक्रमः—ताताम्भात्रितयं सपत्नजननीमातामहादित्रयम् ।
 सस्त्रिस्त्रीतनयादितातजननीस्वमातरः सस्त्रियः ॥ ताताम्भाऽऽत्मभगिन्यपत्यध्वयुग्जाया पिता
 सद्गुरुः । शिष्याप्ताः पितरो महाल्यविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ (२) शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं
 वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु । गुप्तान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं शूद्रजनमनः । (श्रौधायनः) । (३) चेद्यदा
 सापत्नमाता तदात्र ॐ अमुकगोत्रा अस्मत्सापत्नमाता अमुकनाम्नी—रूपा तृप्यताम्, इदञ्जलं
 तस्यै स्वधा नमः ३ ॥ (४) यदि तस्य भार्या सुतो वा मृतस्तर्हि सपत्नीकः ससुत इत्यूहः
 कार्यः ॥ (५) यदि तस्या भर्ता सुतो वा मृतस्तर्हि सभर्तृका ससुता इत्यूहः कार्यः ॥

अथ गृहे देवार्चन विधिः

अथ पञ्चायतनदेवतास्थापनम्

(१) श्रीशिवपञ्चायतनम्			(२) श्रीविष्णुपञ्चायतनम्		
विष्णु	सूर्य		शिव	गणेश	
	शिव			विष्णु	
देवी	गणेश		देवी	सूर्य	
(३) श्रीसूर्यपञ्चायतनम्			(४) श्रीदेवीपञ्चायतनम्		
शिव	गणेश		विष्णु	शिव	
	सूर्य			देवी	
देवी	विष्णु		सूर्य	गणेश	
(५) श्रीगणेशपञ्चायतनम्					
	विष्णु	शिव			
	गणेश				
	देवी	सूर्य			

प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा स्वासने उपविश्य पवित्रपाणिः श्रीस्वेष्टपञ्चायतनं पुरतः संस्थाप्य वामे कलशं गन्ध-पुष्प-धूपनैवेद्यादीनि दक्षिणे निधाय आचम्य प्राणानायम्य ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः ।

(१) यो मोहादधालस्यादकृत्वा देवार्चनम् । भुङ्क्ते स याति नरके सूक्ष्मेऽपि जायते (आहि०) । (२) विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रद्धयापि च । तद्वरन्त्यसुरास्तस्य मूढत्वादकृतात्मनः ॥ श्रद्धाविधिसमायुक्तं कर्म यत्क्रियते नरैः । शुचिभिश्चैकचित्तैस्तु तदानन्त्याय कल्प्यते (वृ. पा. सं.) ॥ (३) शम्भौ मध्यमते हरीनहरभूदेव्यो हरौ शङ्करे भास्ये नागसुतारवौ हरगणेशाजाम्बिकाः स्थापिताः । देव्यां विष्णुहरैकदन्तरवयो लम्बोदरेऽजेश्वरे नार्योः शङ्करभागतोऽतिमुखदो व्यस्तास्तु ते हानिदाः ॥ (४) कुशपवित्राभावे हेमपवित्रं धार्यम् ॥ (५) सौवर्णा राजती वापि ताम्री रत्नमयी तथा । शैली दारुमयी वापि लोहसंघमयी तथा ॥ अंगुष्ठपूर्वादारभ्य वितस्ति यावदेव तु । गृहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः (मत्स्य पु०) ॥ गृहे लिङ्गद्वयं नार्च्यं गणेशत्रयमेव च । द्वौ शङ्खौ नार्चयेच्चैव भग्नश्च प्रतिमां तथा ॥ नार्चयेत्तु तथा मत्स्यकूर्मादिदशकं तथा । शालिग्रामाः समाः पूज्याः समेषु द्वितयं न हि ॥ विपमा नैव पूज्यास्तु विपमेष्वेकमेव हि ॥ शालिग्रामशिलभक्त्या पूजनीया सचक्रका । खण्डिता स्फुटिता वापि शालिग्रामशिल शुभा । (५० पु०) । ग्रन्थान्तरे—एका मूर्तिर्न पूज्यैव गृहिणा स्वेष्टमिच्छता । अनेक मूर्तिसम्पन्नः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ (६) व्यास—शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छ शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अपः पाणिनखे सृष्ट्वा गान्धेयस्तु वै द्विजः सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवमृषिरब्रवीत् ॥

स्वस्तिनस्ताक्षर्योऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्देधातु । सुशान्तिर्भवतु । ॐ
 अद्येत्यादि देशकालौ स्मृत्वा, अमुकगोत्रः अमुकशर्मा समात्मानः श्रुतिस्मृति-
 पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये (स्वेष्टदेवप्रीतये वा यथाशक्ति यथाज्ञानं
 यथामिलितोपचारद्वयैः श्रीगणपत्यादिनानादेवतापूजापूर्वकम् अमुकपञ्चायतन-
 पूजनकर्माहं करिष्ये । तत्रादौ दिग्प्रक्षणं कलशाराधनं शंखघण्टाद्यर्चनञ्च
 करिष्ये । (वामहस्ते अक्षतान् गृहीत्वा) । ॐ भूतानि राक्षसा वापि अत्र
 तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्यपगच्छन्तु पूजाकमे करोम्यहम् ॥ ॐ यदत्र संस्थितं
 भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वतः । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ।
 (इत्यभिमन्त्र्य सर्वदिक्षु धिकिरेत्) तत आत्मनो वामभागे पूजाकलशे ॐ गङ्गा
 च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि-जलेऽस्मिन् सन्निधिं
 कुरु ॥ ॐ सर्वे समुद्रास्सरितस्तीर्थानि च ह्रदाः नदाः । आयान्तु देवपूजार्थं
 दुरितक्षयकारकाः । ॐ सप्तकोटिमहातीर्थान्यावाहयामि (इति साञ्जलि तीर्थान्या-
 वाह्यं हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा) — ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं
 सपरिवारं सायुधं सशक्तिकमावाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प-
 यामि नमस्करोमि (इति संप्राथम्यं ततः अनामिकया कलशं स्पृष्ट्वा) ॐ वं वरु-
 णाय नमः (इत्यनेनाभिमन्त्र्य तस्मादुदकादुदकं गृहीत्वा) ॐ अपवित्रः पवित्रो
 वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।
 इत्यनेन पूजासम्भारानात्मानञ्च सम्प्रोक्ष्य ततः शंखध्वनिं कृत्वाऽऽत्मनो दक्षिणे
 कलशजलेन तं प्रक्षाल्याधारपात्रे विन्यस्य पुनः कलशजलेन गायत्र्या प्रपूर्य च)
 ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यपुरोहितः । तमीमहे महागयम्, ॐ भूर्भुवः
 स्वः शंखस्य देवतायै नमः । आवाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धपुष्पाणि समर्पयामि
 नमस्करोमि (इति सम्पूज्य प्रार्थयेत्) अव्यात्स नः कुमुदकुन्दमृणालगौरः,
 शंखो हरेः करतलाम्बुजराजहंसः । नादेन यस्य सुरशत्रुविलासिनीनां नीव्यो
 भवन्ति शिथिला जघनस्थलीषु ॥ त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ।
 पूजितस्सर्वदेवैश्च पाञ्चजन्यं नमोऽस्तु ते । (इति साञ्जलि साम्प्रार्थ्यं घण्टां
 प्रपूजयेत्) ॐ आगमार्थन्तु देवानां गमनार्थन्तु रक्षसाम् । कुरु घण्टे वरं नादं
 देवतास्थानसन्निधौ (इति घण्टां वादयित्वा) ॐ भूर्भुवः स्वः घण्टास्थाय
 गरुडाय नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि
 नमस्करोमि ।

(१) शिवविष्णुसूर्यादि । (२) सृष्ट्यन्वनामिकाग्रेण कचिदालोकयन्नपि ।
 अनुगन्धेन सर्वत्र सदैवमभिमन्त्रयेत् ॥ (३) स्नाने धूपे तथा दीपे नैवेद्ये भूपणे तथा ।
 घण्टानादं प्रकुर्वीत तथा नीरांजनेऽपि च ॥

उत्तरस्याम् । ततः पूर्वतः क्रमात्—ॐ प्राच्यैः नमः इति पूर्वे । ॐ अवाच्यै नमः इति दक्षिणे । ॐ प्रतीच्यै नमः इति पश्चिमे । ॐ उदीच्यै नमः इति उत्तरे । दत्तानां बलीनां मध्ये प्राक्संस्थं—ॐ ब्रह्मणे नमः । ॐ अन्तरिक्षाय नमः । ॐ सूर्याय नमः इति मध्ये । ततो ब्रह्मादीनां बलित्रयाणामुत्तरे, ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः । ॐ उषसे नमः । ॐ भूतानां पतये नमः । इत्युत्तरोत्तरम् । इति भूतयज्ञो द्वितीयः ॥

ततो देवानां नैवेद्यार्पणम्—श्रीदेवसन्मुखपवित्रस्थले चतुरस्रमण्डलोपरि नैवेद्यपात्रं सोपस्करं निधाय—ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति मन्त्रेण पात्रसमन्ताच्चलधारया पंक्तिवारणं कुर्यात्, तदन्तं गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य नैवेद्योपरि तत्तुलसीदलं निधाय धेनुमुद्रां प्रदक्ष्य सव्यहस्तायाङ्गुलीः समानाः कृत्वा नैवेद्यमर्पयेत्—ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा । ॐ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तद्दहं भक्त्युपहृतमश्रमि प्रयत्नात्मनः (इति समर्प्य नैवेद्यमध्ये पानीयं समर्पयामि, उत्तरापोशनं समर्पयामि, हस्तप्रक्षालनं मुख-प्रक्षालनं च समर्पयामि, मुखवासार्थं ताम्बूलं (तदभावे गन्धपुष्पं) समर्पयामि ।

अथ पितृयज्ञस्तृतीयः—ततोऽपसव्येन दक्षिणाभिमुखः पातितवाम-जानुः ब्रह्मादिवलित्रयस्य दक्षिणप्रदेशे पितृतीर्थेन—ॐ पितृभ्यः स्वधा नमः इति पितृयज्ञस्तृतीयः । सव्यं विधाय बलिशेषान्नलिप्तापात्रं प्रक्षाल्य तज्जलं ॐ यक्ष्मै-तत्ते निर्णेजनं नमः इति मन्त्रेण ब्रह्मादिब्रह्मलितो वायव्यां दिशि उत्सृजेत् । पूर्व-द्वारद्वेदत्रयं ब्रह्मयज्ञः कार्यः ॥

अथ मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः—अतिथिप्राप्तौ भोजनपर्याप्तमन्नं षोडशप्रास-मितं वा अतिधेरभावे प्रासचतुष्टयं प्रासमितं वा निवीत्युदङ्मुखः प्राजापत्येन तीर्थेन—ॐ हन्त ते सनकादिननुष्येभ्यो नमः इति मनुष्ययज्ञः ॥

(१) गृहे वदन्ति सिद्धान्तं तद्विष्णोः प्राङ् निवेद्य च । दद्याद् देवर्षिपितृभ्यस्त-
तोषां तृत्तिकारणम् ॥ (२) वामहस्तेन गृहीतलघुवस्त्रेण स्वेनैवाच्छादितेन नैवेद्यमर्पयेत् ।
(३) अतिथिप्राप्तमनाहूतं देशकाल उपस्थितम् । अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्व-
मागतः ॥ विप्रो वा यदि वा द्वेष्टो मूर्खः पण्डित एव वा । वैश्वदेवे तु सप्रति सोऽतिथिः
स्वर्गसंक्रमः ॥ (पराशरः) अतिथिपूजने बृहस्पतिः—ग्रीयते स्वागतेनाग्निरासनेन
शतक्रतुः । पितरः पादशौचेन भोजनेन प्रजापतिः ॥ नाग्निहोत्रेण दानेन नोपवासोप-
वेशनेन । देवाश्च परितुष्यन्ति यथा त्यतिथिपूजनात् (शंखः) ॥ (४) प्रासप्रमाणं
भिश्चा स्नादप्रासचतुष्टयम् । अग्रे चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः ॥ भोजनं हन्तकारं
वा अग्रं भिक्षामथापि वा । अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथा विमवमात्मनः ॥

अथ पञ्चवलिहरणम्—(विष्णुसम्यं कृत्वा) ॐ देवा मनुष्याः पशवो

चयांसि सिद्धाः सयक्षोरगदैत्यसङ्गाः । प्रेताः पिशाचास्तरेवः समस्ता ये चाश-
मिच्छन्ति मया प्रदत्तम्, इदं देवादिभ्यो नमः । ॐ पिपीलिकाक्रीडपतङ्गकाया
दुमुक्षिताः कर्मनिबन्धवद्धाः । जल्प्यममन्नं हि मया प्रदत्तं येषामिदं ते सुखिनो
भवन्तु, इदं विपीलिकादिभ्यो नमः । ॐ सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्य-
राशयः । प्रतिगृह्णन्तु मे प्राप्तं गावस्त्रैलोक्यमातरः, इदं गोभ्यो नमः । (ततोऽप-
सम्यं दक्षिणामिक्षुः । गृहाद्गृहिर्मण्डलाद्गृहिर्वा भूमाववसिच्य)—ॐ ऐन्द्रवरुण-
वायव्याः सौम्या वै नैर्ऋतास्तथा । वायसाः प्रतिगृह्णन्तु भूमौ दत्तमिमं वलिम्,
इदं वायवेभ्यो नमः । ॐ द्रौ आनी इयामश्वलो वैवस्वतदुलोद्भवौ । ताभ्या-
मन्नं प्रदास्यामि त्यातामेतावहिलकौ, इदं श्वभ्यां नमः ॥

॥ वलिहरणमण्डलम् ॥

वलिवात्रे

पूर्व

अन्नपात्रम्

० ०

ॐ प्राच्यै नमः ७

० ०

ॐ विवात्रे नमः २ ॐ वायवे नमः ३ ॐ वात्रे नमः १

१०
ॐ लक्ष्मीदेवो नमः ५
ॐ वायवे नमः ५

ॐ सूतानां पत्न्ये नमः १७
ॐ उपदे नमः १६
ॐ विदेव्यो भूदेव्यो नमः १५
ॐ विदेव्यो देवेभ्यो नमः १४
ॐ दूर्याय नमः १३
ॐ अंतरिक्षाय नमः १२
ॐ ब्रह्मणे नमः ११

ॐ इत्यु ते ० २०
ॐ यक्षेभ्यो नमः १९

१ : ५५५ ५५५ ५५५
१ : ५५५ ५५५ ५५५

ॐ आयत्ती नमः ८
ॐ वायवे नमः ५
ॐ पितृभ्यः स्वर्गा नमः १८

दक्षिण

मणिक
१ द्रुपि०
२ अश्वयो
१ पर्व०

पश्चिम

(१) अपि क्रीटपतङ्गानां शुनां चाण्डाल्योनिनाम् । इत्वाचं लोकमानोति
प्राणवशतं तनाः (नन्दिपुरा०) ॥

ततः हस्तं प्रक्षाल्याचम्य वैश्वदेविकं भस्म किञ्चिद्दलादिषु स्पर्शयेत् ।
 ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः, इति ललाटे । कश्यपस्य त्र्यायुषम्, इति ग्रीवायाम् ।
 यदेवेषु त्र्यायुषम्, इति बाहुमूले । तन्नोऽअस्तु त्र्यायुषम्, इति हृदि । ॐ अद्भो
 मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं ब्रह्मम् । आयुष्यं तेज आरोग्यं देहि मे हव्य-
 बाहन, इति नमस्कृत्याग्निविसर्जनम्—ॐ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने
 परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥ इति विसृज्य कुशपवित्र-
 त्यागं कृत्वा अर्पणम्—अनेन वैश्वदेवाख्येन कर्मणा श्रीयज्ञस्वरूपी परमेश्वरः
 प्रीयताम्, साञ्जलिः प्रार्थयेत् । ॐ प्रमादात्कुर्वतां कर्म एवमेताध्वरेषु यत् ।
 स्मरणोदेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्ता
 तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम्, ॐ विष्णवे
 नमो विष्णवे नमो विष्णवे नमः । प्राग्दत्तं बलिं गवादिभ्योऽर्पयेत् ॥ इति
 वैश्वदेवप्रयोगः ॥

अथ भोजनविधिः

अतिथिवालादिषुं भुक्तवत्सु घृतात्तरीय-शुद्धशटिके हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य
 भोजनशालायां गोमयाद्युपलिप्ते शुचौ देशे विहितासने प्राङ्मुख उदङ्मुखो
 वा उपविश्य अन्तर्जानुकरः दक्षिणे धृतजलपात्रो राजतादिविहितपात्रे
 परमुक्तिवर्जिते कांस्ये पद्मपलाशादिपात्रेषु वा पञ्चयज्ञावशिष्टं घृतादियुक्तं

(१) सद्यं प्रातर्दिवातीनामशनं श्रुतिनोदितम् । नान्तरा भोजनं कुर्यादग्नि-
 द्वात्रसमो विधिः । द्विवारात्रं वो भोजनं इति श्रुतिः । याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं
 न लंघयेत् । याममध्ये रसोत्पत्तिर्नामयुग्मे बलक्षयः ॥ (२) बालत्ववातिर्न बृद्धगर्भिण्या-
 तुरकन्यकाः । सम्भोज्यातिथिभूत्याश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥ (३) दन्तशुद्धिं विना
 यो हि पादप्रक्षालनं विना । भुङ्क्ते हि स नरः सम्यक् पुनः संस्कारमर्हति ॥ पश्चाद्रौ
 भोजनं कुर्यात्प्राङ्मुखो मौनमाश्रितः । हस्तौ पादौ तथैवाख्येभ्यः पश्चाद्रता मता (व्यासः) ॥
 (४) पुत्रवान्तु गृहे नित्यं नास्तीवादुत्तरामुखः (स्मृ०) । (५) भोजनं हवनं
 दानमुपहारः परिग्रहः । ब्रह्मर्षी न कार्याणि तद्वदाचमनं स्मृतम् (बौधायनः) ॥ (६)
 नौवर्गे राजते चैव पञ्चशालाद्यपत्रयोः । भाजने भोजने चैव विरात्रं फलमश्नुते ॥ वर्ज्य-
 पात्राणि—सूग्मये पत्रयुष्टे वा आश्रिते ताग्रभाजने । नास्तीयादपि चेद् भुङ्क्ते नरकं
 प्रतिपद्यते ॥ दशार्कधृत्यपत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु च । श्रीकामो न तु भुङ्जीत कोविदार-
 कञ्जयोः ॥ आश्रिते न तु पात्रेण ददन्नमुपदीयते । तदन्नमपवित्रं स्यात्प्रात्य वै सर्वकर्मणि ॥
 (७) परिगृहे तथा श्राद्धे वर्जयेत् कांस्यभोजनम् । मोक्षाय यदि भुङ्जीत कृतं कर्म च
 निष्फलम् (स्मृ० चं०) ॥ (८) यज्ञशिष्टाग्निनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वक्रित्विपैः । भुङ्जते ते
 त्वयं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् (गीता) ॥

हितं कवोष्णमन्नं' पुरतः परिवेष्ट्य^२ ॐ अस्माकं नित्यमस्त्वेतत् । इति भक्त्या प्राञ्जलिः^३ वन्दयित्वा । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, इति मन्त्रेण गायत्री-मन्त्रेण वा पात्रसमन्ताजलधारां^४ कुर्यात्ततः ॐ सत्यन्त्वर्तेन परिषिञ्चामि इति दिवा । रात्रौ तु—ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामि (इति मन्त्रेणान्नं प्रोक्ष्य) पात्रा-दक्षिणे भूमौ ॐ भूपतये नमः । ॐ भुवनपतये नमः । ॐ भूतानां पतये नमः (इति बदरीफलप्रमाणं भोजनपात्राद् घृताक्तं बलित्रयं दद्यात्) ॥

ततो सव्यहस्ते जलमादाय^५—ॐ अन्नं ब्रह्मा रसो विष्णुर्भोक्ता देवो महेश्वरः । एवं ध्यात्वा तु यो भुंक्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ ॐ अमृतोपस्तर-णमसि स्वाहा, (इति मन्त्रेण विष्णुमभिध्यायन्निः शब्दं तज्जलं पीत्वा वामहस्तेन भोजनपात्रमालभ्य अन्नममृतं ध्यायन्मौनी हस्तचापल्यादिरहितो घृताक्तान्नस्य बदरीफलप्रमाणाः पञ्चप्राणाहुतीर्मुखे सर्वाङ्गुलिभिर्जुहुयात् यथा—ॐ प्राणाय स्वाहा, ॐ अपानाय स्वाहा, ॐ व्यानाय स्वाहा, ॐ उदानाय स्वाहा, ॐ समा-नाय स्वाहा । ततो वामहस्तं प्रक्षाल्य तेन नेत्रयोरुदकं संस्पृश्य मौनं त्यक्त्वा प्रणवेन शिखाग्रन्थि विमुच्य पाणिकम्पनं मुखशब्द-ञ्च अकुर्वन् यथासुखं प्रसन्नमनाः शनैः शनैः भुञ्जीत^६ । अति-

(१) आयुः सत्त्वबलरोग्यसुखप्रीतिविवर्द्धनाः । रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः (गीता) ॥ शतमायुर्भवति तस्य संयमेन करोति यः । भानोः स्वरे भोजनञ्च जलपानं निशापतेः (यो. शा.) ॥ (२) शाकादीन्पुरतः स्थाप्य भक्ष्यं भोज्यञ्च वामतः । अन्नं मध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपायसम् ॥ (३) अन्नं दृष्ट्वा प्रणभ्यादौ प्राञ्जलिं कारयेत्ततः । अस्माकं नित्यमस्त्वेतदिति भक्त्याऽथ वन्दयेत् (मनु.) ॥ (४) यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः । हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विव-र्जितम् ॥ (५) आपोशानमकृत्वा तु यो भुंक्ते नापदि द्विजः । भुञ्जानो वा तथा ब्रूयात् गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ (६) भोजनाग्रे सदा पथ्यं लवणार्द्रकभक्षणम् । अग्नि-संदीपनं रुच्यं जिह्वाकण्ठविशोधनम् ॥ कुष्ठे पाण्ड्वामये कृच्छ्रे रक्तपित्ते व्रणे ज्वरे । दाहे निदाघशरदोर्नैव भुञ्जीत चार्द्रकम् । अग्नीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वन्तु मधुरं रसम् । मध्येऽञ्जलवणौ पश्चात्कटुतिक्तकषायकान् ॥ अन्यच्च—प्राग्द्रव्यं पुरुषोऽग्नीयान्मध्ये च कठिनाशनः । अन्ते पुनर्द्रवाशी तु बलारोग्यैर्न मुञ्चति—(वि० पु०) । अजावच्चर्वणं कुर्याद् गजवत्सनानमाचरेत् ॥ न स्पृशेद्दामहस्तेन भुञ्जानोऽन्नं कदाचन । न पादौ न शिरो वस्ति न पदा भोजनं स्पृशेत् । (बृहस्पति० सं) । अप्येकपक्षत्यां नाग्नीयात् संयुतः स्वजनैरपि । को हि जानाति किं कस्य प्रच्छन्नं पातकं महत् ॥ भस्मस्तम्भजलद्वारं मार्गे पंक्तिं च भेदयेत्, (ब्र० पु०) । नाक्रुद्रो नान्यमना नातिभीषमाणोऽग्नीयात् । न शिशून् निर्भर्त्सयन् नाप्रदाय प्रेक्षमाणेभ्यः (हारीतः) । न तिष्ठन् खादेन जल्प-

परिणामार्थं स्मरेद्भीमं च पञ्चमम् ॥ इत्युदरं कुण्डलाकाररीत्या त्रिवारं
परिमृज्य—ॐ शर्यातिश्च सुकन्याश्च च्यवनं शक्रमश्विनौ । भोजनान्ते
स्मरेन्नित्यं तस्य चक्षुर्न हीयते ॥ (इति स्मृत्यार्द्रपाणिघृष्टकराभ्यां-
चक्षुषीं संस्पृशेत् ॥ ततः मूत्रोत्सर्गं कृत्वा शुद्धिं विधाय निर्माल्यं
तुलसीपत्रं शतपुष्पां जा भक्षयित्वा शतपदं व्रजेत् ॥ ततः काष्ठनिर्मितया कङ्कति-
कया केशांस्तथा प्रसाधयेत् यथा कङ्कतिक्रादन्ताः सामीचीन्येन शिर उल्लिखेयुः ।
ततो वीरासनं नार्धचटिकावरं समुपविश्य वामपाश्वरेण निद्रारहितशयनं
कर्तव्यम् । तत इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत्, पञ्चाब्जीवनवृत्त्या
द्वितीयवृत्तीययामौ नयेत् न्यायगतधर्मार्जितेन स्वच्छसम्पादितद्रव्येण चा
स्वकुटुम्बोदरभरणं पोष्यं वर्गार्थसाधनञ्च कर्तव्यम् ॥ दीनाजलाविप्रगवामात्मनश्च
प्राणभये रक्षार्थं यदि ज्ञातप्रहारं कुर्यात्तदैवमाचरेत्, यथा याचतात्मनः परेषां

(१) भुक्त्वा पाणितलं घृष्टा चक्षुषो दीयते यदि । जाता रोगा विनश्यन्ति
तिमिराणि तपैव हि (शार्ङ्गधरः) ॥ (२) भोजनान्ते मूत्रोत्सर्गरणान् कटिपीडा-
(नल)-अमरी-मूत्रकुच्छ-प्रमेहादयो रोगा न भवन्ति ॥ (३) भोजनानन्तरं
विणोरपितं तुलसीदलम् । भक्षयेद्देहशुद्धयर्थं चान्द्रायणशताधिकम् ॥ (४) भोजनान्ते
शतपदं गत्वा ताम्बूलभक्षणम् । शयनं वामकुक्षौ चेद्भैक्ष्यं किंप्रयोजनम् ॥ व्यायामं
च व्यायामं च पावनं यानमेव च । युद्धं गीतञ्च पाठञ्च मुहूर्तं भुक्तवान्त्यजेत् (भा. प्र.) ॥
(५) कङ्कतिका (हिन्दीभाषायां कुवीति खयाता) काष्ठनिर्मितैव प्राण्या नान्या
रश्मादिनिर्मिता । (६) एवमाचरणेन वातरोगाः प्रणश्यन्ति शिरःपीडा च नश्यति ॥
(७) पादद्वयोपरि नितम्बयोः संस्थानं वीरासनं भवति ॥ वीरासनेनोपविश्य शिरः-
केशान् प्रसाधयन् । भोजनान्ते प्रतिदिनं वातरोगैर्न पीडयते (योगीगुरुः) ॥ (८)
दिवास्वापं न कुर्वीत स्त्रियं चैव विवर्जयेत् । आयुर्हन्ति दिवा निद्रा दिवा स्त्री पुण्य-
नाशिनी ॥ दिवास्वापने योग्याः—दिवास्वानं च तृट्शूलहिक्काऽभीर्णोत्तिसारिणाम् (धन्-
न्तरिः) ग्रीष्मर्तौ तु होरामात्रं दिवास्वापो न हानिं सम्पादयति ॥ (९) इतिहास-
पुराणानि धर्मशास्त्राणि आच्यसेत् । धृया विवादयास्यानि परिवादाश्च वर्जयेत् ॥ (१०)
न्यायार्जितधनस्तत्त्वचशाननिष्ठोऽतिपिप्रियः । शास्त्रवित्तलवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥
अकृत्वा जनसन्तापमगत्या खलमन्दिरम् । अदलेशयित्वा चात्मानं यदल्पमपि तदहम् ॥
(११) माता पिता गुरुर्भार्या प्रजादीनाः समाश्रिताः । शातिवन्धुजनः क्षीणस्तपाऽनाभः
समाश्रितः । अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ (१२) शस्त्रं द्विजातिभिर्ग्राह्यं
धर्मो यत्रोपसृज्यते । द्विजातीनाञ्च वर्णानां विप्लवे कालकारिते ॥ आत्मनश्च परिप्राणं
दक्षिणानाञ्च संगरे । स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च च्छन् धर्मेण न दुष्यति ॥ गुहं वा चाल्पदो वा
नाल्लग्नं वा बहुश्रुतम् । आततायिनमायान्तं हन्यादेवायिचारयन् ॥ नाततायिगणे दोषो
दन्तुर्भवति कश्चन । प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति । (म० भा०) ॥

वा रक्षा भवेत् तावानेव प्रहारः करणीयः, आवश्यकतायामाततायिनः^१ प्राण-
वधोऽपि विहितः। समायातास्त्रापस्तु धैर्यं^२ न त्याज्यम् ॥ इति भोजनविधिः
तदुत्तरकर्म च ॥

अथ शयनविधिः^३

सायं सन्ध्यादि निर्वृत्य प्राग्दङ्मुखं^४ दीपं^५ प्रज्वाल्य स्तुवीत यथा—
ॐ शुभं करोतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदः। मम बुद्धिप्रकाशाय संध्यादीप
नमोऽस्तु ते। इति स्तुत्वा नत्वा तत्सन्निधावाप्तादिकानां कुशलाभिवादनं कुर्यात्,
पश्चाद्गृहदेवादीनां पुष्पाञ्जलिं^६ दत्त्वा वा यथाशक्ति पञ्चोपचारैः पूजां कृत्वा
रहसि स्थाने विपरीतकरणीं^७ (शीर्षासन-मुद्राभ्यासः यथासामर्थ्यं^८ कार्यः।)
पश्चात् लङ्घाहारं^९ कृत्वा श्रीमद्भगवद्गीताभागवतपाठादिना ग्रन्थाद्यालोकनादि-
विद्याभ्यासेन प्रथमयाममतिक्रमेत्। शयनात्प्राग्दन्तमञ्जनादिना दन्तशुद्धिं
कुर्यात्ततः मूत्रोत्सर्गं कृत्वा शीतजलेन हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य खण्डपटेन प्रोच्छेद्य
जलपूर्णपात्रं शिरःस्थाने निधाय रात्रिसूक्तं पठेत्—“ॐ आरात्रि पार्थिव ॐ रजः
पितुरप्रायि धामभिः दिवाः सदा ॐ सि बृहतीविवतिष्ठ सऽआत्वेव वर्तते तमः।
उपस्तच्चित्रमाभरास्मद्भ्यं व्राजिनीयति। येन लोकश्च तनयश्च धामहे ॥ तिस्रो
भार्याः कफलस्य दाहिनी मोहिनी सती। तासां स्मरणमात्रेण चौरौ गच्छति

(१) अग्निदो गरदक्षैव शस्त्रोन्मत्तो धनापहः। क्षेत्रदारहरश्चैतान् पट् विद्यादात-
तायिनः (शुक्रनीतिः) ॥ (२) त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात् कदाचिद् गतिमानु-
यात्सः। (रा०) ॥ (३) प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत्। यामद्वयं शयानश्च
ब्रह्मभूयाय कल्पयेत् (दक्षः) ॥ (४) आयुर्दः प्राङ्मुखो दीपो धनदः स्यादुदङ्मुखः।
प्रत्यङ्मुखो दुःखदोऽसौ हानिदो दक्षिणामुखः ॥ (५) दीपनिर्वापणात्पुंसः कृष्माण्डच्छेदनात्
स्त्रियः। अचिरेणैव कालेन वंशनाशो भवेद् ध्रुवम् ॥ (६) प्रातर्मध्यंदिने सायं देवपूजां
समारमेत्। अशक्तो विस्तरेणैव प्रातः समूज्यं केशवम्। मध्याह्ने चैव सायञ्च पुष्पाञ्जलिमपि
क्षिपेत् (मत्स्यपु०) ॥ (७) भूतले स्वशिरो दत्त्वा खे नयेच्चरणद्वयम्। विपरीतकृता चैषा
सर्वतन्त्रेषु गोपिता ॥ शनैः शनैर्वर्षयेत् शीर्षासनमत्तन्द्रितः। सार्विकं घृतदुग्धादि भक्षयंश्च
विशेषतः ॥ नीरोगः कान्तिमान् नित्यं त्रलीपलितवर्जितः। कृष्णकेशो लाघववान् चिरं जीवति
मानवः ॥ सर्वे रोगाः प्रणश्यन्ति आयुर्बुद्धिश्च वर्द्धते। आक्रामति चरा नैव शीर्षासनविधा-
यिनः (योगीगुहः) ॥ (८) दशपलेभ्य आरभ्य सार्धद्विघटिकापर्यन्तम् ॥ (९) नृणां
भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति। तदन्नं पाणिना स्पृष्ट्वा गायत्रीं मनसा स्मरेत् ॥
पुनर्दीपं ततो लब्ध्वा शेषं भुञ्जीत कामतः। अन्यच्चान्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा
चान्द्रायणं चरेत् ॥

उपवीतिपुरुषो वामकुक्षौ' स्त्री च दक्षिणकुक्षौ मञ्चके विश्रम्यैकघटिकामात्रं
वाह्यरतं कुर्वन् प्राङ्मुख उदङ्मुखः सन् परमात्मानं संस्थत्यायोग्याहारचेषां
त्यक्त्वा कामशास्त्रोक्तप्रकारेणोपेयात् । रतिसमये चुम्बनादि' न दोषभाक् ।
तत उत्थाय तत्कालमूत्रत्यागं कृत्वा कवोष्णजलेन स्नात्वा' सितोज्ययुक्तं' दुग्धं
पिबेन् । अलाभे पलाढ्यमात्रं गुडं वा भक्षयित्वा पृथक् स्वपेत् । अनृतौ दारोप-
गमे स्नानं न कर्तव्यम् । तत्र तु मूत्रपुरीषवच्छौचम् । अमावस्यादिवर्ज्यतिथौ'
ब्रह्मचारी भवेत् । व्याधिवन्धनप्रवीसादिरहितानाम्' ऋतुगमनम्' आवश्यकम्,
रजसाभिप्लुतां' न मनसाप्युपगच्छेत् । बहुमैथुनं' परस्त्रीगमनञ्च' सर्वथा
त्यजेन् ॥ शयनादुत्थिता' स्त्री शुचिः पुमानशुचिः ॥ इति दारोपगमविधिः ॥

—:—

(१) अत्रत्यं रहस्यं योगशास्त्रे त्यष्टम् ॥ (२) आहाराचारचेषाभिर्यादृशीभिः
समन्वितौ । स्त्रीपुंसौ समुपेयातां तयोः पुत्रोऽपि तादृशः ॥ (३) गवां पश्वाद्विजस्याह-
धिर्योगिनां हृत्कवेर्वचः । परं शुचितमं विद्यान्मुखं स्त्रीबहिर्वाजिनाम् (स्मृ०) ॥ (४) ऋतौ
गमे च शङ्कित्वा स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् । अनृतौ तु सदा कार्यं शौचं मूत्रपुरीषवत्
(वृ० शातातप०) ॥ (५) सद्यो बलहरा नारी सद्यो बलकरं पयः । स्त्रियं गच्छेत्पयः
पीत्वा ताश्च त्यक्त्वा पुनः पिबेत् (का० शा०) ॥ सौभाग्यपुष्टिबलशुक्रविवर्दनानि किं
सन्ति नो भुवि बहूनि रसायनानि । कन्दर्पवृद्धिकरणे तु सितोज्ययुक्ताद् दुग्धादृते न मम
कोऽपि मतःप्रयोगः (वै० जी०) । स्त्रियाः शुक्लेऽधिके स्त्री स्यात्पुमान्पुंसोऽधिके भवेत् ।
तस्माच्छुक्रस्य वृद्धयर्थं दृष्ट्यं स्निग्धञ्च भोजयेत् । लघ्वाहारां स्त्रियं कुर्यादेवं संजनयेत्सुतम्
(वृ०) ॥ (६) स्नाने चाभ्यञ्जने दाने दन्तधावनमैथुने । तिथिस्तात्कालिकीं ग्राह्या
तथा मरणजन्मनोः ॥ अमावस्याष्टमी चैव पौर्णमासी चतुर्दशी । ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ
स्नातको द्विजः ॥ स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुप्तभाषणम् । संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रिया-
निष्पत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः (वाचस्प०) । स्त्रीणां स्मरणादिषु
अष्टसु यद्भावो ब्रह्मचर्यम् (दक्षः) ॥ (७) व्याधिते वन्धनस्थे वा प्रवासेष्वथ पर्वसु ।
ऋतुकालेऽपि नारीणां भ्रूणहत्या प्रमुच्यते (व्यासः) ॥ (८) ऋतुस्नातां तु यो भार्यो
सन्निधौ नोपगच्छति । घोरयां ब्रह्महत्यायां पच्यते नात्र संशयः (यमः) ॥ (९)
रजसाऽभिप्लुतां नारीं मनसाप्युपगच्छतः । प्रज्ञा यशो बलं चक्षुरायुश्च परिहीयते
(मनुः) ॥ (१०) ब्रह्मनिकरं परम् ॥ (११) न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन
विद्यते । यथा हि पुरुषव्याघ्र परदारोपसेवनम् (भीष्मः) ॥ (१२) द्वावेवंशुची
रशातां दम्पती शयनं गतौ । शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान्
(वृ० शाता०) ॥

अथ स्त्रीणां नित्यकृत्यम्

पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च । उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा
वेदमविशोधनम् ॥ मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य साग्निशालं स्वमङ्गनम् । शोधयेदग्नि-
कार्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥ प्रोक्षणैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ॥
द्वन्द्वपात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥ मृद्धिश्च शोधयेच्चुल्लीं तत्राग्निं
विन्यसेत्ततः । स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविणानि च ॥ वस्त्रालङ्काररत्नानि
प्रदत्तान्येव धारयेत् । मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्तिनी ॥ ततोऽन्नसाधनं
कृत्वा पतये चिनिवेद्य तत् । वैश्वदेवकृतैरन्धैर्भोजनीयांश्च भोजयेत् ॥ पुनः सायं
पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च । कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत्पतिम् ।
आस्तीर्य साधुशयनं ततः परिचरेत्पतिम् । (व्याससंहिता) ॥ अन्यच्च—
बुद्ध्वा ब्राह्मे मुहूर्ते निजपतिचरणौ सम्प्रणम्यास्त्यमस्य, प्रेक्ष्य प्रेम्णाऽथ नैजं
शुभमुकुरतले भूमिमभ्यर्च्य पत्नी । प्रातः स्मृत्यादि कृत्वा पतिपरिचरणं
संविधायैव वेणोः, संरच्याध्यायभाले तिलकमथ गलाधौ निमज्जेत्सभूषा
(सौभाग्यकल्पद्रुमः) ।

अथ प्रसङ्गवशात्स्त्रीणां षोडश शृङ्गाराः—आदौ मञ्जन-चीरचारु-
तिलकं नेत्राञ्जनं कुण्डलम्, नासामौक्तिकारकेशकुसुमं सिन्दूरवस्त्रं परम् । देहे
चन्दनलेपकञ्चुकमणिभुद्रावलीघण्टिका (कर्धनी), ताम्बूलं करकङ्कणं चतुरता
शृङ्गारकाः षोडश (का. शा.) ॥

अथ स्त्रीधर्माः—स्त्रीणां च पतिदेवानां तच्छुश्रूषानुकूलता । तद्वन्धुष्वनु-
वृत्तिश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥ कामैरुच्चावचैः साध्वी प्रश्रयेण दमेन च ।
वाक्चैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत्पतिम् ॥ या पतिं हरिभावेन भजेत्
श्रीरिव तत्परा ॥ हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते (श्रीमद्भागवते) ॥
नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गो
महीयते (मनुः) ॥ पतिशुश्रूषणाज्जार्यास्तपो नान्यद्विधीयते । सावित्री पति-
शुश्रूषां कृत्वा स्वर्गो महीयते ॥ सेवेत भर्तुं रुच्छिष्टमिष्टमन्नं फलादिकम् । तीर्थ-
स्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ॥ शङ्करादपि विष्णोर्वा पतिरेकोऽधिकः
स्त्रियाः (स्कन्दपु०) ॥ सर्वदानं सर्वयज्ञः सर्वतीर्थनिपेवणम् । सर्वं व्रतं तपः
सर्वमुपवासदिकञ्च यत् ॥ सर्वधर्मश्च सत्यश्च सर्वदेवप्रयजनम् । तत्सर्वं स्वामि-
सेवायाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् (ब्र० वै० पु०) ॥ दुःशीलो दुर्भगो वृद्धो जडो
रोग्यधनोऽपि वा । पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेप्सुभिरपातकी (भागवते) ॥
अस्वर्ग्यमयशस्यं च फल्गुं कृच्छ्रं भयावहम् । जुगुत्सितं च सर्वत्र औपपत्यं
कुलसिन्धुः (भागवते) ॥

कुलयोपितां दूषणम्—द्वारोपवेशनं नित्यं गवाक्षेण निरीक्षणम् । असत्प्र-
त्ययो हास्यं च दूषणं कुलयोपिताम् । (व्यासः) ॥ व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री
लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शुभालयानिमाप्नोति पापरोगेऽथ पीड्यते ॥ अपत्य-
लोभाया नारी भर्तारमतिवर्तते । मेहं निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च
हीयते (मनुः) ॥

अथ रजस्वलास्त्रीकृत्यम्—ऋतौ प्रथमदिवसात्प्रभृति ब्रह्मचारिणी
दिवास्वप्नाञ्जनाश्रुपातस्तनानुलेपनाभ्यङ्गालङ्कारमात्यन्तच्छेदनप्रधावनहसनक-
थनातिशब्दश्रवणावलेखनायासान्परिहरेन् । दर्भसंस्तरशायिनीं करतलशराव-
पणान्यतमभोजिनीं हविष्याशिनीं ज्यहं च भर्तारक्षेन् । (धन्वन्तरिः) ॥ व्रता-
प्रभृति नारीणां मासि मास्यार्तवमुने । तदा दिनत्रयं त्यक्त्वा शुद्धा स्यान् गृह-
कर्मणि ॥ मैथुनं मानसं वापि वाचिकं देवतार्चनम् । वर्जयेच्च नमस्कारं
देवतानां रजस्वला ॥ स्नात्वाऽन्यं पुरुषं नारी न पश्येच्च रजस्वला । ईक्षेत
भास्करं देवं ब्रह्मकूर्चं (पञ्चगव्यं) ततः पिबेन् (बृहन्नारदः) ॥

अथ विधवाधर्माः—केशरञ्जनाम्बूलगन्धपुष्पादिसेवनम् । भूषितं रङ्ग-
वस्त्रं च कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥ द्विवारभोजनं चाक्ष्णोरञ्जनं वर्जयेत्सदा ।
स्नात्वा शुक्लान्धरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥ न कल्ककुहका साध्वी तन्द्रा-
लस्यविवर्जिता । सुनिर्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजयेद्धरिम् ॥ (बृहद्द्वारीत
सं०) । अन्यच्च—एकाहारः सदा कार्गो न द्वितीयः कदाचन । तथा भूशयनं
कायं पतिसौख्यसमीहया (बृहन्नारदः) पतिमेव सदा ध्यायेद्विष्णुरूपधरं
परम् (स्कन्दपु०) ।

अथ स्त्रीणां देवार्चनविधिः—(स्मृत्यन्तरे)—स्त्री शुद्धोऽनुपचीतश्च
वेदमन्त्रान् विवर्जयेत् । अतः स्त्रीभिः कलौ पुराणविधिना देवार्चनादिकं
कर्तव्यम् । वैशेषिककार्यसमये देवतार्चनादी तु पतिना सह वेदोक्त-
कर्मण्यपि स्त्रीणामधिकारः । स्त्रीभिः ब्राह्मणं पुरस्कृत्य अष्टादश पुराणानि
श्रोतव्यानि ॥

(१) चरार्तावा रजःशुद्धौ विशेषः—चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते सृष्टेर्दन्त्या तु तां
त्रियम् । सा सचैवाऽवगाह्यापः स्नात्वा स्नान्वा पुनः सृष्टेत् ॥ दश द्वादशकृत्वो वा
आचामेव पुनः पुनः । अन्ते च वासर्वात्यास्तथा शुद्धौ भवेत्तु सा ॥ (जावालिः) ।
(२) मासे पश्ये सप्तमे वाष्टमे वा प्राप्ते पत्न्या नैव कुर्यात्कदाचित् । होमं वानं देवयात्रां
तथैव तत्ता दस्तेनाशनं विप्रपुण्यम् । (गर्गसिंह्यपेक्षयेदमुक्तम्), आ. सू. ॥

भेदो मन्तव्यः । हरिभक्तानां यथाशक्त्यर्चनसम्मानभोजनाच्छादनादिनां सन्तोषणं गृहस्थानां मुख्यधर्मः । श्रद्धायुक्तः प्रीतमनाः स्वशक्त्यनुरूपं न्यायो-
पार्जितद्रव्यस्य दानसहरहः कुर्यात् । सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं^१ विशिष्यते ।
विद्यादानेऽर्थसाहाय्यं सर्वश्रेयस्करं मतम् ॥ आततायिनं विहाय सर्वाणि
भूतान्यात्मवत् रक्षेत् ॥ अपकारिण्यपि दया^२ कर्तव्या ॥ अस्त्येव लोकसेवा^३
परमोधर्मः ॥ अनुचितलोभं^४ सर्वथा त्यजेत् ॥ मनोगतिं^५ निरीक्ष्य तां शुभे नियो-

सेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः । असम्बद्ध-
प्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिधानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथा-
भिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतम् ॥

(१) अर्चयित्वा तु गोविन्दं तदीयान्नार्चयेत्तु यः । न स भागवतो ज्ञेयः केवलं
दाग्भिकः स्मृतः (बृहन्नारदः) ॥ मद्भक्ता यत्र तिष्ठन्ति पादं प्रक्षालयन्ति च । तत्स्थानन्तु
महातीर्थं सुप्रवित्रं भवेद्भुवम् (प० पु०) ॥ मम भक्ता हि ये पार्थ न मे भक्तास्तु ते
मताः । मद्भक्तस्य तु ये भक्तास्ते मे भक्ततमा मताः ॥ (२) श्रद्धया साध्यते धर्मो
महद्भिन्नार्थराशिभिः । अकिञ्चना हि मुनयः श्रद्धावन्तो दिवंगताः ॥ सहस्रशक्तिश्च शतं
शतशक्तिर्दशाऽपि च । दद्यादपश्च यः शक्त्या सर्वं तुल्यफलाः स्मृताः ॥ न धर्मः प्रीयते
तात दानैर्दत्तैर्महाफलैः । न्यायलब्धैर्यथा सूक्ष्मैः श्रद्धापूतैः स तुष्यति (म० भा०) ॥
(३) विद्यावान् सर्वकामानां भाजनं पुरुषो भवेत् । तस्माद्विद्यां हि ददता सर्वं दत्तं
भवेदिह (विष्णुधर्मोत्तरे) दानं विशेषफलदं जगतीह नान्यद् विद्यां विहाय वदनाञ्जकृता-
धिवासाम् । गोभूद्विरण्यगजवाजिरथादि सर्वं तद्यच्छता किमिति भूय भवेन्न दत्तम्
(अग्निपु०) ॥ (४) जङ्गमानि च भूतानि स्वावराणि च ये नराः । आत्मवत्परिरक्षन्ति
यान्ति ते परमां गतिम् ॥ प्राणिनं बध्यमानन्तु यः शक्तः समुपेक्षते । स याति नरकं घोरमिति
प्राहुर्मनीषिणः ॥ यथात्मनः प्रियाः प्राणाः सर्वेषां प्राणिनां तथा । तस्मान्मृत्युभयत्रस्ताः
त्रातव्याः प्राणिनो बुधैः ॥ नातो भूयान्परो धर्मः कश्चिदन्योऽस्ति खेचर । प्राणिनां
भयभीतानामभयं यत्प्रदीयते (महाभारते शिविवचनम्) ॥ त्यक्त्वात्मफलमोगेच्छां सर्व-
सत्त्वं सुखैर्पिणः । भवन्ति परदुःखेभ्यः साधवो नित्यदुःखिताः (महाभारते) ॥
(५) उपकारिणो यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिणो यः साधुः स साधुः
सद्भिर्बुध्यते (जैमिनी०) ॥ (६) अष्टादशपुराणेषु व्यासस्य वचनद्वयम् । परोपकारः
पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ (७) यशो यशस्विनां शुद्धं दल्यध्या ये गुणिनां गुणाः ।
लोभः स्वल्पोऽपि तान् हन्ति श्वित्री रूपमिवोपिस्तम् ॥ (८) मन एव मनुष्याणां कारणं
बन्धमोक्षयो^१ गगन्ते^२ ॥ अन्यच्च—मनो हि सर्वभूतानां सन्तनोति शुभाशुभम् ॥
अशुमेभ्यस्तु ।

भेदो मन्तव्यः । हरिभक्तानां यथाशक्त्यर्चनसम्मानभोजनाच्छादनादिनां सन्तोषणं गृहस्थानां मुख्यधर्मः । श्रद्धायुक्तः प्रीतमनाः स्वशक्त्यनुरूपं न्यायो-
पार्जितद्रव्यस्य दानमहरहः कुर्यात् । सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं विशिष्यते ।
विद्यादानेऽर्थसाहाय्यं सर्वश्रेयस्करं मतम् ॥ आततायिनं विहाय सर्वाणि
भूतान्यात्मवत् रक्षेत् ॥ अपकारिष्यपि दयां कर्तव्या ॥ अस्त्येव लोकसेवां
परमोधर्मः ॥ अनुचितलोभं सर्वथा त्यजेत् ॥ मनोगतिं निरीक्ष्य तां शुभे नियो-

सेवा च क्रायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः । असम्बद्ध-
प्रलपश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिधानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथा-
भिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतम् ॥

(१) अर्चयित्वा तु गोविन्दं तदीयान्नाचरेयुः यः । न स भागवतो ज्ञेयः केवलं
दाम्भिकः स्मृतः (बृहन्नारदः) ॥ मद्भक्ता यत्र तिष्ठन्ति पादं प्रक्षालयन्ति च । तत्स्थानन्तु
महातीर्थं सुप्रवित्रं भवेद्भुवम् (प० पु०) ॥ मम भक्ता हि ये पार्थ न मे भक्तास्तु ते
मताः । मद्भक्तस्य तु ये भक्तास्ते मे भक्ततमा मताः ॥ (२) श्रद्धया साध्यते धर्मो
महद्भिर्नार्थराशिभिः । अकिञ्चना हि मुनयः श्रद्धावन्तो दिवंगताः ॥ सहस्रशक्तिश्च शतं
शतशक्तिर्दशाऽपि च । दद्यादपश्य यः शक्त्या सर्वं तुल्यफलाः स्मृताः ॥ न धर्मः प्रीयते
तात दानैर्दत्तैर्महाफलैः । न्यायलब्धैर्यथा सूत्रैः श्रद्धापूर्तैः स तुष्यति (म० भा०) ॥
(३) विद्यावान् सर्वकामानां भाजनं पुरुषो भवेत् । तस्माद्विद्यां हि ददता सर्वं दत्तं
भवेदिह (विष्णुधर्मोत्तरे) दानं विशेषफलदं जगतीह नान्यद् विद्यां विहाय वदनाञ्जकृता-
धिवासाम् । गोभूद्विरण्वगजवाजिरयादि सर्वं तद्वच्छता किमिति भूय भवेन्न दत्तम्
(अग्निपु०) ॥ (४) जङ्गमानि च भूतानि स्यावराणि च ये नराः । आत्मवत्परिरक्षन्ति
यान्ति ते परमां गतिम् ॥ प्राणिनं बध्यमानन्तु यः शक्तः समुपेक्षते । स याति नरकं घोरमिति
प्राहुर्मनीषिणः ॥ यथात्मनः प्रियाः प्राणाः सर्वेषां प्राणिनां तथा । तस्मान्मृत्युभयत्रस्ताः
ज्ञातव्याः प्राणिनो दुष्यैः ॥ नातो भूयान्परो धर्मः कश्चिदन्योऽस्ति लेखर । प्राणिनां
भयभीतानामभयं यत्प्रदीयते (महाभारते शिविवचनम्) ॥ त्यक्त्वात्मफलभोगेच्छां सर्व-
स्त्वं सुखैषिणः । भवन्ति परदुःखेभ्यः साधवो नित्यदुःखिताः (महाभारते) ॥
(५) उपकारिणु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिणु यः साधुः स साधुः
सद्भिर्रच्यते (जैमिनी०) ॥ (६) अष्टादशपुराणेषु न्यासस्य वचनद्वयम् । परोपकारः
पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ (७) यशो यशस्विनां शुद्धं श्लाघ्या ये गुणिनां गुणाः ।
लोभः स्वलोऽपि तान् हन्ति श्वित्री रूपमिवोन्मत्तम् ॥ (८) मन एव मनुष्याणां कारणं
बन्धमोक्षयोः (मागधते) ॥ अन्यच्च—मनो हि सर्वभूतानां सन्तनोति शुभाशुभम् ॥
अशुभेभ्यस्तदाक्षिण्यं शुभेऽयं चावधारय ॥

जयेत् ॥ द्विजातीनां वेदाभ्यास' आवश्यकः ॥ तपसा' सर्वं सुसाध्यम् ॥ वेदा-
दयस्तपांसि' च शुद्धभावनयैव सिद्धिं लभन्ते ॥ 'नानृतात्पातकं परम् ।
यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसत्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय ॥

उदिताचारचर्यैषा लोकद्वयहितावहा ।

भुक्तिमुक्तिप्रदा भूयात्सर्वस्वान्तसुखप्रदा ॥

इति श्रीमत्पण्डितप्रवररामचन्द्रसुतेन श्रीशिवदेव्या गर्भजेन
पञ्चाप-देशान्तर्गत-दृषद्वती-शतद्रु नद्योन्तरालवर्ति-कुराली-

ग्राम—वास्तव्येन सारस्वतविप्रवंशाभिजनेन

श्रीमुकुन्दवल्लभज्यौतिषाचार्येण प्रणीते

कर्मठगुरौ नित्यकर्मात्मकं प्रथमं

प्रकरणं समाप्तम्

—०—

अथ नैमित्तिककर्मात्मकं द्वितीयं प्रकरणम्

तत्र तावत् पार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजनम्

तत्रादौ कृतावश्यकक्रियः स्नानादिना शुचिभूत्वा धृतत्रिपुण्ड्ररुद्राक्ष-
मालः प्रयतः शुक्लवस्त्रं परिधाय उदीचीं दिशं गत्वा शम्यश्चतुर्वत्मीकादि-
शुचिस्थाने पाषाणवेणुकीटकेशास्थिबालुकादिदोषरहितां मृदं दृष्ट्वा तत्र ॐ सर्वा-
धारधरे देवि त्वद्रूपां मृत्तिकामिमाम् । ग्रहीष्यामि प्रसन्ना त्वं लिगार्थं भव
सुप्रभे ॥ इति भूमिं प्रार्थ्य ॐ ह्रां पृथिव्यै नमः इति षडवर्णेनाभिमन्त्र्य । ॐ
हराय नमः । इति गन्धाद्युपचारैः सम्पूज्य नत्वा चेशानकौणगतां मृदं शस्त्रेणा-
त्कीर्य, अष्टांगुलमृदमपाकृष्य प्रार्थयेत्--ॐ उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शत-

(१) यज्ञानां तपसां चैव शुभानां चैव कर्मणाम् । वेद एव द्विजातीनां
निःश्रेयसकरः परः ॥ वेदमेव सदाऽभ्यस्येतपस्तप्यन् द्विजोत्तमः । वेदाभ्यासो हि विप्रस्य
तपः परमिहोच्यते (याशवल्क्यः) ॥ (२) यद्दुष्करं यद्दुरापं यद्दुर्गं यच्च दुस्तरम् ।
तत्सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ (३) वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि
च । न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ (४) सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात् न
ब्रूयात्सत्यमप्रियम् । सत्यञ्च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः (स्मृ०) ॥

बाहुना । श्रुतिके स्वाञ्च गृह्णामि प्रजया च धनेन च । इति मन्त्रेण सुस्तिग्धां शुभ्रां मृदमादाय अन्त्यजादिस्पर्शरहितो मौनी गृहमागत्य निःशर्करां कृत्वा प्रत्यहं पूजनाय संशुद्धे ताम्रादिपात्रे निदध्यात् ।

अथ श्रीपार्थिवपूजा—तत्रादौ प्रातर्नित्यकर्म समाप्य सुमहूर्ते शिवालये पुण्यस्थाने वा गत्वा तत्र स्थानशुद्धिं सम्पाद्य स्वासने उदङ्मुख उपविश्य भस्मत्रिपुण्ड्ररक्षाक्षधारणं च कुर्यात् । ततः ॐ नमः शिवाय, इत्यनेनाचम्य सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा, जलमादाय ॐ अश्वेत्यादि देशकालौ संकीर्त्य अमुक-
गोत्रोऽमुकशर्मा मम यजनानस्य वा श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये अमुककामना-
सिद्धयर्थं श्रीमवान्नीशंकरप्रसन्नतार्थं श्रीपार्थिवेश्वरलिंगपूजां करिष्ये (अथवा)
अमुककामोऽमुकसंख्यया एतावन्तं कालं पार्थिवलिङ्गानि स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा
पूजयिष्ये तदङ्गतया भूतशुद्धिं प्राणप्रतिष्ठादिकं कर्म च करिष्ये । इति सङ्कल्प्य ।
ॐ पृथिव त्वयेति मन्त्रेण भूमिं प्रार्थ्य गन्धपुष्पैः सम्पूज्य ॐ अपसर्पन्तु०,
इत्यनेन विघ्नानुत्सारयेत् । ततः ॐ सर्वभूतनिवारकाय शाङ्गीय सशराक्षराजाय
सुदर्शनाय हुँ फट् । इति छोटिकाभिस्तालत्रयेण च दिग्बन्धं विधाय यथाशक्ति
ॐ नमः शिवाय, इति मन्त्रं जप्त्वा भूतशुद्धिं प्राणप्रतिष्ठाञ्च कृत्वा न्यासं
कुर्यात् “ॐ नमो भगवते रुद्राय” ॐकारं मूर्ध्नि विन्यस्य नकारं नासिकाप्रतः ।
मोकारन्तु ललाटे वै भकारं मुखमध्यतः ॥ १ ॥ गकारं कण्ठदेशे च वकारं हृदये
न्यसेत् । तकारं दक्षिणे हस्ते वामे रुकारमेव च ॥ २ ॥ द्राकारं नाभिदेशे च
चकारं पादयोर्द्वयोः । एवं न्यासविधानेन निष्पापात्मा भवेन्नरः ॥ ३ ॥ एवं
न्यासविधिं कृत्वा, पुष्पदूर्वायुतमर्घ्यं श्रीसूर्याय दद्यात् । ततस्तां ताम्रादि-
पात्रस्यां मृदं दृष्ट्याऽवलोकनेन संशोध्य । ॐ (वँ) इति सुधावीजेन
मृदमासिञ्च्य पिण्डं कृत्वाऽग्रे संस्थाप्य तस्मादल्पमृदं गृहीत्वा “ॐ ह्रीं ग्लौं
गं गणपतये ग्लौं गं ह्रीं” इत्येकादशाक्षरमन्त्रेण बालगणपतिं वराभयलसत्पाणि-

(१) आयुष्मान् बलवान् श्रीमान् पुत्रवान् धनवान् सुखी । वरमिष्टं लभेच्छिङ्गं
पार्थिवं यः समाचरेत् (नन्दीपुरा०) ॥ (२) शिवाचर्चनं सदाप्येवं शुचिः कुर्यादुदङ्मुखः
(गौतमः) । (३) विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण विना रक्षाक्षमात्र्या । पूजितोऽपि महादेवो न
स्यात्तस्य फलप्रदः ॥ तस्मान्मृदापि कर्तव्यं ललाटे वै त्रिपुण्ड्रकम् । (लिङ्गार्चनचन्द्रिका) ।
(४) महापातकयुक्तो वा मन्त्रस्यास्य वपात्त्वय । अधिकारी भवेत्सर्वं इति देवोऽजवी-
ञ्छिकम् (भविष्य०) ॥ (५) अग्रे पृष्ठे तथा वामे समीपे गर्भमन्दिरे । जयं प्रदक्षिणं
होमं न कुर्याद्दि शिवालये (पुरश्च० दी०) ॥ (६) न्यासमूलमिदं सर्वं न्यासपूर्वं तु
कारयेत् । न्यासेन रहितं कर्म अद्वै गृह्णन्ति राक्षसाः ॥ (७) यावन्न दीयते चार्घ्यं
भास्कराय निर्वातम् । तावन्न पूजयेद्विष्णुं शङ्करं वा महेश्वरम् (ब्राह्मे) ॥

पञ्च निर्माय पीठे संस्थाप्य लिङ्गं कुर्यात् । ॐ नमो हराय' इति मन्त्रेण विभीतकफलमात्रमृदं गृहीत्वा "ॐ नमो महेश्वराय" इति मन्त्रेण मनोहरम् अंगुष्ठमानादधिकं वितस्तिमात्रावधि यथेष्टं साङ्गं लिङ्गं विधाय तस्योपरि गुटिकास्थापनक्रमः गङ्गागणपोमाः शिवकुमारगुटिकाः क्रमाद् ज्ञेयाः एका तिस्रः पञ्च च तिस्रो द्वे स्थापनात्सुखदाः ॥ एवं लिङ्गं कुर्यात्, सद्यः समस्ताघनाशनम् ॥ ततः स्वपुरतः 'ॐ शूलपाणये नमः' इति मन्त्रेण पुष्पाक्षतवित्पत्रयुक्तताम्रादिपात्रे वा वस्त्रोपरि पीठमध्ये स्थापयेत् । एवमन्यान्यपि लिङ्गानि यथासंकल्पितानि कृत्वा अवशिष्टमृदा, 'ॐ ऐं हूं क्षुं क्लीं कुमाराय नमः' इति मन्त्रेण षण्मुखं कुमारश्च कृत्वा लिङ्गपङ्क्त्यन्ते स्थापयेत् । ततः आचम्य प्राणानायम्य, ॐ अस्य श्रीसदाशिवमन्त्रस्य वामदेवऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, श्रीसदाशिवो देवता, ॐ बीजं, नमः शक्तिः, शिवाय कीलकं, मम साम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं पार्थिव-लिङ्गपूजने विनियोगः । ॐ वामदेवऋषये नमः शिरसि । ॐ पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ॐ श्रीसदाशिवदेवतायै नमः हृदये । ॐ बीजाय नमः गुह्ये । ॐ शक्तये नमः पादयोः । ॐ शिवाय कीलकाय नमः सर्वाङ्गे । इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ ॐ अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ नं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ मं मध्यमाभ्यां नमः । शिं अनामिकाभ्यां नमः । वां कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ यं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः इति करन्यासः ॥ ॐ ॐ हृदयाय नमः । ॐ नं शिरसे स्वाहा । ॐ मं शिखायै वषट् । ॐ शिं कवचाय हुं । ॐ वां नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ यं अस्त्राय फट् । एवं न्यासविधिं कृत्वा कुम्भपूजां विधाय ध्यानं कुर्यात् । ॐ ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं, रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पञ्चासीनं समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृन्ति वसानं, विश्वाद्यं विश्ववन्द्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्—ॐ अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः, ऋग्यजुःसामानि च्छन्दांसि, क्रियासयवपुः प्राणाख्या देवता, आं बीजम्, ह्रीं शक्तिः, क्लीं कीलकं देवे प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः । ॐ ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषिभ्यो नमः शिरसि । ॐ ऋग्यजुःसामच्छन्दोभ्यो नमो मुखे । ॐ प्राणाख्यदेवतायै नमः हृदि । ॐ आं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । ॐ क्लीं

(१) मृदाहरणसंप्रदृष्टप्रतिष्ठाहानमेव च । स्नपनं पूजनञ्चैव वितर्जनमतः परम् ॥ हरो महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् । पशुपतिः शिवश्चैव महादेव इति स्मृतः ॥ नामक्रमेण पूर्वोक्तकर्माणि कारयेदित्यर्थः ॥ (देवीपुराणे) (२) अंगुष्ठमानादधिकं वितस्त्यवधि सुन्दरम् । पार्थिवं रचयेत्लिङ्गं न न्यूनं नाधिकं च तत् (मं० महो०) ॥

कीलकाय नमः सर्वाङ्गे इति कृत्वा ॐ आं ह्रीं क्लौं यं रं लं वं शं षं सँ हँ सः सोहँ शिवस्य प्राणा इह प्राणाः ॥ ॐ आँ ह्रीँ क्लौँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहँ शिवस्य जीव इह स्थितः । ॐ आँ ह्रीँ क्लौँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहँ शिवस्य सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मनस्त्वक्चक्षुश्श्रोत्रघ्राणजिह्वापाणिपादपायूपस्थानि इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥ मनसि एवं पठित्वा लिङ्गोपरि तण्डुलान् क्षिपेत् ॥ एवं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा पुनरङ्गलिं बद्ध्वा ध्यायेत्—ॐ दक्षोत्सङ्गनिबण्णकुञ्जर-
मुखं प्रेम्णा करेण स्पृक्षन्, वामोरस्थितवक्त्रभाङ्गनिलयं स्कन्दं परेणामृशन्
इष्टाभीतिमनोहरं करयुगं विभ्रत् प्रसन्नाननो भूयान्नः शरदिन्दुसुन्दरतनुः
श्रेयस्करः शङ्करः ॥ इति ध्यात्वा नमस्कारं कुर्यात् तद्यथा—नमोऽस्तु स्थाणुरूपाय
ज्योतिर्लिङ्गामृतात्मने । चतुर्भुजं पुंशक्त्या आसिहांगाय शम्भवे । सर्वज्ञज्ञान-
विज्ञानप्रदानैकमहात्मने । नमस्ते देवदेवेश सर्वभूतहिते रत ॥ इति नत्वा स्थापितं
लिङ्गं स्पृक्षन् । ॐ भूः पुरुषं साम्बसदाशिवमावाहयामि ॥ ॐ भुवः पुरुषं
साम्बसदाशिवमावाहयामि । ॐ स्वः पुरुषं साम्बसदाशिवमावाहयामि । इत्या-
चाह । ॐ स्वामिन् सर्वजगन्नाथ यावत्पूजाचसानकम् । तावत्त्वं प्रीतिभावेन
लिङ्गेऽस्मिन् सन्निधौ भव ॥ इति पुष्पाङ्गलिं दत्त्वा—ॐ ह्रीं ग्लौं गं गणपतये ग्लौं
गं ह्रीं ॥ इत्येकादशार्णमन्त्रेण गणपतिं सम्पूज्य 'ॐ ऐं ह्रूं ह्रौं ह्रौं कुमाराय नमः'
इति दशाक्षरमन्त्रेण स्कन्दं पूजयेत् ।

अथ शिवपूजनम्—तत्रादौ ध्यानम्—ॐ दक्षांस्थं गजपतिमुखं
प्रामृशन् दक्षदोष्णा वामोरस्थां नगपतनयां के ग्रहं चापरेण । इष्टाभीती
परकरयुगे धारयन्निन्दुकान्तिमव्यादस्मांस्त्रिभुवनततो नीलकण्ठस्त्रिनेत्रः ॥ इति
ध्यात्वा पाद्यादिभिः पूजयेत्—ॐ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे अथो
येऽस्य सत्त्वानो हन्तेभ्यो कर्त्तमः ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः पाद्यं समर्प-
यामि इति पाद्यं दद्यात् ॥ १ ॥ ॐ गायत्रीत्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पंकत्या सह ॥
बृहत्युष्णिहा ककुप्सूचीभिः शम्यन्तु त्वा ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः अर्घ्यं
नमर्पयामि इत्यर्घ्यम् ॥ २ ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिर्धूपपिष्टवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः
आचमनीयं स० इत्याचमनम् ॥ ३ ॥ ॐ मधुव्वाता ऋतायते० इति मधुपर्कम्
॥ ४ ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः इत्याचमनीयम् ॥ ५ ॥ ॐ वरुणस्योत्तंथन-
मसि वरुणस्य स्कम्भसज्जनीस्यो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्यऽऋतसदन-
मसि वरुणस्य ऋतसदनमासीद् ॐ साम्बसदाशिवाय नमः जलस्नानं स० इति
जलस्नानम् ॥ ६ ॥ ॐ पयः पृथिव्यां पयोऽओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयोधाः
पयस्वतीः । प्रदिशः सन्तु मयम् । ॐ साम्बसदाशिवाय नमः पयःस्नानं स०
इति पयःस्नानम् ॥ ७ ॥ ॐ दधि क्राव्णोऽअकारिपं जिष्णोरद्वयस्व वाजिनः ।

सुरभिनो मुखाकरत्प्राण आयूषि तारिषत् ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः दधि-
स्नानं स० इति दधिस्नानं । पुनर्जलस्नानम् ॥ ८ ॥ ॐ धृतं धृतपावानः पिबतां-
तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा दिशः प्रदिशऽअदिशो न्विदिशऽउदिशो दिग्भ्यः स्वाहा ।
ॐ साम्बसदाशिवाय नमः धृतस्नानं समर्पयामि । इति धृतस्नानं पुनर्जलस्नानम्
॥ ९ ॥ ॐ मधुन्वाताऽऋतायते मधुक्षरंति सिन्धवः माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः
अधुनक्तमुतोषसो मधुसत्पार्थिवं रजः मधुयौरस्तु नः पिता मधुमाग्नो ऽवन्स्पति-
र्मधुमाँऽ २ अस्तु सूर्यः माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः
मधुस्नानं स० । इति मधुस्नानं पुनर्जलस्नानम् ॥ १० ॥ ॐ अपाँ समुद्रस्यस
ॐ सूर्ये सन्तं समाहितम् आ ॐ रसस्य योरसस्तं वो गृह्णाम्युत्तममुपयामगृहीतो-
सीन्द्रायत्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतमम् ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय
नमः शर्करोदकस्नानं स० । इति शर्करोदकस्नानं पुनर्जलस्नानम् ॥ ११ ॥ ॐ
पञ्चनद्यः सरस्वतीमपियन्ति सस्तो तसः ॥ सरस्वती तु पञ्चधा सोदेशे भवत्स-
रित् ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः पञ्चाशृतस्नानं स० इति पञ्चाशृतस्नानम्
॥ १२ ॥ ॐ शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्तऽआश्रिताः श्येतः श्येताक्षो-
रुणस्ते रुद्राय पशुपतये कर्णाषामाऽअवलिप्तारौद्रा नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ॐ
साम्बसदाशिवाय नमः शुद्धोदकस्नानं स० । इति शुद्धोदकस्नानम् ॥ १३ ॥
ततः स्नानान्ते ॐ नमस्ते रुद्र मन्यव उतोत इषवे नमः । बाहुभ्यामुत ते
नमः ॥ १ ॥ याते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी । तथा नस्तन्वा शन्तमया
गिरिशन्ताभिचाक्षीहि ॥ २ ॥ यामिषुङ्गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्यस्त्वे । शिवाङ्गि-
रित्रतां कुत माहि ॐ सीः पुरुषञ्जगत् ॥ ३ ॥ शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छा
वदामसि । यथा नः सर्वमिजगदयक्ष्म ॐ सुमना असत् ॥ ४ ॥ अध्यवोचदधि-
वक्ता प्रथमो दैव्योभिषक् । अर्हीश्च सर्वाञ्जम्भयन् सर्वाश्च यातुधान्यो धराचीः
परासुव ॥ ५ ॥ असौ यस्ताग्नौ अरुण उत वभ्रुः सुमङ्गलः ये चैन ॐ रुद्रा जभितो
दिक्षु श्रिताः । सहस्रशोऽवैपा ॐ हेड ईमहे ॥ ६ ॥ असौ योऽव सर्पति
नीलघ्रीवो विलोहितः एतैनङ्गोपा अदृशन्नदृशन्नदुहार्थः स दृष्टो मृड याति
नः ॥ ७ ॥ नमोऽस्तु नीलघ्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुपे । अथो ये अस्य सत्वानोऽहं
तेभ्योऽकरंक्षमः ॥ ८ ॥ प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोराल्प्योर्ज्याम् । याश्च ते हस्त
इषवः पराता भगवो वप ॥ ९ ॥ विज्यन्धनुः कपर्दिनो विशल्यो वाणवौ २ उत ।
अनेशन्नस्य या इषव आभुरस्य निपङ्गधिः ॥ १० ॥ याते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते
वभूव ते धनुः ॥ तथास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिभुज ॥ ११ ॥ परिते धन्वनो
हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः । अथो य इषुधिस्तवारे अस्मिन्निधेहि तम् ॥ १२ ॥
अवतस्य धनुष्ट्व ॐ सहस्राक्षशतेषुधे । निशीर्यश्लयानाम्मुखा शिवो नः सुमना
भव ॥ १३ ॥ नमस्त आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहु-

भ्यान्तवधन्वने ॥ १४ ॥ मानो मृहान्तमुत मानो अर्भकम्मा न उक्षन्तमुतमान-
 ऽउक्षितम् । मानो वधीः पितरस्मोत मातरम्मानः प्रियास्तन्वो रुद्र
 रीरिषः ॥ १५ ॥ मानस्तोकेतनये मान आयुषिमानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः ।
 मानो व्वीरान्तरु भामिनो व्वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ॥ १६ ॥
 इति षोडशभिर्हृग्भिः शिवस्य मूर्धनि ताम्रकलशेन गव्येन पयसा केवलगङ्गोद-
 केन वा अभिषेकं कुर्यात् । ततः ॐ प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरान्त्योर्ग्याम् ॥
 याश्च ते हस्तऽङ्गुष्ठवः पराताभगवोव्वप ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः वस्त्रं
 कौपीनं स० । इति वस्त्रकौपीनम् ॥ १४ ॥ ॐ विज्यं धनुः कपर्दिनो त्रिशूल्यो
 वाणवाँ उत ॥ अनेशन्नस्य याऽङ्गुष्ठव आभुरस्य निषंगधिः ॥ साम्बसदाशिवाय
 नमः आभरणम् स० ॥ १५ ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वितीमतः सुरुचोव्वेनऽ-
 आवः सवुध्न्या उपमाऽअस्य त्रिविष्टा । सतश्च योनिमसतश्च त्रिविवः ॥ ॐ साम्ब-
 सदाशिवाय नमः यज्ञोपवीतं समर्पयामि इति यज्ञोपवीतम् ॥ १६ ॥ आच-
 मनं च दद्यात् ॥ ॐ नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो नमो भवाय च रुद्राय
 च नमः शर्वाय च पशुपतये च नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च नमः
 कपर्दिने ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः गन्धं स० इति गन्धम् ॥ १७ ॥ नमः
 शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शंकराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च
 शिवतराय च । ॐ साम्बसदाशिवाय नमः अक्षतान् समर्पयामि इत्यक्षताः ॥ १८ ॥
 नमः चार्द्याय चावार्याय च नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च नमस्तीर्थ्याय च
 कूल्याय च नमः शष्प्याय च फेन्याय च नमः । ॐ साम्बसदाशिवाय नमः
 पुष्पं समर्पयामि । इति पुष्पाणि ॥ १९ ॥ ॐ नमो बिल्मिने च कवचिने च
 बर्मिणे च वरुधिने च नमः ॥ श्रुताय च श्रुतसेनाय च नमो दुन्दुभ्याय चाहन-
 न्याय च नमो धृष्णवे । ॐ साम्बसदाशिवाय नमः विल्वपत्रं स० । इति विल्व-
 पत्राणि ॥ २० ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि । एवानो दूर्वे
 प्रतनुसहस्रेण शतेन च ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः दूर्वा स० । इति दूर्वाम्
 ॥ २१ ॥ एवं पुष्पांतपूजां कृत्वा आवरणार्चनं कुर्यात् ॥ तद्यथा अघोराय नमः
 ॥ १ ॥ ॐ पशुपतये नमः ॥ २ ॥ ॐ शिवाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ विरूपाय नमः
 ॥ ४ ॥ ॐ विश्वरूपाय नमः ॥ ५ ॥ ॐ भैरवाय नमः ॥ ६ ॥ ॐ त्र्यम्बकाय
 नमः ॥ ७ ॥ ॐ शूलपाणये नमः ॥ ८ ॥ ॐ कपर्दिने नमः ॥ ९ ॥ ॐ ईशानाय
 नमः ॥ १० ॥ ॐ महेशाय नमः ॥ ११ ॥ इत्येकादश रुद्रान् सम्पूज्य ततः ॐ

(१) पीतकौशेयवसनं त्रिणुग्रीलैः प्रकीर्तितम् । रक्तं शक्त्यर्कविघ्नानां शिवस्य
 च सितं प्रियम् । (कल्पद्रुमे) जयसिंहः ॥ (२) शुष्कं पर्युषितं कृष्णं भूमिर्गं
 नार्पयेत्तुमम् ॥

ॐ भगवत्यै नमः ॥ १ ॥ ॐ उमादेव्यै नमः ॥ २ ॥ ॐ शंकरप्रियायै नमः ॥ ३ ॥
 ॐ पार्वत्यै नमः ॥ ४ ॥ ॐ गौर्यै नमः ॥ ५ ॥ ॐ कालिन्ध्यै नमः ॥ ६ ॥ ॐ
 काटिन्ध्यै नमः ॥ ७ ॥ ॐ विश्वधारिण्यै नमः ॥ ८ ॥ ॐ विश्वेश्वर्यै नमः ॥ ९ ॥
 ॐ विश्वसात्रे नमः ॥ १० ॥ ॐ शिवायै नमः ॥ ११ ॥ इति शक्तीः पूजयेत् ।
 एवं सगणं रुद्रं सम्पूज्य वेद्याः पूर्वादिक्रमेण अक्षतादिना अष्टमूर्त्तिः पूजयेत् ।
 तद्यथा—प्राच्याम् ॐ शर्वाय क्षितिमूर्तये नमः ॥ १ ॥ ईशान्याम् ॐ भवाय
 जलमूर्तये नमः ॥ २ ॥ उदीच्याम् ॐ रुद्रायाग्निमूर्तये नमः ॥ ३ ॥ वायव्याम्
 ॐ उग्राय वायुमूर्तये नमः ॥ ४ ॥ प्रतीच्याम् ॐ भीमायाकाशमूर्तये नमः ॥ ५ ॥
 नैऋत्याम् ॐ पशुपतये यजमानमूर्तये नमः ॥ ६ ॥ दक्षिणस्थाम् ॐ महादेवाय
 सोममूर्तये नमः ॥ ७ ॥ आग्नेय्याम् ॐ ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः ॥ ८ ॥ इति
 सम्पूज्य प्रणालिकायां ह्रीं उमायै नमः इति पूजयेत् । तद्वहिः पूर्वादिषु इन्द्रादीन्
 दश दिक्पालान् सम्पूजयेत् ॥ इत्यावरणपूजा ॥ ततः ॐ नमः कपर्दिने च
 व्युप्रकेशाय च नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च नमो गिरिशयाय च
 शिपिविष्टाय च नमो मीढुष्टमाय चेषुमते च नमो ह्रस्वाय ॥ ॐ सांगाय
 साम्बसदाशिवाय नमः धूपं स० इति धूपम् ॥ २२ ॥ ॐ नमः आशवे चाजिराय
 च नमः शीघ्राय च शीभ्याय च नमः उड्यार्याय चाचस्वर्गाय च नमो नादेयाय
 च द्वीप्याय च ॥ ॐ सांगाय साम्बसदाशिवाय नमः दीपं स० इति दीपम् ॥ २३ ॥
 ॐ नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च नमः पूर्वजाय चापरजाय च नमो मध्यमाय
 चाप्रगल्भाय च नमो जघन्याय च बुध्न्याय च नमः सोभ्याय ॥ ॐ सांगाय
 साम्बसदाशिवाय नमः नैवेद्यं समर्पयामि । इति नैवेद्यम् ॥ २४ ॥ ॐ त्र्यम्बकं
 यजामहे सुगन्धिष्णुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥
 ॐ सांगाय साम्बसदाशिवाय नमः आचमनीयं समर्पयामि । इत्याचमनम् ॥ २५ ॥
 ॐ इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभराभहेमतीः । यथाशमसद्विपदे
 चतुष्पदे विश्वम्पुष्टं ग्रामेऽअस्मिन्ननातुरम् ॥ ॐ सांगाय साम्बसदाशिवाय नमः
 ताम्बूलं स० । इति ताम्बूलम् ॥ २६ ॥ ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च ॥ ॐ सांगाय
 साम्बसदाशिवाय नमः ऋतुफलं स० । इति ऋतुफलम् ॥ २७ ॥ ॐ हिरण्यगर्भः
 समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीत् ॥ सदाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै
 देवाय हविषा विधेम ॥ ॐ सांगाय साम्बसदाशिवाय नमः दक्षिणां समर्पयामि ।
 इति दक्षिणा ॥ २८ ॥ एवं सम्पूज्य साक्षतजलेन तर्पणं कारयेत्—ॐ भवं देवं
 तर्पयामि ॥ १ ॥ ॐ शर्वं देवं तर्पयामि ॥ २ ॥ ॐ ईशानं देवं तर्पयामि ॥ ३ ॥
 ॐ पशुपतिं देवं तर्पयामि ॥ ४ ॥ ॐ उग्रं देवं तर्पयामि ॥ ५ ॥ ॐ रुद्रं देवं
 तर्पयामि ॥ ६ ॥ ॐ भीमं देवं तर्पयामि ॥ ७ ॥ ॐ महान्तं देवं तर्पयामि ॥ ८ ॥
 ॐ भवस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ १ ॥ ॐ शर्वस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ २ ॥

ॐ ईशानस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ३ ॥ ॐ पञ्चपतेर्देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ४ ॥ ॐ उग्रस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ५ ॥ ॐ रुद्रस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ६ ॥ ॐ भीमस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ७ ॥ ॐ महतो देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ८ ॥ एवं तर्पणं कृत्वा कर्पूरगर्भिताभिरेकादशवर्तिकाभिः कर्पूरेण चा आरागतिकं कुर्यात् ॥ तत्र नीराजनम्—ॐ कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रहारम् । सदा वसन्तं हृदयारविन्दं भवं भवानीसहितं नमामि ॥ १ ॥ वन्दे देवमुमापतिं सुरगुरुं वन्दे जगत्कारणं वन्दे पद्मगभूषणं मृगधरं वन्दे पशूनां पतिम् । वन्दे सूर्येशशांकवह्निनयनं वन्दे मुकुन्दप्रियं वन्दे भक्तजनाश्रयं च वरदं वन्दे शिवं शंकरम् ॥ २ ॥ शान्तं पद्मासनस्थं शशधरमुकुटं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं शूलं वज्रं च खड्गं परशुमभयदं दक्षभागे बहन्तम् । नागं पाशं च घंटां डमरुकसहितं सांकुशं वामभागे नानालंकारयुक्तं शक्तिमणिनिभं पार्वतीशं नमामि ॥ ३ ॥

अथ शिवनीराजनम्—जय गंगाधर हर जय गिरिजाधीश । त्वं मां पालय नित्यं कृपया जगदीश । हर हर हर महादेव ॥ १ ॥ कैलासे गिरिशिखरे कल्पद्रुमविपिने, गुञ्जति मधुकरपुञ्जे कुञ्जवने सुघने, कोकिलकुञ्जतखेलतहंसावनललिता । रचयति कलाकलापं नृत्यति मुदसहिता । हर हर हर महादेव ॥ २ ॥ तस्मिन् ललितसुदेशे शालामणिरचिता । तन्मध्ये हरनिकटे गौरी मुदसहिता ॥ क्रीडा रचयति भूपारञ्जितनिजमीशम् । इन्द्रादिकसुरसेवित नामयते शीशम् ॥ हर हर हर महादेव ॥ ३ ॥ विबुधव्यूहं नृत्यति हृदये मुदसहिता । किन्नरगानं कुरुते सप्तस्वरसहिता ॥ धिनकत थै थै धिनकत मृदङ्गं वादयते । वृषणवृषण ललिता वेणुः मधुरं नादयते । हर हर हर महादेव ॥ ४ ॥ रुणरुण चरणे रचयति नूपुरमुज्ज्वलिता । चक्रावर्ते भ्रमयति कुन्ते तां धिकताम् । तां तां लुपचुप तां तां वादयते । अङ्गुष्ठाङ्गुलिनादं लासक्तां कुरुते । हर हर हर महादेव ॥ ५ ॥ कर्पूरश्रुतिगौरं पञ्चाननसहितम् । त्रिनयनशशधरमौलिं विषधरकण्ठयुतम् । सुन्दरजटाकलापं पावकयुतभालम् । डमरुत्रिशूलपिनाकं करधृतनृकपालम् ॥ हर हर हर महादेव ॥ ६ ॥ मुण्डे रचयति माला पद्मगमुपवीतम् । वामविभागे गिरिजारूपम् अतिललितम् । सुन्दरसकलशरीरे कृतभस्माभरणम् । इति वृषभध्वजस्वरं तापत्रयहरणम् । हर हर हर महादेव ॥ ७ ॥ शंखनिनादं कृत्वा झल्लरि नादयते । नीराजयते ब्रह्मा वेदव्रतं पठते । अतिमृदुचरणसरोजं हृदि कमले धृत्वा । अवलोकयति महेशम् ईशम् अभिनत्वा । हर हर हर महादेव ॥ ८ ॥

(१) पञ्चनीराजनं कुर्यात्प्रथमं दीपमालया । द्वितीयं सोदकान्त्रेण तृतीयं धौतवाससा ॥ चूताश्वत्थादिपत्रैश्च चतुर्थं परिकीर्तितम् । पञ्चमं प्रणिपातेन साष्टाङ्गेन यथाविधि ॥ (काञ्चेत्तरतन्त्रे) ।

ध्यानम् आरतिसमये हृदये अतिकृत्वा । रामस्त्रिजटानाथम् ईशम् अभिनत्वा ॥
सङ्गीतमेवं प्रतिदिनपठनं यः कुरुते । शिवसायुज्यं गच्छति भक्त्या यः शृणुते ।
हर हर हर महादेव ॥ ९ ॥ इति नीराजनम् । प्रदक्षिणा-ॐ ये तीर्थानि प्रचरन्ति
सृष्टाहस्ता निषङ्गिणः । तेषां १० सहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि ॥ १ ॥ यानि
कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे
पदे ॥ ॐ साम्बसदाशिवाय नमः प्रदक्षिणं समर्पयामीति प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् ॥

अथ पुष्पाञ्जलिमन्त्राः—ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्म्माणि

प्रथमान्न्यासन् । तेह नाकस्महिमानः सचन्त यत्र पूर्व्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १ ॥
ॐ सांगाय साम्बसदाशिवाय नमः मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि । इति पुष्पाञ्जलिं
दत्त्वा “ॐ प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं स्त्र्युग्रहार्णवात् । इति साष्टांगप्रणामं
कुर्यात् ततो यथाशक्ति पञ्चाक्षरमन्त्रं जप्त्वा गुह्यातिगुह्यं इति मन्त्रेण जपं
समर्प्य । वेदसारापराधभङ्गनादिस्तोत्राणि पठेत् । तद्यथा—पशूनां पतिं पाप-
नाशं परेशं गजेन्द्रस्य कृत्तिं वसानं वरेण्यम् । जटाजूटमध्ये स्फुरद्गांगवारिं महा-
देवमेकं स्मरामि स्मरारिम् ॥ १ ॥ महेशं सुरेशं सुरारातिनाशं विभुं विश्वनाथं
विभूत्यंगभूषम् । विरूपाक्षमिन्द्रर्षवह्नित्रिनेत्रं स्वदानन्दमीडे प्रभुं पञ्चवक्त्रम्
॥ २ ॥ गिरीशं गणेशं गले नीलवर्णं गवेन्द्रादिरूढं गुणातीतरूपम् । भवं आस्वरं
भस्मना भूषितांगं भवानीफलत्रं भजे पञ्चवक्त्रम् ॥ ३ ॥ शिवाकान्तं शम्भो
शङ्खाङ्गार्धमौले महेशान शूलिन् जटाजूटधारिन् । त्वमेको जगद्व्यापको
विश्वरूप प्रसीद प्रसीद प्रभो पूर्णरूप ॥ ४ ॥ परात्मानमेकं जगद्बीजमाद्यं
निरीहं निराकारस्रोद्धारवेद्यम् । यतो जायते पालयते येन विश्वं तमीशं भजे
लीयते यत्र विश्वम् ॥ ५ ॥ न भूमिर्न चापो न वह्निर्न वायुर्न चाकाशमास्ते
न तन्द्रा न निद्रा न ग्रीष्मो न शीतं न देशो न वेधो न यस्यास्ति मूर्त्तिस्त्रिमूर्त्तिं

(१) एका चण्ड्यां रवौ सत तिलो दद्यादिनायके । चतसस्तु विष्णवे दद्याच्छिवे
तिलः प्रदक्षिणाः (लिङ्गार्चनचन्द्रिका) ॥ प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात्तथा पञ्चदशाथ वा । अष्टौ
द्वादश वा कार्य्या ह्यधिका वापि शक्तितः । नैकां प्रदक्षिणां कुर्यात्साम्बस्य परमात्मनः ।
एकां प्रदक्षिणां कृत्वा शम्भोः पुण्यात्प्रहीयते ॥ प्रदक्षिणत्रयान्नूनं नैव कार्य्यं महेश्वरे ।
पूर्वां कृत्वा तु यः शम्भोर्न करोति प्रदक्षिणम् । सा पूजा निष्फला तस्य पूजकः स च
दाम्भिकः ॥ भक्त्या करोति यः सम्यक् केवलं तु प्रदक्षिणाम् । पूजा सर्वा कृता तेन स सम्यक्
शिवपूजकः ॥ चण्डसोमसूत्रादिसहिष्णुपूजायां प्रदक्षिणापिचारः—एका चण्ड्या रवेः सत
तिलः कार्य्या विनायके । हरेश्चतस्रः कर्त्तव्याः शिवस्यार्द्धा प्रदक्षिणा ॥ वृषं चण्डं वृषं चैव
सोमसूत्रं पुनर्दृषम् । चण्डं च सोमसूत्रं च पुनश्चण्डं पुनर्दृषम् । अपसव्यं यतीनां च सव्यं
तु वसचारिणाम् । सव्यापसव्यं गृहिणामेवं शम्भोः प्रदक्षिणा । सव्यं प्रनालं नैव लघयेत् ।

तमीडे ॥ ६ ॥ अजं शाश्वतं कारणं कारणानां शिवं केवलं भासकं भासकानाम् ।
 तुरीयं तमः पारमाद्यन्तहीनं प्रपद्ये परं पावनं द्वैतहीनम् ॥ ७ ॥ नमस्ते नमस्ते
 विभो विश्वमूर्ते ! नमस्ते नमस्ते चिदानन्दमूर्ते । नमस्ते नमस्ते तपोयोगगम्य
 नमस्ते नमस्ते श्रुतिज्ञानगम्य ॥ ८ ॥ प्रभो शूलपाणे विभो विश्वनाथ ! महादेव
 शम्भो महेश त्रिनेत्र । शिवाकान्त शान्त स्मरारे पुरारे ! त्वदन्यो वरेण्यो न
 मान्यो न गण्यः ॥ ९ ॥ शम्भो महेश करुणामय शूलपाणे ! गौरीपते पशुपते
 पशुपाशनाशिन् ! । काशीपते करुणया जगदेतदेकस्त्वं हंसि पासि विदधासि
 महेश्वरोऽसि ॥ १० ॥ त्वत्तो जगद्भवति देव भव स्मरारे ! त्वय्येव तिष्ठति जग-
 न्मूढविश्वनाथ । त्वय्येव गच्छति लयं जगदेतदीश ! लिङ्गात्मकं हर चराचर-
 विश्वरूपिन् ॥ ११ ॥

इति वेदसारस्तोत्रम् ॥

अथ अपराधक्षमापनस्तोत्रम्—आदौ कर्मप्रसङ्गात् कलयति कलुषं
 मानुकुक्षौ स्थितं मां विण्मूत्रामेध्यमध्ये क्वथयति नितरां जाठरो जातवेदाः ।
 यद्यद्वै तत्र दुःखं व्यथयति नितरां शक्यते केन वक्तुं क्षन्तव्यो मेऽपराधः
 शिव शिव शिव भोः श्रीमहादेव शम्भो ॥ १ ॥ वात्ये दुःखातिरेकान्मल-
 लुलितवपुः स्तन्यपाने पिपासा, नो शक्तश्चेन्द्रियेभ्यो भवगुणजनिता जन्तवो
 मां तुदन्ति । नानारोगादिदुःखाद्बुधनपरवशः शङ्करं न स्मरामि क्षन्तव्यो मेऽप-
 राधः शिव शिव ॥ २ ॥ प्रौढोऽहं यौवनस्थो विषयविषधरैः पञ्चभिर्मर्मसंधौ
 दष्टो नष्टो विवेकः सुतधनयुवतिस्वादुसौख्ये निपण्णः । शैवीचिन्ताविहीनं मम
 हृदयमहो मानगर्वाधिस्तुष्टं क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव ॥ ३ ॥ बार्धक्ये
 चेन्द्रियाणां विगतगतिमतिश्चाधिदैवादितापैः पापै रोगैर्वियोगैस्त्वनवसितवपुः
 प्रौढिहीनं च दीनम् । मिथ्यामोहभिलाषैर्भ्रमति मम मनो धूर्जटेर्ध्यानशून्यं
 क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव ॥ ४ ॥ नो शक्यं स्मार्तकर्म प्रतिपदगहनप्रत्य-
 वायाकुलाख्यं श्रौते वार्ता कथं मे द्विजकुलविहिते ब्रह्ममार्गेऽसुरारे । ज्ञातो धर्मो
 विचारैः श्रवणमननयोः किं निदिध्यासितव्यं क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव
 शिव ॥ ५ ॥ स्नात्वा प्रत्यूषकाले स्नपनविधिविधौ नाहृतं गांगतोयं पूजार्थं वा
 कदाचिद्वहुतरगहनात्खण्डित्वीदलानि । नानीता पद्ममाला सरसि विकसिता
 गन्धपुष्पैस्त्वदर्थं क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव ॥ ६ ॥ दुग्धैर्मध्वाज्ययुक्तैर्दधि-
 सितसहितैः स्नापितं नैव लिङ्गं नो लिप्तं चन्दनाद्यैः कनकविरचितैः पूजितं न
 प्रसूनैः । धूपैः कर्पूरदीपैर्विधिरसयुतैर्नैव भक्ष्योपहारैः क्षन्तव्यो मेऽपराधः
 शिव शिव ॥ ७ ॥ ध्यात्वा चित्ते शिवाख्यं प्रचुरतरधनं नैव दत्तं द्विजेभ्यो
 नैव ते लक्षसंख्यैर्हुतवहवदने नार्पितं वीजमन्त्रैः । नो तप्तं गांगतीरे व्रतजप-

नियमैः रुद्रजात्यैर्न वेदैः क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव० ॥ ८ ॥ स्थित्वा स्थाने
सरोजे प्रणवनयमरुत्कुण्डले सूक्ष्ममार्गे ज्ञान्ते स्वान्ते प्रलीने प्रकटितविभवे
व्योतिरूपे पराख्ये । लिङ्गो ब्रह्मावाक्ये सकलतनुगतं शंकरं न स्मरामि क्षन्तव्यो
मेऽपराधः शिव शिव० ॥ ९ ॥ नमो निःसंगशुद्धस्त्रिगुणविरहितो ध्वस्तमोहांध-
कारो नासाग्रे न्यस्तदृष्टिर्विदितमवगुणा नैव दृष्टः कदाचित् । उन्मन्यावस्थया
त्वां विगतकलिमलं शंकरं न स्मरामि क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव० ॥ १० ॥
चन्द्रोद्भासितशेखरे स्मरहरे गंगाधरे शंकरे सपैर्भूषितकण्ठकर्णत्रिवरे नेत्रोत्थ-
वैश्वानरे । दन्तित्वक्कृतसुन्दराम्बरधरे त्रैलोक्यसारे हरे मोक्षार्थं कुरु चित्त-
वृत्तिमखिलामन्यैस्तु किं कर्मभिः ॥ ११ ॥ किं वाऽनेन धनेन वाजिकरिभिः
प्राप्तेन राज्येन किं किं वा पुत्रकलत्रमित्रपशुभिर्देहेन गेहेन किम् । ज्ञात्वैतत्क्षुण-
भङ्गुरं सपदि रे त्याज्यं मनो दूरतः स्वात्मार्यं गुरुवाक्यतो भज भज श्रीपार्वती-
वल्लभम् ॥ १२ ॥ आयुर्नश्यति पश्यतां प्रतिदिनं याति क्षयं यौवनं प्रत्यायान्ति
गताः पुनर्न दिवसाः कालो जगद्भक्षकः । लक्ष्मीस्तोयतरङ्गभङ्गचपला विद्युच्चलं
जीवितं तस्मान्मां शरणागतं शरणं त्वं रक्ष रक्षाधुना ॥ १३ ॥ करचरणकृतं
वाक्कायजं कर्मजं वा श्रवणनयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विदितमविदितं
वा सर्वमेतत्क्षमस्व जय जय करुणाव्ये श्रीमहादेव शम्भो ॥ १४ ॥ गात्रं भस्मसितं
सितञ्च हसितं हस्ते कपालं सितं खट्वाङ्गञ्च सितं सितञ्च वृषभं कर्णे सिते
कुण्डले । गंगाफेनसितं जटापयसितं चन्द्रः सितो मूर्धनि सोऽयं सर्वसितो
ददातु विभवं पापक्षयं शङ्करः ॥ १४ ॥ एवं क्षमां सम्प्राप्य पुनः—ॐ स्तुतिं
करोमि कां प्रभो मतिस्तु कुण्ठिता मम । भवद्गुणानुवादपारमेति किं
चतुर्मुखः ॥ ततः प्रणाममेव ते करोमि दण्डवद्विभो । क्षमस्व मेऽपराधरूप-
दोषजालमीश्वर ॥ इति पठन् साष्टाङ्गं प्रणमेत् । ततो यथाशक्ति महिम्नप्रभृ-
तिभिः पुराणैः प्राकृतैश्च स्तवैः स्तुत्वा देवं प्रार्थयेत्—ॐ अंगहीनं क्रियाहीनं
विधिहीनं महेश्वर । पूजितोऽसि महादेव तत् क्षमस्व भ्रमाकृतम् ॥ १ ॥ यद्य-
प्युद्धतैः पुष्पैरपास्तैर्भावादूषितैः । केशकीटापविद्धैश्च पूजितोऽसि मया प्रभो ॥ २ ॥
अन्यत्रासक्तचित्तेन क्रियाहीनेन वा प्रभो । मनोवाक्कायदुष्टेन पूजितोऽसि
त्रिलोचन ॥ ३ ॥ यच्चोपहतपात्रेण कृतमर्घ्यादिकं मया । तामसेन च भावेन
तत्क्षमस्व मम प्रभो ॥ ४ ॥ मन्त्रेणाक्षरहीनेन पुष्पेण विफलेन च । पूजितोऽसि
महादेव तत्सर्वं क्षम्यतां मम ॥ ५ ॥ व्रतं सम्पूर्णतां यातु फलं चाक्षयमश्नुते ।
अज्ञानयोगादुपचारकर्म यत्पूर्वमस्माभिरनुष्ठितं ते । तदेव सोढासनकं दयालो
पितेव पुत्रान्प्रतनो जुषस्व ॥ ६ ॥ अयं दानकालस्त्वहं दानपात्रं भवानेव दाता
त्वदन्यं न याचे । भवद्भक्तिमन्तः स्थिरां देहि मह्यं कृपाशील शम्भो कृतार्थोऽस्मि

यस्मात् ॥ ७ ॥ ॐ नम ओंकाररूपाय नमोऽक्षरवपुधृते । नमो नादात्मने तुभ्यं
 नमो बिन्दुकलात्मने ॥ ८ ॥ अलिङ्गलिङ्गरूपाय रूपातीताय ते नमः । त्वं माता
 सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पिता ॥ ९ ॥ त्वं भ्राता त्वं सुहृन्मित्रं त्वं मित्रः प्रिय-
 रूपधृक् । त्वं गुरुस्त्वं गतिः साक्षात्त्वं पिता त्वं पितामहः ॥ १० ॥ नमस्ते भगवन्
 रुद्र भास्करामिततेजसे । नमो भद्राय रुद्राय रसायाम्बुमयाय च ॥ ११ ॥ शर्वाय
 श्रितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः । पशूनां पतये तुभ्यं पावकामिततेजसे ॥ १२ ॥
 भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते नमः । महादेवाय सोमाय अमृताय नमोऽस्तु
 ते ॥ १३ ॥ उषाय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने । पार्थिवस्य च लिङ्गस्य यन्मया
 पूजनं कृतम् ॥ १४ ॥ तेन खे भगवान् रुद्रो वाञ्छितार्थं प्रयच्छतु । इति साक्षलिः
 प्रार्थ्य-अर्घ्योदकमादाय ॐ इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतो जाग्रत्स्वप्न-
 सुषुप्त्यवस्थासु मनसा वाचा कर्मेणा हस्ताभ्यां पद्मभ्यामुदरेण शिश्ना यत्कृत्वं
 यदुक्तं तत्सर्वं ब्रह्मार्पणं भवतु इति पठित्वा देवस्य चरणयोः क्षिपेत् । ततः ॐ
 साधु वाऽसाधु वा कर्म यद्यदाचरितं मया । तत्सर्वं कृपया देव गुहाणाराधनं
 मम ॥ १ ॥ इत्यर्घ्यजलं किञ्चिद्देवोपरि निक्षिप्य पुष्पाक्षलिमादाय “ॐ रश्मिरूपा
 महादेवा अत्र पूजितदेवताः । सदा शिवांगलीनास्ताः सन्ति सर्वाः सुखा-
 वहाः” ॥ १ ॥ इति देवोपरि निक्षिप्य तेजोरूपं ध्यात्वा । ॐ गच्छ गच्छ परं
 स्थानं स्वस्थानं परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवा न विदुः परमं पदम्
 ॥ १ ॥ ॐ नमो महादेवदेवाय इति पठित्वा संहारमुद्रया विसृजेत् ततो
 गणपतिस्कन्दौ विसृज्य ऐशान्यां जलेन मण्डलं कृत्वा ॐ व्यापक
 मण्डलाय नमः । इति सम्पूज्य—ॐ चण्डेश्वराय नमः इति निर्माल्य-
 नैवेद्यादिकं संस्थाप्य ध्यायेत्—चण्डेश्वरं रक्षस्वतुं त्रिनेत्रं रक्षांशुकाक्षं हृदि भाव-
 यामि । टंकं त्रिशूलं स्फटिकाक्षमालां कर्णद्वयं विभ्रतमिन्दुचूडम् ॥ इति ध्यात्वा
 —ॐ चण्डेश्वराय । इति निर्माल्येन सम्पूज्य ‘ॐ धूमं फट् चण्डेश्वर इमं वलिं
 गृह्ण स्वाहा’ इति तत्त्वमुद्रया चरणोदकधारादानेन समर्प्य, ॐ खलिदानेन
 सन्तुष्टचण्डेशः सर्वसिद्धिदः । शान्तिं करोतु मे नित्यं शिवभक्तिं ददातु च ॥ १ ॥
 लेहचोष्याजपानादि ताम्बूलं स्वखिलेपनम् ॥ निर्माल्यं भोजनं तुभ्यं ददामि
 श्रीशिवाज्ञया ॥ २ ॥ इति निर्माल्यपुष्पाक्षलिं समर्प्य नाराचमुद्रां प्रदक्ष्य गच्छ
 गच्छेति विसृजेत् । “ॐ वाणरावणचण्डीक्षनंदिभृगिरिष्ट्यादयः । शंकरस्य
 प्रसादोऽयं सर्वे गृह्णन्तु शांभवाः ॥ १ ॥ निर्माल्यसलिलं पीत्वा देवदेवस्य
 शूलिनः । क्षयापसारकृष्णचैस्तयो मुच्येत पातकैः ॥ २ ॥ अफालवृत्सुहरणं
 मण्डहत्याविनाशनम् । व्याधिघ्नं अकलायस्य शिवनिर्गोजनोदकम् ॥ ३ ॥ इति
 निर्माल्यजलं पीत्वा प्रणमेत् । पुनर्निर्माल्यपुष्पादिकं लिङ्गत्रयं नद्यादौ जलमध्ये

क्षिपेत् । एवं यथाशक्ति लक्षसंख्यां प्रधानसंकल्पोक्तसंख्यां वा समाप्य तद्दर्शनेन तिलाज्यद्वयैर्होमं कुर्यात् ॥

इति श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ।

अथ महामृत्युञ्जयाष्टकम्

ॐ मृत्युञ्जय ! परेशान जगदामयनाशन ! ।
 तव ध्यानेन देवेश ! मृत्युं प्राप्तोऽपि जीवति ॥ १ ॥
 पञ्चास्यदोर्दण्डशाङ्घिनेमदिनेशभालेन्दुयुतं गणेशैः ।
 वामाङ्गसंख्यागिरिजासमेतं वन्दे महामृत्युविनाशरूपम् ॥ २ ॥
 देवं मृत्युविनाशनं भयहरं साम्प्रज्यमुक्तिप्रदम् ।
 नानाभूतगणान्वितं दिशि पदैर्देवैः सदा सेवितम् ॥
 अज्ञानान्धकृन्नाशनं शुभकरं विद्यासुखप्रदम् ।
 सर्वं सर्वपतिं महेश्वरहरं मृत्युञ्जयं भावये ॥ ३ ॥
 वन्दे ईशानदेवाय नमस्तस्मै पिनाकिने ।
 आदिमध्यान्तरूपाय मृत्युनाशं करोतु मे ॥ ४ ॥
 नमस्तस्मै भगवते कैलासाचलवासिने ।
 नमो ब्रह्मेन्द्ररूपाय मृत्युञ्जय प्रसीद मे ॥ ५ ॥
 नमो विष्णुवर्करूपाय नमो ज्ञानस्वरूपिणे ।
 मृत्युं नाशयतामाशु मृत्युञ्जय प्रसीद मे ॥ ६ ॥

(१) अथ कामनाभेदेन संख्याभेदः—दैशिकासकलं ज्ञात्वा कुर्याल्लिंगफल-
 प्रदम् ॥ विद्यार्थी लिंगसाहस्रं धनार्थी च तदर्द्धकम् ॥ १ ॥ पुत्रार्थी शतसाहस्रं कन्यार्थी तु
 शतत्रयम् । वन्द्या लिंगायुतं कुर्यात्सर्वपापहरं शुभम् ॥ २ ॥ राज्यार्थी शतसाहस्रं कांतार्थी
 शतपञ्चकम् ॥ मोक्षार्थी कोटिगुणितं भूकामश्च सहस्रकम् ॥ ३ ॥ रूपार्थी तु त्रिसाहस्रं तीर्थार्थी
 द्विसहस्रकम् ॥ सुहृत्कामः सहस्रं स्याद्वस्त्रार्थी शतमष्टकम् ॥ ४ ॥ मारणार्थी सप्तशतं
 मोहनार्थी शताष्टकम् ॥ उच्चाटनपरश्चैव सहस्रं तु यथोक्तवत् ॥ ५ ॥ स्तम्भनं तु सहस्रेण
 नारणं च तदर्द्धवत् ॥ निगडान्मुक्तिकामस्तु सहस्रं सार्द्धमीरितम् ॥ ६ ॥ महाराजभये
 पञ्चशतं चौरादिसंकटे । शतद्वयं च डाकिन्या भये पञ्चशतं परम् ॥ दग्धिः पञ्चसाहस्रमयुतं
 सर्वकामदम् ॥ ७ ॥ (शा० सा०) लक्षार्थिवलिङ्गानां पूजनाद्भुवि मुक्तिभाक् ॥ लक्षं
 तु गुडलिङ्गानां पूजनापार्थिवो भवेत् ॥ ८ ॥ या नारी गुडलिङ्गानि सहस्रं पूजयेत्सती ॥
 भर्तुः सुव्रतमण्डं सा प्राप्यते पर्वती भवेत् (मं० म०) ॥ ९ ॥ नित्यपूजने संख्या—
 एकं पापहरं प्रोक्तं द्विलिङ्गं चार्थसिद्धिदम् । त्रिलिङ्गं सर्वकामानां कारणं परमा-
 दभुतम् (शा. सा.) ॥ १० ॥

त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं पञ्चास्याय नमो नमः ।
 दोर्दण्डचापाय नमो मम मृत्युं विनाशय ॥ ७ ॥
 नमोऽर्द्धेन्दुस्वरूपाय नमो दिग्बसनाय च ।
 नमो भक्तातिहन्त्रे च मम मृत्युं विनाशय ॥ ८ ॥
 मृत्युञ्जयाष्टकं दिव्यं त्रिकाले यः पठेन्नरः ।
 अपमृत्युर्व्रजेत्तस्य सत्यं सत्यं शिवाज्ञया ॥ ९ ॥
 अर्द्धरात्रे जपेन्नित्यं चतुरशीतिसंख्यया ।
 फाले मृत्युर्विनश्येत् अकालारूपस्य का कथा ॥ १० ॥
 आलस्येनाप्रसङ्गेन श्रद्धाहीनेन चेतसा ।
 पठेद्यद्यप्यकालेषु ध्रुवं मृत्युं निवारयेत् ॥ ११ ॥
 इति मृत्युञ्जयाष्टकम्

अथ महामृत्युञ्जयस्तोत्रम्

नमो महामृत्युञ्जयाय । नन्दिकेश्वर उवाच—
 कैलासस्योत्तरे शृङ्गे शुद्धस्फटिकसन्निभे ।
 तमोगुणविहीने तु जरामृत्युविवर्जिते ॥ १ ॥
 सर्वतीर्थास्पदाधारे सर्वज्ञानकृतालये ।
 कृताञ्जलिपुटो ब्रह्मा ध्यानशीलं सदाशिवम् ॥ २ ॥
 पप्रच्छ प्रणतो भूत्वा जानुर्भ्यामवर्त्नो गतः ।
 सर्वार्थसम्यगाधारं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ३ ॥
 ब्रह्मोवाच—केनोपायेन देवेश ! चिरायुर्लोमशोऽभवत् ।
 तन्मे ब्रूहि महेशान ! लोकानां हितकाश्यया ॥ ४ ॥
 श्रीसदाशिवः प्राह—शृणु ब्रह्मन् प्रवक्ष्यामि चिरायुर्मुनिसत्तमः
 सञ्जातः कर्मणा येन त्र्याधिमृत्युविवर्जितः ॥ ५ ॥
 तस्मिन्नेकार्णवे घोरे सलिलौघपरिप्लुते ।
 कृतान्तभयनाशाय स्तुतो मृत्युञ्जयः शिवः ॥ ६ ॥
 तस्य संकीर्तनान्नित्यं मुनिमृत्युविवर्जितः ।
 तमेव कीर्तयन् ब्रह्मन् मृत्युञ्जेतुं न संशयः ॥ ७ ॥
 लोमश उवाच—देवाधिदेव देवेश ! सर्वप्राणभृतांवर ।
 प्राणिनामसि नाथस्त्वं मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥
 देवानां जीवभूतोऽसि जीवो जीवस्य कारणम् ।
 जगतां रक्षकस्त्वं वै मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥

हिमाद्रिशिखराकार सुधावीचिमनोहर ।
 पुण्डरीक परं ज्योतिर्मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 ध्यानाधार महाज्ञान ! सर्वज्ञानैककारण ।
 परित्राताऽसि लोकानां मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥
 निहता येन कालेन सदेवासुरमानवाः ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १२ ॥
 साध्याश्च वसवो रुद्रा तथाऽश्विनिमुताबुधौ ।
 मरुतश्च दिशो नागाः स्थावरा जङ्गमास्तथा ॥ १३ ॥
 अनङ्गेन मनोजेन पुष्पचापेन केवलम् ।
 जितः सोऽपि त्वया ध्यानान्मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥
 ये ध्यायन्ति परां मूर्तिं पूजयन्त्यसराधिप ।
 न ते मृत्युवशं यान्ति मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥
 स्थावरे जङ्गमे वापि यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 जीवतु इत्याह लोकोऽयं मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 त्वमोँकारोऽसि वेदानां देवानाञ्च सदाशिवः ।
 आधारशक्तिः शक्तीनां मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥
 सोमसूर्याग्निमध्यस्थ व्योमव्यापिन् सदाशिव !
 कालप्रद महाकाल मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
 प्रबुद्धे चाप्रबुद्धे च त्वमेव सृजसे जगत् ।
 सृष्टिरूपेण देवेश मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
 व्योम्नि त्वं व्योमरूपोऽसि तेजः सर्वत्र तेजसि ।
 प्राणिनां ज्ञानरूपोऽसि मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥
 जगज्जीवो जगत्प्राणः सृष्टा त्वं जगतः प्रभुः ।
 कारणं सर्वतीर्थानां मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥
 नेता त्वमिन्द्रियाणाञ्च सर्वज्ञानप्रबोधक ।
 सांख्ययोगश्च हंसश्च मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥
 रूपातीतः सुरूपश्च पिण्डश्च पदमेव च ।
 चतुर्युगकलाधार ! मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
 रेचके वह्निरूपोऽसि सोमरूपोऽसि पूरके ।
 कुम्भके शिवरूपोऽसि मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥
 क्षयंकरोऽसि पापानां पुण्यानामपि वर्द्धनः ।
 हेतुस्त्वं श्रेयसां नित्यं मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥ २५ ॥

सर्वमायाकलातीत ! सर्वेन्द्रियपरावर !
 सर्वेन्द्रियकलाधीश ! मृत्युञ्जय नमोऽ-
 न्नं गन्धो रसः स्पर्शः शब्दसंस्कार एव
 त्वत्तः प्रकाश एतेषां मृत्युञ्जय नमोऽ-
 चतुर्विधानां सूत्रीनां हेतुस्त्वं कारणेऽत्र
 भावाभावपरिच्छिन्न मृत्युञ्जय नमोऽ-
 त्वमेको निष्कलो लोके सकलं भुवनत्रयं
 अतिसूक्ष्मातिरूपस्त्वं मृत्युञ्जय नमोऽस्तु
 त्वं प्रबोधन्त्वमाधारस्त्वद्बीजं भुवनत्रयं
 सत्त्वं रजस्तमस्त्वं हि मृत्युञ्जय नमोऽस्तु
 त्वं सोमस्त्वं दिनेशश्च त्वमात्मा प्रकृतेः
 अष्टत्रिंशत्कलानाथ मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते ॥
 सर्वेन्द्रियाणामाधार ! सर्वभूतगुहाशय !
 सर्वज्ञानमयानन्त मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते
 त्वमात्मा सर्वभूतानां गुणानां त्वमधीश्वरः
 सर्वानन्दमयाधार ! मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते
 त्वं यद्वाः सर्वयज्ञानां त्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा ।
 शब्दब्रह्म त्वमोद्धारो मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते

श्रीसदाशिव उवाच—एवं सकीर्तयेद्यस्तु शुचिस्तद्गतमानसः
 भक्त्या शृणोति यो ब्रह्मन् न स मृत्युवशो ॥
 न तु मृत्युभयं तस्य प्राप्तकालं च लङ्घयेत् ।
 अपमृत्युभयं तस्य प्रणश्यति न संशयः ॥ ३६ ॥
 व्याधयो नो प्रपद्यन्ते नोपसर्गभयं क्वचित् ।
 प्रत्यासन्नान्तरे काले शतैकावर्तते कृते ॥ ३७ ॥
 मृत्युर्न जायते तस्य रोगान्मुञ्चति निश्चितम् ।
 पञ्चम्यां वा दशम्यां वा पीर्णमास्यामथापि वा ॥ ३८ ॥
 शतमावर्तयेद्यस्तु शतवर्षं स जीवति ।
 तेजस्वी बलसम्पन्नो लभते श्रियमुत्तमाम् ॥ ३९ ॥
 त्रिविधं नाशयेत्पापं मनोवाक्कायसम्भवम् ।
 अभिचाराणि सर्वाणि कर्माण्यथर्वणानि च ॥
 क्षीयन्ते नात्र संदेहो दुःस्वप्नं च विनश्यति ॥ ४० ॥
 इदं रहस्यं परमं देवदेवस्य शूलिनः ।
 दुःखप्रणाशनं पुण्यं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ ४१ ॥
 इति श्रीब्रह्मसम्वादे श्रीमहामृत्युञ्जयस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

✽ अथ मानसपूजास्तोत्रम् ✽

रत्नैः कल्पितमासनं हिमजलैः स्नानञ्च दिव्याम्बरं ।
 नानारत्नविभूषितं मृगमदामोदान्वितं चन्दनम् ॥
 जातीचम्पकविल्वपत्रसहितं पुष्पञ्च धूपं तथा ।
 दीपं देव दयानिधे पशुपते हृत्कल्पितं गृह्यताम् ॥ १ ॥
 सौवर्णे मणिरत्नखण्डरचिते पात्रे घृतं पायसं ।
 भक्ष्यं पञ्चविधं पयोदधियुतं रम्भाफलं पायसम् ॥
 शाकानामयुतं जलं रुचिकरं सुस्निग्धशालग्रोदणं ।
 ताम्बूलं मनसा मया विरचितं पूजां फलं स्वीकुरु ॥ २ ॥
 छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं ।
 दीणाभेरिमृदङ्गकाहलकलागीतञ्च नृत्यं तथा ॥
 साष्टाङ्गं प्रणतिस्तुतिर्वहुविधाऽप्येतत्समस्तं मया ।
 संकल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहाण प्रभो ॥ ३ ॥

आराधयामि मणिसज्जिभमात्मलिङ्गं सायापुरीहृदयपङ्कजसन्निविष्टम् ।
 श्रद्धानदीविमलचित्तजलाभिषेकैर्नित्यं समाधिङ्कुसुमैर्न पुनर्भवाय ॥ ४ ॥

श्मशानेष्वाक्कीडा स्मरहर-पिशाचाः सहचराः ।
 चिता-भस्मालेपः स्रगपि भृकरोटी परिकरः ॥
 भ्रमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं ।
 तथापि स्मर्तॄणां वरश्च परमं मङ्गलमसि ॥ ५ ॥
 आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं ।
 पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः ॥
 सञ्चारः पदयोः प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो ।
 यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शम्भो तवाराधनम् ॥ ६ ॥
 निरावलम्बस्य ममावलम्बं विपाटिताशेषविपत्कदम्बम् ।
 मदीयपापाचल-पातशम्बं प्रवर्ततां वाचि सदैव वन्द्यम् ॥ ७ ॥

अथ शारदोक्तमहामृत्युञ्जयजपविधिः

ॐ—अस्य श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रस्य वसिष्ठऋषिः अनुष्टुपछन्दः
 श्रीत्र्यम्बकस्तु देवता श्रीं वीजं ह्रीं शक्तिः मम यजमानस्य वा शरीरे सर्वारिष्ट-
 निवृत्तिपूर्वकसकलमनोरथसिद्ध्यर्थे जपे विनियोगः । + अथ ऋष्यादिन्यासः

(१) आवाहनादिपुष्पान्ता विधयः कथिता बुधैः । ते सर्वे ध्यानद्वयोज्याः
 पूजा सा मानसी मता (वराहसंहिता) ॥ (२) देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे देवजे भेषजे

ॐ वसिष्ठऋषये नमः शिरसि । अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । श्रीत्र्यम्बकरुद्र-
 देवतायै नमः हृदये । श्रीं बीजाय नमः गुह्ये । ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । +
 अथ करन्यासः—ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः त्र्यम्बकं ॐ नमो भगवते
 रुद्राय शूलपाणये स्वाहा अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः
 यजामहे ॐ नमो भगवते रुद्राय अमृतमूर्तये मां जीवय जीवय तर्जनीभ्यां
 स्वाहा । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः सुगन्धिष्पुष्टिवर्द्धनम् ॐ नमो भगवते
 रुद्राय चन्द्रशिरसे जटिने स्वाहा मध्यमाभ्यां वषट् । ॐ हौं ॐ जूँ सः
 भूर्भुवः स्वः उर्वारुकमिव बन्धनात् ॐ नमो भगवते रुद्राय त्रिपुरान्तकाय हां
 ह्रीं अनामिकाभ्यां हुँ । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः मृत्योर्मुक्षीय ॐ नमो
 भगवते रुद्राय त्रिलोचनाय ऋग्यजुःसाममन्त्राय कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् । ॐ हौं
 ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः भामृतात् ॐ नमो भगवते रुद्राय अग्नित्रयाय ज्वल
 ज्वल मां रक्ष रक्ष अघोरास्त्राय करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् । एवं हृदयादि० ॐ हौं
 ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः त्र्यम्बकं ॐ नमो भगवते रुद्राय शूलपाणये स्वाहा
 हृदयाय नमः । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः यजामहे ॐ नमो भगवते रुद्राय
 अमृतमूर्तये मां जीवय जीवय शिरसे स्वाहा । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः
 सुगन्धिष्पुष्टिवर्द्धनम् ॐ नमो भगवते रुद्राय चन्द्रशिरसे जटिने स्वाहा शिखायै
 वषट् । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः उर्वारुकमिव बन्धनात् ॐ नमो
 भगवते रुद्राय त्रिपुरान्तकाय हां ह्रीं कवचाय हुँ । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः
 स्वः मृत्योर्मुक्षीय ॐ नमो भगवते रुद्राय त्रिलोचनाय ऋग्यजुःसाममन्त्राय
 नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः भामृतात् ॐ नमो भगवते
 रुद्राय अग्नित्रयाय ज्वल ज्वल मां रक्ष रक्ष अघोरास्त्राय अस्त्राय फट् ॥ अथ
 वर्णन्यासः । ॐ त्र्यं नमः दक्षिणचरणाग्रे । वं नमः कं नमः यं नमः जां नमः
 दक्षिणचरणसन्धिचतुष्केषु । मं नमः वामचरणाग्रे । हैं नमः सुं नमः गं
 नमः धिं नमः वामचरणसन्धिचतुष्केषु । पुं नमः गुह्ये । षिं नमः आधारे ।
 वं नमः जठरे । ङं नमः हृदये । नं नमः कण्ठे । ॐ उं नमः दक्षिणकराग्रे । वां
 नमः रं नमः कं नमः मिं नमः दक्षिणकरसन्धिचतुष्केषु । वं नमः वामकराग्रे ।
 वं नमः धं नमः नां नमः मृं नमः वामकरसन्धिचतुष्के । त्यों नमः वदने । मुं
 नमः ओष्ठयोः । क्षीं नमः घ्राणयोः । यं नमः दृशोः । मां नमः श्रवणयोः । मृं
 नमः भ्रुवोः । तां नमः शिरसि । पदन्यासः । त्र्यम्बकं शिरसि । यजामहे भ्रुवोः ।
 सुगन्धिं दृशोः । पुष्टिवर्द्धनम् मुखे । उर्वारुकं गण्डयोः । इव हृदये । बन्धनात्
 उदरे । मृत्योः गुह्ये । मुक्षीय उर्वारुः । मा जानुजोः । अमृतात् पादयोः ॥ अथ
 ध्यानम् । हस्ताभ्यां कलशद्वयामृतसैराप्लावयन्तं शिरो, द्वाभ्यां तौ दधत्तं मृगाऽ-
 श्वलये द्वाभ्यां चहन्तं परम् । अकन्यस्तकरद्वयामृतघटं कैलाशकान्तं शिवम् ,

स्वच्छाम्भोजगतं नवेन्दुमुडुटामान्तं त्रिनेत्रं भजे ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा
मानसोपचारेः सम्पूज्य पूर्ववत् मालापूजनं पूर्ववत् मूलमन्त्रं जपेत् ॥ मन्त्रस्व-
रूपम् । ॐ हौं ॐ जूँ सः भूर्भुवः स्वः त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिपुष्टिवर्द्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् भूर्भुवः स्वः हौं ॐ ॥ १ ॥

जपान्ते प्रार्थना—मृत्युञ्जय महारुद्र त्राहि मां शरणागतम् । जन्ममृत्यु-
जरारौतः पीडितं कर्मबन्धनैः ॥ १ ॥ तावकस्त्वद्गतप्राणस्त्वच्चित्तोऽहं सदा
मृद । इति विद्याप्य देवेशं जपेन्मन्त्रश्च त्र्यम्बकम् ॥ २ ॥

* अथ वसिष्ठकृतोक्तं महामृत्युञ्जयादिविधानम् *

त्र्यम्बकस्य विधानन्तु कीर्तयिष्ये मुनीश्वराः । यथोक्तविधिना युक्तं
संस्मृतं ब्रह्मणा पुरा ॥ १ ॥ मृत्युञ्जयस्त्रिधा प्रोक्त आद्यो मृत्युञ्जयः स्मृतः ।
मृतसंजीवनी चैव महामृत्युञ्जयस्तथा ॥ २ ॥ मृत्युञ्जयः केवलः स्वात्पुटिरो
व्याहृतित्रयैः । तारं (ॐ) त्रिवीजं (हौं जूँसः) व्याहृत्यः पुटितो मृतजीवनी
॥ ३ ॥ तारं त्रिवीजं व्याहृत्यः पुटितैस्तैस्त्रियम्बकः । महामृत्युञ्जयः प्रोक्तः सप्त-
मन्त्रविशारदः ॥ ४ ॥ तत्रैव विशेषः—“प्रणवान्ते प्रसाद—(हौं) अ गृहि-
हारक—(जूँ सः)—मेव च । भूरादिव्याहृतयश्च त्र्यम्बकेति च ऋक् ततः ॥ ५ ॥
विपर्ययेण त्रिवीजं तद्वच्च व्याहृतित्रयम् । स्वाहान्तो मनुरेषोऽयं शुकेणाराभितः
पुरा ॥ ६ ॥ महामृत्युञ्जय इति विश्रुतो भुवनत्रये । ॐ कारैः सहितः षड्भिर्ग-
तुर्दशभिरेव च ॥ ७ ॥ मृत्युञ्जयं तं विधिवदुपास्येप्सितमाप्नुयात् ।। (आदी
प्रासादवीजं तदनु मृतिहरं तारकं व्याहृतिश्च, प्रोक्ष्य त्र्यम्बकं यो जयति मृतिहरं
भूय एवैतदाद्यम् । कृत्वा न्यासं पठन् स्रग्दमृतकरं मण्डलान्तःप्रविष्टम्, ध्यात्वा
योगीशरुद्रं स जयति मरणं शुक्रदिवाप्रसादात् ॥ ८ ॥ अथ मन्त्रस्वरूपम् ॥ ९ ॥
भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यम्बकं यजामहे इति ऋक् ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः
ॐ इत्यष्टचत्वारिंशद् (४८)—वर्णात्मकः केवलमृत्युञ्जयः ॥ १ ॥ ओं हौं जूँ सः
ओं भूर्भुवः स्वः ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० इति ऋक् ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः जूँ
हौं ॐ इति द्विपञ्चाशद् (५२)—वर्णात्मको मृतसंजीवनीमन्त्रः ॥ अथ महा-
मृत्युञ्जयमन्त्रः—ॐ हौं ॐ जूँ ॐ सः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यम्बकं
यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॐ
स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ सः ॐ जूँ ॐ हौं ॐ स्नाहा इति द्विपष्टि (६२)—वर्णात्मको
महामृत्युञ्जयशुक्राराधितो मन्त्रः ॥

प्रयोगविशेषो विधानमालायाम्—ग्रहपीडासु सर्वासु महागदनि-
पीडने । वियोगे बान्धवानाञ्च जनमार उपस्थिते ॥ १ ॥ राज्यभङ्गे धनग्लानौ
क्षिप्रमृत्युविनाशने । अभियोगे (राजकीयव्याधी) समुत्पन्ने मनोधर्मविपर्यये ॥ ॥

मृत्युञ्जयस्य देवस्य विधानं क्रियते बुधैः । राष्ट्रभङ्गे जनक्लेशे महारोगनि-
पीडने ॥ ३ ॥ कोटिसंख्यः जपः प्रोक्तो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । सामान्यगद-
पीडायां दुष्टस्वप्नस्य दर्शने ॥ ४ ॥ मृत्युञ्जयस्य देवस्य जपो लक्षमितः शुभः ।
अपमृत्युविनाशाय जपोऽयुतमितः स्मृतः ॥ ५ ॥ दुर्वार्ताश्रवणे जाप्यं सुहृदाम-
नृते क्षुते । यात्रायामयुतं कार्यं सहस्रं वा समाहितैः ॥ ६ ॥ पूर्णस्य स्वस्य जाप्यस्य
दशांशहवनं मतम् । पायसेन च साज्येन समिद्धिस्तिलसर्पिषा ॥ ७ ॥ श्रीवृक्षस्य
(विल्व) फलैः पत्रैः कमलैः शतपत्रकैः । खजूरीभिश्च साज्याभिर्गन्धैर्वैद्य-
फलैस्तथा ॥ ८ ॥ हवनं कारयेद् विद्वान् कृत्वाचार्यार्चनक्रियाम् । ब्राह्मणान्
भोजयेत्सम्यग् दशांशेन यजेत्तथा ॥ ९ ॥ एवं कृते विधाने च सर्वकर्मफलं
लभेत् । चिन्तितार्थस्य सिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ शान्तिरत्ने
विशेषः—आयुः कामो घृतेनाग्नौ जुहुयात्तिलसंख्यया । अयुतं वा सहस्रं वा
शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ११ ॥ आरोग्यकामो जुहुयादर्ककाष्ठैर्घृतप्लुतैः । पयसा वापि
जुहुयाद् गव्येनाज्येन वा पुनः ॥ १२ ॥ पलाशसमिधो वापि सर्वरोगप्रशान्तये ।
अच्छिद्रैरात्रपणैस्तु पयोक्तैर्जुहुयाज्ज्वरे ॥ १३ ॥ गुडूचीखण्डकैर्वापि खादिरैर्वा
घृतप्लुतैः । प्रमेहे मधुना होमः पयसा वा घृतेन वा ॥ १४ ॥ औदुम्बरसमिद्धिर्वा
होम आमलकेन वा । गुल्मे शात्मलिहोमः स्यात्तिलैः कृष्णैर्घृतेन वा ॥ १५ ॥
वर्धसानसमिद्धोमः सद्यः शूलहरो भवेत् । करञ्जसमिधो वापि निर्गुण्डीसमिधोऽपि
वा ॥ १६ ॥ तैलेनाभ्यज्य जुहुयाद्वातरोगप्रशान्तये । शमीसमिद्धिर्जुहुयादतिसार-
प्रशान्तये ॥ १७ ॥ शान्त्यर्थमक्षिरोगं पलाशसमिधः स्मृताः । उन्मत्त (धतूर)-
समिधो हुत्वा अपसारात्प्रसूयते ॥ १८ ॥ कुबेराक्षेन्द्रवल्लीभ्यां नेत्रशूलेषु
होमयेत् । तैलेनाभ्यज्य जुहुयाद्वज्रखण्डैस्तथैव च ॥ १९ ॥ मातुलङ्गगुडूचीनां
होमः कामलनाशनः । मधुरत्रयहोमेन शान्तिः स्याद्राजयक्ष्मणाम् ॥ २० ॥
हामात्र फलमूलानां यक्ष्मरोगः प्रशाम्यति । कुष्ठे मसूरिकैर्होमो मधुरत्रय-
संयुतैः ॥ २१ ॥ अथवा तैलसंयुक्तैर्जुहुयाद् गौरसर्पपैः । ये चान्ये मुखरोगाः
स्युः शिरोरोगास्तथैव च ॥ २२ ॥ ते सर्वे प्रशमं यान्ति तिलैर्होमाद् घृतप्लुतैः ।
औदराणां तु रोगाणां सर्वेषां शान्तिमिच्छता ॥ २३ ॥ विल्ववृक्षसमिद्धोमः
कर्तव्यो द्विजमत्तम । अधःस्तावे तु जुहुयात्पत्रपत्रैर्घृतप्लुतैः ॥ २४ ॥ दूर्वाभिर्वा
पयोक्ताभिर्जुहुयाच्चन्दनेन वा । अश्वत्थस्य समिद्धिश्च रक्तस्तावे तु होमयेत् ॥ २५ ॥
अथवा गोघृतेनैव रक्तातीसारशान्तये । अन्यरोगेषु सर्वेषु कण्ठरोगमहोदरे ॥ २६ ॥
त्रिभिः फलैस्तु जुहुयान्मधुश्रीरघृतप्लुतैः । मधुरत्रयहोमस्तु सर्वरोगोपशान्तये ॥ २७ ॥
आयुर्वेदेषु यत्प्रोक्तं यस्य रोगस्य भेषजम् । तस्य रोगस्य शान्त्यर्थं तेन तेन च
होमयेत् ॥ २८ ॥ श्रीकामो विल्ववृक्षस्य समिद्धिरथवा फलैः । पत्रैर्वाऽप्यस्य
जुहुयान्मदनीं श्रियमाप्नुयान् ॥ २९ ॥ विचार्य जुहुयाद्यस्तु रुद्राक्षैर्गोघृतप्लुतैः ।

विधां चायुस्ततो वित्तं लभते नात्र संशयः ॥ ३० ॥ वृष्टिकामस्तु सम्पूज्य देवदेवं त्रियम्बकम् । अर्घ्यपाद्यादिभिर्देवमब्लिङ्गैरभिषेचयेत् ॥ ३१ ॥ आपो हिष्टेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णादिभिस्तथा । पावमानानुवाकेन त्र्यम्बकेत्यनया ऋचा ॥ ३२ ॥ वैतसीभिः समिद्धिश्च जुहुयात्पयसा प्लुतैः । अयुतं वा सहस्रं वा जुहुयात्पयसाऽपि वा ॥ ३३ ॥ पुण्याहं वाचयेद्विप्रैर्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । दशाहाम्यन्तरे वृष्टिर्भवत्येव न संशयः ॥ ३४ ॥ वृष्टिकामश्चार्द्रवासा बटवृक्षसमुद्भवैः । समिद्धिर्जुह्वयान्मन्त्रान्सद्यो वृष्टिमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥ नाभिमात्रजले स्थित्वा ध्यायन् वै पुष्टिवर्द्धनम् । जपेत्रियम्बकं मन्त्रं महतीं वृष्टिमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ अग्निहोत्रात्स मादाय सितं भसितमुत्तमम् । अनया तु ऋचा हुत्वा जले वृष्टिं निवारयेत् ॥ ३७ ॥ पुत्रकामस्तु जुहुयात्पायसं घृतसंयुतम् । चरुशेषं स्वयं भुक्त्वा पुत्रमाप्नोति मानवः ॥ ३८ ॥ इति वशिष्टकल्पोक्तं मृत्युञ्जयसञ्जीवनीमहामृत्युञ्जयविधानम् ॥

मन्त्रमहोदधौ विशेषः—स्वजन्मदिवसे यस्तु पायसैर्मधुरान्वितैः ।

जुहोति तस्य वर्द्धन्ते कमलारोग्यकीर्तयः ॥ १ ॥ गुडूचीवकुलोत्थाभिः समिद्धिर्वचनं नृणाम् । जन्मतारात्रये रोगान्मृत्युं चापि विनाशयेत् ॥ २ ॥ प्रत्यहं जुहुयाद्दूर्वाम् अपमृत्युविनष्टये । किं बहूक्तेन सर्वेष्टं प्रयच्छति शिवो नृणाम् ॥ ३ ॥

इति मृत्युञ्जयविधानम् ॥

अथापरो द्वादशाक्षरो मृत्युञ्जयः—‘ॐ जूं सः पालय पालय सः जूं

ॐ’ ॐ अस्य श्रीद्वादशाक्षरमृत्युञ्जयमन्त्रस्य श्रीकहोल ऋषिः, देवी गायत्री छन्दः मृत्युञ्जयरुद्रो देवता, जूं बीजं, सः शक्तिः, सर्वारिष्टाल्पमृत्युनाशार्थं जपे विनियोगः । ओं हर हर स्वाहा हृदये । ओं कपर्दिने स्वाहा शिरः । ॐ नीलकण्ठाय स्वाहा शिखा । ॐ कालकूटविषभक्षणाय स्वाहा कवचा । ॐ नीलकण्ठेने स्वाहा अस्त्राय । अथ ध्यानम्—वाल्मीक्युततेजसं धृतजटाजूदेन्दुखण्डोज्ज्वलं, नागेन्द्रैः कृतभूषणं जपवटीं शूलं कपालं करैः । खट्वाङ्गं दधत् त्रिनेत्रविलसत्पद्माननं सुन्दरं, व्याघ्रत्वक्परिधानमक्षवलयं श्रीनीलकण्ठं भजे ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ॥ मनुनाऽनेन संजप्तैः कुम्भस्थैः सलिलैः शुभैः । अभिषिञ्चेत् विपाक्रांतं विषान् मुच्येत स द्रुतम् । स्पृष्ट्वा जपेद्विपाक्रांतं तत्क्षणाज्जिर्विपो भवेत् ॥

त्र्यक्षरीमृत्युञ्जयजपविधिः—ॐ अस्य श्रीत्र्यक्षरात्मकमृत्युञ्जयमन्त्रस्य कहोलऋषिः, देवी गायत्रीछन्दः, श्रीमृत्युञ्जयो देवता, जूं बीजं, सः शक्तिः, ॐ कीलकं, सर्वारिष्टाल्पमृत्युनाशार्थं जपे विनियोगः । कहोलऋषये नमः शिः । देवीगायत्रीछन्दसे नमः मुखे । श्रीमृत्युञ्जयदेवतायै नमः हृदि । जूं बीजाय नमः गुह्ये । सः शक्तये नमः पादयोः । ॐ कीलकाय नमः सर्वाङ्गे ।

इति हृदयादिन्यासः । अथ करन्यासः—सां अंगुष्ठाभ्यां नमः । सीं तर्जनीभ्यां नमः । सूं मध्यमाभ्यां नमः । सैं अनामिकाभ्यां नमः । सौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । सः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अथ हृदयादिन्यासः—सं हृदि । सीं शिरसि । सूं शिखायै । सैं नेत्रत्रयाय । सौं कवचाय हुँ । सः अस्त्राय फट् ॥ अथ ध्यानम्—चन्द्रार्काग्निविलोचनं स्मितमुखं पद्मद्वयांतः स्थितम् । मुद्रापाशमृगाक्षस्तूत्रविलसत्पाणिं हिमांशुप्रभम् ॥ कोटीरेन्दुगलत्सुधास्तुततनुं हारादिभूषोज्ज्वलम् । कान्त्या विश्वविमोहनं पशुपतिं मृत्युञ्जयं भावयेत् ॥ १ ॥ मूलमन्त्रः—ॐ जूं सः सः जूं ॐ ।

अथ पुराणोक्तमृत्युञ्जयमन्त्रः—ॐ मृत्युञ्जयाय रुद्राय नीलकण्ठाय शम्भवे । अमृतेशाय शर्वाय महादेवाय ते नमः ॐ ॥

अथ सर्वव्याधिहरणविष्णुसहस्रनामविधानम्

तत्र प्रयोगः—सुमूर्हते शिवालयादिषु कृतनित्यक्रियः स्वासने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य नमामुकण्ठ्याधेः समूलनाशद्वारा सद्य आरोग्यार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थममुकसंख्यया विष्णुसहस्रनामजपं करिष्ये । इति संकल्प्य गणेशस्मरणं कृत्वा स्वपुरतः आधारे अन्यलिखितपुस्तकं संस्थाप्य गन्धपुष्पादिभिः सम्पूज्य शापविमोचनं पठेत् । ॐ अस्य श्रीविष्णोः सहस्रनाम्नां रुद्रशापविमोचनमन्त्रस्य महादेवऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, श्रीरुद्रानुग्रहशक्तिदेवता, सुरेशः शरणं शमेति बीजम्, अनंतो हुतभुग्भोक्तेति शक्तिः, सुरेश्वरागेति कीलकं, रुद्रशापविमोचने विनियोगः । ॐ ह्रीं हां अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ हूं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ह्रैं अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ हः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । इति करन्यासः । एवमेव हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत् ॥ अथ ध्यानम् ॥ तमालश्यामलतनुं पीतकौशेयवाससम् । वर्णमूर्तिमयं देवं ध्यायेन्नारायणं विभुम् ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य । ॐ ह्रीं हां ह्रीं हूं ह्रैं ह्रौं हः स्वाहा इति मन्त्रं शतवारं दशवारं वा जप्त्वा किञ्चिज्जलं क्षिप्त्वा प्रार्थयेत् ॥ ॐ श्रीविष्णोः सहस्रनामस्तव रुद्रशापविमुक्तो भव इति प्रार्थ्य सततं तदनन्तरं सहस्रनामपठनं कुर्यात् । विष्णोः सहस्रनाम्नां यो ह्यकृत्वा शापमोचनम् । पठेच्छुभानि सर्वाणि स्युस्तस्य निष्फलानि तु ॥ १ ॥ इति रुद्रशापविमोचनं कृत्वा सद्य आरोग्यतासिद्धये न्यासध्यानोत्तरम् अच्युतानन्तगोविन्देति नामत्रयेण सम्पुटितस्य सहस्रनामस्तवस्य जपः कार्यः । अथवा—ॐ कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ १ ॥ इत्यनेन—ॐ आपदा-मपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्य-

हम् ॥ २ ॥ अथवा-ॐ नमः शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शङ्कराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ इति मन्त्रेण वा सम्पुटितस्य जपेन सर्वरोगनाशः ॥

अस्य पुरश्चरणं रोगानुसारेण शतसहस्रमयुतं वा ।

अथ सर्वरोगोपशमनविधानम् (महार्वे)—रोगाः कर्मोद्भवाः केचित्केचिद्दोषसमुद्भवाः । कर्मदोषोद्भवाः केचिदेवं रोगास्त्रिधा स्मृताः ॥१॥ ये रोगा नैव शाम्यन्ति कृते ह्यौषधकर्मणि । धर्मेणैवोपशाम्यन्ति ते रोगाः कर्मजाः स्मृताः ॥२॥ प्रायश्चित्तेऽपि विहिते न शाम्यन्ति विनौषधम् । ये दृष्टहेतुसम्भूतास्ते रोगा दोषजाः स्मृताः ॥ ३ ॥ येषां सर्वात्मना हानिर्भवेत्पुण्यैर्न केवलैः । न केवलौषधैर्वापि रोगास्ते कर्मदोषजाः ॥ ४ ॥ पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये । बाधते व्याधिरूपेण तस्य कृच्छ्रादिभिः शमः ॥ ५ ॥ पूर्वजन्मकृतं पापं व्याधिरूपेण बाधते । तच्छान्तिरौषधैर्दानैर्जपहोमार्चनादिभिः ॥ ६ ॥ रोगहेतौ स्थिते पापे व्याधिः शाम्यति नौषधैः । असाध्यस्यापि रोगस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ७ ॥ सर्वरोगविनाशाय जपः कार्यो विशेषतः । मृत्युञ्जयस्य रुद्रस्य होमं कुर्याद-
शांशतः ॥ ८ ॥ आगमोक्तविधानेन रोगनाशो भवेद् ध्रुवम् । सर्वरोगोपशान्त्यर्थमभिपेक्षं समाचरेत् ॥ ९ ॥ सहस्रकलशैः स्नानं विष्णोर्वा शंकरस्य च । देवमभ्यर्च्य विप्रेभ्यो दद्यान्मिष्टान्नभोजनम् ॥ १० ॥ तेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वा रोगेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् । कार्यः षडङ्गरुद्रस्य जपो वा रोगशान्तये ॥ ११ ॥ महारुद्रविधानेनासाध्यो रोगोऽपि शाम्यति । अपामार्जनसंज्ञेन मालामन्त्रेण मार्जयेत् ॥ १२ ॥ मार्जनाद्रोगिणः सर्वे रोगा नश्यन्त्यसंशयम् । अच्युतानन्तगोविन्देत्येवं नामत्रयं हरेः ॥ १३ ॥ सर्वरोगोपशान्त्यर्थं सततं व्याधिमान् जपेत् । सर्वेषु ज्ञातरोगेषु प्रदद्यात्सततं नरः ॥ १४ ॥ पानीयं पायसं मुद्गाः शर्करां घृतसंयुताम् । प्रतिकूलग्रहाणां च जपं होमं च पूजनम् ॥ १५ ॥ तत्तद्दोषविनाशार्थं दानं कुर्याद्यथोदितम् । प्रतिरोगं च यद्दानं जपहोमादि कीर्तितम् ॥ १६ ॥ प्रायश्चित्तं तु तत्कृत्वा चिकित्सामारभेत्ततः । प्रदद्यात्सर्वरोगघ्नं छायापात्रं विधानतः ॥ १७ ॥ (छायापात्रविधानम्)—चतुःषष्टिपलैः कांस्यभाजने निर्मिते शुभे । घृतेनापूरिते तत्र स्वर्णं निष्कं विनिक्षिपेत् ॥ १८ ॥ तत्राज्ये स्वतनोश्छाया आपादतलमस्तकम् । दृष्ट्वा रोगी ततो दद्याद्भाजनं तद्द्विजन्मने ॥ १९ ॥ पूजिताय विधानेन ततो दद्याच्च दक्षिणाम् । पक्षोऽयमुत्तमः प्रोक्तः कांस्यपात्रसुवर्णयोः ॥ २० ॥ दद्याद्विद्वानुसारेण पात्रं स्वर्णं च बुद्धिमान् । दानमन्त्रः—आयुर्वलं यशो वर्षं आज्यस्वर्णं तथामृतम् । आधारं तेजसां यस्मादतः शान्तिं प्रदच्छ मे ॥ २१ ॥ मन्त्रेणानेन विप्राय सर्व-

स्यामो यया चक्षुरोगाः सर्वतो नश्यन्ति चक्षुषो दीप्तिर्भवति । अस्याश्चाक्षुष-
विद्याया अहिर्बुध्न्य ऋषिः, गायत्री छन्दः, सविता देवता, चक्षुरोगनिवृत्तये
जपे विनियोगः ॥ ॐ चक्षुश्चक्षुश्चक्षुस्तेजः स्थिरो भव मां पाहि त्वरितं चक्षुरोगान्
शमय शमय मम जातरूपं तेजो दर्शय दर्शय यथाहमन्धो न स्यां तथा कृपदा
कल्याणं कुरु कुरु मम यानि यानि पूर्वजन्मोपार्जितानि चक्षुःप्रतिरोधकदुष्ट-
कृतानि तानि सर्वाणि निर्मूलय निर्मूलय । ॐ नमश्चक्षुस्तेजोदात्रे दिव्यभास्क-
राय । ॐ नमः करुणाकराय अमृताय । ॐ नमो भगवते सूर्याय । अक्षितेजसे
नमः । खेचराय नमः । महते नमः । रजसे नमः । तमसे नमः । असतो मा
सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्मा मृत्युं गमय । उष्णो भगवान् शुचि-
रूपः हंसो भगवान् शुचिरप्रतिरूपः य इमां चाक्षुष्मतीं विद्यां ब्राह्मणो नित्यमधीते
न तस्याक्षिरोगो भवति न तस्य कुलेऽन्धो भवति । अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राहयित्वा
विद्यांसिद्धिर्भवति । ॐ विश्वरूपं धृणिनं जातवेदसं हिरण्मयं ज्योतिरूपं तपन्तं
सहस्ररश्मिभिः शतधा वर्तमानः पुरः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॐ नमो भगवते
आदित्याय अवाग्वादिने स्वाहा ॥ इति नेत्रोपनिषत्समाप्तिः ॥ अस्य पुरश्चरणं
रोगानुसारेण शतसहस्रमयुतं वा ।

अथ सन्तानगोपालमन्त्रप्रयोगः

मूलमन्त्रो यथा—ॐ क्लीं श्रीं ह्रीं जीं ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ देवकीसुत
गोविन्द वासुदेव जगत्पते । देहि मे तनयं कृष्ण त्वामहं शरणं गतः ॥ ॐ स्वः
भुवः भूः ॐ जीं ह्रीं श्रीं क्लीं ॐ । इति चतुःपञ्चाशद्वर्णात्मको मन्त्रः । ॐ अस्य
श्रीसबीजसन्तानगोपालमन्त्रस्य नारायण ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, पुत्रप्रदश्री-
गोपालो देवता, क्लीं बीजं, श्रीं ह्रीं शक्तिः, जीं कीलकम्, श्रीसन्तानगोपाल-
प्रसादसिद्धिपूर्वकं मम (यजमानस्य वा) चिरायुः-पुत्र-प्राप्त्यर्थे जपे विनियोगः ।
ॐ नारायणऋषये नमः शिरसि । ॐ अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । ॐ पुत्रप्रद-
श्रीगोपालदेवतायै नमः हृदि । ॐ क्लीं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ श्रीं ह्रीं शक्त्यै
नमः पादयोः । ॐ जीं कीलकाय नमः सर्वाङ्गे । इति ऋष्यादिन्यासः ॥ ॐ
देवकीसुत गोविन्द अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ वासुदेव जगत्पते तर्जे । ॐ देहि मे
तनयं कृष्ण मध्यमाभ्यां । ॐ त्वामहं शरणं गतः अनामिकाभ्यां । ॐ देवकी-
सुत गोविन्द वासुदेव जगत्पते कनिष्ठे । ॐ देहि मे तनयं कृष्ण त्वामहं शरणं
गतः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । इति करन्यासः ॥ ॐ देवकीसुत गोविन्द हृदये ।
ॐ वासुदेव जगत्पते शिरसे स्वाहा । ॐ देहि मे तनयं कृष्ण शिखायै वपट् ।
ॐ त्वामहं शरणं गतः कवचाय हुं । ॐ देवकीसुत गोविन्द वासुदेव जगत्पते ।
देहि मे तनयं कृष्ण त्वामहं शरणं गतः, अन्त्राय फट् । इति नेत्रदीनं पञ्चाङ्गन्यासं

भौमः प्रचोदयान् । जपमन्त्रः—ॐ क्रीं क्रीं क्रीं सः भूर्भुवः स्वः ॐ अग्निर्मूर्द्धा
 दिवः ककुत्सतिः पृथिव्याऽवयम् । अपांरेतां॑सि जिन्वति । ॐ स्वः भुवः
 भूः ॐ सः क्रीं क्रीं क्रीं ॐ भौमाय नमः ॥ जपसंख्या—दशसहस्राणि १००००,
 जगन्ते खदिरसमित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः, अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ॥ अथ दान-
 द्रव्याणि ॥ प्रवालगोधूमससूरिकाश्च वृषोऽरुणश्चापि गुडः सुवर्णम् ; आरक्तवस्त्रं
 करवीरपुष्पं तान्नं च भौमाय वदन्ति दानम् ॥

अथ सौम्यमन्त्रः—उद्बुध्यस्वेति मन्त्रस्य परमेष्ठी प्रजापति ऋषिः,
 त्रिन्दुच्छन्दः, बुधो देवता, बुधप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ देहाङ्गन्यासः ॥
 उद्बुध्यस्वेति शिरसि । अग्ने प्रति ललाटे । जागृहि त्वं मुखे । इष्टापूर्ते हृदये ।
 मधुं सृजेथामयञ्च नाभौ । अस्मिन्सधस्थे कट्याम् । अद्भुत्यत्तरस्मिन् ऊर्वोः ।
 विश्वेदेवा जगन्वोः । यजमानश्च गुल्फयोः । सीदत पादयोः ॥ अथ कर-
 न्यासः ॥ उद्बुध्यस्त्वान्ने प्रतिजागृहि त्वम् अद्भुत्याभ्यां नमः । इष्टापूर्ते तर्जनी० ।
 मधुं सृजेथामयं च मध्यमा० । अस्मिन्सधस्थेऽद्भुत्युत्तरस्मिन् अनामिका० ।
 विश्वेदेवा यजमानश्च कनिष्ठिका० । सीदत करतल० । एवं हृदयादिन्यासः ।
 उद्बुध्यस्त्वान्ने प्रतिजागृहि त्वं हृदयाय० । इष्टापूर्ते शिरसे० । मधुं सृजेथामयञ्च
 शिखायै० । अस्मिन्सधस्थेऽद्भुत्युत्तरस्मिन् कवचा० । विश्वेदेवा यजमानश्च
 नेत्रत्र० । सीदत अन्त्रा० ।

अतियदर्यो अंगुष्ठा० । अर्हाद्युमत् तर्जनी० । विभाति क्रतुमन् मध्यमा० ।
जनेषु अनामिका० । यद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासु कनिष्ठिका० । द्रविणं
धेहि चित्रम् करतल० । एवं हृदयादिन्यासः । बृहस्पतेऽतियदर्यो हृदयाय० ।
अर्हाद्युमत् शिरसे० । विभाति क्रतुमन् शिखायै० । जनेषु कवचा० । यद्दीद-
यच्छवसऋतप्रजाततदस्मासु नेत्रत्र० । द्रविणं धेहि चित्रम् अस्त्राय फट् ॥ अथ
ध्यानम्—पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशान्तः । तथाऽक्ष-
सूत्रं च कमण्डलुश्च दण्डश्च विभ्रद्वरदोऽस्तु मह्यम् ॥ १ ॥ गुरुगायत्री—ॐ
अंगिरो जाताय विद्महे वाचस्पतये धीमहि तन्नो गुरुः प्रचोदयात् ॥ १ ॥ जप-
मन्त्रः—ॐ ह्रौं ह्रौं ह्रौं सः भूर्भुवः स्वः ॐ बृहस्पतेऽतियदर्योऽअर्हाद्युमद्विभाति
क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छवसऽऋत प्रजात तदस्मासु द्रविणन्वेहि चित्रम् । ॐ स्वः
भुवः भूः ॐ सः ह्रौं ह्रौं ह्रौं ॐ बृहस्पतये नमः ।

जपसंख्या एकोनविंशतिसहस्राणि १९०००, जपान्ते अश्वत्थसमितिल-
पायसघृतैर्दशांशहोमः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।

अथ दानद्रव्याणि ॥ शर्करा च रजनीतुरङ्गमः पीतधान्यमपि पीतमम्बरम् ।
पुष्पराजलवणे च काश्चनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम् ॥

अथ शुक्रमन्त्रः—अन्नात्परिस्त्रुतेति मन्त्रस्य प्रजापतिऋषिः, अनुष्टुप्-
छन्दः, शुक्रो देवता, शुक्रप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ देहांगन्यासः ॥ अन्ना-
त्परिस्त्रुतः शिरसि । रसं ब्रह्मणा ललाटे । व्यपिबत्क्षत्रं मुखे । पयः सोमं हृदये ।
प्रजापतिः नाभौ । ऋतेन सत्यं कथ्याम् । इन्द्रियं विपानं गुदे । शुक्रं वृषणे ।
अन्धस ऊर्वोः । इन्द्रस्येन्द्रियं जानुनोः । इदं पयः गुल्फयोः । अमृतं मधु
पादयोः ॥ अथ करन्यासः ॥ अन्नात्परिस्त्रुतो रसं अंगुष्ठा० । ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रं
तर्जनी० । पयः सोमप्रजापतिः मध्यमा० । ऋतेन सत्यमिन्द्रियं अनामिका० ।
विपानं शुक्रमन्धस कनिष्ठिका० । इन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतं मधु करतल० ।
एवं हृदयादिन्यासः । अन्नात्परिस्त्रुतो रसं हृदया० । ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रं शिरसे० ।
पयः सोमं प्रजापतिः शिखायै० । ऋतेन सत्यमिन्द्रियं कवचा० । विपानं
शुक्रमन्धस नेत्रत्र० । इन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतम्मधु अस्त्राय० ।

अथ ध्यानम्—श्वेताम्बरः श्वेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः
प्रशान्तः । तथाऽक्षसूत्राय कमण्डलुश्च दण्डश्च विभ्रद्वरदोऽस्तु मह्यम् ॥ १ ॥
भृगुगायत्री—ॐ भृगुवंशजानाय विद्महे श्वेतवाहनाय धीमहि तन्नः कविः
प्रचोदयात् ॥ १ ॥ जपमन्त्रः—ॐ द्रौं द्रौं द्रौं सः भूर्भुवः स्वः ॐ अन्नात् परिस्त्रुतो
रसमन्त्राणा व्यपिबत्क्षत्रपयः सोमं प्रजापतिः । ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं
शुक्रमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयो मृतम्मधु । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः द्रौं द्रौं द्रौं

ॐ शुक्राय नमः । जपसंख्या षोडशसहस्राणि १६०००, जपान्ते औदुम्बरसमित्तिल-
पायसधृतैर्दशांशः होमः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।

अथ दानद्रव्याणि ॥ चित्राम्बरं शुभ्रतुरङ्गमश्च धेनुश्च वज्रं रजतं
सुवणम् । सुतण्डुलानुत्तमगन्धयुक्तान् वदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ॥

अथ शनिमन्त्रः—शन्नो देवीति मन्त्रस्य सिन्धुद्वीप ऋषिः, गायत्रीछन्दः,
आपो देवता, शनिप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ न्यासः ॥ शन्नो शिरसि ।
देवीः ललाटे । अभिष्टय मुखे । आपो कण्ठे । भवन्तु हृदये । पीतये नाभौ ।
शं कट्याम् । योः ऊर्वोः । अभि जान्वोः । स्रवन्तु गुल्फयोः । नः पादयोः ॥
अथ करन्यासः ॥ शन्नो देवीः अंगुष्ठा० । अभिष्टये तर्जनी० । आपो भवन्तु
मध्यमा० । पीतये अनामि० । शंयोरभि कनिष्ठि० । स्रवन्तु नः करतल० । एवं
हृदयादिन्यासः । शन्नो देवीः हृदयाय० । अभिष्टये शिरसे० । आपो भवन्तु
शिखायै० । पीतये कवचा० । शंयोरभि नेत्रत्र० । स्रवन्तु नः अस्त्राय० ॥

अथ ध्यानम्—नीलाम्बरः शूलधरः किरीटी गृध्रस्थितस्त्रासकरो धनु-
ष्मान् । चतुर्भुजः सूर्यसुतः प्रशान्तः सदाऽस्तु महां वरदोऽल्पगामी ॥ १ ॥
शनिगायत्री—ॐ कृष्णांगाय विद्महे रविपुत्राय धीमहि तन्नः सौरिः प्रचोदयात्
॥ १ ॥ जपमन्त्रः—खौं खौं खौं सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ शन्नो देवीरभिष्टयऽआपो
भवन्तु पीतये शंयोरभि स्रवन्तु नः । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः खौं खौं खौं ॐ
शनैश्चराय नमः ॥

जपसंख्या त्रयोविंशतिसहस्राणि २३०००, जपान्ते शमीसमित्तिलपायस-
धृतैर्दशांशहोमः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।

अथ दानद्रव्याणि ॥ मापांश्च तैलं विमलेन्द्रनीलं तिलाः कुलित्वा महिषी
च लोहम् । कृष्णा च धेनुः प्रवदन्ति नूनं दुष्टाय दानं रविनन्दनाय ॥

अथ राहुमन्त्रः—कया नश्चित्रेति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिः, गायत्री
छन्दः, राहुदेवता, राहुप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ देहांगन्यासः ॥ कया
शिरसि । नः ललाटे । चित्र मुखे । आ कंठे । भुव हृदये । दूती नाभौ । सदा
कट्याम् । वृधः मेढ्रे । सखा ऊर्वोः । कया जान्वोः । शचिष्टया गुल्फयोः ।
वृता पादयोः ॥ अथ करन्यासः ॥ कया नः अंगुष्ठा० । चित्र आ तर्जनी० ।
भुवदूती मध्यमा० । सदावृधः सखा अनामिका० । कया कनिष्ठिका० ॥
शचिष्टया वृता करतल० । एवं हृदयादि० । कयानः हृदयाय० । चित्र आ शीर्षे० ।
भुवदूती शिखायै० । सदावृधः सखा कवचा० । कया नेत्रत्र० । शचिष्टया वृता
अस्त्राय० ॥ अथ ध्यानम्—नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी करालवक्त्रः कर्वाल-

शूली । चतुर्भुजश्चक्रधरश्च राहुः सिंहाधिरूढो^१ वरदोऽस्तु मह्यम् ॥ १ ॥ राहु-
गायत्री—नीलवर्णाय विद्महे सैहिकेयाय धीमहि तन्नो राहुः प्रचोदयात् ॥ १ ॥
जपमन्त्रः—ॐ भ्रौं भ्रौं भ्रौं सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ कया नश्चित्रऽआमुवदूती
सदावृधः सखा । कया शचिष्ठयावृता ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः भ्रौं भ्रौं भ्रौं
ॐ राहवे नमः ।

जपसंख्या साष्टदशसहस्राणि १८०००, जपान्ते दूर्वासमित्तिलपायस-
धृतैर्दशांशहोमः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।

अथ दानद्रव्याणि ॥ गोमेदरत्नं च तुरङ्गमश्च सुनीलचैलामलकम्बलञ्च ।
तिलाश्च तैलं खलु लोहमिश्रं स्वर्भानवे दानमिदं प्रदेयम् ॥

अथ केतुमन्त्रः—केतुं कृण्वन्निति मन्त्रस्य मधुच्छन्द ऋषिः, गायत्री-
च्छन्दः, केतुर्देवता, केतुप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ अथ देहांगन्यासः ॥ केतुं
शिरसि । कृण्वन् ललाटे । अकेतवे मुखे । पेशो हृदये । मर्या नाभौ । अपेशसे
कन्याम् । सं ऊर्ध्वोः । उपद्भिः जान्वोः । अजायथाः पादयोः ॥ अथ करन्यासः ॥
केतुं कृण्वन् अंगुष्ठा० । अकेतवे तर्जनी० । पेशोमर्या मध्यमा० । अपेशसे
अनामिका० । समुपद्भिः कनिष्ठिका० । अजायथाः करतल० । एवं हृदयादि-
न्यासः । केतुङ्कृण्वन् हृदयाय नमः । अकेतवे शिरसे० । पेशोमर्या शिखायै
व० । अपेशसे कवचाय हु । समुपद्भिः नेत्रत्र० । अजायथाः अस्त्राय फट् ॥
अथ ध्यानम्—यूयो द्विबाहुर्वरदो गदाधरो गृध्रासनस्थो विकृताननश्च । किरीट-
केयूरविभूषितो यः सदाऽस्तु मे केतुगणः प्रशान्तः ॥ १ ॥ केतुगायत्री—अत्रवाय
(धूम्राय) विद्महे कपोतवाहनाय धीमहि तन्नः केतुः प्रचोदयात् । अथ जप-
मन्त्रः—ॐ प्रौं प्रौं प्रौं सः ॐ भूर्भुवः स्वः, ॐ केतुङ्कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्याऽ-
अपेशसे । समुपद्भिरजायथा । ॐ स्वः, भुवः, भूः, ॐ सः प्रौं प्रौं प्रौं ॐ
केतवे नमः ॥

जपसंख्या सप्तदशसहस्राणि १७०००, जपान्ते कुशसमित्तिलपायसधृतै-
र्दशांशहोमः, अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।

अथ दानद्रव्याणि ॥ वैदूर्यरत्नं सतिलं च तैलं सुकम्बलं चापि मद्गो
मृगस्य । शस्त्रं च केतोः परितोषहेतोः श्लागस्य दानं कथितं मुनीन्द्रैः ॥

अथ तन्त्रोक्तनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः

अथ श्रीसूर्यमन्त्रः—ॐ हौं ह्रीं सः इति त्र्यक्षरं मन्त्रः ॥ ॐ अस्य
श्रीसूर्यमन्त्रस्य अज ऋषिः, गायत्री छन्दः, सूर्यो देवता, हौं बीजम्, ह्रीं शक्तिः,

१—सिंहासनस्थो वेति पाठान्तरम् ।

सः कीलकम्, श्रीसूर्यप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः । ॐ अज ऋषये नमः शिरसि । ॐ गायत्रीछन्दसे नमः मुखे । ॐ सूर्यदेवतायै नमः हृदि । ॐ हां बीजाय नमः गुह्ये । ॐ ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । ॐ सः कीलकाय नमः सर्वाङ्गे । इति ऋष्यादिन्यासः ॥ अथ अंगन्यासः ॥ ॐ आं ह्रीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ईं ह्रीं तर्ज० । ॐ ऊं ह्रीं मध्य० । ॐ ऐं ह्रीं अना० । ॐ औं ह्रीं कनि० । ॐ अः ह्रीं करतलकरपृ० । इति करन्यासः । एवं हृदयादिषडङ्गन्यासं कुर्यात् । एवं न्यासविधिं कृत्वा ध्यायेत् । ॐ रक्ताम्बुजासनमशेषगुणैकसिन्धु, भानुं समस्तजगतामधिपं भजामि । पद्मद्वयाभयवरान्धतं कराब्जैर्माणिक्यमौलिमरुणाङ्गरुचिं त्रिनेत्रम् ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य यथोक्तविधिना जपं कुर्यात् ॥

अथ चन्द्रमन्त्रः—ॐ स्वौं सोमाय नमः (मतान्तरे सौं सोमाय नमः) इति पङ्क्त्यो मन्त्रः ॥ ॐ, अस्य श्रीसोममन्त्रस्य भृगुऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, सोमो देवता, स्वौं बीजम्, नमः शक्तिः, सोमप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ भृगुऋषये नमः शिरसि । ॐ पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ॐ सोमदेवतायै नमो हृदि । ॐ स्वौं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ नमः शक्तये नमः पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ सां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ सीं तर्जनी० । ॐ सूं मध्य० । ॐ सौं अनामिका० । ॐ सौं कनि० । ॐ सः करतलकरपृ० । इति करन्यासः । एवं हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ कर्पूरस्फटिकावदातमनिशं पूर्णेन्दुविम्बाननं, मुक्तादामविभूषितेन वपुषा निर्मूलयन्तं तमः । हस्ताभ्यां क्षुमुर्वचश्च दधतं नीलालकोद्भासितं, स्वीयांकस्थमृगोदिताश्रयगुणं सोमं सुधादिधिभजे ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपं कुर्यात् ॥

अथ भौममन्त्रः—ॐ अंगारकाय नमः । ॐ अस्य श्रीभौममन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः, गायत्री छन्दः, अंगारको देवता, अं बीजं, आपः शक्तिः, अङ्गारकप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शिरसि । ॐ गायत्रीछन्दसे नमः मुखे । ॐ अंगारकदेवतायै नमः हृदये । ॐ अं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ आपः शक्तये नमः पादयोः । ॐ आं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ईं तर्ज० । ॐ ऊं मध्य० । ॐ ऐं अना० । ॐ औं कनि० । ॐ अः करतलकरपृ० । एवं हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ नमाम्यंगारकं देवं रक्ताभास्वरभूषणम् । जानुस्थवामहस्ताढ्यं साभयेतरपाणिकम् । एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपं कुर्यात् ॥

अथ बुधमन्त्रः—ॐ वं बुधाय नमः । ॐ अस्य श्रीबुधमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, बुधो देवता, वुं बीजं, आपः शक्तिः, बुधप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शिरसि । ॐ पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे ।

ॐ बुधदेवतायै नमः हृदये । ॐ वुं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ आपः शक्तये नमः पादयोः । ॐ वुं अङ्गुष्ठाभ्यां० । ॐ वुं तर्ज० । ॐ वुं मध्य० । ॐ वुं अना० । ॐ वुं कनि० । ॐ वुं करतलकरपृ० । एवं हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्— ॐ वन्दे बुधं सदा देवं पीताम्बरसुभूषणम् । जानुस्यवामहस्ताक्ष्यं साभयेतरपाणिकम् ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ॥

अथ बृहस्पतिमन्त्रः—ॐ वृं बृहस्पतये नमः इत्यष्टाक्षरो मन्त्रः ।

ॐ अस्य श्रीबृहस्पतिमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, बृहस्पतिर्देवता, वृं बीजम्, नमः शक्तिः, श्रीबृहस्पतिप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शिरसि । ॐ अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । ॐ बृहस्पतिदेवतायै नमः हृदये । ॐ वृं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ नमः शक्तये नमः पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ व्राँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ व्राँ तर्ज० । ॐ व्राँ मध्यमा० । ॐ व्राँ अना० । ॐ व्राँ कनि० । ॐ व्राः करतलकरपृ० । इति करन्यासः । एवं हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत् । अथ ध्यानम्—तेजोमयं शक्तित्रिशूलहस्तं सुरेन्द्रसंघस्तुतपादपङ्कजम् । मेधानिधिं मत्स्यगतं द्विबाहुं गुरुं भजे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ॥

अथ शुक्रमन्त्रः—ॐ शुं शुक्राय नमः स्वाहा । ॐ अस्य श्रीशुक्रमन्त्रस्य

ब्रह्मा ऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, शुक्रो देवता, शुं बीजम्, स्वाहा शक्तिः, श्रीशुक्रमन्त्रप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शिरसि । ॐ पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ॐ शुक्रदेवतायै नमः हृदये । ॐ शुं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ स्वाहा शक्तये नमः पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ शुं अङ्गु० । ॐ शुं तर्ज० । ॐ शुं मध्यमा० । ॐ शुं अना० । ॐ शुं कनि० । ॐ शुं करतलकरपृ० । इति करन्यासः ॥ ॐ शुं ह० । ॐ शुं शिर० । ॐ शुं शिखा० । ॐ शुं कव० । ॐ शुं नेत्रत्र० । ॐ शुं अन्त्राय० । इति हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्— ॐ सन्तप्रकाञ्चननिभं द्विभुजं दयालुं पीताम्बरं धृतसरोरुहकेशयुग्मम् । कौञ्चासनं अमुरसेवितपादपद्मं शुक्रं भजे द्विनयनं हृदि पङ्कजेऽहम् ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ॥

अथ शनिमन्त्रः—ॐ शं शनैश्चराय नमः । ॐ अस्य श्रीशनैश्चर-

मन्त्रस्य ब्रह्माऋषिः, गायत्री छन्दः, शनैश्चरो देवता, शं बीजम्, आपः शक्तिः, श्रीशनैश्चरप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शि० । ॐ गायत्रीछन्दसे नमः मुखे । ॐ शनैश्चरदेवतायै नमः ह० । ॐ शं बीजाय नमः गुह्ये । ॐ आपः शक्तये नमः पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ शं अङ्गु० । ॐ शं तर्ज० । ॐ शं म० । ॐ शं अना० । ॐ शं कनि० । ॐ शं करतल० । इति करन्यासः ।

ॐ शं ह० । ॐ शं शि० । ॐ शं शिखा० । ॐ शं कव० । ॐ शं नेत्र० । ॐ शं अस्त्रा० । इति हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ नीलांजनाभं मिहिरस्य पुत्रं ग्रहेश्वरं पाशभुजङ्गपाणिम् । सुरासुराणां भयदं द्विबाहुं भजे शनिं मानसपङ्कजेऽहम् ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ॥

अथ राहुमन्त्रः—ॐ, रां राहवे नमः । ॐ अस्य श्रीराहुमन्त्रस्य ब्रह्मा-
ऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, राहुर्देवता, रां बीजम्, वेशः शक्तिः, श्रीराहुप्रीतये जपे
विनि० । ॐ ब्रह्माऋषये नमः शि० । ॐ पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ओं राहु-
देवतायै नमः ह० । ओं रां बीजाय नमः गुह्ये । ओं वेशः शक्तये नमः पादयोः ।
इति ऋष्यादिन्यासः । ॐ रां अंगु० । ओं रां तर्ज० । ओं रां मध्य० । ओं रां
अना० । ओं रां कनि० । ओं रां करतल० । इति करन्यासः ॥ ओं रां ह० ।
ओं रां शि० । ओं रां शिखा० । ओं रां कव० । ओं रां नेत्रत्र० । ओं रां अस्त्रा० ।
इति हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत् । वन्दे राहुं धूम्रवर्णं अर्धकायं कृताञ्जलिम् ।
विकृतास्यं रक्तनेत्रं धूमालङ्कारमन्वहम् ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः
सम्पूज्य जपेत् ॥

अथ केतुमन्त्रः—ओं कं केतवे नमः । ओं अस्य श्रीकेतुमन्त्रस्य श्रीब्रह्मा-
ऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, केतुर्देवता, कं बीजं, वेशः शक्तिः, श्रीकेतुप्रीतये जपे
विनियोगः । ओं ब्रह्माऋषये नमः शि० । ओं पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ओं
केतुर्देवतायै नमः ह० । ओं कं बीजाय नमः गुह्ये । ओं वेशः शक्तये नमः
पादयोः । इति ऋष्यादिन्यासः । ओं कं अङ्गुष्ठा० । ओं कं तर्ज० । ओं कं
मध्यमा० । ओं कं अना० । ओं कं कनि० । ओं कं करतल० । इति करन्यासः ।
ओं कं ह० । ओं कं शिर० । ओं कं शिखा० । ओं कं कव० । ओं कं नेत्र० ।
ओं कं अस्त्रा० । इति हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—ओं वन्दे केतुं कृष्णवर्णं
कृष्णवस्त्रविभूषणम् । वामोरुन्यस्ततद्वस्त्रं साभयेतरपाणिक्म् ॥ २ ॥ एवं ध्यात्वा
मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् ।

अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः

सूर्यः—ओं ग्रहाणामादिरादित्यो लोकरक्षणकारकः । त्रिषमस्थानसम्भूतां
पीडां हरतु ते रविः ॥ १ ॥

(१) रवेः सप्तसहस्राणि चन्द्रस्यैकादशैव तु । कुजे दशसहस्राणि बुधे चतुः-
सहस्रकम् ॥ एकोनविंशतिर्जिह्वे शुके षोडश एव च । त्रयोविंशति मन्दस्य राहुरष्टादश
स्मृतः । केतोः सप्तसहस्राणि इत्येते जपसंख्यया ॥

चन्द्रः—ओं रोहिणीशः सुधामूर्तिः सुधागात्रः सुधाशनः । विषमस्थान-
सम्भूतां पीडां हरतु ते विधुः ॥ २ ॥

भौमः—ओं भूमिपुत्रो महातेजा जगतां भयकृत्सदा । वृष्टिं वृष्टिहर्ता
च पीडां हरतु ते कुजः ॥ ३ ॥

बुधः—ओं उत्पातरूपो जगतां चन्द्रपुत्रो महाद्युतिः । सूर्यप्रियकरो
विद्वान् पीडां हरतु ते बुधः ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः—ओं देवमन्त्री विशालाक्षः सदा लोकहिते रतः । अनेक-
शिष्यसम्पूर्णः पीडां हरतु ते गुरुः ॥ ५ ॥

भृगुः—ओं दैत्यमन्त्री गुरुस्तेषां प्राणदश्च महामतिः । प्रभुस्तारा-
ग्रहाणाञ्च पीडां हरतु ते भृगुः ॥ ६ ॥

शनिः—ओं सूर्यपुत्रो दीर्घदेहो विशालाक्षः शिवप्रियः । मन्दचारः
प्रसन्नात्मा पीडां हरतु ते शनिः ॥ ७ ॥

राहुः—ओं महाशिरा महावक्त्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबलः । अतनुश्चोर्ध्व-
केशश्च पीडां हरतु ते तमः ॥ ८ ॥

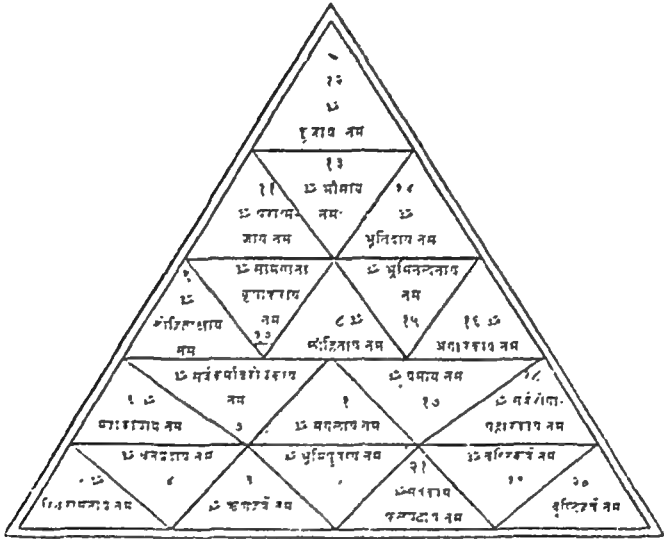
केतुः—ओं अनेकरूपवर्णश्च शतशोऽथ सहस्रशः । उत्पातरूपो जगतां
पीडां हरतु ते शिखी ॥ ९ ॥

मुंथा—मुन्येश्वरस्य मन्त्र एव मुन्थाया मन्त्रः ॥ १० ॥

—: ० :—

अथ तन्त्रोक्तमङ्गलमन्त्रप्रयोगः

पूजनार्थमङ्गलयन्त्रम्

मन्त्रो यथा—“ॐ ह्राँ ह्रं सः खं खः” इति षडक्षरो मन्त्रः ॥ अस्य मंगलमन्त्रस्य विरूपाक्षऋषिः, गायत्रीछन्दः, मंगलो देवता, सर्वेष्टसिद्धयर्थे जपे विनियोगः । ॐ विरूपाक्षऋषये नमः शिरसि ॥ १ ॥ ॐ गायत्रीछन्दसे नमो मुखे ॥ २ ॥ ॐ मंगलदेवतायै नमो हृदये ॥ ३ ॥ इति ऋष्यादिन्यासः ॥ ओं अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ १ ॥ ओं ह्रां तर्जनीभ्यां नमः ॥ २ ॥ ओं ह्रं मध्यमाभ्यां नमः ॥ ३ ॥ ओं सः अनामिकाभ्यां नमः ॥ ४ ॥ ओं खं कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ५ ॥ ओं खः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ ६ ॥ इति करन्यासः ॥ एवमेव हृदयादिषट्द्वन्द्यासं कृत्वा ध्यायेत् ॥ अथ ध्यानम्—“जपाभं शिवस्येदजं हस्तपद्मैर्गदाशूलशक्तिर्वरं धारयन्तम् । अवन्तीसमुत्थं सुमेपासनस्थं ध्यानन्दनं रक्तवस्त्रं समीडे ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा पूर्वोक्ते शिवपङ्क्ति मूलेन मूर्तिं प्रकल्प्य अथवा त्रिकोणं तात्रयन्त्रं प्रतिमां वा संस्थाप्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा आवाहनादिपाद्यान्तरुपचारैर्भूमिं सम्पूज्य आवरणपूजां कुर्यात् । पट्कोणे आग्नेयादिकोणेपु मध्ये दिक्षु च । ॐ हृदयाय नमः ॥ १ ॥ ॐ ह्रां शिरसे स्वाहा ॥ २ ॥ ओं ह्रं शिखायै वषट् ॥ ३ ॥ ओं सः कवचाय हुम् ॥ ४ ॥ ओं खं नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ५ ॥ ओं खः अस्त्राय फट् ॥ ६ ॥ इत्यङ्गानि पूजयेत् । तद्वाले त्रिकोणे एक-

विंशतिकोष्ठेषु । ओं मंगलाय नमः ॥ १ ॥ ओं भूमिपुत्राय नमः ॥ २ ॥ ओं
 ऋणहर्त्रे नमः ॥ ३ ॥ ॐ धनप्रदाय नमः ॥ ४ ॥ ॐ स्थिरासनाय नमः ॥ ५ ॥
 ॐ महाकायाय नमः ॥ ६ ॥ ॐ सर्वकर्मावरोधकाय नमः ॥ ७ ॥ ॐ लोहिताय
 नमः ॥ ८ ॥ ॐ लोहिताक्षाय नमः ॥ ९ ॥ ॐ सामगानां कृपाकराय नमः
 ॥ १० ॥ ॐ धरात्मजाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ कुजाय नमः ॥ १२ ॥ ॐ भौमाय
 नमः ॥ १३ ॥ ओं भूतिदाय नमः ॥ १४ ॥ ॐ भूमितन्दनाय नमः ॥ १५ ॥ ॐ
 अंगारकाय नमः ॥ १६ ॥ ॐ यमाय नमः ॥ १७ ॥ ॐ सर्वरोगापहारकाय नमः
 ॥ १८ ॥ ॐ वृष्टिकर्त्रे नमः ॥ १९ ॥ ॐ वृष्टिहर्त्रे नमः ॥ २० ॥ ॐ सर्वकाम-
 फलप्रदाय नमः ॥ २१ ॥ इत्येकविंशतिभौमान् सम्पूजयेत् । तद्वाद्ये चतुरस्त्रे
 भूपुरे पूर्वादिषु । ॐ इंन्द्राय नमः ॥ १ ॥ ॐ अं अग्नये नमः ॥ २ ॥ ओं यं
 यमाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ निं निर्ऋतये नमः ॥ ४ ॥ ॐ वं वरुणाय नमः ॥ ५ ॥
 ॐ वां वायवे नमः ॥ ६ ॥ ॐ कुं कुबेराय नमः ॥ ७ ॥ ॐ ईं ईशानाय नमः
 ॥ ८ ॥ (ऊर्ध्वं) ॐ ब्रं ब्रह्मणे नमः ॥ ९ ॥ (अधः) ॐ अं अनन्ताय नमः
 ॥ १० ॥ इति दिक्पालान् पूजयेत् । तद्वाहिः—ॐ वज्राय नमः ॥ १ ॥ ॐ
 शक्तये नमः ॥ २ ॥ ॐ दंढाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ खड्गाय नमः ॥ ४ ॥ ॐ पाशाय
 नमः ॥ ५ ॥ ॐ अंकुशाय नमः ॥ ६ ॥ ॐ गदायै नमः ॥ ७ ॥ ॐ त्रिशूलाय
 नमः ॥ ८ ॥ ॐ पद्माय नमः ॥ ९ ॥ ॐ चक्राय नमः ॥ १० ॥ इत्यायुधानि
 पूजयेत् ॥ इत्यमावरणपूजां कृत्वा धूप-दीप-नैवेद्य-तान्मूल-दक्षिणा-नीराजनैः
 सम्पूज्य वक्ष्यमाणविधिना अर्घ्यं दत्त्वा साष्टांगं प्रणम्य यथाविधि जपेत् । अत्य
 पुरश्चरणं षट्लक्षजपः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् । तथा च रत्नलक्षं जपो होमः
 समिद्धिः खदिरस्य च । इत्थं जपादिभिः सिद्धं स्वेष्टसिद्धौ प्रयोजयेत् ॥ १ ॥

इति षट्पूर्वात्मक-भौममन्त्र-विधानम् ।

अथ धनपुत्रादिप्रदमंगलव्रतविधानम् ॥ (स्कान्दे मन्त्रमहोदधौ च)
 मार्गशीर्षे वैशाखे वा शुक्लपक्षे चन्द्रतारादिवलान्विते भौमवासरे व्रतं प्रगृह्य
 वक्ष्यमाणविधिना संवत्सरपर्यन्तं कार्यम् । तद्यथा—मंगलवारे अरुणोदये-
 लायामुत्थाय शौचविधिं विधाय अपानार्गकाष्टेन मौनपूर्वकं दन्तधावनं कृत्वा
 नद्यादीं यथाविधि स्नात्वा सन्व्यादिनित्यक्रियां समाप्य शिवालये गृहे
 वा रक्तवाससी परिधाय रक्तगोमयलिप्त्रमण्डले स्वासने प्राश्नुत वद्व्युत्तो वा
 उपविश्य दक्षिणार्धे रक्तचन्दनपुष्पादीनि सम्पाद्य सपवित्रकरः आचम्य
 प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मन जन्मराशेः सकाशात्प्रामराशेः
 सकाशाज्जन्मलग्नाद्वर्षलग्नाद्गोचराद्वा चतुर्थाष्टमद्वादशाद्यनिष्ठस्थानस्थित-
 सूचित-भौमसूचयिष्यमाणसर्वानिष्टकलनिवृत्तिद्वारा पृथग्यैकादशस्थानस्थित-
 वदुत्तमकलप्राप्त्यर्थमादुरारोग्यसुखपुत्रधनप्राप्त्यर्थं श्रीभौमदेवताप्रीत्यर्थं

भौमव्रतं करिष्ये । तदंगत्वेन न्यासध्यानपूजाध्वेदानादि च करिष्ये ।
 इति सङ्कल्प्य (प्रारम्भदिने गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं च कुर्यात्)
 ततः—अथ देवेश ते भक्त्या करिष्ये व्रतमुत्तमम् । ऋणव्याधिविनाशाय
 धनसन्तानहेतवे ॥ १ ॥ इति प्रार्थ्य कर्ता स्वदेहे न्यासान् कुर्यात् ।
 ॐ मंगलाय नमः अङ्गयोः ॥ १ ॥ ॐ भूमिपुत्राय नमः जानुनोः ॥ २ ॥ ॐ
 ऋणहर्त्रे नमः ऊर्वोः ॥ ३ ॥ ॐ धनप्रदाय नमः कट्याम् ॥ ४ ॥ ॐ स्थिरा-
 सनाय नमः गुह्ये ॥ ५ ॥ ॐ महाकायाय नमः उरसि ॥ ६ ॥ ॐ सर्वकर्माव-
 रोधकाय नमः वामबाहौ ॥ ७ ॥ ॐ लोहिताय नमः दक्षिणबाहौ ॥ ८ ॥ ॐ
 लोहिताक्षाय नमः गले ॥ ९ ॥ ॐ सामगानां कृपाकराय नमः मुखे ॥ १० ॥ ॐ
 धरात्मजाय नमः नासिकायाम् ॥ ११ ॥ ॐ कुजाय नमः अक्षोः ॥ १२ ॥ ॐ
 भौमाय नमः ललाटे ॥ १३ ॥ ॐ भूतिदाय नमः भ्रुवोर्मध्ये ॥ १४ ॥ ॐ भूमि-
 नन्दनाय नमः शिरसि ॥ १५ ॥ ॐ अंगारकाय नमः शिखायाम् ॥ १६ ॥ ॐ
 यमाय नमः सर्वाङ्गे ॥ १७ ॥ ॐ सर्वरोगापहारकाय नमः घातुद्वये ॥ १८ ॥ ॐ
 पृष्टिकर्त्रे नमः मूर्ध्निदिपादपर्यन्तम् ॥ १९ ॥ ॐ वृष्टिहर्त्रे नमः चरणादिमस्त-
 कान्तम् ॥ २० ॥ ॐ सर्वकामफलप्रदाय नमः दिक्षु ॥ २१ ॥ ॐ आराय नमः
 नाभौ ॥ १ ॥ ॐ वक्राय नमः वक्षसि ॥ २ ॥ ॐ भूमिजाय नमः मूर्ध्नि ॥ ३ ॥
 एवं न्यासं कृत्वा ध्यायेत् ॥ रक्तमाल्यावरधरः शक्तिशूलगदाधरः । चतुर्भुजो मेघ-
 गमो वरदः स्याद्वरासुतः ॥ १ ॥ एवं ध्यात्वा अर्घ्यं संस्थाप्य पूजां कुर्यात्,
 तद्यथा त्रिकोणे स्थण्डिले यथाविधि ताम्रकलशं संस्थाप्य तत्र एकविंशतिकोष्ठाख्यं
 त्रिकोणं ताम्रयन्त्रमथवा रक्तचन्दननिर्मितां शूलशक्तिगदाधरां मेघमारुढां
 भौमप्रतिमां संस्थाप्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा आवाहनं कुर्यात् ॐ एषोहि भगवन्ब्रह्म-
 न्नद्धारक महाप्रभो । त्वयि सर्वं समायातं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥ भौम-
 भावाहयिष्यामि तेजोमूर्तिं दुरासदम् । रुद्ररूपमनिर्देश्यं वक्रं च रुधिरप्रियम्
 ॥ २ ॥ ॐ अग्निर्मूर्ध्नि दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं अपाङ्गं रेताङ्गं सि जिन्वति
 ॥ १ ॥ अंगारकाय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि तन्नो भौमः प्रचोदयात् ॥ १ ॥
 इति भौमभावाद्या पाद्यादिरक्तपुष्पातिरूपचारैः सम्पूज्य आवरणपूजां कुर्यात् ।
 पटकोणे आग्नेयादिकोणकेसरेषु मध्ये दिक्षु च । ॐ ह्रां हृदयाय नमः ॥ १ ॥ ॐ
 ह्रीं शिरसे स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ ह्रूं शिखायै वषट् ॥ ३ ॥ ॐ हं हं हं कवचाय
 हुम् ॥ ४ ॥ ॐ हंसः नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ५ ॥ ॐ खं खः अस्त्राय फट् इति
 पञ्चानि सम्पूज्य, ॐ अमोष्टसिद्धि मे देहि शरणागतवत्सल । भक्त्या समर्पये
 तुभ्यं प्रथमावरणार्चनम् । इति मन्त्रेण निवेद्य । ततः एकविंशतिकोष्ठेषु । ॐ
 मंगलाय नमः पादौ पूजयामि ॥ १ ॥ ॐ भूमिपुत्राय नमः जानुनी पू० ॥ २ ॥
 ॐ ऋणहर्त्रे नमः ऊरू पू० ॥ ३ ॥ ॐ धनप्रदाय नमः कटिं पू० ॥ ४ ॥ ॐ

स्थिरासनाय नमः गुह्यं पू० ॥ ५ ॥ ॐ महाकायाय नमः उरः पूजयामि ॥ ६ ॥
 ॐ सर्वकर्मविरोधकाय नमः वामबाहुं पू० ॥ ७ ॥ ॐ लोहिताय नमः दक्षिण-
 बाहुं पू० ॥ ८ ॥ ॐ लोहिताक्षाय नमः कंठं पू० ॥ ९ ॥ ॐ सामगानां कृपा-
 काराय नमः मुखं पूजयामि ॥ १० ॥ ॐ धरात्मजाय नमः नासिकां पूज-
 यामि ॥ ११ ॥ ॐ कुजाय नमः नेत्रद्वयं पू० ॥ १२ ॥ ॐ भौमाय नमः
 ललाटं पू० ॥ १३ ॥ ॐ भूतिदाय नमः भ्रुवोर्मध्यं पू० ॥ १४ ॥ ॐ भूमिनन्द-
 नाय नमः मस्तकं पू० ॥ १५ ॥ ॐ अंगारकाय नमः शिखां पूजयामि ॥ १६ ॥
 ॐ यमाय नमः सर्वाङ्गं पू० ॥ १७ ॥ ॐ सर्वरोगापहारकाय नमः बाहुद्वयं पू०
 ॥ १८ ॥ ॐ वृष्टिकर्त्रे नमः मूर्धादिपादपर्यन्तं पू० ॥ १९ ॥ ॐ वृष्टिहर्त्रे नमः चरणा-
 दिमस्तकपर्यन्तं पू० ॥ २० ॥ ॐ सर्वकामफलप्रदाय नमः दिशः पूजयामि इति
 पूजयित्वा ॥ २१ ॥ ॐ अभीष्टसिद्धिमितिमन्त्रेण द्वितीयावरणं निवेद्य ततः
 तद्बाह्यत्रिकोणेषु । ॐ वक्राय नमः ॥ १ ॥ ॐ आराय नमः ॥ २ ॥ ॐ भूमि-
 जाय नमः ॥ ३ ॥ इति सम्पूज्य ॐ अभीष्टसिद्धिमितिमन्त्रेण तृतीयावरणं निवेद्य
 तद्बहिः पूर्वादिक्रमेण । ओं ब्राह्मण्यै नमः ॥ १ ॥ ओं माहेश्वर्यै नमः ॥ २ ॥
 ओं कौमार्यै नमः ॥ ३ ॥ ओं वैष्णव्यै नमः ॥ ४ ॥ ओं वाराह्यै नमः
 ॥ ५ ॥ ओं इन्द्राण्यै नमः ॥ ६ ॥ ओं चामुण्डायै नमः ॥ ७ ॥ ओं महालक्ष्म्यै
 नमः ॥ ८ ॥ इति मातृकाः पूजयामि । इति पूजयित्वा ओं अभीष्टसिद्धि-
 मितिमन्त्रेण चतुर्थावरणं निवेद्य तद्बाह्ये पूर्वादिक्रमेण । ओं इन्द्राय नमः ॥ १ ॥
 ओं अग्नये नमः ॥ २ ॥ ओं यमाय नमः ॥ ३ ॥ ओं निर्ऋतये नमः ॥ ४ ॥
 ओं वरुणाय नमः ॥ ५ ॥ ओं वायवे नमः ॥ ६ ॥ ओं कुबेराय नमः ॥ ७ ॥
 ओं ईशानाय नमः ॥ ८ ॥ ईशानपूर्वयोर्मध्ये—ओं ब्रह्मणे नमः ॥ ९ ॥ निऋ-
 तिपश्चिमयोर्मध्ये—ॐ अनन्ताय नमः ॥ १० ॥ इति दशदिक्पालान्पूजयित्वा
 ओं अभीष्टसिद्धिमितिमन्त्रेण पञ्चमावरणं निवेद्य तद्बाह्ये ओं वज्राय नमः ॥ १ ॥
 ओं शक्तये नमः ॥ २ ॥ ओं दण्डाय नमः ॥ ३ ॥ ओं खड्गाय नमः ॥ ४ ॥
 ओं पाशाय नमः ॥ ५ ॥ ओं अंकुशाय नमः ॥ ६ ॥ ओं गदायै नमः ॥ ७ ॥
 ओं त्रिशूलाय नमः ॥ ८ ॥ पद्माय नमः ॥ ९ ॥ ओं चक्राय नमः ॥ १० ॥
 इत्यस्त्राणि पूजयित्वा । ॐ अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणागतवत्सल । भक्त्या
 समर्पये तुभ्यं सुपञ्चावरणार्चनम् ॥ एवमावरणपूजां कृत्वा भूपदीप-गोधूनान्न-
 नैवेद्य-ताम्बूलदक्षिणा-नीराजनादिभिः सम्पूज्याद्यं दद्यात् । तद्यथा—जल-
 पूर्णताम्रपात्रे रक्तगन्धरक्तपुष्पाक्षतफलानि निःश्लिष्य ज्ञानुभ्यामवनि गत्वा
 ॐ भूमिपुत्र महातेजः स्वेदोद्भव पिनाकिनः । श्रेयार्थां त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं
 नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥ प्रसीद देवदेवेश विघ्नहारिन्धरात्मज । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं
 मम शान्तिप्रदो भव ॥ २ ॥ रक्तप्रवालसंकाश जपाकुसुमसन्निभ । मदीसुत
 महाबाहो गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ इत्यर्घ्यं दत्त्वा पूर्वोक्तैर्नामभिः प्रणम्य

एकविंशति-प्रदक्षिणाः कृत्वा साष्टाङ्गं प्रणमेत् । ततः खदिरांगारकेन स्वपुरतः ऋणरेखात्रयं समं कृत्वा वामपादेन प्रमार्जयेत् । तत्र मन्त्रौ-दुःखदौर्भाग्यनाशाय पुत्रसन्तानहेतवे । कृतरेखात्रयं वामपादेनैतत्प्रमाज्जर्यहम् ॥ १ ॥ ऋणदुःखविनाशाय मनोभीष्टार्थसिद्धये । मार्जयाम्यसिता रेखास्तिस्रो जन्मसमुद्भवाः ॥ २ ॥ ततः पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा प्रार्थनां कुर्यात् । धरणीगर्भसम्भूतं विद्युत्तेजःसम-प्रभम् । कुमारं शक्तिहस्तं च मंगलं प्रणमाम्यहम् ॥ १ ॥ ऋणहर्त्रे नमस्तुभ्यं दुःखदारिद्र्यनाशिने । नमामि द्योतमानाय सर्वकल्याणकारिणे ॥ २ ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगाः । सुखं यान्ति यतस्तस्मै नमो धरणिमूनवे ॥ ३ ॥ यो वक्रगतिमापन्नो नृणां विघ्नं प्रयच्छति । पूजितः सुखसौभाग्यं तस्मै क्षमासूनवे नमः ॥ ४ ॥ प्रसादं कुरु मे नाथ मङ्गलप्रद मङ्गल । मेपवाहन रुद्रात्मपुत्रान्देहि धनं यशः ॥ ५ ॥ अंगारक महाभाग भगवन्भक्तवत्सल । त्वां नमामि ममाशेष-मृणमाशु विमोचय ॥ ६ ॥ ऋणरोगादिदारिद्र्यं ये चान्ये चापमृत्यवः । भय-कलेशमनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदा ॥ ७ ॥ अतिवक्र दुराराध्य भोगमुक्त-जितात्मनः । तुष्टो ददासि साम्राज्यं रुष्टो हरसि तत्क्षणात् ॥ ८ ॥ विरञ्चिश-क्रविष्णूनां मनुष्याणां तु का कथा । तेन त्वं सर्वसत्त्वेन ग्रहराजो महाबलः ॥ ९ ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि त्वामस्मि शरणं गतः । ऋणदारिद्र्यदुःखेन शत्रूणां च भयात्ततः ॥ १० ॥ इति प्रार्थ्य पुष्पाञ्जलिं दद्यात् । ततः ब्राह्मणान् सम्पूज्य गुरवे दक्षिणां दत्त्वा पूजायां निवेदितान्नेन एकभुक्तव्रतं कुर्यात् । एवं प्रतिभीम-दिनं संवत्सरावधि कृत्वा समाप्तं व्रतं सर्वतोभद्रमण्डलमध्ये यथाविधि ताम्रकलशं संस्थाप्य तत्र चरुणमावाह्य सम्पूज्य तदुपरि स्वर्णमयीं भौमप्रतिमां संस्थाप्य प्राण-प्रतिष्ठां कृत्वा षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् । ततः ऐशान्यां त्रिकोणे स्थण्डिले अग्निं प्रतिष्ठाप्य कुशकण्डिकां कृत्वा आधारावाज्यहोमं विधाय ओं अग्निर्मूर्धा० इति मंत्रेण भौमगायत्र्या वा अष्टोत्तरशतं तिलहोमं कृत्वा पूर्णपात्रदानान्तं होमशेषं समाप्य दिक्पालेभ्यो मापभक्तवर्ति दत्त्वा कलशोदकेन सपत्नीकं यजमानं पूर्वोक्तमङ्गल-नामभिः वेदमन्त्रैश्च अभिषिच्य यजमानः स्वर्णमूर्त्यादिकमाचार्याय दत्त्वा पञ्चा-शद्ब्राह्मणान् गोधूमान्नेन भोजयेत् । एवमेव स्त्रीधनपुत्रसौभाग्यकामनया कुर्यात् ।

अथ श्रीसूर्यस्तवराजप्रारम्भः

सुमन्तुरुवाच—अस्तावीच्च ततः साम्बः कृशो धमनिसन्ततः । राजन्नाम-सहस्रेण सहस्रांशुं दिवाकरम् ॥ १ ॥ खिद्यमानं ततो दृष्ट्वा सूर्यः कृष्णात्मजं

१—एवं व्रतपरा नारी प्राप्नुयात्सुभगा सुतान् ।

धनाप्त्यै ऋणनाशाय व्रतं कुर्यात् पुमानपि ॥ (मं० म०)

२—आरोग्यं भास्करादिच्छेदनामिच्छेदुताशनात् ।

शानत्र शंकरादिच्छेदमुक्तिमिच्छेन्नार्दनात् ॥ (मं० पु०)

तदा । स्वप्नेऽस्य दर्शनं दृष्ट्वा पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ श्रीसूर्य उवाच —साम्ब
साम्ब महाबाहो शृणु जाम्बवतीसुत । अलं नामसहस्रेण पठ चेमं शुभं
स्तवम् ॥ ३ ॥ यानि गुह्यानि नामानि पवित्राणि शुभानि च । तानि ते कीर्त-
यिष्यामि प्रयत्नादवधारय ॥ ४ ॥ वैकर्तनो विवस्वाश्च मार्तण्डो भास्करो रविः ।
लोकप्रकाशकः श्रीमांलोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः ॥ ५ ॥ लोकसाक्षी त्रिलोकेशः कर्ता हर्ता
तमिस्रहा । तपनस्तापनश्चैव शुचिः सप्ताश्ववाहनः ॥ ६ ॥ गभस्तिहस्तो ब्रह्मा च
सर्वदेवनमस्कृतः । एकविंशतिरित्येष स्तव इष्टस्तदा मम ॥ ७ ॥ शरीरारोग्य-
दश्चैव धनवृद्धियशस्करः । स्तवराज इति ख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ८ ॥ य
एतेन महाबाहो द्वे सन्ध्येऽस्तमनोदये । स्तौति मां प्रणतो भूत्वा सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ ९ ॥ मानसं वाधिकं वापि कायिकं यच्च दुष्कृतम् । एकजाप्येन
तत्सर्वं प्रणश्यति ममाग्रतः ॥ १० ॥ एष जप्यश्च होमश्च सन्ध्योपासनमेव च ।
वलिमन्त्रोऽर्घमन्त्रोऽथ धूपमन्त्रस्तथैव च ॥ ११ ॥ अन्नप्रदाने स्नाने च प्रणिपाते
प्रदक्षिणे । पूजितोऽयं महामन्त्रः सर्वपापहरः शुभः ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा स
भगवान्भास्करो जगतां पतिः । आमन्त्र्य कृष्णतनयं तत्रैवान्तरधीयत् ॥ १३ ॥
साम्बोऽपि स्तवराजेन स्तुत्वा सप्ताश्ववाहनम् । प्रीतात्मा नीरुजः श्रीमांस्तस्मा-
द्रोगाद्विमुक्तवान् ॥ १४ ॥

इति भविष्योत्तरपुराणे सूर्यस्तवराजः समाप्तः ॥

अथ आदित्यहृदयस्तोत्रप्रारम्भः—ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिन्तया

स्थितम् । रावणं चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम् ॥ १ ॥ दैवतैश्च समागम्य
द्रष्टुमभ्यागतो रणम् । उपगम्याब्रवीद्राममगत्यो भगवांस्तदा ॥ २ ॥ राम राम
महाबाहो शृणु गुह्यं सनातनम् । येन सर्वानरीन् वत्स समरे विजयिष्यसे ॥ ३ ॥
आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम् । जयावहं जपं नित्यमक्षयं परमं
शिवम् ॥ ४ ॥ सर्वमङ्गलमांगण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । चिन्ताशोकप्रशमनमायु-
र्वर्धनमुत्तमम् ॥ ५ ॥ रश्मिमन्तं समुद्यन्तं देवासुरनमस्कृतम् । पूजयस्व विव-
स्वन्तं भास्करं भुवनेश्वरम् ॥ ६ ॥ सर्वदेवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मिभावनः । एष
देवासुरगणांलोकान् पाति गभस्तिभिः ॥ ७ ॥ एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवः
स्कन्दः प्रजापतिः । महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपांपतिः ॥ ८ ॥ पितरो
वसवः साध्या अश्विनौ मरुतो मनुः । वायुर्वह्निः प्रजाः प्राणा ऋतुकर्ता प्रभा-
करः ॥ ९ ॥ आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गभस्तिमान् । सुवर्णसदृशो भानु-
र्हिरण्यरेता दिवाकरः ॥ १० ॥ हरिदश्चः सहस्रार्चिः सप्तसप्तिर्मरीचिमान् । तिमि-
रोन्मथनः शम्भुस्त्वष्टा मार्तण्डकोऽशुमान् ॥ ११ ॥ हिरण्यगर्भः शिशिरस्तपनो-
ऽहस्करो रविः । अग्निगर्भो दितेः पुत्रः शंखः शिशिरनाशनः ॥ १२ ॥ व्योम-

नाथस्तमोभेदी ऋग्यजुःसामयारगः । धनवृष्टिरपां मित्रो विंध्यवीथीप्लवंगमः ॥१३॥
 आतपी मण्डरी मृशुः पिङ्गलः सर्वतापनः । कविर्विश्वो महातेजा रक्तः सर्वभयो-
 द्रवः ॥ १४ ॥ नक्षत्रग्रहताराणामधिपो विश्वभावनः । तेजसामपि तेजस्वी
 द्वादशात्मजमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमायाद्रये नमः ।
 ज्योतिर्गणानां पतये दिनाधिपतये नमः ॥ १६ ॥ जयाय जयभद्राय ह्यर्यश्वाय
 नमो नमः । नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः ॥ १७ ॥ नम
 उग्राय वीराय सारंगाय नमो नमः । नमः पद्मप्रबोधाय प्रचण्डाय
 नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूर्याद्यादित्यवर्चसे । भास्वते सर्वभक्षाय
 रौद्राय वपुषे नमः ॥ १९ ॥ तमोघ्नाय हिमघ्नाय शत्रुघ्नायामितात्मने । कृत-
 घ्नघ्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः ॥ २० ॥ तप्तचामीकराभाय हरये विश्व-
 कर्मेण । नमस्तमोभिनिघ्नाय रुचये लोकसाक्षिणे ॥ २१ ॥ नाशयत्येष वै भूतं
 तमेव सृजति प्रभुः । पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गभस्तिभिः ॥ २२ ॥ एष सुप्तेषु
 जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः । एष चैवाग्निहोत्रं च फलं चैवाग्निहोत्रिणाम् ॥ २३ ॥
 देवाश्च क्रतवश्चैव क्रतूनां फलमेव च । यानि कृत्यानि लोकेषु सर्वेषु परमप्रभुः
 ॥ २४ ॥ एतमापस्तु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च । कीर्तयन्पुरुषः कश्चिन्नाव-
 सीदति राघव ॥ २५ ॥ पूजयस्वैनमेकाग्रो देवदेवं जगत्पतिम् । एतत्त्रिगुणितं
 जप्त्वा युद्धेषु विजयिष्यसि ॥ २६ ॥ अस्मिन् श्रुणे महाबाहो राघवं त्वं जहि-
 ष्यसि । एवमुक्त्वा ततोऽगस्त्यो जगाम स यथागतम् ॥ २७ ॥ एतच्छ्रुत्वा
 महातेजा नष्टशोकोऽभवत्तदा । धारयामास सुप्रीतो राघवः प्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥
 आदित्यं प्रेक्ष्य जप्त्वेदं परं हर्षमवाप्तवान् । त्रिराचम्य शुचिर्भूत्वा धनुरादाय
 वीर्यवान् ॥ २९ ॥ राघवं प्रेक्ष्य हृष्टात्मा जयार्थं समुपागतम् । सर्वयत्नेन सहता
 वृत्तस्तस्य बधेऽभवत् ॥ ३० ॥ अथ रविरवदन्निरीक्ष्य रामं मुदितमनाः परमं
 प्रहृष्यमाणः । निशिचरपतिसंक्षयं विदित्वा सुरगणमध्यगतो वचस्त्वरेति ॥ ३१ ॥

इति श्रीवाल्मीकीयरामायणे आदित्यहृदयस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

अथ सूर्यार्घ्यशीर्षमुपनिषत्—अथ सूर्याथर्वाङ्गिरसं व्याख्यास्यामः ।

ब्रह्मा ऋषिः, आदित्यो देवता, गायत्री छन्दः, हंसाद्यग्निनारायणयुक्तं व्रीजम्,
 हस्तेखा शक्तिः, द्विपदादिसर्गसंयुक्तं कीलकम्, धर्मार्थकाममोक्षेषु जपे विनि-
 योगः । पदस्वगारुडबीजेन पङ्कजं रक्ताम्बुजसंस्थं सप्ताश्वरथिनं हिरण्यवर्णं
 चतुर्भुजं पद्मद्वयाभयवरहस्तं कालचक्रप्रणेतारं च श्रीसूर्यानारायणं यऽएवं वेद
 स वै ब्राह्मणः । ओं भूः ओं भुवः ओं स्वः ओं महः ओं जनः ओं तपः ओं सत्यं
 वत्सवितुः परो रजसे सायदाम् ओं आपो ज्योती रसो मृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ।
 सूर्य आत्मा जगत्सत्युपश्च । सूर्याद्वै सत्त्विमानि भूतानि जायन्ते । सूर्याद्यज्ञा

पर्जन्योऽन्नमात्मा । नमस्ते आदित्याय त्वमेव केवलं कर्तासि । त्वमेव प्रत्यक्षं विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं रुद्रोसि । त्वमेव प्रत्यक्ष-
मृगसि । त्वमेव प्रत्यक्षं यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं सामासि । त्वमेव प्रत्यक्षमथ-
र्वासि । त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि । आदित्याद्यायुर्जायते । आदित्याद् भूमिर्जायते ।
आदित्यादापो जायन्ते । आदित्याज्ज्योतिर्जायते । आदित्याद् व्योमदिशो
जायन्ते । आदित्याद्वेदा जायन्ते । आदित्याद्देवा जायन्ते । आदित्यो वाऽएष
एतन्मण्डलं तपति । असावादित्यो ब्रह्म । आदित्योऽन्तःकरणमनोबुद्धिचित्ता-
हङ्काराः । आदित्यो वै व्यानसमानोदानापानप्राणाः । आदित्यो वै श्रोत्रत्वक्चक्षू-
रसनानासाः । आदित्यो वै वाक्पाणिपादोपस्थपायूनि । आदित्यो वै शब्दस्पर्श-
रूपरसगन्धाः । आदित्यो वै वचनादानगमनानन्दविसर्गाः । आनन्दमयो ज्ञान-
मयो विज्ञानमय आदित्यः । नमो मित्राय भानवे मृत्योर्मां पाहि भ्राजिष्णवे
विश्वहेतवे नमः । सूर्यो नो दिवस्पातु वातो अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ।
सूर्याद्वै भूतानि सूर्येण पालितानि तु । सूर्ये लयं प्राप्नुवन्ति । यः सूर्यः सोऽहमेव
च । चक्षुर्नो देवः सविता । चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धाता दधातु नः । आदि-
त्याय विद्महे सहस्रकराय धीमहि तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् । सविता पश्चात्तात् ।
सविता पुरस्तात् । सवितोत्तरात्तात् । सविताधरात्तात् । सविता नः सुवतु
सर्वतातिम् । सविता नो रासतां दीर्घमायुः । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म घृणिरिति द्वे
अक्षरे सूर्य इत्यक्षरद्वयम् आदित्य इति त्रीण्यक्षराणि एतद्वै सूर्यस्याष्टाक्षरमनुम्
“ॐ घृणिः सूर्य आदित्य” इति मन्त्रः । यः सदाहरहर्जपति । सो ब्रह्मण्यो
ब्राह्मणो भवति । सूर्याभिमुखं जप्त्वा महाव्याधिभयात्प्रमुच्यते । अलक्ष्मी-
र्नश्यति । अभक्ष्यभक्षणात् पूतो भवति । अपेयपानात्पूतो भवति । अगम्यागमना-
त्पूतो भवति । ब्राह्मसम्भाषणात्पूतो भवति । मध्याह्ने सूर्याभिमुखः पठेत्, सद्यः
पञ्चमहापापात्प्रमुच्यते । सैषा सावित्री विद्या न कस्यचित्प्रशंसेत् । य एतन्महा-
भागः प्रातः पठति स भाग्यवान् जायते, पशून् विन्दति, वेदार्थं लभते, त्रिकालं
जप्त्वा क्रतुशतफलं प्राप्नोति । हस्तादित्ये जपति स महामृत्युं तरति य एवं
वेद । इत्युपनिषत् ॥ इति सूर्याथर्वशीर्षम् ॥

अथ वरणाविधानम्

सम्भृतसम्भारो यजमानः परिहिताहतस्रोत्तरीयशुक्लवासाः शुभदेशे कुशो-

(१) ईषद्गीतं नयं श्वेतं सदृशं यत्र धारितम् । अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु
पावनम् ॥ कटिष्वेष्टयन्तु यदस्त्रं पुरीषो येन वा वृतः । मृत्रमैथुनकृदस्त्रं धर्मकार्ये विव-
र्जयेत् ॥ कार्पासं कटिनिमुक्तं कौटोयं भोजने धृतम् । छालनान्द्युद्धिमान्नोति वातेनीर्णं हि
शुद्धयति ॥ स्वयं धौतेन कर्तव्या धर्मक्रिया विप्रश्चिता । न तु रजकधौतेन नोपमुक्तेन

त्तरकम्बलाद्यास्तृते' प्राङ्मुख उपविश्याचमनं कृत्वा ॐ पृथिव त्वयेति मन्त्रेण आस-
नशुद्धिं कुर्यात् । ततश्चोत्तराभिमुखो ब्राह्मणः ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः
पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तादृशोऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्हधातु ॥ ॐ
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः । तिलकन्ते प्रयच्छन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥
इत्यनेन यजमानस्य तिलकं कुर्यात्ततः, ॐ अक्षन्नमीमदन्त ह्यवप्रियाऽधूषत् । अस्तो-
पत स्वभानवो विवप्राणिष्टया मती यो जान् वीन्द्र ते हरी । इत्यक्षतवन्दनानन्तरं
स्वस्तिवाचनं पठित्वा यजमानः योग्यजापकान्^१ समभ्यर्च्य निन्दितजापकान्^२
दूरतः परिहाय च दक्षहस्ते जलाक्षतानादाय प्रतिज्ञासंकल्पं कुर्यात्, तद्यथा—
ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ओं तत्सद्ब्रह्म श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये परार्द्धे तत्रादौ श्रीश्वेतवाराहकल्पे सप्तमे
वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भूलोके जम्बूद्वीपे
भरतखण्डे आर्यावर्तान्तरगते अमुकदेशे^३ अमुकक्षेत्रे^४ श्रीमहानद्योः गङ्गाय-
मुनयोरमुकदिग्भागे सरस्वत्याः अमुकप्रदेशे देवब्राह्मणानां सन्निधौ श्रीमन्नु-
पविक्रमादित्यराज्यादमुकाधिका मुकशततमे^५ वर्षे श्रीविक्रम^६ शकानुवर्तिनि
श्रीशालिवाहनकृते अमुकाधिक—अमुकशततमे वर्षे प्रभवादिषष्टिसंवत्सराणां
मध्येऽमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायनगते सवितरि अमुकतौ^७ अमुकमासे अमुक-
पक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकयोगे अमुककरणे अमुक-
राशिस्थे चन्द्रे अमुकराशिस्थे सूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथा
यथा राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ अमुक-
गोत्रोऽमुकशर्माऽहं (वर्माऽहं-गुप्तोऽहं) ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफला-
वाप्तये अस्मिन् पुण्याहे मम कलत्रादिभिः सह जन्मराशेः सकाशान्नामराशेः
सकाशाद्वा जन्मलग्नाद्वर्षलग्नाद्गोचराद्वा ये केचिच्चतुर्थाष्टमद्वादशाद्यनिष्ट-
स्थानस्थिताः क्रूरग्रहास्तैः सूचितं सूचयिष्यमाणं यत्सर्वारिष्टं तद्विनाशार्थं सर्वदा

कर्हिंचित् ॥ वीर्यसृष्टं शवसृष्टं सृष्टं मूत्रपुरीषयोः । रजस्वलादिसंस्मृष्टमाविकन्तु सदा
शुचि ॥ (आविकं नाम कम्बलम्)

(१) कम्बले पट्टवस्त्रे च नीली दोषो न विद्यते (स्मृ० सं०) । (२) जापकाश्च
द्विजाः शुद्धाः कुलीना ऋजवस्तथा । स्नानसंधारता नित्यं शीचाचारपरायणाः ॥
श्रोत्रियाः सत्यवाचश्च वेदशास्त्रार्थकोविदाः । अक्रोधनाः पुराणज्ञाः सततं ब्रह्मचारिणः ॥
देवध्यानरता नित्यं प्रसन्नमनसः सदा । इत्यादिगुणसम्पन्ना जापका मन्त्रसिद्धिदाः ॥
(३) नास्तिकान् भिन्नमर्यादान् कृतघ्नान् वेदनिन्दकान् । स्नानसंध्याविहीनांश्च दूरतः
परिवर्जयेत् (पु. दी.) ॥ (४) ब्रह्मावर्तादि ॥ (५) बृहस्पतिकुमारिकादि ॥
(६) यथा अष्ट-सप्तत्यधिकैकोनविंशतिशततमे वर्षे ॥ (७) यथा त्रिचत्वारिंशद-
धिकाष्टादशशततमे वर्षे ॥

अमुकप्रवरम् अमुकवेदस्य अमुकशाखाध्यायिनम् अमुकशर्माणं ब्राह्मणमेभि-
र्गन्धाक्षतपुष्पताम्बूलमुद्रिकासनमालाकमण्डलवासोभिः (एभी रोचनाऽक्षतपूगी-
फलद्रव्यैर्वा) जापकत्वेन (पाठकत्वेन वा) त्वामहं वृणे इति यजमानो
ब्रूयात्, वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं—यथाविहितं कर्म कुरु इति यजमानः ॐ यथा-
ज्ञानं करवाणीति विप्रवचनमित्यन्ते यजमानः माङ्गल्यसूत्रं गृहीत्वा—ॐ यदा-
वध्नन्दाक्षायणा हिरण्य ॐ शतानीकाय सुमनस्यमानाः । तन्मऽआवध्नानि
शतशारदायायुष्माञ्जरदष्टिर्यथासम् ॥ इति मन्त्रेण विप्रहस्ते बन्धनं कुर्यात्ततः
विप्रो यजमानहस्तेऽपि, इति पृथक्-पृथक् विप्रद्वारा जपे विप्रान् वृणुयात् ।
दशाऽष्टौ पञ्च चतुरो वा जापकानेकतन्त्रेण वा वृणुयात्—तद्यथा—ॐ अद्येत्यादि
देशकालौ सङ्कीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्मा अमुककामनासिद्धयर्थम् अमुकदेवता-
प्रीतये करिष्यमाणा मुकमन्त्रपुरश्चरणकर्मणि (वा अमुकयज्ञकर्मणः साङ्गता-
सिद्धये) अमुकसंख्यापरिमितामुकमन्त्रजप- (वा-स्तोत्रपाठ)-करणार्थम् अमुका-
मुकगोत्रोत्पन्नानमुकामुकशर्माणो विप्रानेभिर्गन्धाक्षतपुष्पताम्बूलमुद्रिकासनक-
मण्डलवासोभिर्जापकत्वेन (पाठकत्वेन) युष्मानहं वृणे, इति वृत्वा ॐ वृत्ताः
स्मः इति तैरुक्ते तान् प्रत्येकं गन्धाक्षतपुष्पमालावरणद्रव्यैः ब्राह्मणाय एष ते
गन्धः, ब्राह्मणाय इमानि ते पुष्पाणि, ब्रा० एष ते धूपः, ब्रा० एतत् ते ताम्बूलं
दक्षिणाञ्चेति सम्पूज्य सर्वेषां पृथक्-पृथक् दक्षहस्ते यज्ञसूत्रं बध्नीयात् । ॐ
व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम् । दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया
सत्यमाप्यते ॥ ततः विप्रो यजमानहस्तेऽपि ॐ यदावध्ननित्यनेन वद्ध्वा,
यजमानस्य तिलकं कुर्यात्तद्यथा—ॐ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्-
गणाः । तिलकन्ते प्रयच्छन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥ तत आशीर्वादः ॥ ॐ स्वस्ति-
नऽइन्द्र० इत्यादिमन्त्रैः कार्य्यः ॥

अथ जपविधिः—विचिकित्ते देशे देवालये वा जपस्थानं प्रकल्प्य तत्र
यथाविधिकृतस्नानसन्ध्योपासनेन कृततिलकवद्वशिखेन यज्ञोपवीतिना दक्षिणे
पाणी धृतपवित्रेण यथोक्तगोमयोपलिप्तशुचौ देशे प्रागप्राणामुदगप्राणां कुशाना-

वेदस्य माध्यन्दिनीशाखाध्यायिनं मुकुन्दवल्लभशर्माणं ब्राह्मणं श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रजपाख्ये
कर्मणि त्वामहं वृणे, वृतोऽस्मि, यथाविहितं कर्म कुरु ॐ यथाज्ञानं करवाणीति ।

(१) गृहे जपं समं विद्याद् गोष्ठे शतगुणं भवेत् । नद्यां शतसहस्रं स्यादनन्तं
शिवसन्निधौ ॥

पादेन पादमाक्रम्य जपं नैव तु कारयेत् ।

शिरः प्रावृत्य वस्त्रेण ध्यानं नैव प्रशस्यते ॥

न पाणिपादचपलो न नेत्र-चपलो द्विजः ।

न च वाक्-चपलश्चैव जपन्तिद्विमपान्नुयात् ॥

मास्तरणं तदुपरि यथाकाम्यं श्वेतादिकम्बलासनमास्तीर्य्यं ॐ अपवित्रः पवित्रो
वेत्यनेन प्रोक्षणं कुर्यात्ततः—ॐ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भुवि संस्थिताः । ये
भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ इत्यनेन भूमौ वामपादपाङ्घिना
घातत्रयं कुर्यात् । आसनाधो जलादिना त्रिकोणं कृत्वा ॐ कूर्माय नमः ॐ
आधारशक्तिकम्बलासनाय नमः ॐ पृथिव्यै नमः इति गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य
ॐ पृथिव्ये त्वयेति मन्त्रेणासनशुद्धिं विधाय तस्मिन्नासने प्राङ्मुख उदङ्मुखो
बोपविशेत्, आचम्य प्राणानायम्य ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः, ॐ सिद्धिवृद्धिसहिताय
श्रीमन्महागणाधिपतये नमः, ॐ लक्ष्मीनामयणाभ्यां नमः, ॐ उमामहेश्वराभ्यां
नमः, ॐ सुमुखश्रैकदन्तरचेत्यादिश्लोकान् पठित्वा जलपूरितपात्रं ॐ वरुणाय
नमः इति गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥ इत्यङ्कुशमुद्रया सूर्यमण्डला-
नीथान्यावाह्यं हुं इत्यवगुह्य मूलेनाष्टधा अभिमन्त्रयेत् । ततः ज्योतिः प्रज्वाल्य
रक्ताक्षतोपरि निधाय गन्धपुष्पाभ्यां सम्पूज्य प्रणमेत् (ततः दक्षिणहस्तेन ताम्र-
पात्रेण वा कुशकुमुमजलान्यादाय)—ॐ अद्येत्यादि देशकालौ सङ्कीर्त्य ममा-
नुककामनासिद्धयर्थं (वा अमुकज्वरादिन्याधिसमूलनिरसनद्वारा अमुकदेव-
रसादान् सद्य आरोग्यार्थं पूर्वसङ्कल्पितामुकसंख्याकामुकमन्त्रस्य (वा स्तोत्रस्य)
मध्ये एतावन्तममुकमन्त्रस्य जपं (वा, स्तोत्रस्य पाठं) करिष्ये ॥

अथवा—ॐ अद्येत्यादि० ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्तिपूर्वकं
अमुककामनासिद्धयर्थम्-अमुकदेवताप्रीतयेऽमुकमन्त्रपुरश्चरणान्तर्गतामुकसंख्या-
परिमित-विहितानुमन्त्रजपमहं करिष्ये ॥

अथवा—अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं मम (यजमानस्य वा) उत्पन्नज्वरस्य
अनुकन्याधेर्वा जीवच्छरीराऽविरोधेन समूलनाशार्थं सद्य आरोग्यार्थम् अमुक-
मन्त्रपुरश्चरणान्तर्गतं अमुकसंख्याकजपं करिष्ये ।

अथवा—ॐ अद्येत्यादि० राहुग्रस्ते दिवाकरे वा अमुकगोत्रः अमुक-
देवशर्मा श्रीअमुकदेवताया अमुकमन्त्रसिद्धिकामो ग्रासाद्विमुक्तिपर्यन्तं अमुक-
मन्त्रस्य जपरूपपुरश्चरणमहं करिष्ये ।

अथवा—ॐ अद्येह अस्मिन् देशे अनावृष्टिनिवृत्तिद्वारा सद्यः सुवृष्टयर्थम्
अमुकपर्वज्यमन्त्रस्य अमुकसहस्रसंख्याकजपं करिष्ये ।

(१) आसनादिनिर्देशस्तु ९ पृष्ठे द्रष्टव्यः । अग्न्यागारे गवां गोष्ठे देवशाला-
वर्जितः । आगारे जपकाले च पादुकानां विवर्जनम् ॥ (अंगिरा)

अथांगसंकल्पः—तदङ्गत्वेन प्रयोगादौ निर्विघ्नतापरिसमाप्त्यर्थं श्रीगण-

पतिमन्त्रं तथा च कलिदोषनिवृत्त्यर्थं गायत्रीजपं भूतशुद्धिं प्राणप्रतिष्ठाञ्च करिष्ये इति संकल्पं स्वकर्तृत्वे कुर्यात् । ऋत्विक्कर्तृकत्वे तु-देशकालसङ्कीर्तनान्ते-अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकयजमानानुज्ञया यजमानसङ्कल्पिताऽमुकसंख्या-कामुकमन्त्रस्य (वा—अमुकस्तोत्रस्य) मध्ये अमुकसंख्याया मन्त्रस्य जपं (वा-स्तोत्रस्य पाठं) करिष्यामीति; तदङ्गत्वेन प्रयोगादौ० भूतशुद्धिं प्राणप्रतिष्ठाञ्च करि० । संकल्पं कृत्वा भूतशुद्धयर्थम् ॐ भूतशृङ्गाटाच्छिरः सुषुम्नापथेन जीव-शिवं परमशिवपदे योजयामि स्वाहा ॥१॥ ॐ यं लिङ्गशरीरं शोषय स्वाहा ॥२॥ ॐ रं सङ्कोचशरीरं दह दह स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ परमशिवसुषुम्नापथेन मूलशृङ्गाटमुल्लसोल्लसज्ज्वल ज्वल प्रज्वल सोऽहं हंसः स्वाहा ॥ ४ ॥ इत्येकवारं जप्त्वा स्वशरीरं निरस्तसमस्तकिल्बिषं देवताराधनयोग्यं सिद्धं भावयेदित्येपा भावना मुख्या ।

अथ प्राणप्रतिष्ठा—ॐ अस्य श्री प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णु-महेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि, जगत्सृष्टिः प्राणशक्तिर्देवता, आं बीजं, ह्रीं शक्तिः, क्रौं कीलकं, मम धर्मार्थकाममोक्षार्थे जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्मविष्णुमहेश्वरऋषिभ्यो नमः शिरसि । ऋग्यजुःसामछन्दोभ्यो नमः मुखे । जगत्सृष्ट्यै प्राणशक्त्यै नमः हृदये । आं बीजाय नमः लिङ्गे । ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । क्रौं कीलकाय नमः सर्वाङ्गेषु । ॐ अं कं खं गं घं ङं आकाशवायुबहिजलभूम्यात्मने अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ इं चं छं जं झं ञं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने तर्जनीभ्यां नमः । ॐ उं टं ठं डं ढं णं श्रोत्रत्वक्क्षुर्जिह्वाप्राणात्मने मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ऐं तं थं दं धं नं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने अनामिकाभ्यां नमः । ॐ औं पं फं बं भं मं वचनादानगतिविसर्गानन्दात्मने कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ आं यं रं लं वं शं पं सं हं लं धं बुद्धिमनोऽहंकारचित्तविज्ञानात्मने करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।

अथ ध्यानम्—ॐ रक्ताम्भोधिस्थपोतेल्यसदरुणारोजांग्रिरुढाक-राञ्जैः, पाशं कोदण्डमिश्रद्वयमथ गुणमप्यङ्कुशं पञ्चबाणान् । विभ्राणा-सृक्कपालं त्रिनयनलसिता पीनवक्षोरुहाद्या, देवी वालार्कवर्णा भवतु शुभ-करी प्राणशक्तिः परा नः ॥ ततो हस्तं हृदये निधाय—ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं

(१) यस्य कस्यापि मन्त्रस्य पुरश्चरणमारभेत् । व्याहृतित्रयसंयुक्तां गायत्री-ञ्चायुतं जपेत् ॥ दृष्टिदार्क्यराहाणां तान्त्रिकं वैदिकं तथा । विना जप्त्वा तु गायत्री तत्सर्वे निष्फलं भवेत् ॥ (दे० भा०) । (२) भूतशुद्धिं विना येन क्रियते यज्जपादिकम् । तत्सर्वे निष्फलं प्रोक्तं तस्मात्तां पूर्वमाचरेत् ॥

वं शं पं सं हं सोऽहं मम प्राणा इह प्राणाः । ॐ आं ह्रीं क्लीं यं रं लं वं शं
 पं सं हं सोऽहं मम वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाप्राणा इहागत्य सुखं चिरं
 तिष्ठन्तु स्वाहा । ततः षोडशवारं प्रणवं जपन् षोडशसंस्कारान् भावयेत् । ॐ
 गर्भाधानं सम्पादयामि, ओं पुंसवनं सं० ओं सीमन्तोन्नयनं सं० ओं
 जातकर्म सं० ओं० नामकरणं सं० ओं निष्क्रमणं सं० ओं अन्नप्राशनं सं०
 ओं चूडाकरणं सं० ओं उपनयनं सं०, ओं वेदव्रतचतुष्टयं सं०, ॐ गोदानं सं०,
 ॐ व्रतविसर्गं सं०, ॐ विवाहं सं० इति प्राणप्रतिष्ठामन्त्रं जप्त्वा निजशरीरं
 ज्योतिः स्वरूपं भावयेत् ॥ ततः अभीष्टदेवं ध्यात्वा मानसोपचारैः^१ सम्पूज्य
 संस्कृतजपमालां पानीयपात्रे वामकरतले वा संस्थाप्य मूलेनाध्वोदकेन दक्ष-
 हस्तेन सम्प्रोक्षयेत्तत्र मन्त्रः—ॐ ह्रीं माले माले महामाये सर्वशक्तिस्व-
 रुपिणि । चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव ॥ ‘ॐ ऐं ह्रीं सिद्धयै
 नमः’ इति मन्त्रेण गन्धपुष्पाभ्यां मेरुं सम्पूज्य प्रार्थयेत्—ॐ गं अविध्नं कुरु
 माले त्वं सर्वकार्येषु सर्वदा । इति सम्प्रार्थ्य नमस्कृत्य दक्षिणहस्तेन मालां
 गृहीत्वा मध्यमायाः मध्यपर्वणि संस्थाप्य, अङ्गुष्ठप्रथमपर्वणं^२ हृदि तद्देवतां
 ध्यायन् मन्त्रार्थञ्च विचारयन् प्रलापान्तरमकुर्वन्^३ एकाग्रचित्तो^४ यजमानस्य
 कामः सिद्धयप्तामिति चिन्तयञ्च स्वरवर्णविवेकपूर्वकं यथासंख्याकं
 हृदयसमीपे मालामानीय जपेत्^५ । ततो जपान्ते मालां शिरसि निधाय प्रार्थ्य
 प्राणायामं कुर्यात्ततः मुद्रां प्रदर्श्य—ॐ त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा
 भव । शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यञ्च सर्वदा । तेन सत्येन सिद्धिं मे
 देहि मातर्नमोऽस्तु ते । ‘ॐ ह्रीं सिद्धयै नमः’ इति सम्पूज्य, मालां रहसि

स्थापयित्वा जपान्ते पुनः यथोक्तमथवा सर्वमन्त्रान्ते वा हृदयादिषडङ्गन्यासं
ध्यानञ्च कुर्यात् । ततः मानसोपचारैः सम्पूज्य जपान्ते पुनराचमनम् । ताम्रपात्रे
दक्षिणहस्ते वा जलाक्षतान्यादाय स्ववामभागे—ॐ गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं
गृहाणास्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादान्वयि स्थितिः ॥ इति
मन्त्रेण देवस्य दक्षिणकरे जपं निवेदयेत् । ततः ॐ अनेन यथासंख्यककृता-
मुकमन्त्रजपेन (वा अमुकस्तोत्रपाठेन) प्रणतजनानुकम्पी श्री अमुकदेवः
प्रीयतां न मम ॥ अथ क्षमापनम् ॥ आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् ।
पूजां चैत्र न जानामि क्षमस्व परमेश्वर ॥ यदक्षरपदघ्नं मात्राहीनं च यद्वेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ इत्यनेन क्षमाप्य आसनायः स्वभूम्युपरि
जलं क्षिपेत्तज्जलेनार्द्रमृदा ॐ शक्राय नमः इत्युच्चार्य स्वमस्तके तिलकं कुर्यात् ।
तत उज्ज्वरेण—ओं यज्जगतो दूरमुदेति देवं तदु सुप्रस्य तथैवेति । दूरङ्गमं
ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ १ ॥ ओं येन कर्माण्यपसो
मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः । यदपूर्वं यदक्षमन्तः प्रजानां तन्मे
मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २ ॥ ओं यत्प्रज्ञानमुत्तमेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं
त्रजासु यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ३ ॥
ओं येनेदं भूतं भवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम् । येन यज्ञस्तायते सप्त
होता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ ४ ॥ ओं यस्मिन् ऋचः साम यजूंषि
यस्मिन् प्रतिष्ठिता रथनाभायिवाराः यस्मिंश्चित् सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः
शिवसंकल्पमस्तु ॥ ५ ॥ इति पञ्चमन्त्रान् ओं द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः
इत्यादि सुशान्तिर्भवतु शान्तिः ३ इति च पठेत् । मालां नाशुचिः स्पृशेत्,
नान्यं दद्यात्, अशुचिस्थाने न निधापयेत् । प्रत्यहं समानं-संख्य एव जपो न
तु न्यूनाधिकः । यजमानो ब्राह्मणैः सह प्रत्यहं भूशयनं परान्तं त्यक्त्वा
हविष्यान्तेन एकभक्तभोजनं ब्रह्मचर्यं सत्यवाक् त्रिकाल-देवतार्चनञ्च

(१) दुर्गापाठे—गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहाणाऽस्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्भवतु मे
देवि त्वत्प्रसादान्वयेश्वरि ॥ (२) देवीपूजायां स्त्रीलिङ्गेनोच्चारणं कार्यं, तद्यथा—तत्सर्वं
क्षम्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि । (३) तस्मिन् स्थाने जपं कृत्वा शक्तो हरति तज्जपम् ।
तन्मृदा लक्ष्म कुर्यात् तदाटे तिलकाकृति ॥ (४) प्रत्यहं प्रत्यहं तावन्नेव न्यूनाधिकं
वच्यते । एवं जपं समाप्यान्ते दशांशं होममाचरेत् (मं० गृहो०) ॥ (५) पराज्ज्ञ
परद्वयं तथैव तु परिग्रहः । परस्त्री परनिन्दाश्च मनसापि विवर्जयेत् ॥ १ ॥ जिह्वा दग्धा
परान्तेन कटी दग्धा प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्धं मन्त्रसिद्धिः कथं भवेत् ॥ २ ॥ पु०
श्री० ॥ (६) मृदु सोमं मुपवयश्च कुर्याद्वै लघु भोजनम् । नेन्द्रियाणां विकारः स्वात्तथा
भुञ्जीत शापकः ॥ ९ ॥ यदा तदा परित्याज्यं दुष्टाद्यं कुत्सितं कलम् । प्रसक्तानं सम-
स्त्रीपान्नाय विजिगीषमीहता ॥ २ ॥ (नारदः) ॥ (७) मैथनं तत्कथान्तं न्येयी

कार्यम् । तीर्थे देवालये सिद्धपीठे वा विल्ववृक्षाश्रये च कृते जपे सद्यः सिद्धिः स्यात् । इति जपविधिः ।

प्रथमं तावत्सकलविघ्नविनाशकश्रीगणेशपडक्षरमन्त्रजपविधिः

ओं अस्य श्रीगणेशमन्त्रस्य भार्गव ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, विघ्नेशो देवता, वं वीजं, यं शक्तिः, सर्वेष्टसिद्धये जपे विनियोगः ॥ अथ ऋष्यादिन्यासः ॥ ओं भार्गवऋषये नमः शिरसि । १। ओं अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । २। ओं विघ्नेश-देवतायै नमः हृदये । ३। ओं वं वीजाय नमः गुह्ये । ४। ओं यं शक्तये नमः पादयोः । ५। ओं हुं कीलकाय नमः सर्वांगे ॥ ६ ॥ अथ करन्यासः ॥ ओं वं अंगुष्ठाभ्यां नमः । ओं क्रं तर्जनीभ्यां नमः । ओं तुं मध्यमाभ्यां नमः । ओं डां अनामिकाभ्यां नमः । ओं यं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ओं हुं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अथ पडङ्गन्यासः ॥ ओं वं नमः हृदयाय नमः । ओं क्रं नमः शिरसे स्वाहा । ओं तुं नमः शिखायै वषट् । ओं डां नमः कवचाय हुं । ओं यं नमः नेत्रत्रयाय वौषट् । ओं हुं नमः अस्त्राय फट् ॥ अथ वर्णन्यासः ॥ ओं वं नमः भ्रुवोर्मध्ये । ओं क्रं नमः कण्ठे । ओं तुं नमः हृदये । ओं डां नमः नाभौ । ओं यं नमः लिङ्गे । ओं हुं नमः पादयोः । इति वर्णन्यासं कृत्वा “ओं वक्रतुण्डाय हुं नमः” इति सर्वाङ्गे व्यापकं न्यस्य ध्यायेत्—ॐ उद्यद्दिनेश्वररुचिं निजहस्तपद्मे पाशाङ्कुशाभयवरान् दधत् गजास्यम् । रक्ताम्बरं सकलदुःखहरं गणेशं ध्यायेत्प्रसन्नमखिलाभरणाभिरामम् ॥ इति ध्वात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् । मूलमन्त्रः—“ओं वक्रतुण्डाय हुं” इति पडक्षरो मूलमन्त्रः ॥

अथ श्रीगणपतिमानसपूजा—

नानारत्नविचित्रकं रमणकं सिंहासनं कल्पितं ।

स्नानं जाह्नविवारिणा गणपते पीताम्बरं गृह्यताम् ॥

कण्ठे मौक्तिकमालिका श्रुतियुगे द्वे धारिते कुण्डले ।

नानारत्नविराजितो रविविभायुक्तः किरीटः शिरे ॥

भाले चर्चितकेशरं मृगमदामोदांकितं चन्दनम् ।

कस्तूरीतिलकोद्भवं सुकुसुमं मन्दारदूर्वाशमीः ॥

गुग्गुलोद्भवभूपकं विरचितं दीपं सुवर्त्या युतम् ।

भक्ष्यं मोदकसंयुतं गणपते क्षीरोदनं गृह्यताम् ॥

ताम्रचूडं मनसा मया विरचितं जंबूफलं दक्षिणा ।

साष्टाङ्गप्रणतिं स्तुतिं बहुविधां पूजां गृहाण प्रभो ॥

(१) यत्र ते शुष्कवस्त्रेण स्थले चैवाद्रवाणसा । जपो होमस्तथा दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ (वसिष्ठस्मृतिः)

मे कामः सततं तवार्चनविधौ बुद्धिस्तवालिंगने ।

त्विच्छा ते सुखदर्शने गणपते भक्तिस्तु पादाम्बुजे ॥

अथ शिवपङ्क्षरमन्त्रजपविधिः—ॐ अस्य श्रीशिवपङ्क्षरमन्त्रस्य

वामदेव ऋषिः, पंक्तिश्छन्दः, सदाशिवो देवता, ओं वीजं, नमः शक्तिः, शिवा-
येति कीलकं, चतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थे (वा-मम अभीष्टसिद्धयर्थे) जपे
विनियोगः ॥ अथ ऋष्यादिन्यासः ॥ ओं वामदेवऋषये नमः शिरसि । ओं
पंक्तिश्छन्दसे नमः मुखे । ओं श्रीसाम्बसदाशिवदेवतायै नमः हृदये । ओं
बीजाय नमः गुह्ये । ओं नमः शक्तये नमः पादयोः । ओं शिवाय कीलकाय
नमः सर्वाङ्गे ॥ अथ करन्यासः ॥ ओं ॐ अंगुष्ठाभ्यां नमः । ओं नं तर्जनीभ्यां
नमः । ओं मं मध्यमाभ्यां नमः । ओं शि अनामिकाभ्यां नमः । ओं वां
कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ओं यं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अथ हृदयादिन्यासः ॥
ओं ॐ हृदयाय नमः । ओं नं शिरसे स्वाहा । ॐ मं शिखायै वषट् । ओं शिं
कवचाय हुम् । ओं वां नेत्रत्रयाय वौषट् । ओं यं अस्त्राय फट् । एवं न्यासान्
कृत्वा पार्वतीपतिं ध्यायेत्—ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं,
रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पद्मासीनं समन्तात्स्तु-
तममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं, विश्वाद्यं विश्ववन्द्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं
त्रिनेत्रम् ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य यथाविधि जपेत् ॥ “ओं नमः
शिवाय” इति पङ्क्षरो मूलमन्त्रः ॥

अथ विष्णोर्द्वादशाक्षरमन्त्रजपप्रयोगः—ओं अस्य श्रीद्वादशाक्षरमन्त्रस्य

प्रजापति ऋषिर्गायत्रीछन्दः, श्रीविष्णुः परमात्मा देवता, मम सर्वपापविनाश-
पूर्वकं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ॥ अथ करन्यासः ॥ ओं ॐ
अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ नमो तर्जनीभ्यां नमः । ॐ भगवते मध्यमाभ्यां नमः ।
ॐ वासुदेवाय अनामिकाभ्यां नमः । ओं नमो भगवते कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।
ओं वासुदेवाय करतलपृष्ठाभ्यां नमः । अथ हृदयादिन्यासः—ओं ॐ हृदयाय
नमः । ॐ नमो शिरसे स्वाहा । ॐ भगवते शिखायै वषट् । ॐ वासुदेवाय
कवचाय हुं । ओं नमो भगवते नेत्राभ्यां वौषट् । ॐ वासुदेवाय अस्त्राय फट् ।
इति हृदयादिन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—ओं विष्णुं शारदचन्द्रकोटिसदृशं शंखं
रथाङ्गं गदामम्भोजं दधतं सिताञ्जनिलयं कान्त्या जगन्मोहनम् । आवद्वाङ्ग-
दहारकुण्डलगदामौलिं स्फुरत्कङ्कणं श्रीवत्साङ्गमुदारकौस्तुभधरं वन्दे गुणोद्भूतः
स्तुतम् । १ । एवं ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य जपेत् । ओं नमो भगवते
वासुदेवाय इति द्वादशाक्षरो मूलमन्त्रः ।

१—मननात्तत्त्वरूपस्य वेदस्यागिततेत्रयः । ज्ञायते सर्वभयतस्तस्मान् मन्त्र इती-
रितः ॥ (कुमार्यवे)

सप्तश्लोकी गीता

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् । यः प्रयाति त्यजन् देहं स
याति परमां गतिम् ॥ १ ॥ स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते
च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ २ ॥
सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य
तिष्ठति ॥ ३ ॥ कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः । सर्वस्य धाता-
रमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं
प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ५ ॥ सर्वस्य चाहं
हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्त-
कृद्वेदविदेव चाहम् ॥ ६ ॥ मन्मता भव मद्रक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु । मामे-
वैष्यसि युक्तर्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ७ ॥

चतुःश्लोकीभागवतम्

ज्ञानं मे परमं गुह्यं यद्विज्ञानसमन्वितम् । सरहस्यं तदङ्गञ्च गृहाण
गदितं मया । यावानहं यथाभावं यद्रूपगुणकर्मकः । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते
मदनुग्रहान् । अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत् सदसत्परम् । पश्चादहं यदेतच्च
योऽवशिष्येत सोऽस्त्यहम् । (इति माहात्म्यम्) । ऋतंऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रती-
येत चात्मनि । तद्विद्यादात्मनो मायां यथा भासो यथा तमः ॥ १ ॥ यथा
महान्ति भूतानि भूतंपूञ्चावचेष्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न
तेष्वहम् ॥ २ ॥ एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः । अन्वयव्यति-
रेकाभ्यां यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा ॥ ३ ॥ एतन्मतं समातिष्ठ परमं समाधिना ।
भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्हिचिद् ॥ ४ ॥ इति श्रीचतुःश्लोकी
भागवतम् ।

सप्तश्लोकी दर्गा

गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ।
सर्वस्यार्तिहरे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥ सर्वस्वरूपे सर्वेशे
सर्वशक्तिसमन्विते । अयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥
रोगानशेषानपहंसि तुष्टा रुष्टा तु कामान्सकलानभीष्टान् । त्वामाश्रितानां न
विपन्नराणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ ६ ॥ सर्वावाधाप्रशमनं त्रैलोक्य-
स्याखिलेद्वरि । एवमेव त्वया कार्यमस्मद्वैरिविनाशनम् ॥ ७ ॥

इति सप्तश्लोकी दुर्गा समाप्ता ।

श्रीमृक्तयु—ॐ हिरण्यवर्णा हरिणीं सुवर्णरजतस्रजम् । चन्द्रां हिरण्मयीं

लक्ष्मीं जातवेदो म आचह ॥ १ ॥ तां म आचह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।
यस्यां हिरण्यं विन्देयं नामद्वयं पुरुषानहम् ॥ २ ॥ अश्वपूर्णा रथमध्यां हस्तिना-
दप्रबोधिनीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुपताम् ॥ ३ ॥ कांसोस्मितां
हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् । पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहो-
पह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥ चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदा-
राम् । तां पद्मनेमीं शरणमहं प्रपद्येऽलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ ५ ॥ आदि-
त्यवर्णे तपसोऽधिजातो वनस्पतिस्तत्र वृक्षांश्च वित्तवः । तस्य फलानि तपसा
नुदन्तु मायान्तरायाश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥ ६ ॥ उपेतु मां देवसखः कीर्तिश्च
मणिना सह । प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे ॥ ७ ॥ क्षुत्विपा-
सामन्त्रां ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयान्वहम् । अभूतिमसमृद्धिं च सर्वां निर्णद मे गृहान्

सोमिनः ॥ २१ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति
 कृतपुण्यानां भक्तानां श्रीसूक्तं जपेत् ॥ २२ ॥ सरसिजनिलये सरोजहस्ते धवल-
 तरांशुकगन्धमात्यशोभे । भगवति हरिवल्लभे मनोद्वे त्रिभुवनभूतिकरी प्रसीद
 मह्यम् ॥ २३ ॥ विष्णुपत्नीं क्षमां देवीं माधवीं माधवप्रियाम् । विष्णोः प्रिय-
 सखीं देवीं नमाम्यच्युतवल्लभाम् ॥ २४ ॥ महालक्ष्मीं च विद्महे विष्णुपत्नीं
 च धीमहि तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ २५ ॥ पद्मानने पद्मिनि पद्मपत्रे पद्मप्रिये
 पद्मदलायताक्षि । विश्वप्रिये विश्वमनोनुकूले त्वत्पादपद्मं हृदि सन्निधत्स्व ॥ २६ ॥
 आनन्दः कर्दमः श्रीदश्रिक्लीत इव विश्रुताः । ऋषयः श्रियः पुत्राश्च श्रीदेवी
 देवता श्रिया ॥ २७ ॥ श्रीवर्चस्वमायुष्यमारोग्यसाविधात्पचमानं महीयते । धनं
 धान्यं पशुं बहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं दीर्घमायुः ॥ २८ ॥ ऋणरोगादिदारिद्र्यं
 पापभुङ्क्ष्वसृज्यवः । भयशोकसनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदा ॥ २९ ॥

श्रीसूक्तं समाप्तम् ।

अर्थं देवीमानसपूजा—मातः पश्य मुखाम्बुजं सुविमले दत्ते मया दर्पणे,

देवि स्वीकुरु दन्तधावनमिदं गङ्गाजलेनान्वितम् । सुप्रक्षालितमाननं विरचयन्
 स्निग्धांशुप्रोञ्छनम्, द्वागङ्गीकुरु तत्त्वमस्य मधुरं तान्मूलमास्वादय ॥ १ ॥
 उर्ध्वस्तोत्राणवर्तिवाद्यनिवहध्वाने समुज्जन्मिभते, भक्तैर्भूमिचिलग्नमौलिभिरलं
 दण्डप्रणामे कृते । नानारत्नसमूहनद्रुकथनस्थालीसमुद्गासिनां, प्रातस्ते परिकल्प-
 यामि गिरिजे नीराजनामुज्ज्वलाम् ॥ २ ॥ पाद्यान्ते परिकल्पयामि पदयोरर्घ्यं
 तथा हस्तयोः, सौधीभिर्मधुपर्कमन्य मधुरं धाराभिरास्वादय । तोयेनाचमनं
 विवेहि शुचिना गाङ्गेन मत्कल्पितम्, साष्टाङ्गं प्रणिपातमीशदयिते दृष्ट्या कृता-
 र्थीकुरु ॥ ३ ॥ अभ्यङ्गं गिरिजे गृहाण मृदुना तैलेन संपादितं, काश्मीरैरगुरु-
 द्रवैर्मलयजैरुद्धर्तनं कारय । गीते किन्नरकामिनोभिरभिनो वाद्ये मुदा वादिते,
 नृत्यन्वीमिह पश्य देवि पुरतो दिव्याङ्गनानण्डलीम् ॥ ४ ॥ उद्गांधैरगुरुद्रवैः
 सुरभिणा कल्मषिकावारिणा, स्तूर्जस्तोत्रभयक्षकर्दमजलैः काश्मीरनीरैरपि ।
 पुष्पान्मोभिरशेषतीर्थसलिलैः कर्पूरपाथोभरैः, स्नानान्ते परिकल्पयामि गिरिजे
 भक्त्या तदङ्गीकुरु ॥ ५ ॥ पीतन्ते परिकल्पयामि निविडं चण्डान्तकं चण्डिके,
 सूक्ष्मं स्निग्धसुरीकुरुध्व वसनं सिंदूरपूरप्रभम् । मुक्तारत्नविचित्रहेमरचनाचार-
 प्रभाभास्तरं, नीलं कंचुकमर्पयामि गिरिशप्राणप्रिये सुन्दरि ॥ ६ ॥ ईशगोर्ध्व-
 गविदुर्गाननमयो विंदुद्वयं च लनी, त्रैलोक्ये गुरुगम्यमेतदखिलं हार्दञ्च रेखात्म-
 कम् । इयं कामकयात्मिकां भगवतीमन्तः समागधयन्तानन्दान्शुधिमञ्जने प्रलभ-
 तामानन्दकं सञ्जतः ॥ ७ ॥ धूपं तेऽगुरुसम्भवं भगवति प्रोत्सृज्य गन्धोद्घुतं,
 दीपं चैव निवेदयामि सद्गता हार्दान्वकारच्छिदम् । रत्नस्वर्गविनिर्मितेषु परितः
 पात्रेषु संस्थापितं, नैवेद्यं त्रिनिवेदयामि परमानन्दात्मिके सुन्दरि ॥ ८ ॥ तान्मूलं

त्रिनिवेदयामि विलसत्कूर्पूरकस्तूरिकाजातीगुलवंगचूर्णखदिरैर्भक्त्या समुल्ला-
सितम् । स्फूर्जद्रत्नसमुद्रकप्रणिहितं सौवर्णपात्रे स्थितैर्दीपैरुज्ज्वलमग्नचूर्ण रचितै-
रारातिकं गृह्यताम् ॥ ९ ॥ विद्वत्पौरवधेहि मे सुमहता यत्नेन ते सन्निधिं, प्राप्तं
मामिह कांदिशीकमधुना मातर्न दूरीकुरु । चित्तं त्वत्पदभावेन व्यभिचरे-
द्गवाचमे जातु चेत्तत्सौम्ये स्वगुणैर्वधान न यथा भूयो विनिर्गच्छति ॥ १० ॥
क्वाहं मन्दमतिः क्वेदमखिलैरेकान्तभक्तैः स्तुतं, ध्यातं देवि तथापि ते स्वमनसा
श्रीमानसीपूजनम् । कादाचित्कमदीयचिन्तनविधौ संतुष्ट्या शर्मदं, स्तोत्रं देवतया
तया प्रकटितं मन्ये मदीयानने ॥ ११ ॥ मानसीकार्चनं चित्ते यतमानं सदा
मया । निवद्वं विविधैः पथैरनुगृह्यातु सुन्दरि ॥ १२ ॥

इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं देवीमानसपूजनम् ।

अथ श्रीपरशुरामस्तोत्रम्

श्रीपरशुराममन्त्रो यथा मन्त्रमहार्णवे प्रतिपादितः । ॐ रौं रौं ॐ रौं रौं
ॐ परशुहस्ताय नमः इति मूलमन्त्रः । अथ परशुरामनाथश्रीमन्त्रस्तोत्रं, यथा—
ॐ जामदग्न्याय विद्महे महावीराय धीमहि तन्नः परशुरामः प्रचोदयान् । इति ।
ॐ जामदग्न्याय हृदयाय नमः । ॐ विद्महे शिरसे स्नाहा । ॐ महावीराय
शिखायै वषट् । ॐ धीमहि कवचाय हुम् । ॐ तन्नः परशुरामः नेत्रत्रयाय
वौषट् । ॐ प्रचोदयान् अस्त्राय फट् । इति पङ्कज्यासः । एवमेव करन्यासः ।
अथ ध्यानम्—सम्पूर्णा विलसन्ति सौपनिषदो वेदोपवेदाः पुरः, पृष्टे मार्गणपूर्ण-
तूणविलसत्क्रोदण्डदण्डो महान् । बहिर्ष्टोमकमण्डलू च परशुं पाण्योर्वहन् शाल-
विन्, शापे शस्त्रवरे च ऐशलकरः श्रीभार्गवो भ्राजते ॥ १ ॥ मत्तक्षत्रियकृत्त-
कण्ठविगलद्रक्तौवसम्प्लावितं, भक्ताऽनुग्रहणं कठोरपरशुं धृत्याऽवतीर्याऽधुना ।
दृष्टोदण्डदुरीहदुष्टदमनो दीनावलीपालको, धर्मोद्धारधुरन्धरो भृगुवरो रामः
समुज्ज्वलताम् ॥ २ ॥ श्रीमद्रेणुकया शतं स्वजठरे भूभारनाशाय यन्, श्रीमद्भार्ग-
वजामदग्न्यमतुल्यं रामाभिधानं महः । हृष्यत्पार्थिववृन्दकाननललज्ज्वालाह्व-
यैश्चानरश्मिप्राणगतिप्रियस्य परशोरादायि तत्संस्तुतः ॥ ३ ॥ लक्ष्मीपतेरुरसि
रोपकपायिताक्षः, पादप्रहारमकरोन्मुनिपुङ्गवो यः । ब्रह्मर्षिवृन्दपरिचुम्बितपाद-
पद्मः, सः श्रीभृगुर्जयति विप्रकुलप्रकाशः ॥ ४ ॥ श्रीसातुदारचरितो जयतादजन्मं
प्रार्थयिषामजमदग्निरिति प्रसिद्धः । हृष्यन्तृपान्तकरणं तनयं प्रमूय, तेनाऽखिलं
जगदिदं परितो व्यरश्ति ॥ ५ ॥ सम्पूर्णभूमिगतवीरमहीगतीनामन्यायमाश्रितव्रतां

प्रसदोद्धतानाम् । सा कालरात्रिरिव नाशकरी समन्तात्, श्रीरेणुका
 भगवती विजयाय भूयान् ॥ ६ ॥ देवेन येन ततमस्ति समस्तमेतद्विश्वं स्वशक्ति-
 खचितं स्वविलासरूपम् । तं त्वां महर्षिगणपूजितपादपद्मं, सर्वात्मना भृगुवरं
 शरणं भजामः ॥ ७ ॥ धर्मद्विपां नियमनाय गृहीतदीक्षं, श्रीरेणुकाभगवतीजठरात्
 प्रसूतम् । श्रीभार्गवस्य जमदग्निमुनेः सुपुत्रं, रामं लसत्परशुपाणितलं नमामः ॥ ८ ॥
 स्फूर्जन्मदोद्धतनृपावलिकाननाऽऽलीर्दग्ध्वा महीसुरगणात्परिरक्ष्य बन्धून् । त्रातं
 भुवन्लमिदं भवता समस्तं, सम्प्राप्य खण्डपरशोः परशुं प्रसन्नात् ॥ ९ ॥
 लोकत्रयातुलपराक्रमजन्मभूमेः शीर्षं निकृत्य कृतवीर्यसुताऽर्जुनस्य । त्रिःसप्तवार-
 मकरोद्वगृह्णां समस्तां, निःशत्रियां स्वपितृतर्पणकामनायाः ॥ १० ॥ दुर्नीतपार्थिव-
 कदम्बानिकृन्तनीर्षप्रावद्वधुधिरसिद्धधुनीजलोर्ध्वः । आकण्ठतो निजपितृन्परितर्प्य
 पश्चान्, प्रादाद्वरां वसुमतीं किल कश्यपाय ॥ ११ ॥ पाणौ विलोक्य परशुं
 भगवंस्त्वदीयं स्त्रीवपभाग्दशग्रथोऽपि पलायितोऽभून् । यः स्वासनार्थं उपवेश्य
 पुरन्दरेण, मन्मानितोऽभवदमाघचलेन शश्वत् ॥ १२ ॥ श्रीरामभार्गव भवच्चरणा-
 रचिन्दमूलं शरण्यमधुना वयमागताः स्मः । कारुण्यपूर्णसुदृशा किल नोऽनुगृह्य
 शक्तिं निजामनयनाशकरीं प्रदेहि ॥ १३ ॥ वाक्चातुरी चलति नो चतुराननस्य,
 यच्छक्तिवर्णनविधौ खलु तत्र केयम् । अस्माकमल्पविदुषां नृगिरा वराकी, शक्ता
 भवेत्तदपि नाथ वरं प्रदेहि ॥ १४ ॥ वीरश्रीजामदग्न्यस्य पुण्यं स्तोत्रमिदं नराः ।
 पठन्त्यनन्यमनसो योऽर्थबोधपुरस्सरम् ॥ १५ ॥ दुःशासनान्तकरणी भीमा धर्म-
 प्रबोधिनी । तेषां करगता शक्तिश्चकास्त्येव न संशयः ॥ १६ ॥ अङ्गाष्टनन्दपृथिवी-
 मितवैक्रमाद्वे, वैशाखशुक्लगिरिजादिवसे ग्रहेशे । मार्तण्डतीर्थभवेन जमदग्नि-
 पुत्रस्तोत्रं व्यधायि विदुषाऽमृतवाग्भवेन ॥ १७ ॥ इति श्रीमहामहिम-आचार्य-
 श्रीमदमृतवाग्भवप्रणीतं श्रीभगवत्परशुरामस्तोत्रम् ॥

अथ संक्षिप्तदानविधिः

पवित्रायां गोमयोदकेन लिप्तायां भूमौ स्नानसंध्यादिकं विधाय शुद्धाग्ने-
 नपत्नीको यजमानः पूर्वाभिमुखः सत्पात्रत्राहणश्रोतृमुख उपविशेत् । यजमान

१—दानव्यमिति यद्दानं दीयते अनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं
 स्मृतम् ॥ १ ॥ यत्तु प्रत्युपकाराय कलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिशिष्टं तद्राजगमुदा-
 हृतम् ॥ २ ॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । अमत्कृतमवज्ञानं तत्तामसमुदाहृतम्
 (गीता) ॥ ३ ॥ प्रथमन्तु गुरोर्दानं दत्त्वा श्रेष्ठमनुकमान् । ततोऽन्येषां च विप्राणां
 दद्यात्पात्रानुसारतः (व्यासः) ॥ अन्यच्च—सन्निधानस्थितान् विप्रान्दीहित्रं विद्वपति
 तथा । भागिनेयं विनोदय तथा बन्धून् गृहागवान् ॥ १ ॥ नातिक्रमन्नरस्त्वेतान् सुमुखानपि
 गोपते । अतिक्रम्य महारौद्रं गौरवं नरकं व्रजेत् (भ. पु.) ॥ २ ॥ पुण्यदेशे तु सर्वेषु गृहे
 देवालयदिषु । यत्र माघनक्षत्रेतिनत्र दानं समाचरेत् ॥ (नारदः) ॥ २—किञ्चिद्वेदमयं

आंचमनं प्राणायामश्च कृत्वा ॐ पवित्रेस्थो० पवित्रधारणं कुर्यात्ततः ॐ अपवित्रः पवित्रो वेति मन्त्रेण गङ्गोदकमिश्रितं स्वल्पोदकमादाय स्वात्मानं पूजासामग्रीञ्च सम्प्रोक्ष्य, ॐ पृथिव त्वयेति मन्त्रेणासनशुद्धिं कुर्यात् । ततः ब्राह्मणो यजमानस्य भाले तिलकं कृत्वा अक्षतवन्दनं स्वस्तिवाचनञ्च कुर्यात्ततो यजमानः जलाक्षताना-
दाय दानप्रतिज्ञासङ्कल्पः ॐ अद्येत्यादिदेशकालौ सङ्कीर्त्य मम आत्मनः श्रुति-
स्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् अमुकपर्वनिमित्तं ब्राह्मणाय
अमुकदानं करिष्ये ।

अथवा—ओं अद्ये० अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकशर्मणो मम आत्मनः
पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीअमुकदेवताप्रीत्यर्थं ब्राह्मणाय अमुकदानं करिष्ये, इति
जलमुत्सृज्य पुनः किञ्चिज्जलमादाय तत्रादौ यथालब्धोपचारैः श्रीगणपत्यादीन्
पूजयिष्ये इति जलं क्षिपेत् । दानकर्त्री स्त्री चेत्—मम इह जन्मनि जन्मान्तरेपु
च अखण्डसौभाग्यपुत्रपौत्रादिमनोवाञ्छितकामनासिद्धयर्थम् । ततः श्रीगणपत्या-
दीन् यथाशक्ति स्वस्वमन्त्रैः सम्पूज्य वरणसङ्कल्पः—ओं अद्येत्यादि अस्मिन्
अमुकदानकर्मणि एभिः वरणद्रव्यैः अमुकगोत्रममुकशर्माणं (सपत्नीकं) अमुक-
दानप्रतिगृहीतृत्वेन त्वामहं वृणे । ततो विप्रः ओं यदावधनन्दाक्षायणेति मन्त्रेण
यजमानहस्ते माङ्गल्यसूत्र (रक्षा)—वन्धनं कुर्यात्ततो यजमानः देयद्रव्याय
नमः इति दानद्रव्यं पुष्पतुलसीदलगन्धादिभिः सम्पूज्य विप्रं पूजयेत् । ओं
आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामयेनवः । अपाग्नंसारसमुद्र-
सेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ इति मन्त्रेण विप्रस्य चरणप्रक्षालनं
कृत्वा ॐ नमो ब्रह्मण्यदेवायेति मन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः सम्पूज्य रक्षासूत्रं च
बद्ध्वा प्रार्थयेत्—ओं भूमिदेवाग्रजन्मासि विप्र त्वं पुरुषोत्तमः । प्रत्यक्षो यज्ञ-
पुरुषः पूजां मे प्रतिगृह्यताम् ॥ विष्णुरपिन् द्विजश्रेष्ठ भृदेव पंक्तिपावन । यज्ञरूप
नमस्तेऽस्तु पात्ररूप नमोऽस्तु ते ॥ ततोऽग्रे लिखितेषु सङ्कल्पेषु यद्येच्छं सङ्कल्पं
विधाय साक्षतोदकं ब्राह्मणहस्ते समर्पयेत् ।

दानसंकल्पोत्तरविधिः

पितृणां आमानसं०—ॐ अथे० अमुकगोत्रः अमुकशर्मा (अपसव्यं-
कृत्वा) अमुकगोत्राणां पित्रादिसमस्तपितृणामक्षयवृत्तिप्राप्त्यर्थम् अमुकपर्वनिमित्त-
मिदमामानं सोपस्करं दक्षिणासहितं यथा० त्रा० दातुमहमुत्सृजे ॥

भूमिदानसं०—ॐ इहेत्यादि० ममेतज्जन्मजन्मान्तरसमुद्भूतवाङ्मनः-
कायजालेषोपपन्नपक्षयपूर्वकं मनसि सर्वदानन्दद्वारा (वा अमुकपीडानिवृत्तिद्वारा)
श्रीविष्णुनारायणप्रीत्यर्थे इमां निवर्तनमितां भूमिं विष्णुदेवतां तु० ।

गृहदानसं०—ॐ अथे० श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्त्यर्थमिदं गृहं
शयनासनभोजनाशुपस्करसहितं सर्वधान्यप्रपूरितं सर्वदेवयं अमुकश० तु० ॥

व्रतग्रहणसंकल्पः—ॐ इहेत्यादि० मम कायिकाद्यखिलपापक्षयकामः
अशारभ्य.....पर्यन्तममुकदानव्रतम्, अमुकवर्जनव्रतम्, अमुकभक्षणव्रतम्
अमुकदेवताप्रीतिकामोऽहमाचरिष्ये । ॐ इहेत्यादि अमुकदेवप्रीतिकामनया
मया एतावत्कालं कृतस्य अमुकव्रतस्य साङ्गतासिद्धयर्थम् अमुकदानममुकगोत्राया-
मुकशर्मणे त्रा० तु० ।

सौभाग्यवायनसं०—ॐ अथेह ममेहजन्मनि जन्मान्तरे चाखण्डसौभाग्या-
वाप्तिपूर्वक-पुत्रपौत्राद्यभिवृद्धिद्वारा श्रीउमामहेश्वरप्रीत्यर्थम् अष्टत्राहणेभ्यः
सदेवेभ्यः सोपस्करैकैकसौभाग्यवायनदानानि करिष्ये, इति संकल्प्य पूजनं
विधाय ओं इमानि सौभाग्यवायनानि नानानामगोत्रेभ्यः अष्टत्राहणेभ्यः सदे-
वेभ्यः संकल्पितकामनासिद्धिकामो युष्मभ्यमहं सम्प्रददे ।

छत्रदानसं०—ओं अथे० सर्वपापविनिर्मुक्तिकामनया आतपादिनाना-
विधकष्टनिवारणार्थमिदं छत्रं उत्तानांगिरोद्देवतं यथा० ।

उपानदानसं०—ओं अथे० वृषभयुक्तशकटदानजन्यफलममफलप्राप्ति-
कामनया इमे उपानहौ उत्तानांगिरोद्देवते यथा नाम० ।

आसनदानसं०—ओं अथे० सर्वपापविनिर्मुक्तदिव्यविमानारोहणचिर-
कालस्वर्गलोकवासकामनया इदम् आसनं विष्णुदेवतं यथा० ।

कलशदानसं०—ओं अथे० अतिशयधर्मवृत्तानिवारणपूर्वकमुत्तमसौभाग्य-
प्राप्तिकामनया-इदं वारिपूर्णं कलशं वस्त्रावृतं व्यजनसहितं सफलं दशविष्णु-
शिवात्मकं चरुणद्देवतं यथा० ।

मुद्रिकादानम्०—ओं अद्य० सकलपापक्षयपुरस्सरसर्वप्रकारकसुख-
प्राप्तिकामनया इमां मुद्रिकां विष्णुदेवतां यथा० ।

अन्नादिदानम्०—ॐ अद्येत्या० श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थमिदं
गोधूमचूर्णं, वा-मिद्वान्नं, वा पक्वान्नं, वा-मिद्वान्नं, वा-गोधूमान्नं, वा-कृसरान्नं,
प्रजापतिदेवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृ० इदं व्यजनं वायुदेवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इदमुद्यानं वा-फलं वा-इमानि फलानि वा
इमं वृक्षं वा-कार्पासं वनस्पति देवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इदं वस्त्रं (वा इमे वस्त्रे वा इमानि
यन्त्राणि) बृहस्पति देवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इमां मूर्तिस्वदेवतां तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादी० श्रुतिस्मृति० इदं पुस्तकं सरस्वती देवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इदं रथं (मोटरादिकं वाहनं) उत्ता-
नाह्निरो देवतं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इदं कूपं, वा इदं सरः, वा इदं मुक्ता-फलं,
वा इदं रत्नं वरुणदेवताकं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुतिस्मृति० इदमुष्ट्रं निर्वृतिदेवताकं तुभ्यं० ।

ॐ अद्य-श्रुति० इदं लोहं यमदेवताकं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुति० इमं गन्धं गन्धर्वदेवताकं तुभ्यं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुति० इदं गुह्यं वा इमं रसं सोमदेवताकं तुभ्यमहं० ।

ॐ अद्येत्यादि० श्रुति० इदं यज्ञोपवीतं, वा इदं दुग्धं, वा इदं दधि, वा
इदं नयनीतं, वा इदं तैलं विष्णुदेवताकं तुभ्यं० ।

राजदन्तकंकणदानम्०—ॐ अद्य० श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्तिपूर्वकम्
उद्वाहपर्वणि अमुकगोत्रां कन्यां अमुकनाम्नीम् अलङ्कृतुकाम इदं राजदन्तादि-
निर्मितं बाहुकङ्कणभूषणं विश्वकर्मदेवतम् अमुकगोत्रायै अमुकदेव्यै तुभ्यमहं
सम्प्रदे ।

दैवताकामेतदग्निदैवताकसुवर्णाभरण, चन्द्रदैवताकरजताभरण, बृहस्पतिचन्द्र-
दैवताकौशेयकार्पासश्चेतरक्तपीतहरितचित्रितवस्त्र, विश्वकर्मदैवताकरीतिकांस्य-
लोहभाजन-प्रजापतिदैवताकपक्वान्नोदनादि, चन्द्रदैवताकरजिकमुद्रिकाऽन्यत्स-
खदैवताकद्रव्योपेतां यथानामगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे न
मम । ॐ कृतैतच्छ्रद्धा ० ।

गुप्तदानसंकल्पः—ॐ इहेत्यादि० ममैहिकजन्मान्तरकृतपातकनिवृत्ति-
द्वारा अमुकदेवप्रीत्यर्थम् अमुकपर्वनिमित्तकं ब्राह्मणाय गुप्तदानं करिष्ये, तदङ्गत्वेन
ब्राह्मणपूजनञ्च करिष्ये इति सङ्कल्प्य ब्राह्मणपूजनं कृत्वा—ॐ इहेत्यादि० इदं
गुप्तदानम् अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय ऐहिकजन्मान्तरकृतपातकनिवृत्तिकामः तु ० ।
ॐ कृतस्य गुप्तदानस्य प्रतिष्ठाफलसि ० ।

तिलपात्रदानसंकल्पः—ॐ इहेत्यादि० अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुक-
शर्माहं मम जन्मवर्षगोचरलग्नावधिकैः यथा-यथा-स्थानोपपन्नैः शुभपापाव-
लोकितैः शुभपापसमन्वितैः सूर्यादिनवग्रहैः संसूचितसंस्मृत्युपसागभूतभविष्य-
द्वर्तमानकालिकनानाविधानिष्टसूचकशारीरिकबाह्याभ्यन्तर्गतशत्रुनिवृत्ति-पूर्वकदुः-
शकुनदुःस्वप्नदुर्निमित्तदुर्विचिन्तिताधिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकतापत्रयसमुत्थ-
हृद्गतचर्मगतविषयाधिप्रत्यूहनिरसनपुरस्सराशुभस्थानगताशुभप्रहज्जनिताशुभ-
फलनिराकरणमुखशुभस्थानगतशुभप्रहजनितशुभफलप्राप्तिद्वारा सनस्तज्यौतिश्शा-
स्त्रोक्तसफलदीर्घायुष्यनैरुज्य-बलपुष्ट्याद्यन्यतमनिखिलसौभाग्यदाम्पत्यैश्वर्याभि-
वृद्धये श्रीनवग्रहात्मकामृतेश्वरीसहितमृत्युञ्जयप्रीतये श्रीमृत्युञ्जयप्रीतिकारकं
ताम्रपात्रस्थितम् असुवर्णतिलानाम् अर्काग्निविष्णुदैवतम्-अमुकगोत्रायामुकशर्मणे
ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ।

अथ पर्वनिमित्तकाऽऽमानादिदानसं०—इहेत्यादि० अमुकगोत्रः अमुक
शर्मा (अमुकगोत्रा अमुकीदेवी) मम समस्तपापश्चपूर्वकं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थ-
द्वादशीपर्वनिमित्तं, वा-पौर्णमासीपर्व०, वा-अमावस्याप०, वा-व्यतीपातपर्व०,
वा-वैधृति प०, वा-अमुक संक्रान्ति प०, वा अर्द्धोदय प०, वा महोदय प०,
वा वारुणी प०, वा-महावारुणी प०, वा महाभारुणी प०, वा-अमुक-
ग्रहणप० इदमामानं सापस्करं दक्षिणासहितं पात्ररहितम्, वा-इदमामान-
निष्कथीभूतं द्रव्यम्, वा इदं मधुरमिष्टान्नं दक्षिणासहितम्, वा-इदं घृतं वस्त्रं
सुवर्णसहितं वा दक्षिणासहितम्, यथानामगोत्राय ज्ञा ॥

अथवा—ॐ अये० इमानि तण्डुलदधिघृतगुडलवणद्रव्याणि तत्तदैव-
तानि दक्षिणासहितानि नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दातुमहमुत्तजे ।

उपाध्यायदक्षिणासंकल्पः—ॐ इहेत्यादि० ध्रुवित्स्मृतिपुराणागमप्रति-
पादितपुण्यफलप्राप्तिकामः अमुककर्ममन्त्रोच्चारणकारयितव्यकर्तव्यताकर्मप्रति-

ष्ठार्थश्च साङ्गतासिद्धयर्थमिमाममुकद्रव्यमयीमुपाध्यायदक्षिणाम् अमुकदेवतां यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सजे ।

अथ तुलादानविधिः^१ ।

ग्रहणव्यतीपातजन्मदिनसंक्रमादिपुण्यकालमासाद्य पूर्वेषुरेकभक्ता-
चरितप्रायश्चित्तं कृत्वा ततः प्रातःकृतनित्यक्रियो यजमानः शुद्धधीर्ते वाससी
परिधाय मण्डपे पूर्वाभिमुख उपविश्य-आचमनादिकृत्य विधाय हस्ते अक्षत-
पुष्पाणि गृहीत्वा स्वस्त्ययनं पठेत्, ततः संकल्पः ॐ अद्येत्यादि० सर्वारिष्ट-
शान्तिपूर्वकसर्वसुखावाप्तये श्रीमहामृत्युञ्जयदेवताप्रीत्यर्थम् अमुकपर्वणि अमुक-
द्रव्येण तुलापुरुषदानमहं करिष्ये ।

अथवा—एकमन्त्रन्तरकालावच्छिन्नप्रतिलोकपालस्थाननिवासपूर्वकार्क-
किंकिणीजालिमालिविमानाधिकरणकाप्सरःपूजासहितशिवपुरगमनपूर्वककल्प-
क्रोदशितावच्छिन्नविष्णुपुराधिकरणकनिवासकामः सुवर्णरौप्यरत्नतुलापुरुषदानं
करिष्ये, तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं श्रीगणपत्यादीन् पूजयिष्ये इति संकल्प्य
श्रीगणपत्यादीन् पूजयेत् । ततो दक्षिणोत्तरतुलां बद्ध्वा रक्तवस्त्रं वेष्टयित्वा
तुलादण्डं चतुर्विंशतिसुवर्णमयीं प्रतिमां दक्षिणतः आरभ्य उद्गतां बद्ध्वा
दण्डमध्ये तु विष्णुप्रतिमां मापचतुष्टयनिर्मिताम् अग्न्युत्तारणपूर्वकं सम्पूज्य
बद्ध्वा ततः कूटयोः सुवर्णमयं विष्णुमनन्तं च फलकद्वये भूमिं च सम्पूजयेत् ।
ततः तोलनीयद्रव्याधिदेवताभ्यो नमः इति गन्धाक्षतैः सम्पूज्य ॐ स्तम्भसहित-
तुलायै नमः इति स्तम्भसहिततुलां गन्धपुष्पाक्षतमङ्गलसूत्रैः सम्पूज्य तुला-
धिष्ठितदेवतापूजनं कुर्यात्, चतुर्विंशतिप्रतिमासु—उदकसंस्थां चतुर्विंशतिदेवता-
मावाहयेत् तद्यथा—ॐ ईशानाय नमः ईशानमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
ॐ शशिने नमः शशिनमा० स्था० ॥ २ ॥ ॐ मरुताय नमः मरुतमा०
स्था० ॥ ३ ॥ ॐ रुद्राय नमः रुद्रमा० स्था० ॥ ४ ॥ ॐ सूर्याय नमः सूर्यमा०
स्था० नमः ॥ ५ ॥ ॐ विश्वकर्मणे नमः विश्वकर्माणमा० स्था० ॥ ६ ॥ ॐ गुरवे
नमः गुरुमा० स्था० ॥ ७ ॥ ॐ अङ्गिरोऽग्निभ्यो नमः अङ्गिरोऽग्नीना० ॥ ८ ॥
ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिमा० ॥ ९ ॥ ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्दे-
वानावाहयामि० ॥ १० ॥ ॐ धात्रे नमः धातारमा० स्था० ॥ ११ ॥ ॐ पर्जन्य-
शम्भुभ्यां नमः पर्जन्यशम्भू आ० स्था० ॥ १२ ॥ ॐ पितृभ्यो नमः पितृना०

(१) ग्रन्थे सूत्रं तथा चन्द्रे देवतात्रासरित्ते । लक्ष्मणेन विशेषेणत्मानं
सन्तोषयेन्पृ० । भूमिकर्षे तथोन्मत्तायां निर्घातोत्पातदर्शने । दुर्ग्रहग्रहपीडायामात्मानं
तोषयेत्तथा । आत्मानं तोषयेद्यस्तु तृणैर्वाऽपि कथञ्चन । त्रैलोक्यं तोषितं तेन सर्वकामार्थ-
सिद्धये ॥ (भगवान् श्रीकृष्णः) । (२) पञ्चाशद्विंशत्य-देवताकशमीमयम् । स्तम्भ-
मेकं प्रकुर्वीत यजमानप्रमाणतः ॥

स्था० ॥ १३ ॥ ॐ सौम्याय नमः सौम्यमा० स्था० ॥ १४ ॥ ॐ धर्माय नमः
 धर्ममा० स्था० ॥ १५ ॥ ॐ अमरराजाय नमः अमरराजमा० स्था० ॥ १६ ॥
 ॐ अश्विभ्यां नमः अश्विनौ आ० स्था० ॥ १७ ॥ ॐ जलेशाय नमः जलेशमा०
 स्था० ॥ १८ ॥ ॐ मित्रावरुणाभ्यां नमः मित्रावरुणावा० स्था० ॥ १९ ॥
 ॐ मरुद्गणेभ्यो नमः मरुद्गणानावा० स्था० ॥ २० ॥ ॐ धनेशाय नमः धनेशमा०
 स्था० ॥ २१ ॥ ॐ गन्धर्वाय नमः गन्धर्वमा० स्था० ॥ २२ ॥ ॐ वरुणाय नमः
 वरुणमा० स्था० ॥ २३ ॥ ॐ विष्णवे नमः विष्णुमा० स्था० ॥ २४ ॥
 इत्यावाह्य सम्पूज्य ततो यजमानो वस्त्राभरणगन्धमालाद्यलंकृतः पुष्पाञ्जलिं
 गृहीत्वा तुलां त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य प्राङ्मुख उपविश्य प्रार्थयेत् । ॐ नमस्ते
 सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता । साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्व-
 योनिना ॥ एकतः सर्वसत्यानि तथानृतशतानि च । धर्माधर्मकृतां मध्ये
 स्थापिताऽसि जगद्धिते ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता । मां तोलयन्ती
 संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ॥ योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पञ्चविंशकः ।
 स एषोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमो नमः ॥ सिद्धिरस्तु क्रियारम्भे वृद्धिरस्तु
 धनागमे । पुष्टिरस्तु शरीरे मे शान्तिरस्तु गृहे मम ॥ नमो नमस्ते गोविन्द
 तुलापुरुषसंज्ञक । हरे तारयसे यस्मात्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति पठित्वा
 तुलोपरि पुष्पाञ्जलिं क्षिपेत्, पुनस्तुलां त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वामहस्ते सुवर्णमयीं
 धर्मराजप्रतिमां दक्षिणहस्ते स्वर्णमयीं सूर्यप्रतिमाम् उत्तरफलके आरोहयेत्, तत
 आचार्यो दक्षिणफलके 'तोलनीयद्रव्यमारोपयेत्—त्रीहयश्च मे यवाश्च मे
 मापाश्च मे तिलाश्च मे मुद्गाश्च मे खल्वाश्च मे प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च मे श्यामा-
 काश्च मे नीवाराश्च मे भसूराश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् । इति सप्तधान्यम् । ॐ
 अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरयश्च मे पर्वताश्च मे वनस्पतयश्च मे हिरण्यं च
 मे श्यामं च मे लोहं च मे सीसं च मे त्रपु च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ।
 धातवः । लवणगुडसितावस्त्रादिभिर्यथाशक्ति क्षिपेत् (वा) ॥ ३१ ॥
 केवलैकद्रव्येण तुलादानं कार्यम् । ॥ ३२ ॥ सर्वशरीरे

ततो यजमानः तुलामध्यदण्डस्थितदृष्टिर्हरेर्मुखं नयेत् ।
 नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि । पितामहे गोपनाशिनि । प्रतिगृह्ण मया
 पिता ॥ त्वया धृतं जगत्सर्वं सह स्यावरजंगमस्थायी च रुद्राण्याः शङ्करस्य
 विश्वधारिणि ॥ इत्यात्मानमीश्वरस्मरणपूर्वकं व्यपादतु ॥ आचमनीयम्—या
 त्तस्तुलामवतीर्य तोलितद्रव्ये गन्धपुष्पाक्षतैः स्वरूपेण सा देवी मम पापं व्यपो-
 णेभ्यो नमः सम्पूज्य कुशतिलाक्षतजलान्यादौर्वदेवनमस्कृते । तोयमेतत्सुखरूपं
 चिजयायुरारोग्यावाप्तये इमान्यात्मसमसन्तोलितं पुद्गलं । वस्त्रम्—आच्छादनं गन्धं
 गणनं प्रीयतां परमेश्वरि ॥ रक्त-

ॐ मातृपक्षाश्च ये केचिद्ये केचित्पितृपक्षकाः । गुरुश्चशुरवन्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ॥ ये मे कुले लुप्रपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः पङ्कवस्तथा ॥ विरूपा आमगर्भाश्च धाताज्ञातकुले मम । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गोपुच्छोदकतर्पणैः ॥ वृक्षयोनिगता ये च पर्वतत्वं गताश्च ये । पशुयोनिगता ये च ये च कीटपतङ्गकाः ॥ ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गोपुच्छोदकतर्पणैः ॥ नरके रौरवे ये च महारौरवसंस्थिताः । असिपत्रवने घोरं कुम्भीपाकस्थिताश्च ये ॥ ते सर्वे ० ॥ स्वार्थवद्वा मृता ये च शस्त्रघातमृताश्च ये । ब्रह्महस्तमृता ये च नारीहस्तमृताश्च ये ॥ ते सर्वे ० ॥ पाशमध्ये मृता ये च स्वल्पमृत्युवशंगताः । सर्वे च मानवा नागाः पशवः पक्षिणस्तथा ॥ ते सर्वे ० ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तु सर्वदा सर्वे गोपुच्छोदकतर्पणैः ॥

ततो रज्ज्वादिनिमुक्तां सवत्सां गां प्राङ्मुखीमवस्थाप्य दाता पुच्छदेशे प्राङ्मुखस्तिष्ठेत्, पात्रभूतो विप्रस्तत्रैव दक्षिणत उदङ्मुखस्तिष्ठेत्, दाता ससुवर्णकुशाश्वतजलं नीत्वा सङ्कल्पं कुर्यात्—

अथ गोदाने' बृहत्सङ्कल्पः—ॐ इह पृथिव्यां जम्बूद्वीपे भारतवर्षे कुमारिकाखण्डे आर्यावर्तकदेशे अमुकक्षेत्रे श्रीभागीरथ्याः अमुकदिग्विभागे इत्यादिदेशं समनुकीर्त्य ॐ ब्रह्मणोऽहि द्वितीये परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमस्य कलियुगस्य प्रथमचरणे बौद्धावतारेऽमुकनाम्नि भंवत्सरेऽयने ऋतौ मासे पक्षे तिथौ वारे नक्षत्रे योगे करणेऽमुकराशिस्थिते चन्द्रेऽमुकराशिस्थिते सवितरि अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथा—यथास्थानस्थितेषु सत्सु पर्वंगुणविशिष्टे देशे काले च अमुकगोत्रोऽमुकोऽहं मम श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासोक्तफलावाप्तये ज्ञाताऽऽज्ञातानेकजन्मार्जितमनोवाक्यायकर्मजन्यपापापनुत्तये निखिलदुःखदौर्भाग्यदुःस्वप्नदुर्निमित्तदुष्टग्रहवाधाशान्तिपूर्वकं धनधान्यायुरारोग्यद्विपदचतुष्पदसन्ततिचतुर्वर्गादिनिखिलवाञ्छितसिद्धये गोरामसंख्यकदिव्यवत्सरावच्छिन्नस्वर्गलोकस्थितिकामश्च पितॄणां निरतिशयानन्दब्रह्मलोकावाप्तये च श्रीपरमेश्वरप्रीतये इमां सुपूजितां सालङ्कारां सवत्सां गां रुद्रदेवताममुकगोत्रायाऽमुकशर्मणे घ्रातृणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । ब्राह्मणहस्तोपरि कुशाश्वतजलं दत्त्वा—गौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु, इत्यनेन विधिना गृहीयान्, ब्राह्मणः कोदात् ० इति पठेत्, ततः प्रतिष्ठा—अद्य कृतैतद्गोदानकर्मणः साक्षतासिद्धये इदं सतुलसीदलं हिरण्यम् अग्निदेवतम् अमुकगोत्राय ० । यजमानः प्रार्थनां कुर्यात्—ॐ यदासाधनभूता या विश्वपापीयनाशिनी । विश्वरूपधरो देवः प्रीयताननया मया ॥

ततो बान्धवैः सह यजमानो विप्र-सवत्सगोप्रदक्षिणाचतुष्टयं कुर्यात्-ॐ
 यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि नाशय धेनो त्वं प्रदक्षिणपदे
 पदे ॥ इति चतुःसंख्यकपरिक्रमणं विधाय करौ बद्ध्वा प्रणमेत्—ॐ गावो समा-
 ग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥
 नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो
 नमो नमः ॥ गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सवाहनाः । सर्वे देवास्तनौ
 यस्याः सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे ॥ ततो गोकर्णे जपेत्—ॐ ह्रीं नमो भगवत्यै ब्रह्म-
 सात्रे विष्णुभगिन्यै रुद्रदेवतायै सर्वपापप्रणेचिन्यै । ततो ब्राह्मणो गोपुच्छान्वित-
 जलेन यजमानशिरसि निषिच्य तिलकाशीर्वादादीनि दद्यात्, गाश्च विसर्ज्य
 किञ्चिदनुव्रजेत् । श्रीसूर्यायार्घ्यदानं प्रभादादिति पठित्वा ॐ विष्णवे नमः ३
 इति पठेत् । गोपुच्छोदकम् अश्वत्थमूले सरसि वा क्षिपेत् ।

इति शास्त्रीयगोदानविधिः ।

अथापुण्याभिवृद्धये जन्मोत्सवविधिः^१

जन्मदिने पुत्रकलत्रसहितो यजमानो ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय तिलतण्डुल-
 चूर्णमिश्रितगङ्गादकेन स्नात्वा^२ सन्ध्यादिनित्यक्रियां कुर्यात् । ततः सामग्रीं
 सम्पाद्याहते वाससी भूषणानि च धृत्वा गृहान्तः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य
 स्वदक्षिणतः पत्नीं तस्या दक्षिणतो बालं चोपवेश्य धृतपवित्रपाणिराचान्तः
 प्राणायामं विधाय ॐ अद्य० अस्य शिशोः (मम वा) दीर्घायुःश्रीतेजोवृद्धि-
 द्वारा श्रीजगदीश्वरप्रीत्यर्थमद्य दिने वर्धापनाख्यं कर्म करिष्ये । इति संकल्प्य
 निर्विघ्नतार्थं श्रीगणपत्यादिपूजनं कुर्यात् । ततो यज्ञीयकाष्टपीठे पंक्तिरूपेण
 स्थापितेऽथैकविंशत्यश्रतपुञ्जेषु निम्ना देवता आवाहयेत् । तद्यथा—ॐ गणपतये
 नमः श्रीगणपतिमावाहयामि १, (एवं सर्वत्र) ॐ कुलदेव्यै नमः कुल० २, ॐ
 प्रजापतये नमः प्र० ३, ॐ विष्णवे नमः वि० ४, ॐ महेश्वराय नमः म० ५, ॐ
 इष्ट देवतायै नमः इ० ६, ॐ सूर्याय नमः सू० ७, ॐ जन्मश्राय नमः ज० ८,
 ॐ पृथ्वीदेव्यै नमः प० ९, ॐ मार्कण्डेयाय नमः मा० १०, ॐ अश्वत्थाम्ने नमः
 अश्व० ११, ॐ बलये नमः बलि० १२, ॐ व्यासाय नमः व्या० १३, ॐ विभी-
 षणाय नमः वि० १४, ॐ कृपाचार्याय नमः कृ० १५, ॐ परशुरामाय नमः
 प० १६, ॐ बलभद्राय नमः ब० १७, ॐ हनुमते नमः ह० १८, ॐ स्थानदेवतायै

(१) प्रासादा यत्र शीवर्गाः शय्या रत्नोज्ज्वलास्तथा । वराश्रमाप्सरसो यत्र तत्र
 गच्छन्ति गोप्रदाः ॥ (म० मा०) ॥ (२) खण्डनं नखकेशानां मैयुनाद्यगमी तथा ।
 भामिपं क्लृप्तं हिंसा चर्पटदो विवर्जयेत् ॥ (३) मृते जन्मनि संक्रान्तौ आद्यं जन्मदिने
 तथा । अष्टादशवर्षाने चैव न स्नायादुष्णवारिणा ॥

नमः स्था० १९, ॐ वास्तुदेवतायै नमः वा० २०, श्री क्षेत्रपालाय नमः क्षेत्र० २१, इत्यावाह्य ॐ एतन्तेति प्रतिष्ठाय । ॐ आबो देवा स ईमहे यामं प्रयत्यध्वरे । आबो देवा स आशिपो यज्ञियासो हवामहे, ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीगणपत्याद्या-
वाहितदेवताभ्यो नमः आवाहनं समर्पयामि, एवं प्रतिवाक्यान्ते आसनं समर्पया-
मीत्यादि पठित्वा गन्धाक्षतपुष्पधूपपादिना पृथक् पृथगेकतन्त्रेण वा पूजनं विधाय
पण्ड्यै दधिभक्तनैवेशं निवेश पूजनान्ते प्रार्थयेत्—ॐ जय देवि जगन्मातर्जगदा-
नन्दकारिणि । प्रसीद मम कल्याणि महापट्टि नमोस्तु ते ॥ मार्कण्डेयाय मुनये
नमस्ते सहदायुषे । चिरजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि तथा मुने ॥ रूपवान्
वित्तवानायुःश्रिया युक्तं च मां कुरु (शिशुं कुरु) ॥ चिरजीवी यथा त्वं भो
मुनीनां प्रवरो द्वित्र ! कुरुष्व मुनिशार्दूल ! 'तथा मां चिरजीविनम्' (वालं
मे चिरजीविनम्) ॥ त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्म-
विष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥ ॐ अश्वत्थामा वलिर्व्यासो हनूमांश्च
विभीषणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ सप्तैतांश्च स्मरेन्नित्यं
मार्कण्डेयमथाष्टमम् । जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ प्रीयन्तां देवताः
सर्वाः पूजां गृह्णन्तु तां मम । प्रयच्छन्त्वायुरारोग्यं यशः सौख्यञ्च सर्वदा ॥
मन्त्रन्यूनं क्रियान्यूनं द्रव्यन्यूनं महामुने ! यदर्चितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥
ततः पायसेन 'सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः' इति वलिं दद्यात् । तदनुग्रहनिमित्तक-
दानानि कुर्यात् । ततस्तिलगुडमिश्रितं पयः पिबेत् । तत्र मन्त्रः—ॐ सगुहं
तिलसन्मिश्रमञ्जल्यर्धमितं पयः । मार्कण्डेयाद्वरं लब्ध्वा पिबाम्यायुर्विवृद्धये ॥
ततो मातापितृगुर्वाचार्यादीन् प्रणम्याशीर्वादं श्रीगुरुद्वारा गृहीयात् । ततो वर्ष-
फलं ज्योतिर्विदः सकाशाच्छ्रुत्वा तं दक्षिणावस्त्रादिभिः सन्तोषयेत् । अत्र—
क्वचित्पूजितदेवतानां नाममन्त्रेण प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यं तिलहोमश्राक्तः । ततो
विप्रभोजनम् । इति जन्मदिनोत्सवविधिः ।

अथ यज्ञोपवीतधारणादौ प्राणप्रतिष्ठा

स्तानोत्तरमाचम्य प्राणानायन्य—ॐ अद्यत्यादि मम श्रौतस्मार्तकर्म-
नुष्ठानसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नूतनयज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये । तदङ्ग-
त्वेनादौ यज्ञोपवीताभिमन्त्रणं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य—ॐ आपोहिष्ठा मयो
भुवः० इत्यादिमन्त्रैर्यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य, करसम्पुटे दशगायत्रीमन्त्रैरभिमन्त्र्य
पुष्पाक्षतान्यादाय तन्तुषु देवतानामावाहनं कुर्यात्तथा—प्रथमतन्ती ॐ काराय
नमः ॐ कारमावाहयामि । द्वितीयतन्ती ॐ अग्नये नमः अग्निमावाहयामि ।
तृतीयतन्ती—ॐ सर्पदेवताभ्यो नमः सर्पानावाहयामि । चतुर्थतन्ती ॐ सोमाय

नमः सोममावाहयामि । पञ्चमतन्तो ॐ पितृभ्यो नमः पितृमावाहयामि ।
पष्टतन्तो ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिमावाहयामि । सप्तमतन्तो ॐ अनिलेभ्यो
नमः अनिलमावाहयामि । अष्टमतन्तो ॐ यमाय नमः यममावाहयामि । नवम-
तन्तो ॐ विडम्भ्यो देवेभ्यो नमः ॐ विश्वान्देवानावाहयामि ।

अथ ग्रन्थिदेवतानामावाहनम्

ग्रन्थिमध्ये ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि । ॐ विष्णवे नमः विष्णु-
मावाहयामि । ॐ रुद्राय नमः रुद्रमावाहयामि । ॐ प्रणवाद्यावाहितदेवताभ्यो
नमः प्रणवाद्यावाहितदेवताः यथास्थानमहं प्रतिष्ठापयामि । इत्यक्षतान् क्षिप्वा
गन्धादिभिः यथालब्धोपचारैः मानसोपचारैर्वा सम्यूजतेन् । ततो ध्यानम्—ॐ
प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पासं सूत्रोद्भवब्रह्मसूत्रम् । ब्रह्मत्वसिद्धये च यशः-
प्रकाशं जपस्य मिद्धि कुरु ब्रह्मसूत्रम् ॥ ततः ॐ आकृष्णेन रजसंति मन्त्रेण
श्रीसूर्यनागायणं दर्शयेन् ।

अथ यज्ञोपवीतधारणम्

ॐ यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य परमेशी ऋषिः, लिङ्गोक्ता देवता, त्रिष्टुब्जन्दः,
यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः । ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं
पुरातनम् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीत-
ममि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ अनेन मन्त्रेण प्रथमं दक्षिणबाहु-
मुद्धृत्य पश्चात्कण्ठं यज्ञोपवीतानां पृथक् पृथक् धारणं कुर्यात् । प्रतियज्ञोपवीत-
धारणान्ते आचमनं कुर्यात् । अथ जीर्णसूत्रयागमन्त्रः—ॐ एतावद्दिनपर्यन्तं
ब्रह्मन् धारितं मया । जीर्णत्वाच्च परित्यागो गच्छ सूत्र यथासुखम् ॥ इति मन्त्रेण
जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निम्नार्थं मलिते क्षिपन् । पश्चाद्यथाशक्ति गायत्री-
जपं कृत्वा—ॐ अनेन नवयज्ञोपवीतधारणार्थं कृतेन यथाशक्तिनायत्रीजपादयत्न-
कर्मणा श्रीसूर्यनागायणः प्रीयतां न मम । ॐ यस्य मृत्या च तामोक्त्या इति
करी वदुश्वा प्रार्थयेन् ।

अथ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे' विशेषप्रयोगः

यज्ञोपवीतं प्रमादाद् गतं चेत्तूष्णीं लौकिकं धृत्वा सङ्कल्पः--ॐ अग्रे-
त्यादिदेशकालयोः संकीर्तनान्ते--मम यज्ञोपवीतनाशजन्यदोषनिवारणार्थं प्राय-
श्चित्ताङ्गभूतम् आज्यहोममहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य कुण्डे स्थण्डिले वा अग्निं
प्रतिष्ठाप्य मन्त्रचतुष्टयेन चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयान्--तद्यथा ॐ मनोज्योति-
र्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु । या इष्टा उपसो निम्नुचश्च ताः
सन्दधामि हविषा धृतेन स्वाहा ॥१॥ ॐ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं
तन्मे राध्यतां स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे
राध्यतां स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ आदित्य व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ४ ॥ इति हुत्वा पूर्वोक्तविधिना नूतनं धारयेत्ततोऽतिक्रान्तसन्ध्यायाचरेत् ।

यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्चेच्छतगायत्रीजपः । यज्ञोपवीतं विना भोजने
विण्मूत्रकरणे' वा गायत्र्यष्टसहस्रं जपः । यज्ञोपवीतं विना जलपाने एकेनोप-
वासेन पञ्चगव्यपानेन च शुद्ध्यति । वामस्कन्धात्कूर्परे मणिवन्धान्ते वा पतिते
यथास्थानं धृत्वा त्रीन्पट् वा यथाक्रमं प्राणायामान् कृत्वा नवं धारयेत् । कोपा-
दिना स्वयं यज्ञोपवीतत्यागे पूर्ववह्नौकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तान्ते सुपूजितं नवं
धारयेत् । ब्रह्मचारिण एकं यज्ञोपवीतं स्नातकस्य द्वे, उत्तरीयाभावे तृतीयकम्,
अथुष्कामस्य त्र्यधिकानि बहूनि यज्ञोपवीतानि । कण्ठादुत्तार्य क्षालने
पुनः संस्कारः ।

अथ तीर्थश्राद्धविधिः

तत्र तावत्तीर्थप्राप्तिदिने पादचारेण यावद्गन्तुं शक्यते तावत् स्थानान्
उपानहौ परित्यज्य गच्छेत् । तीर्थे दृष्टिगोचरतां गते शिरसा प्रणम्य मुण्डनं

नमः सोममावाहयामि । पञ्चमतन्तौ ॐ पितृभ्यो नमः पितृनावाहयामि ।
पप्रतन्तौ ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिमावहयामि । सप्तमतन्तौ ॐ अनिलेभ्यो
नमः अनिलमावाहयामि । अष्टमतन्तौ ॐ यमाय नमः यममावाहयामि । नवम-
तन्तौ ॐ विड्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॐ विश्वान्देवानावाहयामि ।

अथ ग्रन्थिदेवतानामावाहनम्

ग्रन्थिमध्ये ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि । ॐ विष्णवे नमः विष्णु-
मावाहयामि । ॐ रुद्राय नमः रुद्रमावाहयामि । ॐ प्रणवाद्यावाहितदेवताभ्यो
नमः प्रणवाद्यावाहितदेवताः यथास्थानमहं प्रतिष्ठापयामि । इत्यक्षतान् क्षिप्त्वा
गन्धादिभिः यथालब्धोपचारैः मानसोपचारैर्वा सम्पूजतेत् । ततो ध्यानम्--ॐ
प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पासं सूत्रोद्भवब्रह्मसूत्रम् । ब्रह्मत्वसिद्धयै च यशः-
प्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु ब्रह्मसूत्रम् ॥ ततः ॐ आकृष्णेन रजसेति मन्त्रेण
श्रीसूर्यनारायणं दर्शयेत् ।

अथ यज्ञोपवीतधारणम्

ॐ यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः, लिङ्गोक्ता देवता, त्रिष्टुप्छन्दः,
यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः । ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं
पुरस्तान् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीत-
मसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनम्यामि ॥ अनेन मन्त्रेण प्रथमं दक्षिणबाहु-
मुद्धृत्य पश्चात्कण्ठे यज्ञोपवीतानां पृथक् पृथक् धारणं कुर्यात् । प्रतियज्ञोपवीत-
धारणान्ते आचमनं कुर्यात् । अथ जीर्णसूत्रत्यागमन्त्रः--ॐ एतावद्दिनपर्यन्तं
ब्रह्मत्वं धारितं मया । जीर्णत्वाच्च परित्यागो गच्छ सूत्रं यथासुखम् ॥ इति मन्त्रेण
जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य सलिले क्षिपेत् । पश्चाद्यथाशक्ति गायत्री-
जपं कृत्वा--ॐ अनेन नवयज्ञोपवीतधारणार्थं कृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपाद्व्येन
कर्मणा श्रीसूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या० इति
करीं बद्ध्वा प्रार्थयेत् ।

अथ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः

यज्ञोपवीतं प्रमादाद् गतं चेत्तूष्णीं लौकिकं धृत्वा सङ्कल्पः--ॐ अग्ने-
त्यादिदेशकालयोः संकीर्तनान्ते--मम यज्ञोपवीतनाशजन्यदोषनिवारणार्थं प्राय-
श्चित्ताङ्गभूतम् आज्यहोममहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य कुण्डे स्थण्डिले वा अग्निं
प्रतिष्ठाप्य मन्त्रचतुष्टयेन चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयान्--तद्यथा ॐ मनोज्योति-
र्जुपतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु । या इष्टा उपसो निम्रुचश्च ताः
सन्दधामि हविषा धृतेन स्वाहा ॥१॥ ॐ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्यं
तन्मे राध्यतां स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्यं तन्मे
राध्यतां स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ आदित्य व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ४ ॥ इति हुत्वा पूर्वोक्तविधिना नूतनं धारयेत्ततोऽतिक्रान्तसन्ध्यायाचरेत् ।

यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्चेच्छतगायत्रीजपः । यज्ञोपवीतं विना भोजने
विष्णूत्रकरणे वा गायत्र्यष्टसहस्रं जपः । यज्ञोपवीतं विना जलपाने एकेनोप-
वासेन पञ्चगव्यपानेन च शुद्ध्यति । वामस्कन्धात्कूर्परे मणिवन्धान्ते वा पतितं
यथास्थानं धृत्वा त्रीन्पट् वा यथाक्रमं प्राणायामान् कृत्वा नवं धारयेत् । कोपा-
दिना स्वयं यज्ञोपवीतत्यागे पूर्ववदौकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तान्ते सुपूजितं नवं
धारयेत् । ब्रह्मचारिण एकं यज्ञोपवीतं स्नातकस्य द्वे, उत्तरीयाभावे तृतीयकम् ।
अथुष्कामस्य त्र्यधिकानि बहूनि यज्ञोपवीतानि । कण्ठादुत्तार्य क्षालने
पुनः संस्कारः ।

अथ तीर्थयात्राविधिः

तत्र तावत्तीर्थप्राप्तिदिने पादचारेण यावद्गन्तुं शक्यते तावतः स्थानान्
उपानही परित्यज्य गच्छेत् । तीर्थे दृष्टिगोचरतां गते शिरसा प्रणम्य मुण्डनं

(१) पतितं नुष्टितं वापि ब्रह्मगूत्रं यदा भवेत् । नूतनं धारयेद्विप्रः स्नानसङ्कल्प-
पूर्वकम् ॥ (वायुपु०) ॥ उपवीतमलंकारं स्त्रजं करकमेव च । उपानहौ च वासश्च धृत-
मन्येन धारयेत् ॥ (शतातपः) ॥ (२) विना यज्ञोपवीतेन विष्णूत्रोत्सर्गकृद्यदि । उपवास-
द्वयं कृत्वा दानैर्होमैस्तु शुद्ध्यति ॥ (३) विना यज्ञोपवीतेन तोयं यः पिबति द्विजः ।
उपवासेन चैकेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ (४) ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणी-
कृतम् । कृत्वा ग्रन्थिभिन्नेकेन गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् (सामवेदीयछान्दोग्यवृत्तपरिशिष्टे) ॥
निगिरागश्च नक्षत्रं तत्तवेदगुणान्वितम् । कालत्रयञ्च मासश्च ब्रह्मगूत्रं हि पण्यवम् ॥
(तिथि १५, वार ७, नक्षत्र २७, तत्त्व २५, वेद ४, गुण ३, मास १२, काल ३,
सर्वदोष १६ चक्षे) । गतान्तरे तु--चतुर्षु वेदेषु अशोतिसहस्रकर्मणो मंत्राः सन्ति, षोडश-
गदयोपासनाकाण्डस्य मंत्राः, एवमेव मन्त्राणां पण्यवतिः १६ आवर्ताः (चक्षुः) सन्ति,
देवर्षिर्षिषूक्तमन्त्राकाण्डयो ब्रह्मणो विष्णोः । (५) मुण्डनं नोपवासञ्च सर्ववीथीभ्यः

पुनः द्वितीयपुटकं गृहीत्वा—“ॐ अमुकगोत्र अस्मत्पितामहामुकशर्मन रुद्ररूप अत्रावनेनिक्ष्व ते स्वधा” इति कुशमध्ये पितामहाय दद्यात् ।

पुनः “ॐ अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामहामुकशर्मन् आदित्यरूप अत्रावने निक्ष्व ते स्वधा” इति कुशाग्रे प्रपितामहाय दद्यात् ।

एवं द्वितीयादिकुशेषु मातृ-पितामही-प्रपितामही-मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामह-मातामही-प्रमातामही-वृद्धप्रमातामहीभ्यो दद्यात् । एवमेव स्वपत्नी-पितृव्य-तत्पत्नी-भ्रातृ-भ्रातृपत्नी-पितृष्वस्त्र-तद्भर्तृ-मातुल - मातुलानी-मातृस्वस्त्र-तत्प-ति-श्वशुर-श्वश्र्वा-ऽऽचार्या-ऽऽचार्यान्पुपाध्याय-पुत्र-स्नुपा-पुत्री-जामातृ-भगिनी-भाम-भागिनेय-पौत्र-दौहित्र-शिष्य-उयालक-मित्र-तत्पत्नीप्रभृतीनां पृथक्पृथक्कु-शेष्ववनेजनं दद्यात् ।

ततः पायसेन चरुणा सक्तुना वा तंडुलैस्तंडुलपिष्टकेन वा, यव-गोधूम-चूर्ण-गुड-तिल-फल-मूल-पिण्याकानामन्यतमेन वा तिल-घृत-मधु-दधिशर्करा-मिश्रितेन आर्द्रामलकमात्रान् पिंडान् कृत्वा क्रमेण दर्भेषु तत्तदवनेजनस्थाने दद्यात् । तत्र एकं पिण्डं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तेन द्विगुणभुग्नकुशत्रयादीन्या-दाय ॐ अग्रामुकगोत्रस्य अस्मत्पितुरमुकनाम्नः तस्य अक्षयवृत्त्यर्थमिदं हविष्या-न्नमयमममृतरूपं मधुतिलादिप्रोक्षितं पिंडं ते स्वधा नमः । इति प्रथमकुशमूलं । पितृतीर्थेन पित्रे दद्यात् ॥ १ ॥ पुनः पिण्डं कुशादींश्चादाय ॐ अग्रामुकगोत्रस्या-ऽस्मत्पितामहस्याऽमुकनाम्नोऽक्षयवृत्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलप्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रस्यास्मत्प्रपितामहस्यामुकनाम्नोऽक्षयवृत्त्यर्थमिदं हविष्या-न्नमयममृतरूपं तिल-मधु-जलप्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रस्याऽस्मद्वृद्धप्रपितामहस्याऽमुकनाम्नोऽक्षयवृत्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जल-प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्राया अमुकदेव्या मम मातुरक्षयवृत्त्यर्थमिदं हविष्यान्न मयममृतरूपं मधु-तिल-जल-प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ॥

ॐ अग्रामुकगोत्राऽमुकनाम्नी देवी मम पितामही तस्या अक्षयवृत्त्यर्थ-मिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जल-प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्राया अमुकनाम्न्या देव्या मम प्रपितामहा अक्षयवृत्त्य-र्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जल-प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्राऽस्मद्वृद्धप्रपितामही अमुकनाम्नी तस्या अक्षय-वृत्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलादिभिः प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रद्वितीयगोत्रस्याऽस्मन्मातामहस्याऽमुकनाम्नोऽक्षयतृप्त्यर्थ-
मिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलादिप्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रद्वितीयगोत्राऽस्मत्प्रमातामहाऽमुकनाम्नोऽक्षयतृप्त्यर्थ-
मिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलादिसिक्तं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रद्वितीयगोत्रस्याऽस्मद्वृद्धप्रमातामहस्याऽमुकनाम्नोऽक्षय-
तृप्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलादिसिक्तं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रा द्वितीयगोत्राऽस्मन्मातामही चामुकनाम्नी देवी तस्या
अक्षयतृप्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयममृतरूपं मधु-तिल-जलादिप्रोक्षितं पिण्डं
तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रा द्वितीयगोत्राऽस्मत्प्रमातामहामुकनाम्नी देवी तस्या
अक्षयतृप्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयं मधु-तिल-जलादिभिः प्रोक्षितं पिण्डं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रा द्वितीयगोत्राऽस्मद्वृद्धप्रमातामही अमुकनाम्नी देवी
तस्या अक्षयतृप्त्यर्थमिदं हविष्यान्नमयं मधु-तिल-जलादिभिः प्रोक्षितं तस्मै स्वधा ।

ॐ अग्रामुकगोत्रेऽस्मत्पत्न्यमुकदेवि श्रीरूपिणि ! एतत्तं पिण्डं स्वधा
नमः ।

ॐ अमुक० पितृव्यामुकशर्मन् एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मत्पितृ-
व्यपत्ति ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० भ्रातरमुकशर्मन् एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रे
भ्रातुः पत्न्यमुकदेवि ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मत्पितृव्यसरमुकदेवि !
एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० पितृव्यसुभर्तृरमुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्राऽस्म-
न्मातुलाऽमुकशर्मन् एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मन्मातुलानि ! एतत्ते० ॥ ॐ
अमुकगोत्रेऽस्मन्मातृव्यसरमुकदेवि ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० मातृव्यसुभर्तृर-
मुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्राऽस्मच्छ्वशुरामुकशर्मन् ! वसुरूप !
एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मत्सहोदर-अमुकदेवि ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० आचार्या-
मुकशर्मन् ! वसुरूप ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रे आचार्यानि ! अमुकदेवि !
एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० उपाध्यायगुरो अमुकशर्मन् ! वसुरूप ! एतत्ते० ॥ ॐ
अमुक० पुत्रामुकशर्मन् एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मत्पुत्रे ! अमुकदेवि !
एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मत्पुत्रि ! अमुकदेवि ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक०
जामातरमुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्रेऽस्मद्भगिनि ! अमुकदेवि !
एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० भामामुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक० भागिनेयाऽमुक-
शर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्राऽस्मत्सौत्राऽमुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुक०
दीदिव ! अमुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्राशिष्यामुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥
ॐ अमुक० दयालकाऽमुकशर्मन् ! एतत्ते० ॥ ॐ अमुकगोत्राऽस्मन्मित्राऽमुक-

शर्मन् एतत्ते पिण्डं स्वधा ॥ ॐ अज्ञातनामगोत्राः समस्ताश्रितपितरस्तीर्थश्राद्धे
एष वः पिण्डः स्वधा ॥

एवं मित्रपत्नीप्रभृतीनां मृतानामपि पिण्डान् दद्यात् ।

आब्रह्मणो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः । वंशद्वये ये मम
दासभूता भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणि शिष्याः पशवश्च वृक्षा दृष्टाश्च
स्पृष्टाश्च कृतोपकाराः । जन्मान्तरे ये मम संगताश्च तेषां स्वधा पिण्डमहं
ददामि ॥ १ ॥ ये केचित्प्रेतरूपेण वर्तन्ते पितरो मम । ते सर्वे वृत्तिमायान्तु
पिण्डदानेन शाश्वतीम् ॥ २ ॥ येऽवान्धवा वान्धवा वा येऽन्यजन्मनि वान्धवाः ।
तेषां पिण्डो मया दत्त अक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ३ ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव
च । गुरुश्चशुरवंशूनां ये चान्ये वान्धवाः स्मृताः ॥ ४ ॥ ये मे कुले लुप्तपिण्डाः
पुत्रदारविवर्जिताः । तेषां पिण्डो मया दत्त अक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ५ ॥ विरूपा
आमगर्भाश्च ज्ञाताह्याताः कुले मम । तेषां पिण्डो मया दत्त अक्षय्यमुपतिष्ठ-
ताम् ॥ ६ ॥ उच्छिन्नकुलवंशानां येषां दाता कुले नहि । धर्मपिण्डो मया दत्तो
अक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ७ ॥ ततः पिण्डाधारकुशमूले—ॐ लेपभागभुजस्तृप्यन्तु ।
इति हस्तं प्रोच्य जलेन हस्तौ प्रक्षालयेत् । ततः सव्येन आचमनं विष्णुस्मर-
णञ्च कृत्वा अपसव्यादिना 'ॐ अत्र पितरो मादयध्वं यथा भागमावृषायध्वम्'
इति पठित्वा वामावर्तेनोदङ्मुखो भूत्वा प्रीतमना मनाक् इवासं नियम्य तेनैव
पथा परावृत्य 'ॐ अमीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषत', इति जपेत् । एवं
मात्रादिपक्षेषु देयम् । ततः प्रत्यवनेजनं—ॐ अमुकगोत्रास्मत्पितृपितामहादयः
तीर्थश्राद्धपिण्डेषु अत्र प्रत्यवनेनिग्ध्वं वः स्वधा । ॐ अद्यामुकगोत्रा मातामहादयः
तीर्थश्राद्धपिण्डेषु अत्र प्रत्यवनेनिग्ध्वं वः स्वधा । ॐ अद्यामुकगोत्राः समस्ता-
श्रितपितरः तीर्थश्राद्धे अत्र प्रत्यवनेनिग्ध्वं वः स्वधा ॥ ततो नीवीविस्त्रंसनम् ।
ॐ नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवाय नमो
वः पितरः स्वधाय नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः
पितरः पितरो नमो वो गृहान्तः पितरो दत्तसतो वः पितरो दप्स । इति कृता-
ञ्जलिः प्रार्थयेत् ॥ ततः ॐ एतद्वः पितरो वासः । ॐ एतद्वो मातरो वासः । ॐ
एतद्वो मातामहादयो वासः । ॐ एतद्वः पितृव्यादयो वासः । इति प्रतिपिण्डं
प्रक्षालितसूत्रत्रयदानं कृत्वा ततः पिण्डान् गन्ध-पुष्प-तुलसी-धूप-दीप-ताम्रचूल-
पूगीकल-यक्षोपवीतदक्षिणाभिः सम्पूज्य । ॐ ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः
कीर्त्यालं परिमृतम् । स्वधास्थतर्पयत मे पितृन् । इति पिण्डोपरि दक्षिणाग्रां
जलधारां दद्यात् । सर्वेषां पिण्डाधिकारिपितृणां नामगोत्रोच्चारणं कृत्वा सतिल-
जलेन तर्पणं कुर्यात् । ततो दक्षिणाद्रव्यं मोटकादीनि चादाय ॐ अद्यामुकगोत्राणां
मम समन्वपितृणामसद्गतीनां स्वर्गवये सद्गतोनाञ्च विष्णुलोकप्राप्तये, अमुक

नारायणप्रीत्यर्थं नमः । ओं अद्य भोजनदानसाङ्गतासिद्धयर्थं दास्यमानं दक्षिणा-
द्रव्यं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सृजे । ततो हस्ते यवानादाय
प्राङ्मुखः साञ्जलिः विश्वान् देवानहमावाहयिष्ये ।

ॐ आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ।

ये चात्र योजिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥

ततः अपसव्यं दक्षिणामुखः साञ्जलिः “पितृनहमावाहयिष्ये” इत्यु-
क्त्वा—ॐ आयन्तु नः पितरः सोम्यासोऽग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः । अस्मिन्
यज्ञे स्वधया मदन्तोऽधिब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥ ततः सव्यं कृत्वा प्राङ्मुखः
मय्यं संकल्पजलमादाय, ॐ तत्सदद्येत्युच्चार्य अमुकगोत्रस्य पितुः श्राद्धसम्ब-
न्धिनो विश्वेदेवा इदमन्नं परिवेष्यमाणं सदक्षिणाकं सोपकरणं वो नमः । ततः
अपसव्यं दक्षिणामुखः सतिलं संकल्पजलमादाय—ॐ अद्य अमुकगोत्र पितः
अमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धे एतानि गन्ध पुष्प धूपदीप ताम्बूल पूगीफलैलाफल
यज्ञोपवीतघासांसि ते स्वधा, ततः सघृतमन्नं परिवेष्य ॐ मधुवातेति पठेत् ततो
वामहस्तं चोत्तानं दक्षिणहस्तस्याधस्तात् कृत्वा ॐ पृथिवीते पात्रं पठित्वा
दक्षिणाङ्गुष्ठेन कृष्ण कव्यमिदं रक्ष मदीयमिदमन्नं, इमा आपः, इदमाव्यमिदं
कव्यं, ततः ॐ अपहता असुरा रक्षा ङ्सि वेदिपदः, इति पठित्वा अन्नोपरि
तिलान् विकिरेत् ।

पितृभोजनसंकल्पः—ओं इहेत्यादि० देशकालौ सङ्कीर्त्य अमुक्त्वा स-
रादिसंयुतायाम्—अमुकगोत्रस्य अमुकनाम्नः पितुरमुकशर्मणः अक्षय्यस्वर्गलोक-
चासकामनया श्राद्धदिवसे परिविष्टं परिवेष्यमाणमिदमन्नं सोपकरणं
प्राक्ष्यगृत्निश्चमं ते स्वधा । अद्य भोजनदानसाङ्गताः । पिता स्वर्गः पिता धर्मः
पिता हि परमं तपः । पितरि प्रीतिमापन्ने प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ इति प्रणमेत् ।
मातृसङ्कल्पः ॥ ओं इहेत्यादि० अमुकगोत्राया मातुरमुकदेव्याः अक्षय्यस्वर्गलोक-
प्राप्तिकामनया श्राद्धदिवसे इदमन्नं प्राक्ष्यगृत्निश्चमं सदक्षिणं तस्यै स्वधा । अद्य
भोजनदा० ॥ समस्तपितृणां सङ्कल्पः ॥ ॐ इहेत्यादि अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पि-
तृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां द्वितीयगोत्रे अस्मन्मा-
तामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम्, अमुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां श्राद्धदिने

इदमन्नं सोपकरणं ब्राह्मणदृष्टिभक्ष्यं षोढा विभज्य वः स्वधा । अथ भोजनदान-
सां० ॥ ततः सव्यं साञ्जलिः प्राङ्मुखः प्रार्थयेत्—

ॐ अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद् भवेत् ।

तन् सर्वमच्छिद्रमस्तु श्रीनारायण-प्रसादतः ॥

ततो नित्यकर्मप्रकरणोक्तप्रकारेण तर्पणं बलिषैश्वदेवञ्च कृत्वा सव्यं
प्राङ्मुखः साञ्जलिराशिपं प्रार्थयेत्—ॐ गोत्रं नो वर्धतां दातारो नोऽभिवर्धन्ताम्
वेदाः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहुदेयञ्च नोऽस्तु ॥ ॐ अन्नञ्च
नो बहुभवेदतिथींश्च उभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन ॥
ततः—ओं नमोविचस्वते ब्रह्मन्० इति मन्त्रेण श्रीसूर्यायार्घ्यं दत्त्वा—ओं आदित्यस्य
नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिने दिने । जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोप-
जायते ॥ नमो धर्मनिधानाय नमस्ते कृतसाक्षिणे । नमःप्रत्यक्षदेवाय भास्कराय
नमो नमः ॥ इति नमस्कृत्य—ओं यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च ।
तानि तानि प्रणश्यन्ति प्रदक्षिणपदे पदे ॥ इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रसादां ॐ यस्य
स्मृ० इति पठित्वा श्रोत्रियान् अनिपिद्वब्राह्मणां भोजयेत् । भोजनोत्तरं विप्रभाले
“ओं नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय
नमो नमः ॥” इति मन्त्रेण तिलकं कृत्वा फलपुष्पदक्षिणादिभिः सन्तोष्य प्रणमेत् ।
ततो विप्राः ॐ दक्षिणावतां मिदमानि चित्रा दक्षिणावतां दिवि सूर्यासः दक्षिणा-
वन्तो अमृतं भजन्ते दक्षिणावन्त प्रतिरन्त आयुः ॥ इति पठेयुः ॥ ततो यज-
मानः ब्राह्मणान् ॐ यानि कानीति मन्त्रेण परिक्रामयित्वा ब्राह्मणद्वारा स्वमस्तके
तिलकं कारयेत् ।

यजमानो वदेत्—शेषान्नस्य किं कर्तव्यम् ? ब्राह्मणा वदेयुः—वान्धवैः
मह भोक्तव्यम् । ततो ज्ञातिवान्धवातिथियुक्तः स्वयमपि भोजनं कुर्यात् ।
अस्मिन् दिने आगतान् सर्वानतिथिप्रभृतीन् अन्नेन तोपयेत् ।

समन्त्रसद्वत्सविकल्पकल्याकृतिर्द्विजानां विहिता हिताय ।

निर्मत्सरा साधुददा सुदान्तस्यान्ते तर्देनां परिशीलयन्तु ॥ १ ॥

इति श्रीमत्पण्डितप्रवररामचन्द्रसुतेन श्रीशिवदेव्या गर्भजेन पञ्चापदेशान्त-
र्गत-द्वयद्विती-शतष्ट-नद्योन्तराल-वर्ति-कुण्डली-ग्राम-वास्तव्येन सारस्व-
तविप्रवंशाभिजनेन श्रीमुकुन्दवल्लभज्योतिषाचार्येण प्रणीते कर्मठ-
गुरौ नैमित्तिककर्मात्मकं द्वितीयं प्रकरणं समाप्तम् ।

अथ पूजाहोमकर्मात्मकं तृतीयं प्रकरणम्

सुदिने सुसुहूर्ते गृहतीर्थपुण्यक्षेत्रनिर्जनस्थानादौ वा वस्त्रादिना मण्डपा-
दिकरणम् ।

प्रातःकालात्पूर्वं दण्डद्वयात्मके ब्राह्मसुहूर्ते चोत्थाय शौचानन्तरम् अपामा-
र्गेण दन्तधावनं स्नानं सन्ध्यादिकञ्च कुर्यात्ततः कृतनित्यक्रियः संभृतसंभारो
यजमानः परिहिताहतसोत्तरीयशुक्लवासाः कुशोत्तरकम्बलाद्यास्तृते स्वासने
स्वास्तिकादिमुखासनविधिना प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा उपविश्य स्वदक्षिणतः रक्त-
पीतमाङ्गलिकवस्त्रोपेतां पत्नीं चोपवेश्य नूतनशुद्धसंस्कृतयज्ञोपवीतधारणं
कुर्यात्ततः आचार्येण दम्पत्योरुत्तरीयवस्त्रस्यान्ते ॐ शुक्लाम्बरधरेति मन्त्रेण
सफलाक्षतग्रन्थिवन्धनम् । ततः स्थिरचेता—॥ आचमनम् ॥ ॐ केशवाय नमः
स्वाहा, ॐ नारायणाय नमः स्वाहा, ॐ माधवाय नमः स्वाहा, इति त्रिराचम्य ॥
हस्तप्रक्षालनम् ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ पवित्रकरणम् ॥ वामहस्तस्थगङ्गोदकं
दक्षिणहस्तेन ॐ अपवित्रः पवित्रो वेत्यादिनाऽभिमन्त्र्य ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनातु,
तज्जलं दक्षिणहस्तेनात्मानं पूजासामग्रीं च सम्प्रोक्ष्य ॥ शिखावन्धनम् ॥ ॐ
मानस्तोके तनये मानऽआयुषि मानो गोषु मानोऽश्वेषु रीरिषः । मानोऽवीरा-
नृरुद्रभामिनो व्यधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वाहवामहे ॐ चिद्रूपिणि महामाये दिव्य-
तेजःसमन्विते । तिष्ठ देवि शिखावद्धे तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे ॥ इत्यनेन अङ्गुष्ठ-
मात्रां शिखां नैऋत्यां बद्ध्वा सव्यहस्ते कुशत्रयं दक्षिणहस्ते कुशद्वयं धारयेत्तत्र
मन्त्रः—ॐ पवित्रेस्थो नैऋणव्यौ सवितुर्वरे प्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण
सूर्यस्य रश्मिभिः । तस्य ते पवित्रपते पवित्रपृतस्य यत्कामः पुनेतच्छक्रेयम् ।
इत्यनेन कुशपवित्रं धृत्वा पुनराचम्य प्राणायामं कुर्यात् ततः भूमौ दक्षिणहस्त-
मुत्तानं निवेश्य ॐ पृथिव्यै नमः इति भूमिं पञ्चोपचारैः सम्प्रज्य ॐ पृथिव्यै

गणपतिभ्यश्च वो नमो नमो ब्रातेभ्यो ब्रातपतिभ्यश्च वो नमो नमो गृत्सेभ्यो
 गृत्सपतिभ्यश्च वो नमो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो नमः ॥ ॐ
 शान्तिः सर्वारिप्रशान्तिर्भवतु । इति स्वस्तिवाचनम् । (ततो दूर्वाश्रितान् गृहीत्वा
 करसम्पुटीकृत्य मङ्गलश्लोकान् पठेत्—ॐ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गज-
 कर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ॥ १ ॥ धूम्रकेतुर्गङ्गाध्यक्षो
 भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ॥ २ ॥ विचारम्भे
 विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ॥ ३ ॥
 विघ्नवह्निकुठाराय श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ वक्रतुण्ड महाकाय सूर्यकोटि-
 समप्रभ । अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ४ ॥ अभीप्सितार्थसिद्धयर्थं
 पूजितो यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ ५ ॥ ॐ वं
 ब्रह्मवेदान्तविदो वदन्ति परं प्रधानं पुरुषं तथान्ये । विश्वोद्भूतेः कारणमीश्वरं वा
 तस्मै नमो विघ्नविनाशनाय ॥ ६ ॥ शुक्लान्वरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
 प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ ७ ॥ सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ-
 साधिके । शरण्ये अयम्बुके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥ तदेव लग्नं सुदिनं
 तदेव ताराचलं चन्द्रचलं तदेव । विद्याचलं देवचलं तदेव लक्ष्मीपते तैः प्रियुगं
 स्मरामि ॥ ९ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येयामिन्दीवरस्यामो
 ऋदयस्थो जनार्दनः ॥ १० ॥ सर्वेष्वात्मकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवा दिशन्तु
 नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ ११ ॥ विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
 सरस्वतीं प्रणन्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ १२ ॥

सगिद्धिः पाविते परमपवित्रे भारतवर्षे आर्यावर्तान्तर्गतकाशी-कुरुक्षेत्र-पुष्कर-
प्रयागादि-नाना-तीर्थ-युक्तकर्मभूमौ मध्यरेखाया अमुकदिग्भागे, अमुकक्षेत्रे
ब्रह्मावर्तादमुकदिग्भागावस्थितेऽमुकजनपदे तज्जनपदान्तर्गते अमुकग्रामे श्रीगङ्गाय-
मुनयोरमुकदिग्भागे श्रीनर्मदाया अमुकप्रदेशे देवब्राह्मणानां सन्निधौ श्रीमन्नृपति-
वार्गविक्रमादित्यसमयतोऽमुकसंख्यापरिमिते प्रवर्तमानसंवत्सरे प्रभवादिषष्टि-
सन्वत्सराणां मध्ये अनुकनामसन्वत्सरे, अमुकायने, अमुकगोले, अमुकऋतौ,
अनुकमाने, अनुकपक्षे, अमुकतिथौ, अनुकवासरे, यथांशकलग्नमुहूर्तनक्षत्रयोग-
करणान्वित.....अमुकराशित्ये श्रीसूर्ये, अमुकराशित्ये चन्द्रे अमुकराशित्ये
देवगुरौ, शेषेषु ग्रहेषु यथायथागशित्यानस्थितेषु सत्सु एवं ग्रहगुणविशिष्टेऽस्मिन्
शुभक्षणे अनुकगोत्रोऽमुकशर्मा सपत्नीकोऽहं श्रीअमुकदेवताप्रीत्यर्थम् अनुक-
कामनया ब्राह्मणद्वारा कृतस्यानुकमन्त्रपुरश्चरणस्य साङ्गतासिद्धयर्थममुकसंख्यया
परिमितजपदशांश-होम-तद्दशांश-तर्पण-तद्दशांश-ब्राह्मण-भोजन-रूपं कर्म करिष्ये ।

अथवा—ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं सकुटुम्बस्य सपरि-
वारस्य द्विपदचतुष्पदसहितस्य सर्वारिष्टनिरसनार्थं सर्वदा शुभफलप्राप्तिमना-
भिलषितसिद्धिपूर्वकम् अमुकदेवताप्रीत्यर्थं होमकर्माहं करिष्ये. इति वा संकल्प्य
साश्नजन्तं भूमौ श्लिषेत् ।

अथाङ्गसङ्कल्पः—पुनर्जलादिकमादाय—तदङ्गत्वेन निर्विघ्नतासिद्धयर्थं
श्रीगणपत्यादिपूजनम् आचार्यादिवरणञ्च करिष्ये । तत्रादी दीपशंखघण्टाचर्चनञ्च
करिष्ये ॥

ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहा । भो दीप देवरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्न-
कृन् । यावत्पूजासमाप्तिः स्यात्तावदत्र स्थिरो भव ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः दीपस्थ-
देवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि
नमस्करोमि ।

शंखपूजनम्—चन्दनेन विलिप्याभ्यर्च्य शंखं प्रणवेनाद्भिः पूरयित्वा
देवस्य वामे आधारे पुष्पोपरि वा संस्थाप्य—ॐ शंखं चन्द्रार्कदेवत्यं वरुणं
चाधिदेवतम् । पृष्ठे प्रजापतिं विद्यादग्रे गङ्गा सरस्वती ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि
वासुदेवस्य चाज्ञया । शंखे तिष्ठन्ति वै नित्यं तस्माच्छंखं प्रपूजयेन् । त्वं पुरा
सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे । नमितः सर्वदेवैश्च पाञ्चजन्यं नमोऽस्तुते ॥
पाञ्चजन्याय विद्महे पावमानाय धीमहि तन्नः शंखः प्रचोदयात् । ॐ भूर्भुवः स्वः
शंखस्थदेवतायै नमः शंखस्थदेवतामावाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धपुष्पाणि
समर्पयामि नमस्करोमि शंखमुद्रां कुर्यात् ।

घण्टापूजनम्—ॐ सर्ववाद्यमयीघण्टायै नमः, आगमार्थन्तु देवानां
गमनार्थन्तु रक्षसाम् । कुरु घण्टे वरं नादं देवतास्थानसन्निधौ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
घण्टास्थाय गरुडाय नमः गरुडमावाहयामि सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि । गरुडमुद्रां प्रदर्श्य घण्टां वादयित्वा दीपपात्राद् दक्षिणपाद्वै स्थापयेन्
ॐ गन्धर्वदेवत्याय धूपपात्राय नमः इति धूपपात्रं सम्पूज्य स्थापयेत् ।

अथ गणपतिपूजनम्—रक्तवर्णाक्षतैः गोधूमचूर्णेन (पूरितं) वा
स्वस्तिकं विलिप्य तदुपरि रक्तसूत्रावेष्टितपूगीफले गणपतिमावाहयेत्—ॐ एहोहि
हेरम्भ महेशपुत्र समस्तविघ्नोघविनाशदक्ष । माङ्गल्यपूजाप्रथमप्रधान गृहाण पूजां
भगवन्नमस्ते ॥ ॐ गणनान्त्वा ॐ भूर्भुवः स्वः ऋद्धिसिद्धिसहिताय महागणाधि-
पतये नमः इत्यावाह्य आसनम्—ॐ सुमुखाय नमस्तुभ्यं गणाधिपतये नमः ।
गृहाणासनमीश त्वं विघ्नपुञ्जं निवारय ॥ ॐ एतत्पाद्यं श्रीगणपतये नमः । ॐ
एतन्तुस्तानीयं जलं श्रीगणपतये नमः । ॐ इमे वस्त्रे यज्ञोपवीतं च श्रीगणपतये
नमः । ॐ आचमनीयं श्रीगणपतये नमः । ॐ इदं गन्धं श्रीगणपतये नमः । ॐ
इमे अक्षताः श्रीगणपतये नमः । ॐ इदं पुष्पमाल्यं श्रीगणपतये नमः । ॐ दूर्वाकु-

राणि स० श्री ग० । धूपम्—ॐ धूरसिधूर्व० श्रीगणपतये नमः धूपमाघ्रापयामि ।
 दीपम्—अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहाः० श्रीगणपतये नमः दीपं दर्शयामि ।
 नैवेद्यम्—ॐ प्राणाय स्वाहा, ॐ अपानाय स्वाहा, ॐ व्यानाय स्वाहा, ॐ उदा-
 नाय स्वाहा, ॐ समानाय स्वाहा, ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीगणपतये नमः । नैवेद्यं
 निवेदयामि । ॐ आचमनीयं स० श्रीगणपतये नमः । फलं दक्षिणाञ्च श्रीगणपतये
 नमः । ततो विशेषार्घ्यः—अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षतपुष्पसहितं नारिकेलं पूगी-
 फलं वा धृत्वा, ॐ रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयं कर्ता
 त्राता भव भवार्णवात् ॥ द्वैमातुर कृपासिन्धो पाण्मातुराग्रज प्रभो । वरदस्त्वं वरं
 देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ गृहाणार्घ्यमिमं देव सर्वदेवनमस्कृतम् । अनेन
 फलदानेन फलदोऽस्तु सदा मम ।

मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जली पुष्पाण्यादाय तिष्ठन्, ॐ मालतीमल्लिका-
 जानी-शतपत्रादिसंयुताम् । पुष्पाञ्जलिं गृहाणेश तव पादयुगार्पितम् ॥ अनेन पूज-
 नेन श्रीगणपतिः प्रीयताम् ॥ अथ प्रार्थना ॥ विघ्नेश्वराय वरदाय सुरप्रियाय लम्बो-
 दराय सकलाय जगद्धिताय, नागाननाय श्रुतिगज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ
 नमो नमस्ते ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदकप्रिय । अविघ्नं कुरु मे देव
 सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ अनया पूजया सिद्धि-बुद्धि-सहितः श्रीमहागणपतिः
 साङ्गसपरिवारः प्रीयताम् ॥ श्रीविघ्नराजप्रसादात्कर्तव्यामुक्तकर्मनिर्विघ्न-
 समाप्तिश्चास्तु ।

अथाचार्यादिवरणम्—हस्ते जलमादाय—ॐ तत्स० तिथौ आचार्या-
 दिऋत्विजां वरणमहं करिष्ये, इति संकल्प्य, उदङ्मुखमाचार्यमुपवेदय गन्धा-
 दिभिः सम्पूज्य, हस्ते वरणद्रव्यजलाक्षतान्यादाय, दक्षिणं जानुं स्पृष्ट्वा आचार्यं
 वृणुयात्—ॐ तत्स० अमुकगोत्र-प्रवरशास्त्रान्वितयजमानोऽहम् अमुकगोत्रप्रवर-
 शास्त्राध्यायिनममुकनामानमाचार्यम् अस्मिन् कर्तव्ये अमुकयागाख्ये कर्मणि
 दास्यमानैः एभिर्वरणद्रव्यैः आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे । वृत्तोऽस्मीति प्रतिवचनम् ।
 तत आचार्यहस्ते—ॐ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम् । दक्षिणया
 श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया सत्यमाप्नोति ॥ इति मन्त्रेण वरणार्थं मंगलसूत्रधनम् ।
 ततो वरणद्रव्यमादाय—ॐ तत्स० अस्मिन् अमुककर्मणि ऋत्विक्त्वेन त्वामहं
 वृणे । वृत्तोऽस्मीति प्रतिवचनम् । ततो प्रार्थना—अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्य-
 र्चिता मया । सुप्रसन्नैः प्रकर्तव्यं कर्मेदं विधिपूर्वकम् ॥ ततः सऋत्विगाचा-

(१) अस्मिन् कर्मणि एभिर्वरणनिरिक्तद्रव्यैः अमुकायुक्तगोत्रो अमुकायुक्त-
 शास्त्राधी वाजगी युवां वृणे ॥ वा—अस्मिन् कर्मणि एभिर्वरणनिरिक्तद्रव्यैर्नामागोपान-
 नानामर्गो वाजगान् आचार्यादीन् पुद्गमान् वृणे ॥

इति मन्त्रेण पृथिवीमभिपूज्य, कलशाधारभूमिमुत्तानहस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा—ॐ
महीर्षोः पृथिवी चन इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिष्टतान्नो भरीमभिः ॥ तत्र स्पृष्ट-
प्रदेशे धान्यमसीति यवप्रक्षेपः—ॐ धान्यमसि धिनुहि देवान्प्राणायत्त्वोदाना-
यत्वा न्यानायत्वा दीर्घामनुप्रसितिमायुपेन्धान्देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
प्रतिगृह्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वां महीनां पयोसि ॥ तदुपरि आजिघ्रेति
सलक्ष्णं धातुमयं मृण्मयं वा त्रिसूत्र्या वेष्टितं कृतस्वस्तिकं कलशं स्थापयेत्—ॐ
आजिघ्र कलशं मया त्वा विशत्विदवः पुनरुर्जा निवर्तस्वसानः । सहस्रन्धुद्वा-
रुधारा पयस्वती पुनर्म्मा विशताद्रयिः ॥ कलशे जलपूरणम्—ॐ वरुणस्योत्तम्भ-
नमसि वरुणस्य स्कम्भसर्जनीस्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य ऋतसदनमसि
वरुणस्य ऋतसदनमासीद् । गन्धप्रक्षेपः—ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टं
करीषिणीम् । ईश्वरां सर्वभूतानां तामिहोपहृये श्रियम् । इति चन्दनादिना तमनु-
लिप्य, 'सर्वापधिप्रक्षेपः—ॐ या ओपधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।
मनैनुवभृणामहं शतं धामानि सप्त च ॥ धान्यप्रक्षेपः—ॐ धान्यमसि धिनु-
हीति पूर्वोक्तमन्त्रेण । दूर्वाप्रक्षेपः—ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि ।
एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥ 'निर्ब्रणपञ्चपल्लवप्रक्षेपः—ॐ अश्वत्थेवो
निपदनं पर्णे वो वसतिष्कृता गोभाज इत्किला सथ यत्समवथ पूरुषम् ॥
'सप्तमृत्प्रक्षेपः—ॐ स्योना पृथिविनो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छानः शर्मस-
प्रथाः । पूनीफलप्रक्षेपः—ॐ याः फलिनीर्या अफला अपुष्पायाश्च पुष्पिणीः ।
वृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चतं हसः ॥ 'पञ्चरत्नप्रक्षेपः—ॐ परिवाजपतिः
कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीन् दधत्तानि दाशुपे ॥ (दक्षिणाप्रक्षेपः हिरण्यमिति
संस्कारभास्करे)—ॐ हिरण्यगर्भः समवर्ततामे भूतस्य जातः पतिरेक आसीन् ।
मदाधार पृथिवीं यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ कुशपवित्रप्रक्षेपः—ॐ
पवित्रेस्थो वेण्वर्षी सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ।

नमस्ते स्फटिकप्रभाय सुव्वेतहाराय सुमङ्गलाय । सुपाशहस्ताय झपासनाय
जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥ ५ ॥ जलं गृहीत्वा—ॐ अनया पूजया कलशे
वरुणावावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् इति जलं क्षिपेत् । इति कलशपूजाविधिः ।

॥ अथ 'पुण्याहवाचनम्' ॥

तत्रादौ स्वाप्ने दूर्वाक्षतैः भूमिं सम्पूज्य तदुपरि कलशे वरुणमावाह्य
नम्पूज्य चाम्रपल्लवादिना संयोजयेत् । ततो यजमानः (स्वदक्षिणतो
युग्मान् ब्राह्मणान् उदङ्मुखानुपवेश्य) अवनिर्कृतजानुमण्डलः कमल-मुकुल-
मन्दशमञ्जलिं शिरस्याधाय पुनः पुनस्त्रिः प्रणमेत् । तत आचार्यः स्वदक्षिणतः
पाणिना तस्मिन् यजमानाञ्जलीं स्वर्णपूर्णपुण्यकलशं धारयेत्, यजमानश्च
ब्राह्मणान् आशिषः प्रार्थयेत्, ॐ दीर्घा नागा नगो गिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च ।
त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः अतो धर्माणि धारयन् । तेनायुष्य-
प्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु, इति भवन्तो ब्रुवन्तु इति यजमानो ब्रूयान्,
ततो विप्राः—ॐ पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ३ एवं प्रतिवचनान्ते यजमानः
शिरसि भूमौ निनयेत् । ततः कलशं स्वशिरसा पत्नीशिरसा विवाहादौ संस्कार्य
शिरसा च संयोज्य कलशस्थाने कलशं स्थापयित्वा पुनर्गृहीत्वा मन्त्रेण तथैव इति
त्रिवारं कुर्यात् ॥ विप्रा इति अस्तु । ततः कर्तोदङ्मुखानां युग्मब्राह्मणानां हस्तेषु
नुप्रोक्षितमस्तु, ग्रा० अस्तु सुप्रोक्षितम् । यजमानः—ॐ शिवा आपः सन्तु, इति
चाम्रपल्लवादिना ब्राह्मणानां दक्षिणकरेषु जलं दद्यात् । विप्राः—ॐ सन्तु शिवा
आपः, इति प्रतिगृहीयुः । यजमानः—ॐ सौमनस्यमस्तु इति पुष्पं दद्यात् ।
विप्राः—अस्तु सौमनस्यम् । यजमानः—अक्षतं चारिष्टं चास्तु इत्यक्षतान्
दद्यात् । विप्राः—अस्त्वक्षतमरिष्टं च । यजमानः—ॐ गन्धाः पान्तु इति गन्धं
द० । विप्राः—सौमंगल्यं चास्तु । यजमानः—ॐ अक्षताः पान्तु इत्यक्षतान् द० ।
विप्राः—आयुष्यमस्तु । यजमानः—ॐ पुष्पाणि पान्तु इति पुष्पाणि द० ।

विप्राः—सौश्रियमस्तु । यजमानः—ॐ सकञ्जानि ताम्बूलानि^१ पान्तु इति ताम्बूलानि द० । विप्राः—ऐश्वर्यमस्तु । यजमानः—ॐ दक्षिणाः पान्तु इति दक्षिणां द० । विप्राः—बहुधनश्चास्तु । यजमानः—ॐ स्वर्चितमस्तु इति विप्राणां दक्षिणहस्तेषु जलं द० । विप्राः—अस्तु स्वर्चितम् । ततो यजमान आचार्यादीन् विप्रान् पुनः प्रणम्य प्रार्थयेत्—श्रीर्यशो विद्या विनयो वित्तं बहुपुत्रं चायुष्यं चास्तु । विप्राः—श्रीर्यशो विद्या विनयो वित्तं बहुपुत्रं चायुष्यं चास्तु, इत्युक्त्वा यजमानस्य मूर्धानं तस्य कलशस्य जलेनैव सिञ्चतो ब्रूयुः “दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु” इति । यजमानः अक्षतान् गृहीत्वा—यं^२ कृत्वा सर्ववेद-यज्ञ-क्रियाकरणकर्माख्याः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोङ्कारमादिं कृत्वा ऋग्यजुः सामाथर्वाशीर्वचनं बहुक्रषिमत्तं समनुज्ञातं^३ भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाच-यिष्ये इति वदेत् । विप्राः—वाच्यताम्, इति ब्रूयुः । पुनः साक्षताञ्जलिः यजमानो ब्रूयात्—व्रत-जपनियम-तपः—स्वाध्याय-कृतु-दया-दम-शम-दान-विशिष्टानां सर्वेषां भवतां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् । विप्राः—समाहितमनसः स्मः । यजमानः—प्रसीदन्तु भवन्तः । विप्राः—प्रसन्नाः स्मः । ततः कलशापर्यक्षतान् प्रदन् यजमानः प्रतिपदे प्रणमेन्, अत्राचार्यः पूर्वस्थापितकलशाद्भूमौ स्थापिते पात्रद्वये प्रथमपात्रे आन्नपल्लवेन दूर्वया वा किञ्चिदुदकं पातयेत् । तत्र ब्राह्मणा वदेयुः—ॐ शान्तिरस्तु । ॐ पुष्टिरस्तु । ॐ तुष्टिरस्तु । ॐ वृद्धिरस्तु । ॐ अविघ्न-मस्तु । ॐ आयुष्यमस्तु । ॐ आरोग्यमस्तु । ॐ शिवमस्तु । ॐ शिवं कर्मास्तु । ॐ कर्मसमृद्धिरस्तु । ॐ वेदसमृद्धिरस्तु । ॐ शास्त्रसमृद्धिरस्तु । ॐ धनधान्य-समृद्धिरस्तु । ॐ पुत्रपौत्रसमृद्धिरस्तु । ॐ इष्टसम्पदस्तु । ततो द्वितीयपात्रे पातयेत् । ॐ अरिष्टनिरसनमस्तु । ॐ यत्पापं यद्रोगमशुभमकल्याणं तद्दूरे प्रतिहत-मस्तु । पुनः प्रथमपात्रे पातयेत् ॐ यच्छ्रेयस्तदस्तु । ॐ उत्तरे कर्मणि निर्विघ्न-मस्तु । ॐ उत्तरोत्तरमहरहरगिवृद्धिरस्तु । ॐ उत्तरोत्तराः क्रिया शुभाः शोभनाः सम्पद्यन्ताम् । ॐ तिथिकरणे सुमुहुर्ते सनक्षत्रे सप्रह सलग्ने साधिदैवते प्रीयेताम् । ॐ दुर्गापाञ्चाल्यां प्रीयेताम् । ॐ अग्निपुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् । ॐ इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयन्ताम् । ॐ माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्ताम् । ॐ वसिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः प्रीयन्ताम् । ॐ अरुन्धतीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीय-न्ताम् । ॐ मल्लपुरोगाः सर्वे वेदाः प्रीयन्ताम् । ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीय-

न्ताम् । ॐ ऋषयश्छन्दांसाचार्या वेदा देवा यज्ञाश्च प्रीयन्ताम् । ॐ ब्रह्मा च
 ब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् । ॐ अम्बिकासरस्वती प्रीयेताम् । ॐ श्रद्धामेधे प्रीयेताम् ।
 ॐ भगवती कात्यायनी प्रीयताम् । ॐ भगवती माहेश्वरी प्रीयताम् । ॐ
 भगवती ऋद्धिकरी प्रीयताम् । ॐ भगवती वृद्धिकरी प्रीयताम् । ॐ भगवती
 पुष्टिकरी प्रीयताम् । ॐ भगवती तुष्टिकरी प्रीयताम् । ॐ भगवती
 धिक्नवितायकौ प्रीयताम् । ॐ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम् । ॐ सर्वाः
 ग्रामदेवताः प्रीयन्ताम् । ॐ सर्वा इष्टदेवताः प्रीयन्ताम् । पुनः द्वितीयपात्रे
 पातयेत्—ॐ हताश्र ब्रह्मद्विषः । ॐ हताश्र परिपन्थिनः । ॐ हताश्र विघ्न-
 कर्ताः । ॐ शत्रवः पराभवं यान्तु । ॐ शान्यन्तु घोराणि । ॐ शान्यन्तु
 पापानि । ॐ शान्यन्तु ईतयः । ॐ शान्यन्तु पदवाः । पुनः प्रथमपात्रे पातयेत्—
 ॐ शुभानि वर्द्धन्ताम् । ॐ शिवा आपः सन्तु । ॐ शिवा ऋतवः सन्तु । ॐ
 शिवा ओषधयः सन्तु । ॐ शिवा वनस्पतयः सन्तु । ॐ शिवा अन्नयः सन्तु ।
 ॐ शिवा आहुतयः सन्तु । ॐ शिवा अतिथयः सन्तु । ॐ अहोरात्रे शिवे
 न्यन्ताम् । ॐ निकामं निकामं नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यां न ओषधयः पचन्तां
 योगक्षेमो नः कुरुताम् । शुक्राक्षारक-बुध-बृहस्पति-शनिश्चर-राहु-केतु-सोमसहिता
 आदित्यपुंगवाः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्ताम् । ॐ भगवान् नारायणः प्रीयताम् । ॐ
 भगवान् पर्जन्यः प्रीयताम् । ॐ भगवान् स्वामी महामेनः प्रीयताम् । ॐ पुरो-
 नु वाक्पयसा यत्पुण्यं तदस्तु । ॐ यात्रयसा यत्पुण्यं तदस्तु । ॐ वपट्कारेण
 यत्पुण्यं तदस्तु । प्रातः सूर्योदये यत्पुण्यं तदस्तु । (ततो यजमानः सुवर्णकलशं
 भूमीं निधाय प्रथमपात्रपातितजलेन शिरः संस्पृश्य सपरिवारगृहांश्चाभिषेचयेत्,
 द्वितीयपात्रजलमेकान्ते पातयेत्) यजमानः साञ्जलिः—ॐ पुण्याद्दकालान् वाच-
 विष्ये । विप्राः—ॐ वाच्यताम् । ततः पुनर्यजमानो ब्राह्मणान् साञ्जलिः प्रार्थ-
 येत्—ॐ ब्राह्मं पुण्यं महामयं बृहस्पत्यादनकारकम् । वेदबृहोद्भवं नित्यं तत्पुण्याहं
 ब्रूयन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः । मम संकुटुम्बस्य सपरिवारस्य गृहे' क्रियमाणत्वाभुक्त-
 कर्मेन' पुण्याहं भवन्तो ब्रूयन्तु । ब्राह्मणाः—ॐ पुण्याहम् ३ इति त्रिः प्रतिबृषुः ।

ॐ पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः । पुनन्तु विश्वामृतानि जातवेदः
 पुनोहि मा । यजमानः—ॐ पृथिव्यामुद्वृतायान्तु यत्कल्याणं पुरा कृतम् ।
 ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः ! मम सकुटुम्बस्य
 सपरिवारस्य गृहे क्रियमाणस्यामुककर्मणः कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणाः—ॐ
 कल्याणम् ३ ॐ यथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः ब्रह्मराजन्शम्भां
 शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च । प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूया-
 समयं मे कामः समृद्धयतामुपमादो नमतु ॥ यजमानः—सागरस्य यथा वृद्धिर्महा-
 लक्ष्म्यादिभिः कृता सम्पूर्णा सुप्रभावा च तां च ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः । भो ब्राह्मणाः
 मम सकुटुम्बस्य सपरिवारस्य गृहे क्रियमाणस्यामुककर्मणः ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ।
 ब्राह्मणाः—ॐ ऋध्यताम् ३, ॐ सत्रस्य ऋद्धिरस्यगन्म ज्योतिरमृता अभूम ।
 दिवं पृथिव्याऽऽध्याह्नमाविदाम देवान् स्वर्ग्योतिः । ॥ यजमानः—स्वस्ति-
 र्याऽविनाशाख्या पुण्यकल्याणवृद्धिदा । विनायकप्रिया नित्यं ताञ्च स्वस्ति ब्रुवन्तु
 नः ॥ भो ब्राह्मणाः ! मम कुटुम्बस्य सपरिवारस्य गृहे क्रियमाणस्यामुककर्मणः
 स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणः—ॐ आयुष्मन्तं स्वस्ति ३, ॐ स्वस्तिन इन्द्रो
 वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्तिनो
 बृहस्पतिर्दधातु ॥ यजमानः—समुद्रगथनाज्ज्ञाता जगदानन्दकारका । हरिप्रिया
 च माद्वत्या तां श्रियञ्च ब्रुवन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः ! मम सकुटुम्बस्य सपरिवारस्य
 गृहे क्रियमाणस्यामुककर्मणः “श्रीरस्तु” इति भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणाः—ॐ
 अस्तु श्रीः ३, ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पादर्थं नक्षत्राणि रूपमश्विनौ
 व्यात्तम् । इष्णुजिपाणामुष्म इषाण सर्वलोकम्स इषाण । ततो यजमानः साक्ष-
 तजलं गृहीत्वा—ॐ कृतैतदस्मिन् दानखण्डोक्तपुण्याहवाचने न्यूनातिरिक्तो
 यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहागणपतिप्रसादाच्च सर्वः परि-
 पूर्णोऽस्तु इति जलं श्लिषेत् । ब्राह्मणाः ओं अस्तु परिपूर्णः ॥ ३ ॥ अथ पुण्याह-
 वाचनाद्गृभूताभिपैकप्रयोगः—ततोऽविधुराश्रत्वारो ब्राह्मणाः कर्तुर्वामतः पत्नी-
 (तत्सहचरितपुत्रादिकमपि)-मुपवेद्य एकस्मिन् पात्रे वरुणोदकं प्रथमपात्रान्तरे
 प्रिक्षपञ्च जलं गृहीत्वा दूर्वाभ्रपल्लवैर्यजमानमभिपिच्छेयुः, तत्र मन्त्राः—ओं
 आपो हिमादि-मन्त्रैः । ओं पयः पृथिव्यां सन्तु महम् । ओं योः शान्तिरन्तः
 शान्तिरेधि । ओं अमृताभिपकोऽस्तु शान्तिः शान्तिः सुशान्तिर्भवतु । दक्षिणा-
 दानम्—ओं अथ कृतैतत्पुण्याहवाचनकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं तत्सम्पूर्णफलप्रा-
 प्त्यर्थं च पुण्याहवाचकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति मनसोद्दिष्टां दक्षिणां विभज्य
 दातुमाहमुत्तुजे ॥ इति पुण्याहवाचनम् ॥

(१) “विभज्य दातुमाहमुत्तुजे” तस्मिन्ना अविभज्यः ।

(२) यथा यथाशक्ता ततश्चिन्तयन्तः तद्विधेयुर्गति औपातनः । (३) आशीर्वादः ।

अथ ॐ कारादिसर्वमण्डलदेवतापूजनम्

आवाहयाम्यहं देवमोंकारं परमेश्वरम् । त्रिमात्रं त्र्यक्षरं दिव्यं त्रिपदञ्च
त्रिर्द्वयकम् ॥ त्र्यक्षरं त्रिगुणाकारं सर्वाक्षरमयं शुभम् । त्र्यणवं प्रणवं
हंसं रुद्रारं परमेश्वरम् ॥ अनादिनिधनं देवमप्रमेयं सनातनम् । परं परतरं वीजं
निर्मलं निष्कलं शुभम् ॥ ओं भूर्भुवः स्वः भगवन् ओंकार ! इहागच्छ इह तिष्ठ ।
ओं काराय नमः ओंकारमावाहयामि स्थापयामि नमः । पावादिभिः पूजयेत्तत्र
मन्त्रः—ओंकारं विन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः । कामदं मोक्षदं चैव
ओंकाराय नमो नमः ॥ इति सम्पूज्य प्रार्थयेत्—ओं आब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्म-
वर्चसी जायतामराष्ट्रे राजन्यः शूर इषव्योऽतिव्याधी महारथो जायताम् ।
दांघ्रीधेतुर्वोढाऽनड्वानाशुः मत्तिः पुण्ड्रिर्वोपाजिष्णू रथेष्टाः सभेयो युवांस
यजमानस्त्व वीरो जायतात्रिकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ओषधयः
पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् । इति नमस्कारं कुर्यात् ॥

अथ षोडशमातृकापूजनम्—ओं गौर्यै नमः गौरीमावाहयामि स्थाप-
यामि । ॐ पद्मायै नमः पद्मामा० । ॐ शर्च्यै नमः शर्चीमा० । ॐ मेधायै नमः
मेधामा० । ॐ सावित्र्यै नमः सावित्रीमा० ॐ विजयायै नमः विजयामा० । ॐ
जयायै नमः जयामा० । ॐ देवसेनायै नमः देवसेनामा० ॐ स्वधायै नमः
स्वधामा० । ॐ स्थाहायै नमः स्थाहामा० । ॐ मातृभ्यो नमः मातृरावा० । ॐ
लोकमातृभ्यो नमः लोकमातृगावा० । ॐ पुष्ट्यै नमः पुष्टिमा० । ॐ तुष्ट्यै नमः
तुष्टिमा० । ॐ आत्मकुलदेवतायै नमः आत्मकुलदेवतामा० । ॐ मनोजूर्तिर्जुपता-
माभ्यस्य ब्रह्मपतिर्धनमिमं तनोत्वगिष्टं यज्ञं समिमं दधातु विश्वेदेवा स इह
गादयन्तामोद्गम्यतिष्ठ । ओं भूर्भुवः स्वः श्रीगौर्यादिषोडशमातरः सुप्रतिष्ठिता
वग्दा भवन् । इति मन्त्रेण प्रतिष्ठा कृत्वा, ओं गौर्यै नमः इत्यादि नाम मन्त्रैः
प्रथक् प्रथक् च, ओं गौर्यादिषोडशमातृभ्यो नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः (यथा-
लक्ष्मोपचारैर्विंशतिः) पूजनं समाप्त्य, ओं आयुगारोग्यमैश्वर्यं ददध्वं मातरो मम ।
निर्विघ्नं सर्वकार्येषु कुरुध्वं ममणाधिपाः ॥ (इति नारिकेल्यादिकलं समर्पयेत्) ।
ततः कृताञ्जलिः श्रीगौर्यादिषोडशमातृणां पूजनकर्मणा यन्मन्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं
मातृणां प्रसादान्पविर्पूर्णमस्तु “गृहं वृद्धिशालानि भवन्तु” उत्तरे कर्मण्यविना-
मस्तु । इति वदेत् ॥ इति मातृकापूजनम् ॥

य पादपञ्चमै नमः । शरने मोहने चैव पत्नीकुलस्यो भवेत् ॥

(१) वीरन्दर—ॐ ॥ (२) ब्रह्मदेवी च सायणीदेवी तथा गोवर्द्धनेश्वरः ।
शरीरे वसतिर्यैवान् पत्नीद्यायामाश्रयम् ॥ इति मन्त्रेण पद्मोंकारानपि पूजयन्ति ॥

अयाग्निकोणे चतुःपष्टियोगिनीपूजनम्—ओं आवाहयाम्यहं देवीं
योगिनीं परमेश्वरीम् । योगाभ्यासेन संतुष्टा परं ध्यानसमन्विता ॥ दिव्यकुण्डल-
संकाशा दिव्यज्वाला त्रिलोचना । मूर्तिमती ह्यमूर्त्ता च उग्रा चैवोग्ररूपिणी ॥
अनेकभावसंयुक्ता संसारार्णवतारिणी ॥ यज्ञे कुर्वन्तु निर्विघ्नं श्रेयो यच्छन्तु
मातरः ॥ दिव्ययोगी-महायोगी-सिद्धयोगी गणेश्वरी । प्रेताक्षी डाकिनी काली
कालरात्री निशाचरी ॥ हुङ्कारी सिद्धवेताली खर्परी भूतगामिनी ॥ उर्ध्वकेशी
विरूपाक्षी शुष्काङ्गी मांसभोजिनी । फूत्कारी वीरभद्राक्षी धूम्राक्षी कलहप्रिया ॥
रक्ता च घोररक्ताक्षी विरूपाक्षी भयङ्करी । चौरिका भारिका चण्डी वाराही
मुण्डधारिणी । भैरवी चक्रिणी क्रोधा दुर्मुखी प्रेतवासिनी । कालाक्षी मोहिनी
चक्री कंकाली भुवनेश्वरी । कुण्डला तालकौमारी यमदूती करालिनी ॥ कौशिकी
यक्षिणी यक्षी कौमारी यन्त्रवाहिणी ॥ दुर्घटे विकटे घोरे कपाले विषलङ्घने
चतुःपष्टिः समाख्याता योगिन्यो हि वरप्रदाः ॥ त्रैलोक्यपूजिता नित्यं देवमानुष-
योगिभिः ॥ इत्यावाह ॐ चतुःपष्टियोगिनीभ्यो नमः इति गन्धादिभिर्पूजयेत् ॥

इति योगिनीपूजनम्

अथ दिवाहादिकर्मसु वसोद्वाराप्रयोगः—कुड्ये वस्त्राच्छन्ने पीठादौ
वा उपरि “श्रीः” इत्यक्षरं लिखित्वा तदधः कुङ्कुमेन एकविन्दुं तदधो दक्षिणोत्तरं
द्वौ विन्दू, तदधः दक्षिणोत्तरं त्रीन् विन्दून्, तदधश्चतुरः, तदधः पञ्च, तदधः
षट्, तदधः सप्त विन्दून् क्रमेण प्रादेशमात्रस्थले निर्माय अधस्तनेषु सप्तसु विन्दुषु
घृतेन दुग्धेन वा सप्तधारा उदक्संस्थाः प्रादेशमात्राः कुर्यात्, तत्र मन्त्रः—

ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा
सविता पुनातु । वसोः पवित्रेण शतधारेण मुष्ठाः कामधुक्षः । इति धाराः कृत्वा
तत्र दधि निक्षिप्य रक्तसूत्रं च परिधाप्य ततः तेनैव मन्त्रेण पुनः पठितेन ता
धाराः सप्त विन्दून् ऊर्ध्वभागं गुडादिना मियः झिल्लः कुर्यात् (ततस्तेषु सप्तसु
विन्दुषु क्रमेण देवता आवाहयेत्) ॐ भूर्भुवः स्वः श्रियै नमः श्रियमावाहयामि
स्थापयामि । ॐ भूर्भुवः स्वः लक्ष्म्यै नमः लक्ष्मीमा० स्था० । ॐ भूर्भुवः स्वः धृत्यै
नमः धृतिमा० स्था० । ॐ भूर्भुवः स्वः मेधायै नमः मेधामा० स्था० । ॐ भूर्भुवः
स्वः स्वाहायै नमः स्वाहामा० स्था० । ॐ भूर्भुवः स्वः प्रज्ञायै नमः प्रज्ञामा०
स्था० । ॐ भूर्भुवः स्वः संसर्त्यै नमः संसर्त्तमा० स्था० । ॐ मनो-
ज्जितः० इति सहस्रं पठित्वा वसोधागादेवताः सुदर्शिताः यन्ता भवन्त इति

अथ पित्रादित्रयश्राद्धसम्बन्धिनो नान्दीमुखाः सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवाः ओं भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं स्वाहा । ओं अथ सपत्नीक-मातामहादित्रयश्राद्ध-सम्बन्धिनो नान्दीमुखाः सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवा ओं भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं स्वाहा ॥ दूर्वायवजलान्यादाय-ओं अद्यामुकगोत्रे नान्दीमुखि गायत्रीस्वरूपिणि मातरमुकीदेवि ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्रे नान्दीमुखि सावित्रीस्वरूपिणि पितामहमुकीदेवि ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्रे नान्दीमुखि सरस्वतीस्वरूपिणि प्रपितामहमुकी देवि ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै । ओं अद्यामुकगोत्र-नान्दीमुख-वसुस्वरूप पितरमुकशर्मन् ते पाद्यं नमोऽस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्रनान्दीमुखरुद्रस्वरूपपितामहाऽमुकशर्मन् ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्र नान्दीमुखादित्यस्वरूप प्रपितामहामुकशर्मन् ते पाद्यं नमोऽस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्र नान्दीमुखवसुस्वरूप सपत्नीक मातामहामुकशर्मन् ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै । ओं अद्यामुकगोत्र नान्दीमुखरुद्रस्वरूप सपत्नीकप्रमातामहामुकशर्मन् ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ ओं अद्यामुकगोत्र नान्दीमुखादित्यस्वरूप सपत्नीक वृद्ध-प्रमातामहामुकशर्मन् ते पाद्यं नमोस्तु वृद्धिः श्रियै ॥ (इत्युक्त्वा सर्वपात्रे सदूर्वायवाक्षतं जलं क्षिपेत्) ॥

अथासनदानम्—ओं सत्यवसुसंज्ञकानां विश्वेपां देवानां नान्दी-मुखानां ओं भूर्भुवः स्वः इदमासनं सुखासनं स्वाहा, इति दूर्वात्रयं सर्वतो दक्षिणगतं पूर्वाग्रमुत्सृजेत्, एवं सर्वत्र ॥ नान्दीश्राद्धे क्षणौ क्रियेताम् ॥ ओं तथा प्राप्नुतां भवन्तौ प्राप्नवाव इति पठेत् । ततः अमुकगोत्राणां मातृपितामही-प्रपितामहीनां नान्दीमुखीनां ओं भूर्भुवः स्वः इदमासनं सुखासनं स्वाहा । ओं नान्दीश्राद्धे क्षणौ क्रियेतां । ओं तथा प्राप्नुतां भवन्तौ प्राप्नवाव । ॐ अमुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानां नान्दीमुखानां ॐ भूर्भुवः स्वः इदमासनं सुखासनं स्वाहा । ॐ नान्दीश्राद्धे क्षणौ क्रियेतां । ओं तथा प्राप्नुतां भवन्तौ प्राप्नवाव । ओं अमुकगोत्राणां मातामह-प्रमातामह-वृद्ध-प्रमातामहानां सपत्नीकानां नान्दीमुखानाम् ओं भूर्भुवः स्वः इदमासनं सुखासनं स्वाहा । ओं नान्दीश्राद्धे ततः गन्धादि दानम् । इत्यासनानि दत्त्वा-एष वो गन्धः, इमे अक्षताः, इमानि पुष्पाणि, अयं धूपः, अयं दीपः इमे वाससी, इदं यशोपवीतम्, इति गन्धादि दत्त्वा—ओं सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो

नान्दीमुखेभ्यः ओं भूर्भुवः स्वः इदं गंधाद्यर्चनं स्वाहा संपद्यतां वृद्धिः॥
 ओं अमुकगोत्राभ्यो मातृ-पितामहीप्रपितामहीभ्यो नान्दीमुखेभ्यः ओं भूर्भुवः
 स्वः इदं गंधाद्यर्चनं स्वाहा संपद्यतां वृद्धिः ओं अमुकगोत्रेभ्यः पितृ-पिता-
 मह-प्रपितामहेभ्यो नान्दीमुखेभ्यः ओं भूर्भुवः स्वः इदं गंधाद्यर्चनं स्वाहा संप-
 द्यतां वृद्धिः । ओं अमुकगोत्रेभ्यो मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नी-
 केभ्यः नान्दीमुखेभ्यः ॐ भूर्भुवः स्वः इदं गंधाद्यर्चनं संपद्यतां वृद्धिः । ततो भोजन-
 निष्कयद्रव्यदानम्—ॐ सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नान्दीमुखेभ्यः
 भूर्भुवः स्वः इदं युग्मत्राक्षणभोजनपर्याप्तं दास्यमानमन्नं वा तन्निष्करीभूतं किञ्चि-
 द्विर्ण्यं दत्तममृतरूपेण स्वाहा संपद्यतां वृद्धिः ॥ ॐ अमुकगोत्रा मातृ-पितामही
 प्रपितामहो नान्दीमुखः भूर्भुवः स्वः इदं युग्मत्राक्षणभोजनपर्याप्तं दास्यमान-
 मन्नं वा तन्निष्करीभूतं किञ्चिद्विर्ण्यं दत्तममृतरूपेण स्वाहा संपद्यतां वृद्धिः॥
 ॐ अमुकगोत्रा पितृ-पितामह-प्रपितामहाः नान्दीमुखा ॐ भूर्भुवः
 स्वः इदं युग्मत्रा० ॥ ॐ अमुकगोत्रा मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहाः
 सपत्नीकाः नान्दीमुखाः ॐ भूर्भुवः स्वः इदं युग्मत्रा० ॥ ततः सत्यवक्षीरमुदक-
 दानम्—ओं नान्दीमुखाः सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवा प्रीयन्ताम् । ॐ मातृ-पिता-
 मही-प्रपितामहो नान्दीमुखः प्रीयन्ताम् ॥ ओं पितृ-पितामह-प्रपितामहा नान्दी-
 मुखाः प्रीयन्ताम् ॥ ओं मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहाः सपत्नीका नान्दी-
 मुखाः प्रीयन्ताम् । ततः ओं स्वस्तिन इन्द्रो वटश्रवा० इति मन्त्रं पठेत् ॥

दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे । ॐ अमुकगोत्राभ्यो सावृ-पितामही-प्रपितामहीभ्यो
नान्दीमुखीभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूल-
निष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे । ॐ अमुकगोत्रेभ्यः पितृ-पितामह-प्रपि-
तामहेभ्यो नान्दीमुखेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठा सिद्धयर्थं द्राक्षामल-
कयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे । ॐ अमुकगोत्रेभ्यो मातामह—
प्रमातामाह—वृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः कृतस्य नान्दी-
श्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातु-
महमुत्सृजे । ततः कृताञ्जलिः प्रार्थयेत् ॐ—माता पितामही चैव तथैव प्रति-
तामही । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ मातामहस्तत्पिता च
प्रमातामहकादयः । एते भवन्तु मे प्रीताः प्रयच्छन्तु सुमङ्गलम् ॥ यज०—ॐ
नान्दीश्राद्धं सम्पन्नम् ब्रा०—ॐ सुसम्पन्नम् ।

विसर्जनम्—ॐ वाजे वाजे वत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता
ऋतज्ञाः । अस्य मध्वः पिवत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ हस्ते
जलमादाय—ॐ मयाचरितेऽस्मिन् सांकल्पिकनान्दीश्राद्धे न्यूनातिरिक्तो यो
विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनाच्छ्रीनान्दीमुखपितृप्रसादाच्च सर्वः परि-
पूर्णोऽस्तु क्षरतु परिपूर्णः इति विप्राः । ततः प्रमादादिति पठित्वा ॐ विष्णवे नमो
विष्णवे नमो विष्णवे नमः इति प्रणमेत् ।

इति सांकल्पिकनान्दीश्राद्धम्

अथ नवग्रहादिपूजनम्

जलाक्षतपुष्पैः—ॐ अद्य यथोक्तविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ
अमुककर्मण निर्विघ्नसमाप्तये तदङ्गतया आदित्यादिनवै प्रहाणामधिदैवतप्रत्य-
धिदैवत-पञ्चलोकपाल-दशदिक्पालानाञ्च स्थापन-पूजनं करिष्ये । इति सहस्रलप्य,
(ततः वर्तुलाकृतिं सूर्यं रक्तपुष्पाक्षतैरावाहयेत्) ॐ आकुण्ठेन रजसा वर्तमानो
निदेशयन्मृतं मर्त्यञ्च । हिरण्ययेन सविता रथेन देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपगोत्र रक्तवर्ण भोः सूर्य इहागच्छ इह
तिष्ठ ओं सूर्याय नमः श्रीसूर्यमावह्यामि स्थापयामि ।

स्वः राठिनपुरोद्भव पैठीनसीगोत्र कृष्णवर्ण भो राहो इहागच्छ इह तिष्ठ ॐ राहवे नमः राहुमावाहयामि स्थापयामि ।

(वायव्यां ध्वजाकारे षडङ्गुले धूम्रे केतु धूम्रपुष्पाक्षतैरावाहयेत्)—ॐ केतुं कृष्णवत्र केतवे पेशोमर्च्या अपेशसे, समुपद्भिरजायथाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अन्तर्वेदिसमुद्भव जैमिनीसगोत्र धूम्रवर्ण भो केतो इहागच्छ इह तिष्ठ ॐ केतवे नमः केतुमावाहयामि स्थापयामि ॥

अथाधिदेवतास्थापनम्—तत्र सूर्यदक्षिणपार्श्वे—ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिमुष्टिबर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । ॐ भूर्भुवः स्वः ईश्वर इहागच्छेह तिष्ठ ॐ ईश्वराय नमः ईश्वरमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥ (एवं सर्वत्र) सोमदक्षिणपार्श्वे—ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्णोऽभिषाणामुष्मऽइषाण सर्वलोकांश्चामुष्मऽइषाण । ॐ भू० उमे इहा० उमायै नमः उमामा० ॥ २ ॥ भौमदक्षिणपार्श्वे—ॐ यदक्रन्दः प्रथमज्ञायमानऽउग्रन्तसमुद्रादुत्तवा पुरीषात् । इयेनस्य पश्चा हरिणस्य बाहूऽउपस्तुत्यम्महि जातन्तेऽर्वन् । ॐ भू० स्कंद इहा० स्कंदाय नमः स्कंदमा० ॥ ३ ॥ बुधदक्षिणपार्श्वे—ॐ विष्णोरराटमसि विष्णोः शनप्रेस्थो विष्णोः सूरसि विष्णोर्भुवोसि । वैष्णवमसि विष्णवेत्वा । ॐ भू० विष्णो इहा० विष्णवे नमः, विष्णुमा० ॥ ४ ॥ गुरुदक्षिणपार्श्वे—ॐ आब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाराष्ट्रे राजन्यः शूरऽइषव्योतिव्याधी महारथो जायतान्दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णूरथेष्टाः । सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतान्निःकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ऽओपधयः पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्यताम् । ॐ भू० ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमा० ॥ ५ ॥ शुक्रदक्षिणपार्श्वे—ॐ सजोपाऽइन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमम्पिव वृत्रहा शूरविद्वान् । जहि शत्रूरपमृधोनुदस्वाधाभयङ्कृणुहि विश्वतो नमः । ॐ भू० इन्द्र इहा० इन्द्राय नमः इन्द्रमावा० ॥ ६ ॥ शनिदक्षिणपार्श्वे—यमाय त्वांगिरस्वते पितृमते स्वाहा । स्वाहा धर्माय स्वाहा धर्मः पित्रे ॐ भू० यम इहा० यमाय नमः यममा० ॥ ७ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे—ॐ कार्पिरसि समुद्रस्य त्वाक्षित्याऽउन्नयामि । समापोऽअद्भिरगन्तसमोपधीभिरोपधीः । ॐ भू० काल इहा० कालाय नमः कालमा० ॥ ८ ॥ केतुदक्षिणपार्श्वे—ॐ चित्रायसो स्वस्ति ते पारमशीय । ॐ भू० चित्रगुप्त इहा० ॐ चित्रगुप्ताय नमः चित्रगुप्तमावाहयामि । ९ ॥ इत्यधिदेवताः ॥

अथ प्रत्यधिदेवतास्थापनम्—सूर्यस्य वामपार्श्वे—ॐ अग्निं दूतम्-
रोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवां २ ऽआसादयादिह ॥ भू० अग्ने इहा० ॐ अग्नये
नमः । अग्निमा० ॥ १ ॥ सोमवामपार्श्वे—ॐ आपो हिष्ठा मयो भुवस्तानऽऊर्जे
दधातन । महेरणाय चक्षसे ! ॐ भू० आप इहागच्छत० अद्भ्यो नमः, अप०
॥ २ ॥ भीमवामपार्श्वे—ॐ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानः
सर्गसप्रधाः ॥ ॐ भू० पृथिवि इहा० ॐ पृथिव्यै नमः पृथिवीं० ॥ ३ ॥ बुध-
वामपार्श्वे—ॐ इदम्विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् समृद्धगत्पाङ्गसुरे स्वाहा ॥
ॐ भू० विष्णो इहा० ॐ विष्णवे नमः विष्णुमावा० ॥ ४ ॥ गुरुवामपार्श्वे—ॐ
ज्ञातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुवहं शूरमिन्द्रम् । त्वयामि शक्नुपुरुहूत-
मिन्द्रं स्वस्तिनो मघवाधातिवन्द्रः ॥ ॐ भू० इन्द्र इहा० ॐ इन्द्राय० इन्द्रम्०
॥ ५ ॥ शुक्रवामपार्श्वे—ॐ आदित्यैरास्तासीन्द्राण्याऽऽवृण्णीपः पूपासि धर्माय
दीप्स्व ॥ ॐ भू० इन्द्राणि इहा० ॐ इन्द्रायै नमः इन्द्राणीम्० ॥ ६ ॥ शनिवाम-
पार्श्वे—ॐ प्रजापते न त्वदेतान्न्यन्यो विश्वारूपाणि परिता बभूव । गत्कामास्ते
जुहुमस्तन्नोऽअस्तु वय ९ स्याम पतयो रथीणाम् ॥ ॐ भू० प्रजापते इहा० ॐ
प्रजापतये नमः प्रजापतिम्० ॥ ७ ॥ राहुवामपार्श्वे ॐ नमोस्तु सर्पेभ्यो ये के च
पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः । ॐ भू० सर्पा इहा-
गच्छत इह तिष्ठत ॐ सर्पेभ्यो नमः ॐ सर्पां० ॥ ८ ॥ केतुवामपार्श्वे—ॐ
महायज्ञानं प्रथमम्पुरस्ताद्विमीमतः सुरुचोवेनऽआवः ॥ सवुन्ध्याऽऽवपमा ऽअस्य
विष्टाः सतश्च योनिमसतश्च विचः । ॐ भू० महान् इ० ॐ ब्रह्मणे नमः ।
महाणमावाद्यामि ॥ ९ ॥ इति प्रत्यधिदेवतास्थापनम् ॥

अथ पञ्चलोकपालस्थापनम्—राहोरुत्तरतः—ॐ गणानान्त्वा० ॐ
भू० गणपते इहा० ॥ १ ॥ शनेरुत्तरतः—ॐ अम्बेऽअम्बिकेऽअम्बालिके न मा
नयति कश्चन समस्त्यइवकः सुभद्रिकां कोम्पीलवासिनीम् । ॐ भू० दुर्गे इहा०
दुर्गायै० ॥ २ ॥ रवेरुत्तरतः—ॐ आनोनिगुहिः सतिनीभिरध्वर ७ सहस्रिणी-
भिरुपर्याह यताम् ॥ वायोऽअसिन्त्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥
ॐ भू० वायो इहा० वायवे नमः ॥ ३ ॥ राहोर्दक्षिणे—ॐ घृतम् घृतपायानः
पिबत चसान्मसा पायानः पिबतान्तरिक्षात् हविरसि स्वाहा दिशः प्रदिशऽ-
आदिशो विशिशाऽऽदिशो दिग्भ्यः स्वाहा । ॐ भू० आकाश इहा० आकाशाय
नमः ॥ ४ ॥ केतोर्दक्षिणे—ॐ यायाहूशामधुमत्यभिना सृतावावतो तया यक्षन्मि-
मिक्षताम् । ॐ भू० अभिनी इहागच्छताम् अक्षिभ्यो नमः ॥ ५ ॥

(१) अग्नेयपौ पश्च पितृः शनैर्द्राणीपितामहः । पश्चमार्गकमात्राये
पश्चमार्गदेवताः ॥ (सन्दर्भतः) (२) गतेष्वभिना वायुनाशमभिनी तथा ।
पश्चमाग्नये पश्च पदेकान्तः प्रक्षीयताः ॥ (सन्दर्भतः) ॥

अथ प्रागादितः पीठसमन्तादिक्यालानावाहयेद्—पूर्वे—ॐ त्राता-
रमिन्द्रमवितारमिन्द्र ९ हवे हवे सुहव ९ शूरमिन्द्रम् । हवामि शक्रपुरुहूतमिन्द्र
९ स्वस्तिनो मघवा धातिविन्द्रः ॥ ॐ भू० इन्द्र इहा० इन्द्राय नमः ॥ १ ॥ आग्ने-
न्याम्—ॐ त्वन्नोऽग्ने तव देव पायुभिर्मघोनो रक्षतन्वश्च वन्द्य । त्रातातो-
कस्य तनये गवामस्य निमेष ९ रक्षमाणस्तव व्रते । ॐ अग्ने इहा० अग्नये० ॥ २ ॥
दक्षिणे—ॐ यमाय त्वांगिरस्वते पितृमते स्वाहा । स्वाहा धर्माय स्वाहा धर्मः पित्रे ॥
ॐ भू० यम इहा० यमा० ॥ ३ ॥ नैर्ऋत्याम्—ॐ अगुन्वन्तमयजमानमिच्छस्ते-
नरयेत्यमन्विहितस्करस्य अन्यमस्मदिच्छसातऽइत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्य-
मस्तु ॥ भू० निर्ऋते इहा० ॥ ४ ॥ पश्चिमे—ॐ तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमान-
स्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ॥ अहेडमानो वरुणेहवोध्युरुश ९ समानऽआयुः
प्रमोषीः ॥ ॐ भू० वरुण इहा० ॥ ५ ॥ वायव्याम्—ॐ आनोनियुद्धिः शंतिनी-
भिरध्वर ९ सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् । वायोऽस्मिन्स्तवने मादयस्व यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः । ॐ भू० वायो इहा० ॥ ६ ॥ उत्तरे—ॐ वय ९ सोमव्रते
वव मनस्तनूषु विभ्रतः प्रजावन्तः सचेमहि ॥ ॐ भू० सोम इहा० ॥ ७ ॥ ईशा-
न्याम्—ॐ तमीशानजगतस्तस्युपस्पतिन्धियजिन्वमवसेहूमहे वयम् ॥ पूषा नो
यथावेदसानसद्वृषे रक्षिता पायुरदध्यः स्वस्तये ॐ भू० ईश्वर इहा० ॥ ८ ॥
पूर्वशानयोर्मध्ये ऊर्ध्वायाम्—ॐ अस्मे रुद्रामेहनापर्वतासो वृत्रहर्त्यभरहूतौ
सजोषाः ॥ यः श ९ सतेस्तुवते धायिपञ्च इन्द्रज्येष्ठाऽअस्मोऽऽवन्तु देवाः । ॐ
भू० ब्रह्मन्० ब्रह्मणे० ॥ ९ ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये अधःस्थायाम्—ॐ त्वाना
पृथिवी नो भवानृक्षरानिवेशनी यच्छानः शर्म सप्रथाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अनन्त
इहागच्छ इह तिष्ठ अनन्ताय नमः । अनन्तमावाहयामि ॥ १० ॥ एवं क्रतु-
संरक्षक-दिवपालदेवतास्थापनं कृत्वा यजमानः स्वहस्ते अक्षतानादाय—ॐ
मनोजृतिर्जुपतामाज्यस्य वृहरतिर्यज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टं यज्ञ ९ समिमं दधातु ।
विश्वेदेवा सऽइह मादयन्तामोदम्प्रतिष्ठ । ॐ भूर्भुवः स्वः आदित्या-
दिनवप्रदाः साक्षाः सपरिवाराः सवाहना अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-विनाय-
कादिपंचलोकपालवास्तोऽपतिक्षेत्राधिपतीन्द्रादि-दशदिवपालसहिताः सुप्रतिष्ठिता
वरदा भवन्तु इत्यक्षतान् क्षिपेत् । अथ श्रीसूर्यध्यानम् ॥ पद्मासनः
पद्मकरो द्विबाहुः पद्मयुतिः सप्ततुरंगवाहनः । दिवाकरो लोकगुरुः किरीटी मयि
प्रसादं विदधातु देवः ॥ अथ चन्द्रध्यानम् ॥ ॐ श्वेताम्बरः श्वेतविभूषणश्च
श्वेतयुतिर्दण्डधरो द्विबाहुः । चन्द्रोऽमृतात्मा वरदः किरीटी मयि प्रसादं विदधातु
देवः ॥ ॥ अथ भीमध्यानम् ॥ रक्ताम्बरः रक्तवपुः किरीटी चतुर्भुजो मेघमो
गदाधृक् । धरासुतः शक्तिधरश्च शूली सदा सम स्याद्वरदः प्रशान्तः ॥ ॥ अथ
सुषोमध्यानम् ॥ ॐ पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दण्डधरश्च शरी ।

चर्मासिभृन् सोमसुतः सदा मे सिंहाधिरुढो वरदो वुधोऽस्तु ॥ ॥ अथ
 वृहस्पतिध्यानम् ॥ पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशान्तः ।
 दधाति दण्डञ्च कमण्डलुञ्च तथाऽक्षसूत्रं वरदोऽस्तु मह्यम् ॥ ॥ अथ
 शुक्रध्यानम् ॥ ॐ श्वेताम्बरः श्वेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रभा-
 वान् । तथाक्षसूत्रञ्च कमण्डलुञ्च दण्डञ्च विभ्रद्वरदोऽस्तु मह्यम् ॥ ॥ अथ
 शनैश्वरध्यानम् । ॐ नीलगुतिः शूलधरः किरीटी गृध्रस्थितस्त्रासको
 धनुष्मान् । चतुर्भुजः सूर्यसुतः प्रशान्तः सदास्तु मह्यं वरदोऽल्पगामी ॥ ॥
 अथ राहुध्यानम् ॥ ॐ नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी करालवक्त्रः
 करवालशूली । चतुर्भुजश्चक्रधरश्च राहुः सिंहाधिरुढो वरदोऽस्तु मह्यम् ॥
 ॥ केतुध्यानम् ॥ धूम्रो द्विबाहुर्वरदो गदाभृत् गृध्रासनस्थो विकृताननश्च ।
 किरीटकेयूरविभूषितो यः स चास्तु मे केतुरयं प्रशान्त्यै ॥

ॐ अन्ये किरीटनः कार्या वरदाभयपाणयः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सांगेभ्यः
 सपरिवारेभ्यः सायुगेभ्यः सशक्तिकेभ्यः अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-विनायकादि-
 पञ्चलोकपाल-वासोपपति-क्षेत्राधिपतीन्द्रादिदशदिक्पालसहितेभ्यो नवग्रहेभ्यो
 नमः आसनार्थं पुष्पाक्षतान् समर्पयामि । अनयैव रीत्या—ओं भूर्भुवः स्वः
 सांगेभ्यः० पादयोः पाद्यं समर्पयामि । ॐ भूर्भुवः स्वः सांगेभ्यः० हस्तयोरव्यं
 समर्पयामि । ॐ भूर्भुवः स्वः सांगेभ्यः० अर्घ्याङ्गमाचमनीयं समर्पयामि ॥
 स्नानं ॥ आचमनं ॥ वस्त्रं ॥ यज्ञोपवीतं० ॥ गन्धं ॥ अक्षतं० ॥ पुष्पं ॥ दूर्वा-
 कुरं ॥ धूपमाग्रापयामि ॥ दीपं दर्शयामि ॥ नेवेद्यं निवेदयामि ॥ हस्तप्रक्षा-
 लनं० ॥ आचमनं० ॥ फलं ॥ ताम्बूलं० ॥ दक्षिणाद्रव्यं० । नीराजतं समर्प-
 यामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥

ओं अत्सरोभ्यो नमः ॥ ब्रह्मसोमयोर्मध्ये वाप्यां स्कन्दनन्दीश्वरं शूलं च । ओं
यदक्रन्दः प्रथमज्ञायमान उद्यन्तसमुद्रादुत्तवा पुरीषात् ॥ इयेनस्य पक्षा हरिणस्य
वाहू उपस्तुत्यम्महिजातन्तेऽअर्चन् ॥ ओं भूर्भुवः स्वः स्कन्द इहागच्छ इह
तिष्ठ । ओं स्कन्दाय नमः ॥ तदुत्तरे । ओं आशुः शिशानो वृषभो न भीमो घना-
घनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् । संक्रन्दनो निमिष एकवीरः शत ५ सेना अजयत्साक-
मिन्द्रः ॥ ओं भूर्भुवः स्वः नन्दिनिहागः । ओं नन्दीश्वराय नमः । तत्रैव । ओं
कार्ष्णिंरसि समुद्रस्य त्वा क्षित्याऽउन्नयामि ॥ समापोऽङ्घ्रिर्गमत समोषधीभिरो-
पधीः । ओं भूर्भुवः स्वः शूल इहाः । ओं शूलाय नमः । तदुत्तरे ओं कार्ष्णिंरसिः
रोपधीः ओं भूर्भुवः स्वः महाकाल इहाः । ओं महाकालाय नमः ॥ ब्रह्मेशानयो-
र्मध्ये वह्नीषु दक्षादीन् सप्तप्रजापतीन् । ॐ प्रजापते नत्वदेतान्यन्यो विश्वारूपाणि
परिता वभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तत्रोऽस्त्वयममुष्य पितासावस्य पिता वय ५
स्याम पतयो रयीणाम् । ओं भूर्भुवः स्वः प्रजापते इहाः । ओं प्रजापतिभ्यो नमः ॥
ब्रह्मेन्द्रयोर्मध्ये दुर्गाम् ॥ ओं अम्ब्रेऽन्विकेऽम्बालिके नमानयति कश्चन ॥ स
सत्यश्वकः सुभद्रिकाङ्गाम्पीलवासिनीम् ॥ ओं भूर्भुवः स्वः दुर्गे इहाः । ओं
दुर्गायै नमः ॥ दुर्गापूर्वे विष्णुम् ॥ ओं इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ॥
समूढमस्य पाङ्मुखे स्वाहा ॥ ओं भूर्भुवः स्वः विष्णो इहागः । ओं विष्णवे
नमः ॥ ब्रह्मण्योर्मध्ये वह्नीषु स्वधासहितान् पितृन् । ओं उदीरतामवर उत्परास
उन्मथ्यमाः पितरः सोम्यासः । असुं य इयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो
इवेषु ॥ ओं भूर्भुवः स्वः स्वधासहिताः पितर इहागः । इह तिष्ठत । ओं पितृभ्यो
नमः । ब्रह्मयमयोर्मध्ये वाप्यां मृत्युरोगान् । ओं परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते
अन्य इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मानः प्रजां ५ रीरिपोमोत-
वीरान् । ओं भूर्भुवः स्वः मृत्युरोगा इहाः । ओं मृत्युरोगेभ्यो नमः ॥ ब्रह्मनिर्ऋ-
त्योर्मध्ये वह्नीषु गणपतिम् । ओं गणानां त्वा गणपति ५ इवामहे प्रियाणां त्वा
प्रियपति ५ इवामहे निधीनां त्वा निधिपतिः ५ इवामहे वसो मम । आहमजानि-
गर्भधमात्त्वमज्जासिगर्भधम् ॥ ओं भूर्भुवः स्वः गणपते इहाः । ॐ गणपतये नमः ॥
ब्रह्मवरुणयोर्मध्ये वाप्यामपः । ॐ अपोऽअद्यान्वचारिपथं रसेन समसृत्सहि ।
पयस्यानग्न आगमन्तम्मासथं सृज वर्चसा प्रजया च धनेन च ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
आप इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ ॐ अङ्गपो नमः ॥ ब्रह्मवायुमध्ये वह्नीषु मरुतः ।
ॐ सुहृदिन्द्राय गावत मरुतो वृत्रहन्तमम् ॥ येन ज्योतिरजयन् नृतापृथो देवं
देवाय जागृवि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मरुत इहाः । ओं मरुत्तपो नमः ॥ ब्रह्मणः
पादमूले कर्णिकाधः पृथिवीम् ओं महीयोः पृथिवी च न इमं यश्मिमिक्षताम् ॥
पिपृताग्नौ भरीमभिः ओं भूर्भुवः स्वः पृथिवीहाः । ॐ पृथिव्यै नमः । तत्रैव
गङ्गादिमत्ततरितः । ॐ इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वदि क्षतुद्रियोमं स च

तापनृषिण्या ॥ असिक्विनयामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीये शृणु ह्यासुपोमया ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः गङ्गादिसप्तसरित इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ ॐ गङ्गादिसरि-
 द्भ्यो नमः । तत्रैव सप्तसागरान् ॐ मापोमौषधीर्हि ॐ सीधाम्नो धाम्नो राज-
 स्ततो वरुण नो मुञ्च । यदाहुरध्व्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो
 मुञ्च ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सप्तसागरा इहा० ॐ सप्तसागरेभ्यो नमः ॥ तदुपरि
 मेरुं नाममन्त्रेणावाहयेत् ॥ मेरुमावाहयामि स्थापयामि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
 मेरो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ॐ मेरवे नमः ॥ १६ ॥ ततो मण्डलाद्वहिः सोमादि-
 सन्निधौ क्रमेण आयुधान्यावाहयेत् ॥ (उत्तरे) गङ्गामावाहयामि स्थापयामि ।
 ॐ भूर्भुवः स्वः गङ्गे इहा० ॐ गङ्गायै नमः ॥ (ऐशान्याम्) त्रिशूलमावा-
 हयामि स्थापयामि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः त्रिशूल इहा० ॐ त्रिशूलाय नमः ॥
 (पूर्वे) वज्रमावाहया० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः वज्र इहा० ॐ वज्राय नमः ॥
 एवं द्वितीयोद्देशेन सर्वत्रावाहनम् (आग्नेय्याम्) शक्तये नमः ॥ (दक्षिणस्याम्)
 दण्डाय नमः । (नैऋत्याम्) खड्गाय नमः । (पश्चिमे) पाशाय नमः ॥
 (वायव्याम्) अंकुशाय नमः ॥ तद्वाले (उत्तरे) गौतमाय नमः । (ऐशान्याम्)
 भद्रद्वानाय नमः । (पूर्वे) विश्वामित्राय नमः । (आग्नेय्याम्) कश्यपाय नमः ।
 (दक्षिणे) जमदग्नये नमः ॥ (नैऋत्याम्) वशिष्ठाय नमः (पश्चिमे) अत्रयै
 नमः । (वायव्याम्) अरुन्धत्यै नमः । तद्वाले पूर्वादिविक्रमेण (पूर्वे)
 ऐन्द्रायै नमः (आग्नेय्याम्) कौमार्यै नमः । (दक्षिणस्याम्) घ्रातृयै नमः ॥
 (नैऋत्याम्) वाराह्यै नमः ॥ (पश्चिमायाम्) चासुण्डायै नमः ॥ (वायव्याम्)
 वैष्णव्यै नमः । (उत्तरस्याम्) माहेश्वर्यै नमः ॥ (ऐशान्याम्) वैनायक्यै नमः ।
 एवं पदपञ्चाशदेवानावाह्य । ॐ मनोजूतिर्जुपतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं
 ननोत्त्रिष्टं यज्ञंममिमं दधातु विश्वेदेवास इह मादयन्तामौ प्रतिष्ठ । इति
 प्रतिष्ठाप्य ॥ यथालब्धोपचारैः प्रत्येकं वा एकत्रेण ब्रह्मादीन् सम्पूज्य—

प्रधानदेवकलशस्थापनम्

रचितां प्रधानदेवप्रतिमां सावयवामग्न्युत्तारणपूर्वकं स्थापयेत् । स्वर्णादिप्रतिमाय-
न्त्रयोरभावे भूर्जपत्रेऽष्टगन्धेन प्रधानदेवतायन्त्रं लिखित्वा पूजयेत् । अस्मिन्पक्षे
अग्न्युत्तारणं न कार्यं किन्तु तदग्रे पात्रं निधाय तस्मिन्नेव पाद्यार्घादि कार्यम् ।
अग्न्युत्तारणप्रतिष्ठे तु पूर्वमप्रतिष्ठितयोरेव, मूर्तियन्त्रयोः कार्ये इति सम्यक्
स्मर्तव्यम् ।

अथाग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः

आचम्य प्राणानायम्य सजलाक्षतं द्रव्यमादाय—ॐ तत्सत् ॐ अद्येत्यादि-
देशकालौ सङ्कीर्त्य, ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीअमुकदेवप्रीति-
द्वारा सकलाभीष्टसिद्ध्यर्थम् अस्या नूतनस्वर्णमग्न्यमुकदेवप्रतिमाया' घटनकालि-
कस्वर्णकारकृतटंकाद्याघातदोषपरिहारार्थमग्न्युत्तारणपूर्वकममुकदेवसारूप्यादिला-
भयोग्यत्वसम्पादनाय प्राणप्रतिष्ठां करिष्ये । इति संकल्प्य मूर्तिं यन्त्रं वा नूतन-
कांस्यादिपात्रे निधाय घृतेनाभ्यज्य तदुपरि दुग्धजलधारां कुर्यात्, तत्र मन्त्रो
यथा—ॐ समुद्रस्य त्वा वकयाग्ने परिव्ययामसि । पावकोऽस्मभ्यं शिवो
भव ॥ १ ॥ हिमस्य त्वा जरायुणाऽग्ने परिव्ययामसि पावकोऽस्मभ्यं शिवो
भव ॥ २ ॥ उपज्मनुपवेतसे वतरनदीष्वा अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकिताभि-
रागहिसेमन्त्रोयज्ञम्पावकवर्णं शिवङ्कृधि ॥ ३ ॥ अपामिदन्ययनं समुद्रस्य
निवेशनम् । अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ४ ॥ अग्ने
पावक रोचिषा मन्द्रया देवजिह्वा । आदेवान्वक्षि यक्षि च ॥ ५ ॥ सनः पावक
दीदिवोऽग्ने देवाँ इहावह । उपयज्ञं हविश्चनः ॥ ६ ॥ पावकया यश्चिन्त्या
कृपाक्षामन् रुच उपसो न भानुना । तूर्वन्नयामन्नेतशस्य नूरण आयो घृणेन
तत्प्राणोऽजरः ॥ ७ ॥ नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते अस्त्वर्चिषे । अन्यांस्ते अस्म-
त्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ८ ॥ नृपदेवेद्वप्सुपदेवेद् वह्निप-
देवेद् वनसदेवेद् स्यर्विदेवेद् ॥ ९ ॥ ये देवा देवानां यज्ञियानां सँव्वत्सरी-
णमुपभागमासते आहुतादो हविषा यज्ञे अस्मिन्स्वयं पिवन्तु मधुनो घृतस्य
॥ १० ॥ ये देवा देवेष्वधिदेवत्वमायन्त्ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्य । येभ्यो न
ऋते पवते धाम किञ्चन न ते दिवो न पृथिव्या अधिस्तुषु ॥ ११ ॥ प्राणदा
अपानदा व्यानदा व्यर्चोदा व्वरिचोदाः । अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको-
ऽस्मभ्यं शिवो भव ॥ १२ ॥

इत्यग्न्युत्तारणम्

अथ प्राणप्रतिष्ठा—प्रधानदेवमूर्तिं यन्त्रं वा पुरतोऽवस्थाय जलं
गृहीत्वा—ॐ अस्मै श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रम्य ब्रह्मविष्णुनरेश्वरा ऋषयः ऋग्वजुः

(१) मन्त्रपद्ये तु—अस्य स्वर्णमग्न्यं वासनं तस्य या अमुकदेवप्रतिमा ॥

सामानि छन्दांसि क्रियामयवपुः प्राणाख्या देवता आं बीजं ह्रीं शक्तिः कौं कीलकं
 अस्यां नूतनमूर्ती (अस्मिन्नूतनयन्त्रे वा) प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः ॥ इति पठित्वा
 तज्जलं क्षिपेत् । ततो मूर्तिं यन्त्रं वा दक्षिणहस्तेन स्पृशन् ॐ आं ह्रीं कौं यं रं लं
 वं शं पं सं हं क्षं हं सः सोहं अस्या अमुकदेवप्रतिमायाः प्राणा इह प्राणाः पुनः
 ॐ आं० अस्याः अ० जीव इह स्थितः । पुनः—ॐ आं० अस्या अमु० सर्वेन्द्रि-
 याणि वाङ्मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानि इहैवानस्य सुखं
 चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । इति पठित्वा पुष्पाण्यादाय च—ॐ मनो जूतिर्जुप्ता-
 माज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्विरिष्टं यज्ञं १ समिमं दधातु विश्वेदेवा स इहमा-
 दयन्तामां २ प्रतिष्ठा ॥ एष वै प्रतिष्ठानाम यज्ञो यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमे प्रति-
 ष्ठितम्भवति ॥ इति प्रतिष्ठाप्य समर्पयेत् । ततस्तामेव मूर्तिं पुनः स्पृशन् ॐ १६
 इति मन्दं मन्दं षोडशप्रणवावृत्तिं कृत्वा जलाक्षतान्यादाय—ॐ अनेनास्य अमुक-
 देवताप्रतिमाया गर्भाधानादयः षोडशसंस्काराः सम्पद्यन्ताम् इति पठित्वा जलं
 क्षिपेत् । अथ तस्या एव मूर्तेः स्वर्णशलाकयोन्मीलयन्—ॐ वृत्रस्यासि कनीन-
 कश्चक्षुर्दा असि चक्षुर्मे देहि । इति पठेत् । एवं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा षोडशो-
 पचारैः सम्पूजयेत् ।

अथ प्रधानदेवपूजनविधिः

ततो प्रधानपीठे ताम्रकलशोपरि भगवन्तं कर्मणः अधिष्टातारं देवं
 (अधिष्टातृदेवीं वा) षोडशोपचारैः यथालब्धोपचारैर्वा सम्पूजयेत्ततश्चा तत्रादौ
 पूजनीयदेवताध्यानं यथाविहितमन्त्रेण कुर्यात् ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीअमुकदेवताभ्यो
 नमः ध्यायामि ।

अथ चोत्थाय आवाहनम्—(वैदिकमन्त्रः)—ॐ धामच्छदग्निरिन्द्रो
 प्रज्ञा देवो गृहस्पतिः । स चेतसो विश्वेदेवा यज्ञं प्रावन्तु नः शुभेः । (पौराणि-
 कमन्त्रः)—ॐ आगच्छागच्छ देवेश (शि) 'त्रैलोक्यतिमिराण्ड (हे) । त्रि-
 माणां मया पूजां गृहाण सुरसत्ताम (मे) ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अमुकदेवताभ्यो
 नमः आवाहनं समर्पयामि, आवाहनमुद्रां प्रदर्श्य स्थित्वा च ॥

आसनम्—(वै० मं०)—ॐ यच्चिद्विदशुपो नृ १ पाहि शृणुभी गिरः रक्षा-
 तोक्तुत्तना । (पौ० मं०)—रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् ।
 आसनं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर (रि) ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अमुकदेवताभ्यो

नमः आसनं समर्पयामि । अत्राप्रतिष्ठितमूर्तौ प्राणप्रतिष्ठा—साक्षतपुष्पाणि हस्ते गृहीत्वा ॐ अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठन्तु अस्यै प्राणाः क्षण्णु च । अस्यै देवत्वमर्चायै मामेहति च कश्चन ।

पाद्यम्—(वै० मं०)—ॐ एतावानस्य महिमातो ज्यायाँश्च पूरुषः । पादोस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतन्दिवि ॥ (पौ० मं०)—ॐ उष्णोदकं निर्मलञ्च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् । पाद-प्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अमु० पादयोः पाद्यं स० ।

अर्घ्यम्—(वै० मं०)—ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपान् । सभूमि * सर्वतस्तृत्वात्यतिष्ठदशाङ्गुलम् । (पौ० मं०)—ॐ अर्घ्यं गृहाण देवंश्च (शि) गन्धपुष्पाक्षतैः सह । करुणां कुरु मे देव (देवि) गृहाणाद्यं नमोऽस्तु ते ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अर्घ्यं स० ।

आचमनीयम्—(वै० मं०)—ॐ शत्रो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥ (पौ० मं०)—ॐ सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि-निर्मलं जलम् । आचम्यतां मया दत्तं गृहीत्वा परमेश्वर (रि) ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अमु० आचमनीयं स० ।

स्नानम्—(घण्टां वामहस्तेन वादयन्) (वै० मं०)—ॐ आपो हिष्ठा मयोभुवस्तान ऊर्जे दधातन, महेरणाय चक्षसे । ॐ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते हनः उशतीरिव मातरः । ॐ तस्माऽअरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय जिन्वथ, आपो जनयथा च नः । (पौ० मं०)—ॐ गङ्गा-सरस्वतीरेवा-पयोष्णी-नर्मदाजलैः । स्नापितोसि मया देव (देवि) ह्यतः शान्तिं कुरुष्व मे ॥ ॐ भू० अमु० स्नानं स० ॥ शीघ्रतापेक्षायामेकत्रैव पञ्चामृत-तयस्तूनि दुग्धादीनि मिश्रयित्वा स्नापयेत् ।

एकतन्त्रेण पञ्चामृतस्नानम्—(वै० मं०) ॐ पञ्चनद्यः सरस्वतीम-पीयन्ति सप्तोत्तसः । सरस्वती तु पञ्चधा सोदो भवत्सरिन् । (पौ० मं०)—ॐ पयो दधि घृतं चैव मधुशर्करयान्वितम् । पञ्चामृतं मयानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्य-ताम् ॥ ॐ भू० अमु० एकतन्त्रेण पञ्चामृतस्नानं स० ॥ शुद्धो० स्ना० स० अथवा पृथक् पृथक् मन्त्रैः पञ्चामृतस्नानम् ।

पयः (दुग्ध) स्नानम्—(वै० मं०)—ॐ पयः पृथिव्यां पय ओपधीषु पयो दिव्यतरिङ्गो पयोधाः । पयस्वती प्रदिशः सन्तु महाम् ॥ (पौ० मं०)—ॐ कामधेनुममुत्पन्नं गर्धपां जीवनं परम् । पावनं यश्चेदनुदय पयः स्नानार्थं मर्षि-तम् ॥ ॐ भू० अमु० पयः स्नानं स० । पयः स्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स०, शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स० ।

दधिस्नानम्—(वै० मं०)—ॐ दधिक्रावणो अकारिषं जिष्णोश्चस्य
 वाजिनः । मुरभिगो मुखाकरत्प्रण आयुं पितारिषन् । (पौ० मं०)—ॐ पयसस्तु
 समुद्भूतं मधुगन्धं शशिप्रभम् । दध्यानीतं मया देव स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ।
 ॐ भू० अमु० दधिस्नानं स० । दधिस्नानानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० शुद्धो०
 स्ना० आ० स० ।

घृतस्नानम्—(वै० मं०)—ॐ घृतं घृतपाद्यानः पिवत व्यसां व्यसा
 पाद्यानः पिवतान्तरिक्षस्य हविर्गमि स्वाहा । दिशः प्रदिश आदिशो विदिश-
 उदिशो दिग्भ्यः स्वाहा । (पौ० मं०)—ॐ नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसंतोषकारकम् ।
 घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् । ॐ भू० अमु० घृतस्नानं स० ।
 घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स० ।

मधुस्नानम्—(वै० मं०)—ॐ मधुव्याता कृतायते मधु क्षरन्ति मिन्धवः ।
 नादध्वान्नः सन्त्योपधाः ॥ मधुनक्तनुतोपतो मधुमत्पार्थिवध्वजः मधु शौरस्तु
 नः पिता । मधुमान्नो ववनस्वतिर् मधुर्नोऽस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ।
 (पौ० मं०)—ॐ तत्पुष्पममुद्भूतं मुन्यादु मधुरं मधु । तेजःपुष्टिकरं दिव्यं
 स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् । ॐ भू० अमु० मधुस्नानं स० । मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं

भित्तन्तुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतामयम् । उपवीतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर । ॐ
भू० अमु० यज्ञोपवीतं (यज्ञोपवीताभावेऽक्षतान्) स० ।

गन्धम्—(वै० मं०)—ॐ त्वाङ्गन्धर्वा अखनस्त्वामिन्द्रस्त्वाँ बृहस्पतिः ।

त्वामोपवे सोमो राजा विद्वान्यक्षमादमुच्छ्रत । (पौ० मं०) ॐ श्रीखण्डं चन्दनं
दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठ चन्दनं प्रतिगृह्यताम् । ॐ भू०
अमु० गन्धं स० ।

अक्षताः—(वै० मं०)—ॐ अक्षजमीमदन्त हवप्रिया अक्षपत ।
अस्तोपत स्वभानवो विप्रा न विष्टया मतीयो जान्विन्द्रते हरी । (पौ० मं०) ॐ
अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ता सुशोभिताः । मया निवेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वर
(रि) । ॐ भू० अक्षतान्सम० ।

पुष्पाणि—(वै० मं०)—ॐ ओपधीः प्रतिमोदद्ध्वं पुष्पवती प्रसूवरी ।
अथा इव स जित्त्वरीर्वीरुधं पारयिण्वः । (पौ० मं०)—ॐ माल्यादीनि
सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मयानीतानि पुष्पाणि प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम् ।
ॐ भू० अमु० नमः पुष्पाणि स० । दूर्वाङ्कुशान् सुहरितानमृतान्मङ्गलप्रदान् ।
आनीतांस्तव पूजार्थं गृहाण सुरसत्तम ।

सौभाग्यद्रव्याणि—(वै० मं०)—ॐ अहिरिव भोगैः पर्येति बाहु याया
देतिम्परिचाधमानः । हस्तग्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमाँ सम्परिपातु
न्विश्वतः । (पौ० मं०)—ॐ इवेतचूर्ण-रक्तचूर्ण-हरिद्राकुंकुमान्वितैः । नानापरि-
मलद्रव्यैः प्रीयतां परमेश्वर (रि) । ॐ भू० अमु० अतार-अचीर-गुलालादिनाना-
परिमलसौभाग्यद्रव्याणि स० ।

धूपम्—(घण्टां वामहस्तेन वादयन्) (वै० मं०)—ॐ धूसि धूर्त्वं
धूर्त्वंतं धूर्त्वंतं योस्मान्धूर्त्वंति तं धूर्त्वंतं वयं धूर्त्वाभः । देवानामसि वह्नितमं
भस्मितमम्पप्रितमञ्जुष्टमन्देवहूतमम् । (पौ० मं०)—ॐ वनस्पतिरसोद्भूतो
गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ॐ भू०
अमु० धूपमाग्रापयामि ।

मया देव (देवि) स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफला वाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि
ॐ भू० अ० अखण्डफलं स० ।

दक्षिणा—(वै० मं०)—ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः
पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथिवीं द्यामुत्तमाङ्गस्मै देवाय हविषा विधेम ।
(पौ० मं०)—ॐ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः
शान्तिं प्रयच्छ मे । ॐ भू० अ० सुवर्ण-पुष्पदक्षिणां (तदभावे किञ्चिद् व्याव-
हारिकं द्रव्यं वा) स० ।

कर्पूरारार्तिक्यम्—(आरार्तिकां प्रज्वाल्य) ॐ ज्वालामालिन्यै नमः
गन्धाक्षतपुष्पाणि स० । इति गन्धादिना आरार्तिकं सम्पूज्य । वामहस्तेन घण्टां
चादयन् (वै० मं०)—ॐ आरार्तिपार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः । दिवः
सदा ॐ सि बृहती वितिष्ठ स आत्वेपं वर्त्तते तमः ॥ (पौ० मं०)—ॐ कदली-
गर्भसम्भूतं कर्पूरं प्रदीपितम् । आरार्तिक्यमहं कुर्वे पश्य मे वरदोत्तम ॥ इति
पठन् नेत्रप्रदेशे दशधा भ्रामयित्वा ॐ भू० अ० कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ जलेन
प्रदक्षिणं पुष्पेण देववन्दनम्, अभिवन्दनम् आत्मवन्दनं हस्तं प्रक्षाल्य ।

मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जलौ पुष्पाण्यादायोत्तिष्ठन् (लक्ष्मीपूजनं तु
कमलवीजैः सह)—ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
तेह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वं सादृशाः सन्ति देवाः । इति पुष्पाञ्जलित्रयं
दत्त्वा प्रणमेत् ।

अथ मानसीप्रदक्षिणा—ॐ यानि कानि च पापानि—ॐ भू० अ०
मानसीप्रदक्षिणां स० ।

विशेषार्घ्यः—अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षत-पुष्पसहितं नारिकेलं पूगी-
फलं वा धत्वा—ॐ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते धरणीधर । नमस्ते जगदाधार अर्घ

दीपम्—(घण्टां वामहस्तेन वादयन्) (वै० मं०) ॐ अग्निज्योति-
ज्योतिरग्निः स्वाहा, सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा । अग्निर्वर्चा ज्योति-
र्वचः स्वाहा, सूर्यो वर्चा ज्योतिर्वचः स्वाहा । ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः
स्वाहा । (पौ० मं०)—ॐ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं
गृहाण देवेश (शि) त्रैलोक्यतिमिरापह । ॐ भू० अमु० नेत्रादिपादपर्यन्तं दीपं
दशं तमि । हस्तप्रक्षालनम् ।

नैवेद्यम्—(वै० मं०)—ॐ अन्नपतेन्नस्य नो देहानमीवस्य शुद्धिमणः ।
प्रप्रदातारं ताम्रिपऽऊर्जसो धेहि द्विपदे चतुष्पदे । (पौ० मं०)—ॐ शर्करा-
मण्ड-व्यानादि-दधिक्षीर-घृतादिभिः । आहारैर्भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं प्रतिगृह्य-
ताम् ॥ अथवा—ॐ नैवेद्यं गृह्यतां देव (देवि) भक्तिं मे ह्यचलां कुरु । ईप्सितं
मे वरं देहि परब्रेह परां गतिम् । देवस्याग्रं गोमयेन जलेन वा चतुष्कोणमण्डलं
कृत्वा तस्योपरि नैवेद्यपात्रं निधाय पूजनीयदेवतां गायत्रीमन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य तदुपरि
जलसीपत्रं निधाय अधोगुच्छं दक्षिणहस्तोपरि तादृशं वामं निधाय नैवेद्यमाच्छा-
दयेत्ततः धेनुगुद्रां प्रददये प्रासमुद्रया ॐ प्राणाय स्वाहा, ॐ अपानाय स्वाहा,
ॐ व्यानाय स्वाहा, ॐ उदानाय स्वाहा, ॐ समानाय स्वाहा, ॐ भू० अमु०
नैवेद्यं निवेदयामि । इति प्रासमुद्रया नैवेद्यं समर्प्य अन्तःपटं दत्वा घण्टां
वामहस्तेन वादयन् ॐ पत्रं पुण्यं फलं तोयमित्यादि पठित्वा पूर्वापोशनं स० ।
नैवेद्यमध्ये पानीयं स० । उत्तरापोशनं स० । ततः सपरिवारं देवं वृष्टं विभाव्य
हस्तप्रक्षालनं सम० । मुखप्रक्षालनं स० । आचमनीयं स० । करोर्ध्वनार्धे गन्धं स० ।

ताम्रवृत्तम्—(वै० मं०)—ॐ उतस्मास्यद्भवतस्तुरण्यतः पर्णैर्नवर-
नुवाति प्रगर्दिनः । इधेतस्यैवद्वजजतोऽअहमम्परि दधिक्षादणः सहोर्ज्जादरिप्रतः
स्वाहा । (पौ० मं०)—ॐ पूर्वाफलं मरुदिव्यं नागवह्नीदलैर्युतम् । पलादिनृण-
मंयुतं ताम्रवृत्तं प्रतिगृह्यताम् । ॐ भू० अ० मुखवासार्थं ताम्रवृत्तं स० ।

मया देव (देवि) स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सफला वाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि
ॐ भू० अ० अखण्डफलं स० ।

दक्षिणा—(वै० मं०)—ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः
पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथिवीं द्यामुतेमाङ्गस्मै देवाय हविषा विधेम ।
(पौ० मं०)—ॐ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः
शान्तिं प्रयच्छ मे । ॐ भू० अ० सुवर्ण-पुष्पदक्षिणां (तदभावे किञ्चिद् व्याव-
हारिकं द्रव्यं वा) स० ।

कर्पूरारार्तिक्यम्—(आरार्तिकां प्रज्वाल्य) ॐ ज्वालामालिन्यै नमः
गन्धाक्षतपुष्पाणि स० । इति गन्धादिना आरार्तिकं सम्पूज्य । वामहस्तेन घण्टां
वादयन् (वै० मं०)—ॐ आरार्तिपार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः । दिवः
सदा ॐ सि बृहती वितिष्ठ स आत्वेपं वर्त्तते तमः ॥ (पौ० मं०)—ॐ कदली-
गर्भसम्भूतं कर्पूरञ्च प्रदीपितम् । आरार्तिक्यमहं कुर्वे पश्य मे वरदोत्तम ॥ इति
पठन् नेत्रप्रदेशे दशधा भ्रामयित्वा ॐ भू० अ० कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ जलेन
प्रदक्षिणं पुष्पेण देववन्दनम्, अभिवन्दनम् आत्मवन्दनं हस्तं प्रक्षाल्य ।

मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जलौ पुष्पाण्यादायोत्तिष्ठन् (लक्ष्मीपूजनं तु
कमलवीजैः सह)—ॐ यत्नेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्वासन् ।
तेह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे सादृशाः सन्ति देवाः । इति पुष्पाञ्जलित्रयं
दत्त्वा प्रणमेत् ।

अथ मानसीप्रदक्षिणा—ॐ यानि कानि च पापानि०—ॐ भू० अ०
मानसीप्रदक्षिणां स० ।

विशेषार्घ्यः—अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षत-पुष्पसहितं नारिकेलं पूगी-
फलं वा धृत्वा—ॐ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते धरणीधर । नमस्ते जगदाधार अर्घं

नः प्रतिगृह्यताम् ॥ वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद । अनेन सकलार्थेन
फलदाऽस्तु मदा मम ॥ ॐ भू० अ० विशेषार्थं स० । गतं पापं गतं दुःखं गतं
दार्द्रिग्रसमेव च । आगतः सुखसम्पत्तिः पुण्योऽहं नव दर्शनान् ॥ ॐ भू० श्रीः
अ० प्रार्थनापूर्वकं नमस्करोमि ।

अर्पणम्—जलं गृहीत्वा ॐ अनेन यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः
ध्याना-वाहनामनपायार्घाचमनीय-स्नान-यन्त्रोपवीत-गन्ध-पुष्प-धूप-दीप-नैवेद्य-
ताम्रदूत-दक्षिणा-प्रदक्षिणा-मन्त्र-पुष्पनर्पः षोडशोपचारैः अन्योपचारैश्च कृतेन
पूजनेन श्रीअमुक्तदेवताः प्रीयन्तां न मम । इति शिषेन् । एतान्यर्चनानि पाशार्ध-
स्नानयन्त्रादि-पुष्पाञ्जलि-विशेषार्चान्तानि परिपूर्णानि भवन्तु । इत्येवं पूजां
कृत्वा ॐ अकालमृत्युहरणमिति मन्त्रेण चरणामृतं पिबेत्ततः कुशकण्डिकामारभेत् ।

तत्रादौ पञ्चगव्यविधिः

अथ होमविधिः तत्रादौ कुशकण्डिका

ततो यथा परिमिते तुषकेशादिरहिते हस्तमात्रचतुरङ्गुलोच्छ्रितसन्मृद्धिः
निर्मिते शास्त्रशुद्धकुण्डे स्थण्डिले वा चतुरस्रां भूमिं त्रिभिः त्रिभिः कुशैः परिसमूह्य
तान्कुशानैशान्शं परित्यज्य “वं” इत्यमृतबीजमुच्चारयन् गोमयोदकेनोपलिप्य
ग्वदिरसुवमूलेन प्रागग्रं प्रादेशमात्रमुत्तरोत्तरक्रमेण त्रिरुल्लिख्य उल्लेखनक्रमेणैव
“ह्रीं” इति सायाबीजमुच्चारयन्ननामिकांगुष्ठाभ्यां मृदमुद्धृत्य उदकेन न्युञ्ज-
पाणिनाऽभ्युक्ष्य सदाचारपञ्चमहायज्ञादिक्रियावतां ब्रह्मक्षत्रियावेशां गृहात्
कांस्यपात्रे (नवीन शरावे वा) सम्पुटेनाग्निमानीय कुण्डस्य स्थण्डिलस्य
वाऽऽग्नेय्यां निधाय “हुं फट्” इति मन्त्रेण क्रव्यादांशं नैऋत्यां दिशि परित्यज्य,
ओं अग्निन्दूतं पुरोदये हव्यवाहमुपत्रुवे । देवां असादयादिह । इति मन्त्रेणात्माभि-
मुखमग्निं संस्थापयेत् । अग्न्यानयनपात्रे साक्षतोदकं निषिच्य ततस्तत्र प्रोक्ष-
तेन्धनानि प्रक्षिपेत् । ततो वेणुधमनीं वृणं काष्ठं वान्तरा कृत्वा शुद्धमुखेन तं
धमेत् । ततः प्रज्वलितेऽग्नौ अग्निमुखं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ चत्वारि शृङ्गा त्रयो
अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महोदेवो

महिता अर्कादिसमिधः' सूर्यादिभ्यस्तत्तन्मन्त्रान्ते प्रत्येकमष्टाष्टसंख्यया जुहुयान्-
 (अर्कम्) ॐ आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं हिरण्ययेन सविता
 रथेना देवो यानि भुवनानि पश्यन् स्वाहा । इदं सूर्याय नमः ॥ १ ॥ (पलाशम्)-
 ॐ इमं देवाऽअमपत्नं मुखं महते क्षत्राय महते ज्येष्ठाय महते जानता-
 उवायेन्द्रस्येन्द्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्य पुत्रमस्य विशऽएष वोमी राजा सोमो-
 न्नाकं ज्ञातगानां राजा स्वाहा । इदं चन्द्रमसे नमः ॥ २ ॥ (खदिरम्)-
 ॐ अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्याऽयम् अपां रेतां लि जिह्वति स्वाहा ।
 इदं भौमाय नमः ॥ ३ ॥ (अपामार्गम्) ॐ उद्बुध्यस्वाग्ने प्रति जागृहि
 त्वमिष्टापूर्तं सत् सृजेथामयं च अस्मिन्सधस्थेऽध्युत्तरस्मिन्निवदे देवा यजमा-
 नश्च सीदन् स्वाहा । इदं बुधाय नमः ॥ ४ ॥ (अश्वत्थम्)-ॐ बृहस्पतेऽति-
 चक्षुर्योऽर्हागुमाद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यदीदृक्चलवसऽऋतप्रजात तदस्मात्
 त्रविणं धेहि चित्रं स्वाहा । इदं गुरवे नमः ॥ ५ ॥ (उदुम्बरम्)-ॐ अन्ना-
 त्पिमृतो रमं प्राजाणा व्यपिचत्क्षत्रं पयः सोमम्प्रजापतिः ऋतेन सत्यमिन्द्रियं
 विपानं शुक्रमन्त्रमऽन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु स्वाहा । इदं शुक्राय नमः
 ॥ ६ ॥ (शमीम्)-ॐ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये शंखो रभिष्ट-
 वन्तु नः स्वाहा । इदं शनैश्वराय नमः ॥ ७ ॥ (दुर्वाम्)-कथातश्चित्रऽआभुव-
 र्दती सदावृधः सत्या । कथा शचिष्ठ्या वृता स्वाहा । इदं राहवे नमः ॥ ८ ॥
 (दर्भम्)-ॐ केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्त्या अपेशसे समुपक्षिरजायथाः स्वाहा ।
 इदं केतवे नमः ॥ ९ ॥ इति नवग्रहाणां होमः ॥ ततो हस्ते जलमादाय अनेन
 समिधादिकृतेन होमेन मृत्यादयो प्राजाः प्रीयन्तां नमोत्युत्सृजेत् ।

स्वत्यै ॥ ६ ॥ ॐ अम्वे अम्बिकेऽम्यालिके न मा नयति कथन । समस्तयथा ॥
 सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीं स्वाहा । इदं दुर्गायै ॥ ७ ॥ ॐ नमो गणेशाय विष्णवे
 मत्स्यै श्वानरात्पुरऽण्णारमग्नेः एमे नम वृधन्नमृता अमर्त्यैश्चाननं क्षीरं ज्ञेयान्
 देवाः स्वाहा । इदं क्षेत्रपालाय ॥ ८ ॥ ॐ भूताय त्वानारातये स्वर्गमायि मयै
 यन्द्रं हंतादुर्याः पृथिव्यामुर्वन्तरिक्षमन्वेमि पृथिव्यास्त्वानाभौ सादयामर्षिण्या
 ऽऽपस्त्वैऽग्नेहव्यं रक्ष स्वाहा । इदं भूतेभ्यः ॥ ९ ॥ ॐ वासोऽप्यते प्रति जासीत्य
 सान्त्स्वायेशोऽनमीवो भवाः नः यस्त्वेमहे प्रतितज्जो जुपस्व शत्रो भयदक्षिणं
 शस्त्रतुष्पदे स्वाहा । इदं वासोऽप्यतये ॥ १० ॥ ॐ विश्वकर्मन्द्विषा यद्धनं न
 त्रातारमिन्द्रमकृणोऽवद्वष्टम् तस्मै विशः समनमन्त पूर्वाग्यमुग्रो विद्वयोपभाराम्
 स्वाहा । इदं विश्वकर्मणे ॥ ११ ॥

अथ प्रधानदेवस्य होमः

ततः अग्निपूजनम्—(आयतनाद्बृहद्विर्वायव्यां दिशि) ॐ स्वाहा स्व-
 धायुताग्नये वैश्वानराय नमः इति पञ्चोपचारैः (सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि
 गमयिष्यामि, इति वा) सम्पूज्य, ॐ अनया पूजया स्वाहास्वधायुतोग्निः प्रीयताम्,
 इति जलमुत्सृजेत् । (होमतर्पणाभिषेकानां मध्ये यदेव न संभवति तत्स्थाने
 गन्धद्रिगुणो जपः कार्यः) ततो हुतशेषहविर्द्रव्यं गृहीत्वा घ्राणान्धारब्धः आव-
 शिष्टं मुद्रया स्निष्टकृद्गोमं कुर्यात् । ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा (चर्वादिद्रव्ये
 तदा पात्रान्तरम्) इदमग्नये स्विष्टकृते न मम । तत् आज्येन नवाहुतयः—ॐ
 भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ २ ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य
 िदो अवयसिमीष्टाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेपाथमि प्रमुमुग्ध-
 मन् स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्यां ॥ ४ ॥ ॐ स त्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्टो
 अस्या उपमो व्युष्टो । अवयक्ष्व नो वरुणोराणो वीहि मृत्लीकं सुहवो न णि
 स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्यां ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्चाग्नेस्तनभिशस्तपाश्च सत्वमित्व-
 मित्वमयाऽअग्नि । अयानो यदां वहास्यया नो धेहि भेषजं स्वाहा । इदमग्नये न
 मम ॥ ६ ॥ ॐ ये ते शनं वरुण ये सहस्रं यद्वियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्ज्ञो
 अय मनिनोत विष्णुर्विडवे मुद्रान्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा । इदं वरुणाय मविष्टो
 निष्कनं विश्वभ्यो देवभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न ॥ ७ ॥ ॐ उदुत्तमं वरुण-
 पाशमस्मदयाधमं निमध्यमं यथाय । अथावयमादित्याग्रते तवानागमो अदितये
 स्वाहा स्वाहा । इदं वरुणायादित्यायादितये न ॥ ८ ॥ ओं प्रजापतये स्वाहा, इदं
 प्रजापतये न ॥ ९ ॥ नवाहुतीनां प्रोक्षणीपात्रे संस्पृष्टप्रक्षेपः । अग्नेरुत्तरतः
 प्रागपमुदगमं वा पुनं निधाय, तथैव उपरमनकुशांश्च निधाय, बलिदानं कुर्यात् ।

तत्समीपे एकैकं दीपञ्च संस्थाप्य—ॐ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । साक्षतजलं गृहीत्वा—ओं इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यः साङ्गेभ्यः सपरिवारेभ्यः सायुधेभ्यः सशक्तिकेभ्यः एतान् सदीपान् दधिमापभक्तवलीन् समर्पयामि, इति साक्षात्तजलं भूमौ क्षिपेत् ॥ भो भो इन्द्रादिदशदिक्पालाः स्वां स्वां दिशं रक्षत वलिं भक्षत कृपां वितरत मम' सकुटुम्बस्य सपरिवारस्य आयुःकर्तारः क्षेमकर्तारः शान्तिकर्तारः पुष्टिकर्तारः तुष्टिकर्तारो वरदा भवत, इति प्रार्थयेत् । शिरसि करौ कृत्वा भूमौ जानुभ्यां पतित्वा क्षमध्वमितिचदेदिति सर्वत्र । एभिर्वलिदानैः इन्द्रादिदशदिक्पालाः प्रीयन्ताम् । ततो ग्रहवेदीसमीपे पत्रावलयुपरि वलिं निधाय आदित्यादिग्रहार्थं वलिद्रव्याय नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । ओं सूर्यादिनवग्रहेभ्यः साङ्गेभ्यः सपरिवारेभ्यः सायुधेभ्यः सशक्तिकेभ्यः अधिदेवताप्रत्यधिदेवतागणपत्यादिपञ्चलोकपालवास्तोष्पतिसहितेभ्यः एतं सदीपमापभक्तवलिं समर्पयामि इति जलमुत्सृजेत् । भो भो सूर्यादिनवग्रहाः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सशक्तिका अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-गणपत्यादिपञ्चलोकपालवास्तोष्पतिसहिताः इमं वलिं गृहीत मम सकुटुम्बस्य सपरिवारस्य आयुःकर्तारः क्षेमकर्तारः शान्तिकर्तारः पुष्टिकर्तारः पुष्टिकर्तारो वरदा भवत । अनेन वलिदानेन सूर्यादिग्रहाः प्रीयन्ताम् । ततो मातृणामप्येकवलिं दद्यात् श्रीगौर्यादिमातृभ्यः इमं सदीपदधिमापभक्तवलिं समर्पयामि, इति जलमुत्सृजेत् । भो भो गौर्यादिमातर इमं वलिं गृहीत आयुः-

अथ भस्मवन्दनं, त्र्यायुपकरणञ्च—ततः कुण्डात्स्थण्डिलाद्वा दग्धी-
भूतान्पूर्णाहुतिनारिकेलान् स्तुपविलपृष्ठेन विभूतिं गृहीत्वा दक्षिणाऽनामिकाया
निलयधारणमित्याचार्यः पूर्वमात्मनः पश्चाद्यजमानस्य भस्माङ्कयेत्तत्र मन्त्रः—ॐ
त्र्यायुपं जमदग्नेरिति ललाटे । कश्यपस्य त्र्यायुपमिति ग्रीवायाम् । यदेवेषु त्र्यायु-
पमिति दक्षिणबाहुमूले । तत्रो अस्तु त्र्यायुपमिति हृदि वामस्कन्धे च । यज-
जमानपक्षे 'तज्जो' इत्यस्य स्थाने 'तत्ते' इति वाच्यम् । सर्वहोमं हुत्वा संश्वप्राश-
नम्—ततः प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षिप्तस्य आज्यस्य यजमानेन अनामिकागुष्ठाभ्यां प्राशनं
कार्यम् । मन्त्रः—ॐ यस्मान्नद्यपुरोडाशयज्वानो ब्रह्मरूपिणः । तं संश्वपुणोडाशं
प्राशनमि मुखपुण्यदम् । ततः आचम्य प्रणीतापात्रे निहिते पवित्रे आदाय ग्रन्थि
मुक्त्वा ताम्ब्यां शिरः सम्मृज्य ते पवित्रे अग्नौ प्रक्षिपेन् ।

ततो ब्रह्मणे सदक्षिणपूर्णपात्रदानम्—ॐ अग्रेत्यादिकृतैतदमुक—होम-
कर्मणः प्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं सदक्षिणं प्रजापतिदेवतं ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददे ।
ॐ स्वस्तीति प्रतिपचनम् । ततो ब्रह्मप्रन्थविमोकः । ततः सज्जलप्रणीतामग्नेः
पश्चादान्तीय—ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु, ॐ आपः शिवाः शिवतमाः
दान्ताः शान्तवसान्तारवे कृष्वन्तु भेषजम् । इति मन्त्रेण प्रणीतोदकं सपवित्रं
पयमन्तुशादिनाऽऽदाय यजमानशिरस्यभिषिच्य ॐ दुर्मित्रियास्तरमं सन्तु योऽ-
न्तार्क्षेष्टि यज्ञ ययं द्विभ्यः । इत्येकान्यां प्रणीतां न्युव्जतीकुर्यात् । उपयमन्तुशा-
नर्त्तो प्रहरेन् । अथ बर्हिर्होमः—ततः आम्बरणक्रमेण बर्हिरुत्थाप्याज्येनाभिषार्य
—ॐ देवा गातु विदो गातु वित्वा गातु मिव मनमरुत इमं देव यज्ञं स्वाहा
वानेताः स्वाहा । इति हव्येनैव जुहुयान् ।

अदान् कामोदात्कामायादात् । कामो दाता कामः प्रतिपहीता कामैतत्ते ॥ इति
पठित्वा ॐ स्वस्तिरिति ब्रूयान् ।

अथमन्यानपि ऋत्विजः सम्पूज्य सङ्कल्पपूर्वकं पृथक् पृथक् दक्षिणां
दद्यात् । ॐ अथे० कृतस्य—अमुककर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थम् अमुकमन्त्रजापकाय
(सोत्रपाठकाय वा) यथोक्तदक्षिणां तन्निष्कयभूतं यथाशक्त्या रजतं रुद्रदैवतं
तुभ्यमहं सम्प्रददे न मम तत्सत् । ॐ तत्सदद्ये० कृतैतदान० ।

अथवा आचार्यादीन्सम्पूज्य—ॐ तत्सदद्ये० कृतस्य अमुककर्मणः
साङ्गतासिद्धयर्थं तत्सम्पूर्णफलप्राप्तये च आचार्यादिभ्यो महर्त्विग्भ्यः सूत्रपाठ-
केभ्योऽमुकमन्त्रजापकेभ्यो हवनकर्तृभ्योऽन्येभ्यो देवयजनमागतेभ्यश्च नाना-
गोत्रेभ्यो नानाशर्मेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथोक्तदक्षिणां तन्निष्कयभूतं यथाशक्त्येदं द्रव्यं
रजतं रुद्रदैवतं विभज्याहं सम्प्रददे न मम । इत्येक एव सङ्कल्पोऽनुष्ठेयः (अथवा)
ॐ त० कृतस्य अमुककर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थम् आचार्यादिभ्यो ब्राह्मणेभ्यः इमां
दास्यमानां वा मनसोद्दिष्टां दक्षिणां विभज्य दातुमहमुत्सृजे (अथवा) ॐ त०
कृतयोः अमुककर्मणोः साङ्गतासिद्धयर्थं दास्यमानं हिरण्यनिष्कयभूतं द्रव्यम्
अमुकामुकगोत्राभ्याम् अमुकामुकशर्मेभ्यां ब्राह्मणाभ्यां युवाभ्यामहं सम्प्रददे ॥
(यथवा) ॐ तत्स० कृतानाम् अमुकामुककर्मणां साङ्गतासिद्धयर्थं हिरण्य-
निष्कयिणां दक्षिणाममुकगोत्रेभ्यः अमुकामुकशर्मेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः युष्मभ्यमहं
सम्प्रददे । (अथवा) ॐ तत्स० कृतस्य अमुककर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थमिमां
दक्षिणां हवनकर्त्रे ऋत्विजे तु ॥ वा ऋत्विग्भ्यां दातुमहमुत्सृजे ॥ वा यथा-
मंढ्याक ऋत्विग्भ्यो दातुमहमुत्सृजे ॥ इति ब्राह्मणान् जपानुसारेण दक्षिणा-
वच्छालद्वारादिभिः परितोष्य प्रणमेन् ॥

मुक्तशर्मणे ब्राह्मणाय यथाशक्यलङ्कृतमिमां सवत्सां गां रुद्रदैवत्यां तुभ्यं सम्प्र-
ददे न मम, इति क्षुमुनाक्षतसमन्वितं जलं सपुच्छं ब्राह्मणहस्ते दद्यात्, ब्राह्मणस्तु
ॐ क्रोदादिति मन्त्रं पठित्वा ॐ स्वस्तीति त्रयात् । ॐ त० कृतैतद्गोदानप्र० ।
प्रत्यक्षायाः गोरभावे तु तन्निष्क्यं निष्कपरिमितं तदद्धं तदद्धं वा हिरण्यं दद्यात्—
अस्मिन् पक्षे, गोनिष्क्यभूतमिदं हिरण्यमग्निदैवतं (वा हिरण्यमूल्योपकल्पितं
रजतं रुद्रदैवतं) तुभ्यं सम्प्रददे न मम । इति आचार्यहस्ते जलाक्षतयुतं द्रव्यं
दद्यात्, आचार्यः ॐ स्वस्तीति वदेत् ।

अथ भूयर्सादक्षिणासंकल्पः—ॐ अद्य० पुराणोक्तफलप्राप्तिपूर्वककृतेऽ-
स्मिन् अमुकयागकर्मणि न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं, नानावेदान्तर्गतनानाशा-
स्त्राध्यायिभ्यो नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यो अन्धपङ्गुभ्यश्च यथाशक्ति
यथोत्साहं भूयर्सां दक्षिणां विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॐ तत्सन् इति वदन् यथा-
शक्तिभूयर्सां दक्षिणां दद्यात् ।

अथ छायापात्रदानम्—छायापात्रं स्वपुरस्तिलगश्वपरि संस्थाप्य तत्र
धारितशुद्धगोघृतं पूरयेत्, ततः सपत्नीको यजमानः स्वमुखमवलोकयेत्, तत्र
मन्त्रौ—ॐ आर्यं सुगणामाहारमायं पापहरं परम् । आज्यमध्ये मुखं दृष्ट्वा
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥ घृतं नाशयते व्याधिं घृतञ्च हरते रुजम् । घृतं तेजा-
विकरणं घृतमायुः प्रवर्द्धते ॥ २ ॥ इति मुखं दृष्ट्वा हिरण्यं पञ्चरत्नानि वा प्रक्षिपेत् ।
तत्परसोपकरणैस्तत्कांक्ष्यपात्रोपन्यस्तघृतविन्धप्रतिविम्बितात्मछायापात्राय नमः,
एवं गन्धादिभिः पूजयेत् । ॐ अद्य० अमुकदेवप्रीतिपूर्वकसोपकरणच्छायापात्रदानं
ददामि । इति विप्रकरे जलं दद्यात् ।

छायापात्रप्रदानतः ॥ २ ॥ इति पठित्वा हस्तद्वयेन तत्पात्रं गृहीत्वा ब्राह्मणाय समर्पयेत्—ॐ सदक्षिणं मया तुभ्यं स्वात्मदेहमिदं परम् । छायापात्रपरं प्रीत्या गृह्णाण द्विजसत्तम । दानेनानेन मा सन्तु सर्वे रोगादयो मम । आयुरारोग्यमैश्वर्यं प्रददातु दिवाकरः ॥ इत्युच्चार्य छायापात्रं ब्राह्मणहस्ते दद्यात् ॥ अथवा—आज्यपात्रे छायामवलोक्य देशकालौ स्मृत्वा ममायुरारोग्यप्राप्तये समुवर्णमिदमाज्यपात्रममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति कर्त्तमचित् ब्राह्मणाय दद्यात् ।

उत्तरपूजनम्—ॐ तत्स० कृतस्य—अमुककर्मणः साङ्गत्वसिद्धये मृदाग्निमहिता-आवाहितदेवानामुत्तरपूजनं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य, आयतना द्वाद्विर्वायव्यां दिशि ॐ स्वाहास्वधायुतमृदाग्नये नमः इति मन्त्रेणार्गि गन्धादिपञ्चोपचारैः सम्पूज्य स्थापितदेवतानामुत्तरपूजनं कुर्यात्—ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीगणपत्यादिस्थापितदेवताभ्यो नमः इति गन्धादिपञ्चोपचारैः सम्पूज्य, ॐ अनया पूजया स्वाहास्वधायुतो मृदाग्निः स्थापितदेवताश्च प्रीयन्तामित्युत्सृजेत् । ततो गीतवादित्रशङ्खध्वन्यादिभिः सह नीराजनम्—साग्यं त्रिवर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृह्णाण देवेश त्रैलोक्यतिगिरापहम् । (अत्रावसरे केचिद्वार्षिक्यमपि पठन्ति) ॥

तद्यथा सर्वदेवानाम् आरातिक्पम्—

ततः पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा—ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । तेह नाकम्महिमानः सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ राजाधिराजाय प्रसह्य साहिने तमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे कामान् वान्-
कामाय मह्यं कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु । कुवेराय वैश्रवणाय राजाभिर्भिज्य महाराजाय नमः ॥ ॐ स्वस्ति साम्राज्यं भोज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं गज्यं माहाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्यात् सार्वभौमः सार्वायुष आन्वादापग-
र्धान् । वृथिज्यै समुद्रपर्यन्ताया एकरादिति ॥ तदप्येष श्लोकोऽभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुतस्यावसन् गृहे । आविश्रितश्च कामप्रेर्विश्वेदेवाः सभासद् इति । विश्वश्चक्षुस्त विश्वतो मुखो विश्वतो ब्राह्मस्त विश्वतस्मान् । संब्राहुभ्यां धनति संपतत्रैर्वाभाभूमी जनयन् देव एकः । विधिच्छिद्रन्तु यत्किञ्चित्छिद्रच्छिद्रं प्रजा-
यताम् । राज्ञः कर्तुः प्रजानाञ्च शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥ श्रीमन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्प-
यामि नमः ॥

अथ वान्धवैः सह प्रदक्षिणा—ॐ यानि कानि च पापानि जन्मान्तर-
कृतानि च । तानि तानि विनश्यन्ति प्रदक्षिण पदे पदे ॥

साष्टाङ्गप्रणामः—ॐ नमः सर्वहितार्थाय जगदाधारहेतवे । साष्टा-
ङ्गोऽयं प्रणामस्ते प्रयत्नेन मया कृतः ॥ इति देवान् प्रणम्य ब्राह्मणानामपि चरण-
स्पर्शं कृत्वा करौ च वद्ध्वा तेषामाशिषो गृहीयान् ।

अथाग्नीर्वाहः—(चत्वेग शिर आच्छाद्य) ॐ स्वस्ति न इन्द्रो दधातु

ततः क्षमाप्रार्थना—आवाहनं न जानामि न जानामि विसर्जनम् ।
 पूजां चैव न जानामि “क्षमस्व परमेश्वर” (क्षम्यतां परमेश्वरि) ॥ १ ॥ अपरा-
 धसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । दातोऽयमिति नां मत्वा क्षमस्व “परमेश्वर”
 (परमेश्वरि) ॥ २ ॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं “सुरेश्वर” (सुरेश्वरि) ।
 यत्पूजितं मया देव (देवि) परिपूर्णं वदस्तु मे ॥ ३ ॥ अज्ञानाद्विस्मृतेभ्रान्त्या
 यन्न्यूमधिकं कृतम् । तत्सर्वं क्षम्यतां “देव” (देवि) प्रसीद “परमेश्वर”
 (परमेश्वरि) ॥ ४ ॥ कामेश्वर (रि) जगन्नाथ (न्मातः) सविदानन्दविप्रह
 (रं) । गृहाणार्चामिमां सर्वां प्रसीद करुणानिधे (परमेश्वरि) ॥ ५ ॥ इत्यादि-
 मन्त्रैः क्षमाप्य विसर्जयेत् ।

अथ देवताग्निविसर्जनम्

हस्ते पुष्पाक्षतानादायोत्थाय—ॐ यान्तु देवगणाः सर्वे स्वक्षकत्या
 पूजिता मया । इष्टकामप्रसिद्धयर्थं पुरागमनाय च ॥ ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देव-
 यन्तस्त्वमहं । उपप्रयन्तु मरुतः सुदानवऽइन्द्र प्राशुर्भवाश्च ॥ २ ॥ शिरसि
 स्था कृत्वा भूमौ जानुभ्यां पतित्वा—ॐ ये च ब्राह्मादयो देवा अस्मिन् यज्ञे समा-

अथ श्रीसूर्यार्घ्यदानम्—

श्रीसूर्याभिमुखस्तिष्ठन् गन्धाक्षतपुष्पयुक्तानि त्रीण्यर्घ्याणि दद्यात्, तन्मन्त्रः—ॐ एहि सूर्य सहस्रांशो तेजोराशे जगत्पते । अनुकम्पय मां भक्त्या गृह्णार्घ्यं नमोस्तु ते ॥ कर्मसाक्षिणे श्रीसूर्यनारायणाय नमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम । इत्यर्घ्यत्रयं दत्त्वा, दत्तार्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुः श्रोत्रस्पर्शनञ्च कुर्यात् ततः ॐ यानि कानीति प्रदक्षिणीकृत्य—ॐ एकचक्रो रथो यस्य दिव्यः कनकभूषितः । स मे भवतु सुप्रीतः पद्महस्तो दिवाकरः ॥ इति प्रणमेत् । ततः—ॐ यज्ञच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं पूजने मम । तत्सर्वमच्छिद्रमस्तु भास्करस्य प्रसादतः । ॐ यस्या स्मृत्या च नामोक्त्या तपः पूजाक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ विष्णवे नमो विष्णवे नमो विष्णवे नमः, इत्याद्युक्त्वा नृणां त्रिराचमेत् ॥ ततः ॐ आपद्भनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः । समस्ततीर्थान्बुधवित्रमूर्त्तयः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ इति मन्त्रेण पादप्रक्षालनपूर्वकं मार्जनदशांशेन वा सुब्राह्मणशतं पञ्चाशद्विशति वा शक्यतुरूपं मुक्तचिरान्तेन सम्भोज्य पञ्चादीनहीनेभ्योऽन्नं दत्त्वा सवान्धवः स्वयं भुञ्जती ।

अथ नूतन-पञ्जिका- (वही) पूजनम्

तत्र शुभेऽह्नि चन्द्रतारानुकूल्ये ह्युत्तरायणे वा दक्षिणायने सिते पक्षे विरिक्ते तिथौ विभौमेऽघटलग्ने चन्द्रसितान्विते हृद्बक्रोपेतसमये यजमानः मुस्तातः कृतनित्यक्रियो नूतनवस्त्रभूषणाद्यलङ्कृतः पुत्रपौत्रभृत्याद्युपेतो हर्षितमनाः शुभशकुनसंगलमीक्षमाणः चित्रोल्लेखवस्त्रादिना संस्कृतां विपणिं मंगलकलशं नीत्वा प्रविशेत् । ततः सपरिवारो यजमानः प्राङ्मुखोपविष्टः रजतादिपात्रे कुंकुमाद्युपकरणं समानीय कृताचमनः सपरिवारः स्वस्तिवाचनं कुर्यात् । ततः प्रतिशालंकरणं कुर्यात् । ॐ विष्णुस्तत्सद्व्येत्यादिदेशकाली संकीर्त्य (अमुकदेशान्तर्गते अमुकजनपदे अमुकनद्यार्मध्यवर्तिनि अमुकनाम्नि नगरे (अमुकगो-

(१) मुक्तश्चेन दातव्यं मुद्रां तत्र न कारयेत् । तर्ज्ज्वल्ययोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृत्या । (आदिक्ते) ॥

(२) सदाचाररता विप्रा भोज्याभोज्यैर्मनोहरैः । पूज्यस्ते देवता बुद्ध्या नमस्तदाशः पुनः पुनः ॥

(३) विप्रभोजनमात्रेण व्यंगं सादं भवेद् भुवम् । यत्र भुञ्जते द्विजन्तसात्तत्र भुञ्जते हरिः स्वयम् । (कविः) ॥

श्रोतृश्रो जन्मनामतः अमुकप्रसिद्धनामतः अमुकगुप्तोऽहं (वर्माशर्मा दासोऽहं) श्रौतस्मार्तपौराणिकेतिहासिकपुण्यफललब्धीहावाननेकजन्मार्जितकायवाङ्मनोभिः कृतदुरितौघप्रध्वंसोत्तराध्यात्मिकाधिदैविकाधिर्भौतिकदुःखत्रयात्यन्ताभावपुरःसरात्मीय-जन्माव्दमासे दशायामन्तर्दशायां प्रत्यन्तर-सूक्ष्म-प्राणदशायां च जन्मराशितो वा पश्चिकारम्भलग्नतो विपणिलग्नतश्च वणिक्कर्मण्यनिष्टजनकसूर्यादिनवग्रहजन्यजनित-जनिष्यमाणव्याध्युपशमनपूर्वकं व्यवहारतो राज्यादितश्च प्रतिष्ठापूर्वकानेकविधहीरकादिरत्नस्वर्णरजतकौशेयधरांकवस्त्रवाष्पयानादिधनधान्याद्यनेकफलस्थिरलक्ष्मीप्राप्तिपुरस्सरत्मीयशरीरारोग्यहेतुकात्मीयसकलपुत्रपौत्रकलत्रभृत्यकुटुम्बाशुभफलनिवृत्त्युत्तरशुभफलप्राप्तिकामो नवीनविपणिप्रवेशपञ्जिकास्थापनमहं करिष्ये, इति जलमुत्सृज्य पुनः किञ्चिज्जलमानीय तदंगत्वेनादौ श्रीगणेशादीन् यथासम्भवोपचारैरर्चयिष्ये इति जलं क्षिपेत् । ततो गणपत्यादीन् स्वस्वमन्त्रैः षोडशोपचारैः (दशोपचारैः पञ्चोपचारैर्वा) पूजया पूजयेत्, पश्चिकारम्भलग्नतः पूज्यग्रहस्य सम्भवे दानादिकमप्यत्र कुर्यान् मतिपात्रं काशराजलेखनीं पञ्जिकाञ्च सम्पूज्य सम्प्रार्थ्य ततो दीपावलीपूजनप्रकारोक्तकुबेरेन्द्रश्रीमहालक्ष्मीञ्च संपूज्य ततः कोशस्थान-तुलाद्रव्यनिक्षेपवस्त्राणि नाममन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतमंगलसूत्रादिभिः पूजयेत् । ततो यजमानः शुभलग्ने देवशोषधिते मंगलमीक्षमाणः सर्वासु पञ्जिकासु क्रमेण कुंकुमादिना सस्वस्तिकं गम्पक्षेति मंगलाचरणपूर्वकं संदत्तरादीन् लिखित्वा मुद्रिकोल्लेखं ब्राह्मणपूजाञ्च कुर्यान् । तत आचार्यो यजमानमनके तिलकाक्षतमालां दत्त्वा प्रधानपञ्जिकां यजमानदुफूले प्रक्षिपेत्, ततो महालक्ष्मीप्रीतये जपसंकल्पं कुर्यान्—ओं तत्सदशेत्यादि व्ययवृत्तिप्रतिबन्धकीभूतदुरितौघशमनोत्तरवहुतरवणिक्कर्मसिद्धयनन्तरप्रचुरधनधान्यादि-लब्धिपुरस्सरसकलत्रपुत्रपौत्रात्मीय-शरीरारोग्यपूर्वकतेजोविबुद्धिसहितायुर्वृद्धयर्थं श्रीलक्ष्मीप्रीतये लक्ष्मीमन्त्रेण जपं यथासंख्याकं कारयितुं (यथानामगोत्रादि) । तत आचार्याय दक्षिणादानं ततो भूरिदक्षिणादानं सभाभेदेभ्यो गुलदानं दद्यात् । यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय मामकीम् । यजमानद्वितीयाय पुनरागमनाय च ॥ इति पुष्पाक्षतानि प्रक्षिप्य प्रद्विसर्जने कृत्वा मंगलार्थं मज्जलकलशानयनम् ।

देवि शरणं च भवानग्रे । विष्णुपतिं नमस्तुभ्यं नित्यं चात्र स्थिरा भव ॥ रूपं
देहि यशो देहि भाग्यमायुर्ददस्व मे । पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च
देहि मे ॥ इति सम्प्रार्थ्य ततो द्रव्यबन्धनवस्त्रेषु स्वस्तिकानि लिखित्वा तन्मध्ये
हरिद्राप्रन्धिपद्मकं करञ्जपद्मकमक्षतान् दूर्वाञ्च प्रक्षिप्य तत्र लक्ष्मीं संस्थाप्य—
ॐ महालक्ष्मि नमस्तुभ्यं प्रसन्ना भव मङ्गले । स्वर्णवित्तादिरूपेण मद्गृहे त्वं
चिरं वस । मम व्यापारे वृद्धिपूर्वकं लक्ष्मि सुस्थिरा भव इति मन्त्रेण भाण्डा-
गारस्थाने निदध्यान् ।

अथ मसिपात्रे महाकालीपूजनम्—तत्रादौ मसिपात्रं पुरतो निधाय
कुङ्कुमेन तत्र स्वस्तिकं कृत्वा मङ्गलसूत्रेण परिवेष्ट्य पुष्पाक्षतोपरि निधाय
श्रीमद्भास्कराय नमः इति नाममन्त्रेण आवाहनादिपुष्पाञ्जलयन्तं यथाशक्त्या
सम्पूज्य प्रार्थयेन्—कालिके त्वं जगन्मातर्मसिरूपेण वर्तसे । उत्पन्ना त्वं च
लोकानां व्यवहारप्रसिद्धये (ॐ स्वर्गां चक्रगदेपुचापपरिधान्) ततो लेखनी-
पूजनम्—लेखनीकाशजे देवि देवैस्त्वं च विनिर्मिता । आदौ धितेयितं शान्तं
व्यवहारप्रसिद्धये । ॐ लेखनीस्थायै देव्यै नमः इति गन्धपुष्पाक्षतमङ्गलसूत्रै-
र्लेखनीं सम्पूज्य प्रार्थयेन्—शास्त्राणां व्यवहाराणां विद्यानामानुयायतः ।
अतस्त्वां पूजयिष्यामि मम हस्ते स्थिरा भव ॥

अथ पञ्चिकासु सरस्वतीपूजनम्—ॐ पञ्चिके सर्वलोकानां निधिरूपेण
वर्तसे । अतन्व्यां पूजयिष्यामि व्यवहारस्य निद्धये ॥ ॐ दीणापुन्यकारिण्यै
नमः इत्याद्यान् पुष्पाञ्जलयन्तं यथाशक्त्या सम्पूज्य स्वस्तिका गणपत्यादि नानानि
च लिखित्वा प्रार्थयेन्, ॐ या गुन्देन्दु-तुषारहारः, ॐ धनं धान्यं पद्मन्देहि
भाग्यं भगवति देहि मे । व्यवहारे निधिं देहि गृहे पुत्रान्धैव च ॥

सप्ताह-ऋधनकाल-निर्णयः—आसुर्योदयमारभ्य सार्द्धं त्रिप्रहरान्तकम् । वाचनीया कथा सम्यक् धीरकण्ठं सुधीमता ॥ कथाविरामः कर्तव्यो मध्याह्ने घटिकाद्वयम् । कथावसाने कर्तव्यं कीर्तनं केशवस्य च ॥ (अयं च विरामो माध्याह्निकक्रियार्यं मूत्रपुरीषोत्सर्जनार्थं वेति भावः) ॥

अथ सप्ताह-पाठक्रमः—प्रथमदिने तृतीयस्कन्धस्योन्विंशाध्यायान्त- ४८ मष्टचत्वारिंशदध्यायाः ॥ द्वितीयदिने पञ्चमस्कन्धस्य पञ्चदशाध्यायान्तं ६० षष्ठ्यध्यायाः ॥ तृतीयदिनेऽष्टमस्कन्धस्य द्वादशाध्यायान्तं ५७ सप्तपञ्चादश- दध्यायाः । चतुर्थदिवसे श्रीकृष्णजन्मपर्यन्तं दशमस्कन्धस्य तृतीयाध्यायान्तं ३९ मूनचत्वारिंशदध्यायाः ॥ पञ्चमदिने श्रीकृष्णोद्वाहान्तं दशमस्कन्धस्योन्विंशाध्यायान्तं ५६ षष्ठ्यध्यायाः ॥ षष्ठदिने एकादशस्कन्धस्योन्विंशाध्यायान्तं ६० षष्ठ्यध्यायाः ॥ सप्तमदिने द्वादशस्कन्धान्तेन समाप्तिरध्यायाः २५ पञ्च- विंशतिः ॥ इति नियमेन सप्तभिर्दिनैरवश्यं समाप्तिः कर्तव्या ।

अथ श्रोतृनियमाः—उपवासः प्रकर्तव्यः श्रोतृभिस्तत्फलेप्सुभिः । तद- शक्तौ हविष्यान्नं सकृत्स्वल्पं समाहरेत् ॥ जलेनापि फलेनापि दुग्धेन च घृतेन वा । केवलेनैव कर्तव्यं निर्विघ्नं धारणं ततोः ॥ ब्रह्मचर्यमधःसुप्तिः पत्रावल्यान्तु भोजनम् । कथासमाप्तौ भुक्तिं च कुर्यान्नित्यं कथाव्रती ॥ कामं क्रोधं मदं लोभं दम्भं मात्सर्यमेव च । मोहं द्वेषं तथा हिंसां निन्दां चापि विवर्जयेत् ॥ सत्यं शौचं दयां मैत्रिमाज्जवं विनयं तथा । मनःप्रसन्नतां चापि बुधः कुर्यात्कथा- व्रती ॥ (अथैव नियमो वक्तुरपि) ॥ इत्थं शास्त्रोक्तनियमेन नियमितः श्रोता सप्तदिनानि श्रीमद्भागवतं शृणुयात् ॥ तत्र प्रतिदिनं संक्षेपेण श्रीगण- शादिपूजनपूर्वकं विष्णुपूजा पुष्पकपूजा च कर्तव्या । प्रतिस्कन्धान्ते कर्पूरा- र्तिक्यं पुष्पाञ्जलिमपि दद्यात् । कथासमाप्तौ प्रतिदिवसे कीर्तनं कृत्वा ततश्चोत्थाय 'जय जगदीश हरे' इति पद्येन आर्तिक्यं कुर्यात् । ततः श्रोतॄणां चरणामृतनुल्मीदलादिकं वितरेत्, ततः सन्ध्यादिकं कर्म समाप्य हविष्यान्नं भुक्त्वा यथामुखमेकान्तं शयीत ॥ एवं सप्ताहयज्ञेऽस्मिन् समाप्ते श्रोतृभिः सह । पुष्पकस्य च वक्तुश्च पूजा कार्याऽतिभक्तितः । ततः सप्ताहश्रवणान्ते श्रावणपत्न्यार्दानं सम्पूज्य संकल्पं कुर्यात् । ओं अथेत्यादि—मम सप्ताह- यज्ञाद्भाग्यकर्मणि पञ्चवारुण्यादिहोमपूर्वकं प्रधानभूतश्रीविष्णुदेवतायै चरणपायमायेन दशमस्कन्धइत्येकमन्त्रं स्तदशक्तौ वेदस्तुत्या गोपिकागीतेन वा तथा श्रीविष्णोर्वैदिकमन्त्रेण तान्त्रिकमन्त्रेण वा गायत्र्या चायुतं सहस्र- मष्टोत्तरशतं वा इदमाज्यादिहवनोयद्रव्यहोमं यथासंख्येनाहं करिष्ये । इति संकल्प्य पूर्वोक्तद्वेयप्रकारेण सर्वं विवेयम् । प्रधानदेवस्य होमे किञ्चिद्विशेषः ।

दशमस्कन्धमन्त्रैः ३९३६ स्वाहान्तैः प्रणवाद्यैर्जुहुयान् । अशक्तौ वेदस्तुत्या गोपीर्गनिन वा अथवा गायत्र्यायुतम् । द्वादशाक्षरेण विष्णोरराटमिति मन्त्रेण वा १००८ । १०८ गायत्र्या १००० । १०८ हुत्वाग्निं सम्पूज्य भूराज्यादि नवाहुतय इत्यादि सर्वं कृत्यं सम्पाद्य शय्यादानगोदानादिकं शुक्ररूपिणे वाचकाय दद्यान् नतो गर्गरूपिणे उपवाचकाय वस्त्राभूषणदक्षिणादिभिः सम्पूज्यान््यान्यकृत्वि-
ग्न्योऽपि यथायोग्यदक्षिणासन्मानादिभिः सन्तोष्य प्रणमेन् । अत्र होमाशक्तौ विरक्तश्चेद्वा गीतापाठं ध्रुत्वा यथाशक्ति होमद्रव्यं दक्षिणाञ्च संकल्प्य सर्वं वासनाय प्रतिपादयेन् ।

अथ वाल्मीकिरामायणपारायणविधानम्

ओं अस्य श्रीवाल्मीकिरामायणसहस्रमन्त्रस्य वाल्मीकिभगवान् ऋषिः प्रायेण अनुष्टुप्छन्दः श्रीरामः परमात्मा देवता अभयं सर्वभूतेभ्य इति बीजम् अङ्ग-
न्यत्रेण तानहन्नामिति शक्तिः एतदस्त्रवलं दिव्यमिति कीलकम् भगवान्पारायणो
देव इति तत्त्वम् धर्मात्मा सत्यसन्धश्चेत्यस्त्रम् पाठे विनियोगः । ओं श्रीं रां
आपदामपहर्तामित्यङ्गुष्ठाभ्यां नमः ॥ १ ॥ ॐ ह्रीं रीं दातारं तर्जनीभ्यां नमः
॥ २ ॥ ॐ रों नं सर्वसम्पदामिति मध्यमाभ्यां नमः ॥ ३ ॥ ॐ श्रीं रें लोकाभि-
राममित्यनामिकाभ्यां नमः ॥ ४ ॥ ॐ श्रीं रैं श्रीराममिति कनिष्ठिकाभ्यां नमः
॥ ५ ॥ ॐ रों रः भूयो भूयो नमाम्यहमिति करतलकण्ठपृष्ठाभ्यां नमः ॥ ६ ॥
इति करन्यासः ॥ एवमेव हृदयादिपञ्चांगन्यासं कृत्वा ॐ अहं सखा ते काकुत्स्थ
इत्यस्त्राय फट् । इति पटङ्गं कृत्वा ॐ ब्रह्मास्वयम्भूर्भगवानिति दिग्बन्धं कुर्यान् ।

अथ ध्यानम्—वामे भूमिसुता पुरस्तु हनुमान्पञ्चात्सुमित्रासुतः शत्रुघ्नो
भरतश्च पाश्र्वदलयोर्वाय्वादिकाणेषु च । सुग्रीवश्च विभीषणश्च युवराट् तारा-
सुतो जाम्बवान् मध्ये नीलसरोजकोमलरुचि रामं भजे श्यामलम् ॥ १ ॥ इति
ध्यात्वा मानसोपचारैः सम्पूज्य पठेन् । ॐ आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्प-
दाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥ इतिमन्त्रेण सम्पुटितरामा-
यणपाठात्मकलकार्यसिद्धिः । अथ बालकाण्डस्य ऋषिन्यासादिप्रयोगः । ॐ
अस्य श्री बालकाण्डसहस्रमन्त्रस्य भगवान् ऋष्यशृङ्ग ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः दाश-
रथिः परमात्मादेवता रांवीजं नमः शक्तिः रामायैतिकीलकम् श्रीरामप्रीत्यर्थं
बालकाण्डजपं विनियोगः । ॐ ऋष्यशृङ्गऋषये नमः शिरसि १, ॐ
अनुष्टुप्छन्दसे नमः सुत्रे २, ॐ दाशरथिपरमात्मदेवतायै नमः हृदये ३,
ॐ रां बीजाय नमः गुह्ये ४, ॐ नमः शक्तये नमः पादयोः ५, ॐ रामाय
कीलकाय नमः सर्वाङ्गे ६ ॥ इति ऋष्यादि न्यासः । ॐ सुप्रसन्नाय अंगुष्ठाभ्यां
नमः १, ॐ शान्तमनसे तर्जनीभ्यां नमः २, ॐ सत्यसन्धाय मध्यमाभ्यां नमः ३ ।
ॐ जितेन्द्रियाय अनामिकाभ्यां नमः ४ । ॐ धर्मिष्ठाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ५ ।
ॐ राजदाशरथये जयिने करतलकण्ठपृष्ठाभ्यां नमः ६ । इतिकरन्यासः । एवमेव
हृदयादिपटङ्गन्यासं कृत्वा ध्यायेन् ॥ ध्यानम्—श्रीराममाश्रितजनामभूक्तेश-
मानन्दशुद्धमन्त्रिलामरचन्द्रितांघ्रिम् । सीतांगनामुमिलितं सततं सुमित्रापुत्रान्वितं
धृतधनुःशरसादिदेवम् ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः संपूज्य पुत्रकामनया “ॐ
रां रामाय नमः ॥ इति मन्त्रेण संपुटितं बालकाण्डं पठेन् । ॐ सुप्रसन्नः शान्त-
मनाः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । धर्मस्रो नयमारणः राजा दाशरथिर्जयी ॥ इतिमन्त्रेण
यानंपुटं दद्यान् । हनुमत्पूजापूर्वकं पारायणं कृत्वा काण्डान्ते पूर्वोक्तं न्यासं
कुर्यान् । इति बालकाण्डपारायणम् ॥

सिद्धयर्थे किष्किन्धाकाण्डपारायणे जपे विनियोगः । ॐ भगवद्वृषये नमः शिरसि ॥ १ ॥ ॐ अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे ॥ २ ॥ ॐ सुग्रीवदेवतायै नमः हृदये ॥ ३ ॥ ॐ सुं बीजाय नमः गुह्ये ॥ ४ ॥ ॐ नमः शक्तये नमः पादयोः ॥ ५ ॥ ॐ सुग्रीवेति कीलकाय नमः सर्वाङ्गे ॥ ६ ॥ इति ऋग्यादिन्यासः । ॐ सुग्रीवाय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ १ ॥ ॐ सूर्यतनयाय तर्जनीभ्यां नमः ॥ २ ॥ ॐ सर्ववानर-पुंगवाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ३ ॥ ॐ बलवते अनामिकाभ्यां नमः ॥ ४ ॥ ॐ राघवसखाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ५ ॥ ॐ वशी रायं प्रयच्छतु इतिकरतलकर-पृष्ठाभ्यां नमः ॥ ६ ॥ इति करन्यासः । एवमेव हृदयादिपङ्गन्यासं कृत्वा ध्यायेत्—सुग्रीवमर्कतनयं कपिवर्यबन्धमारोपिताच्युतपदाम्बुजमादरेण । पाणि-प्रहारकुशलं बलपौरुषपाह्यमाणास्पदांतनिपुणं हृदि भावयामि ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः संपूज्य ॐ सुंसुग्रीवाय नमः ॥ सुग्रीवः सूर्यतनयः सर्ववानर-पुंगवः । बलवान् राघवसखा वशी रायं प्रयच्छतु ॥ मंत्रेण संपुटितं पठेत् नष्ट-राज्यप्राप्तिः अन्यत्सर्वं पूर्ववत् । इति किष्किन्धाकाण्डपारायणम् ।

अस्य श्रीसुन्दरकाण्डमहामन्त्रस्य भगवान्हनुमान् ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः जगन्माता सीतादेवता श्रीं बीजम् स्वाहाशक्तिः सीतायै कीलकम् सीताप्रसाद-विद्वयर्थे सुन्दरकाण्डपारायणे जपे विनियोगः ॐ भगवद्वृषये नमः शिरसि १ ॐ अनुष्टुप् छन्दसे नमः मुखे २ ॐ जगन्मातासीतादेवतायै नमः हृदये ३ ॐ श्रीं बीजाय नमः गुह्ये ४ ॐ स्वाहा शक्तये नमः पादयोः ५ ॐ सीतायै कीलकाय नमः सर्वाङ्गे ६ । इति ऋग्यादिन्यासः ॐ सीतायै अङ्गुष्ठाभ्यां नमः १ । ॐ विदेहराजसुतायै तर्जनीभ्यां नमः २ । ॐ रामसुन्दर्य मध्यमाभ्यां नमः ३ । ॐ हनुमता समाश्रितायै अनामिकाभ्यां नमः । ॐ भूमिसुतायै कनिष्ठिकाभ्यां नमः ५ । ॐ शरणं भजे करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । इति करन्यासः एव-मेव हृदयादि पङ्गन्यासं कृत्वा ध्यायेत् । ध्यानम्—सीतामुदारचरितां विधिसां-वविष्णुर्वशां त्रिलोकजननीं ततकल्पवल्लीम् । हेमरनेकमणिरंजितकोटिभागै-र्भूपाचरैरनुदिनं सहितां नमामि ॥ इति ध्यात्वा मानसोपचारैः संपूज्य ॐ श्रीं सीतायै नमः १ । इति मन्त्रेण संपुटितं पठेत् । सर्वकार्यसिद्धिः । अन्यत्पूर्ववत् । इति सुन्दरकाण्डपारायणम् ।

ॐ अस्य श्री युद्धकाण्डमहामन्त्रस्य विभीषणऋषिः अनुष्टुप्छन्दः विधाता देवता वं बीजम् नमः शक्तिः विधातेतिकीलकम् श्रीधातृप्रसादसिद्धयर्थे युद्ध-काण्डपारायणे जपे विनियोगः । ॐ विभीषणऋषये नमः शिरसि १ । ॐ अनुष्टुप् छन्दसे नमः मुखे २ । ॐ विधातृदेवतायै नमः हृदये ३ । ॐ वं बीजाय नमः गुह्ये ४ । ॐ नमः शक्तये नमः पादयोः ५ । ॐ विधातेति कीलकाय नमः सर्वाङ्गे ६ । इति ऋग्यादिन्यासः ॐ विधात्रे अङ्गुष्ठाभ्यां नमः १ । ॐ महादेवाय

तर्जनीभ्यां नमः २ । ॐ भक्तानामभयप्रदाय मध्यमाभ्यां नमः ३ । ॐ सर्व-
देवप्रीतिकराय अनामिकाभ्यां नमः ४ ॥ ॐ भगवन्प्रियाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः
५ । ॐ ईश्वराय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ६ इति करन्यासः । एवमेव हृदया-
दिपटङ्गन्यासं कृत्वा ध्यायेन् । अथ ध्यानम्—देवं विधातारमनन्तवीर्यं भक्ता-
भयं श्रीपरमादिदेवम् । सर्वामरप्रीतिकरं प्रशान्तं वन्दे सदा भूतपतिं सुभर्तुम् ।
इति ध्यात्वा मातसोपचारैः संपूज्य ॐ वं विधात्रे नमः १ । विधातारं
सदादेवं भक्तानामभयप्रदम् । सर्वदेवप्रीतिकरं भगवन्प्रियमीश्वरम् । इति मन्त्रेण
संपुटितं पठेन् । (शत्रोः पराभवो विजयश्च) अन्यत्सर्व-पूर्ववन् । इति युद्धकाण्ड-
पारायणम् । उत्तरकाण्डस्यापि ऋग्व्यादिन्यासं पटङ्गन्यासं चैतदेव स्मृतव्यम् ।

अथ पारायणदिनसंख्या । पुनर्वसुनक्षत्रादारभ्य आर्द्रापर्यन्तं सप्तकाण्डपाठः ।
उभयैकः पञ्चः १ । प्रतिपदमागम्य नवरात्रं पठेन् इति द्वितीयः । चत्वारिंशद्दिनैः
पाठ इति तृतीयः । यथारुचि कार्यः । सुन्दरकाण्डे एकोत्तराष्ट्रत्या पाठः कर्तव्यः ।
यथा प्रथमदिने एकः द्वितीये द्वौ तृतीये त्रयः इत्यादि एकादशदिनपर्यन्तम् ।
द्वादशदिने अवशिष्टं सप्तद्वयं पठित्वा पुनः प्रथमसप्तः पठनीयः । एवं त्रिराष्ट्रत्या
सकलकार्य-सिद्धिः । श्री हनुमन्प्रतिमामर्मापे सुन्दरकाण्डपाठान् शीघ्रकार्य-
सिद्धिः । पाठश्च तन्मनसैव कार्यः । इति वाल्मीकिपाठविधिः ।

अथ हरिवंशश्रवणविधानम्

च विष्णोर्द्वादशाक्षरसंतानगोपालमहारुद्रजपपार्थिवपूजाश्रीगणेशमन्त्रजपकरणार्थं च पञ्च' प्राप्स्यन् प्राप्नुयात् ।

ततो वाचयिता प्रतिदिनं ॐ नारायणाय नमः । ॐ देव्यै नमः । ॐ सरस्वत्यै नमः । ॐ व्यासाय नमः । ॐ नमस्ते भगवन् व्यास सर्वशास्त्रार्थकोविद । ब्रह्मविष्णुमहेशानमूर्ते सत्यवतीसुत ॥ इति नमस्कृत्य स्वगुरुन् प्रणम्य स्पष्टपदाक्षरं सार्थकं वाचयेत् । श्रोता प्रतिदिनं शालिग्रामप्रतिमादौ श्रीविष्णुं पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः वाचकं पुस्तकं च गन्धपुष्पादिभिः पूजयेत् । दम्पती प्रतिदिनं "ॐ त्रायन्ताम्" इत्यादिकैर्वैदिकमन्त्रैः "सुरास्वाम्" इत्यादि पुराणमन्त्रैश्च मुस्तातात्रलङ्कृतौ कृतविश्वासां आस्तिकौ तदेकचित्तौ शृणुयाताम् ।

तैलताम्बूलक्षोरमैथुनखट्वाशयनानि याचन्समाप्तिं वर्जयन्तौ हविष्यं भुञ्जीयाताम् ।

वाचकादीनपि प्रत्यहं पायसादिना भोजयेत् । ग्रन्थसमाप्तौ वाचकाय स्वलङ्कृतां गां पयस्विनीं सवत्सां सोपस्कारां सुवर्णाभरणादिदक्षिणां च दत्त्वा गायत्रीमंत्रेण सहस्रतिलाभ्यं हुत्वा न्यूनं सम्पूर्णतां वाचयित्वा शतं विप्रान् चतुर्विंशति मिथुनानि च पायसान्नेन भोजयेत् । इति हरिवंशश्रवणप्रयोगः ॥

॥ अथ नूतनगृहादीनां शिलास्थापनविधिः ॥

तत्र कर्ताऽऽग्नेयदिशि स्वातभूमेः पश्चिमत उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य स्नान् वाचयित्वा प्रतिष्ठासङ्कल्पं कुर्यात्—देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्माऽहं करिष्यमाणस्यास्य वास्तोः शुभतासिद्धयर्थं निर्विघ्नता गृह—(प्रासाद)—सिद्धयर्थमायुरारोग्यैश्चर्याभिवृद्धयर्थं च वास्तोस्तस्य भूमिपूजनं शिलान्यासश्च करिष्ये तदङ्गभूतं श्रीगणपत्यादिपूजनञ्च करिष्ये । इति सङ्कल्प्य गणेशषोडशमातृमहादिसूर्यादिनवग्रहोद्धारमृत्युञ्जयादिपूजनं कुर्यात् । तत आचार्यैः ॐ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाय ॥ अन्तेन गौरसर्पपान-

१. वरुणं पद्मविप्राणां कथाभंगनिवृत्तये ॥ कर्तव्यं शैलेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविजया ॥ मंत्रानगोपायमन्त्रो महारुद्रजपस्तथा । पूजनं पार्थिवस्यैव गणनायमनुं जपन् ॥
२. आयुर्गोदयमारुह्य गार्ध्वं विप्रहरार्थकम् ॥ वाचनीया कथा सम्पत्पीरुषण्टं मुनीमता ॥ कथाविरामः कर्तव्यो मध्याह्ने पटिकादयम् ॥ नवग्रहं यथाशक्त्वा तपोप्यश्रुत्वात्ता ॥
३. पापानरोधे कर्तव्या नित्यं पापानसम्भवा ॥ शैलेः शैलजा पीडयन्त्येकं शैलं स्मृता ॥ पश्येत्कनिर्मिति वै दृष्टानानाकारयेत् ॥ अपरेषां गृहाणां शिवायानं न विस्तरेत् ॥

त्वामहं शरणं गतः । पुत्रदारधनायुष्यधर्मवृद्धिकरी भव ॥ ततः स्वाते स्नेहं दत्त्वा तस्योपरि गौरसर्पयान क्षिपेत् । तत्र मन्त्रः ॐ भूतप्रेतपिशाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद्भजन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं त्विमाम् ॥ तस्योपरि दध्योदनं भक्तमापात्रवलिं च दत्त्वा तस्योपरि पर्णपत्राणि ७ संस्थाप्य तस्योपरि द्वादशांगुललोहशंकुं भूर्मो प्राविशेत् । तत्र मन्त्रः ॐ शिवन्तु भूतले नागाः लोकपालाश्च सर्वतः । अस्मिन् स्थानेऽवतिष्ठन्तु आयुर्वलकराः सदा ॥ इति कीलकं निखन्य तस्योपरि मध्याज्यपारदसुवर्णं (मुद्रा वा) पंचरत्नगर्भगन्धादिभूषितं सुपूजितं ताम्रादि निर्मितं पद्माख्यकुम्भं पिहितमुखं कुसुंभवस्त्रवेष्टितं नालिकेरयुतं मध्ये स्थापयेत् । एवं पूर्वादिकतृदिक्षु चत्वारः कुम्भाः स्थाप्याः । पूर्वादियुक्रमेण महापत्रं २, शंखं ३, मकरं ४, समुद्रं ५, च सम्पूज्य तदुपरि कुंभसमां मृत्तिकां दत्त्वा अक्षतान् क्षिपेत् । ततः सुलग्ने मध्ये सुपूजितां पूर्णाख्यामिष्टकां स्थापयेत् तत्र मन्त्रः—ॐ पूर्णं त्वं सर्वदा भद्रे सर्वसन्दोहलक्षणे । सर्वं सम्पूर्णमेवात्र कुरुष्वान्द्विरसः सुते ॥ ततः पूर्वस्यां—ॐ नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामत्र स्थापयाम्यहम् । अस्मिन् रक्षा त्वया कार्या प्रासादे यत्नतो मम ॥ ततो दक्षिणस्यां—ॐ भद्रे त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुरु काश्यपि । आयुर्दा कामदा देवि सुखदा च सदा भव ॥ ततः पश्चिमायां—ॐ जये त्वं सर्वदा देवि तिष्ठ त्वं स्थापिता मया । नित्यं जयाय भूत्यै च स्वामिनो भव भार्गवि ॥ तत उत्तरस्यां—रिक्ते त्वरिक्ते दोषघ्ने सिद्धिवृद्धिप्रदे शुभे । सर्वदा सर्वदोषघ्ने तिष्ठास्मिन्मम मन्दिरे ॥ इति मन्त्रेण स्थापयित्वा पूर्णादिनाममन्त्रैः गन्धादिना पूजयेत् । ततः परितो दिक्पालान् संपूज्य सदीपदधिमपतण्डुलवलिं दद्यात् । ततः विश्वकर्मणे नमः इत्यायुधपूजां कृत्वा प्रार्थयेत्—ॐ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि दोषाः स्युश्च यदुद्भवाः । नाशयन्त्वहितान्सर्वान् विश्वकर्मन्मोस्तु ते ॥ ततः स्वनित्रं संपूज्य प्रार्थयेत् ॐ त्वष्ट्रा त्वं निर्मितः पूर्वं लोकानां हितकाम्यया पूजितोऽसि स्वनित्र त्वं सिद्धिदो भव नो ध्रुवम् ॥ अथ वास्तोष्पतिमृत्युञ्जयादीनां जपार्थं प्रतिज्ञासंकल्पं कुर्यात्—अशेलाद्यक्त्वा अनवधिवर्षावच्छिन्नबहुकालपर्यन्तं पुत्रकलत्रारोग्यधनादिसमृद्धिप्राप्तिकामो गृहनिर्माणार्थं कर्तव्यशिलास्थापनादत्त्वेन वास्तुदेवतामृत्युञ्जयादिप्रसादात्प्रभाय यथासंख्यापरिमितं ब्राह्मणद्वारा जपमहं कारयिष्ये । ततो दक्षिणां चरगर्भभारसादाय—ॐ अशेलादि गृहनिर्माणार्थं कर्तव्यशिलास्थापनांगभूतब्राह्मणद्वारा वास्तोष्पतिमृत्युञ्जयजपं कारयितुमेभिर्वरणद्रव्यैरमुकामुकगोत्रान् अमुकामुकशर्मणः ब्राह्मणान् जापकत्वेन युष्मानहं वृणे । ततो मिष्टान्नं गुहं वा विनरेत् ।

इति शिलान्यासविधिः

भ्यश्च । ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते । ॐ भूःस्वाहा इद-
मग्नये । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय । ॐ त्वन्नोऽग्ने
वरुणस्य त्रिद्वान्देवस्य हन्तो अवयासिसीष्टाः यजिष्ठो वहितमः शोशुचानो विश्वा
द्रेपाँसि प्रमुमुग्धस्मत्स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्याम् । ॐ स त्वन्नो अग्नेऽवमो-
भवाती नेदिष्टोऽस्या उपसो व्युष्टी । अवयश्च नो वरुणँरराणो व्रीहि मृडीकँ-
सुद्वो न एधि स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम् । ॐ अयाध्राम्नेऽस्यनभिशस्तिपाश्र
मन्त्रमित्वमयाऽसि अयानो यज्ञं वह्यास्ययानो धेहि भेषज ँ स्वाहा । इदमग्नये !
ॐ येते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशाः वितताः महान्तः तेभिर्नो अय
सधितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्गाः स्वाहा । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
विद्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यःस्वर्कैभ्यश्च । ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं
त्रिमध्यमं अधाय । अधावयमादित्य व्रते तवानागसोऽदितये स्याम स्वाहा । इदं
वरुणायादित्यायादितये च ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये । संस्रवप्राशनम् आचमनम् च ।
ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ब्रह्मप्रन्थिविमोकः । ॐ सुमित्रिया न आप ओपधयः सन्तु
इति पवित्राभ्यां जलमानीय तेन शिरः सम्मृज्य ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योसान्
द्रेष्टि यज्ञ वयं द्विष्मः इत्यैशान्यां प्रणीतान्युज्जीकरणम् । तत आस्तरणक्रमेण
यद्विरानीय धृतेनाभिधाय हस्तेनैव जुहुयात् । तत्र मन्त्रः ॐ देवा गातु विदो
गातु वित्वा गातुमितमनसस्पत । इमं देवयज्ञं स्वाहा वातेधाः स्वाहा । इति
वर्हिर्होमः । अथ वास्तुपूजनम्—तत्र संकल्पः—ॐ अयं शुभगुणविशिष्टायां
पुण्यतिथीं गृहप्रतिष्ठाङ्गभूतवास्तुपूजनं सकलकर्मसमृद्ध्यर्थमीशानादि रुद्रदास-
पर्यन्तानां पञ्चचत्वारिंशन् वास्तुदेवतानां पूजनमहं करिष्ये । ततः चन्दनं पुष्पं
च गृहीत्वा ईशानादिरुद्रदासपर्यन्तानां इदमावाहनं, इत्यावाह्य अत्रागच्छन्तु
वग्दा भवन्तु पञ्चचत्वारिंशदेवताभ्य इदमासनम् । एवं पाचार्याचमनीयस्ना-
नीयवस्त्रयज्ञोपवीतान्तरीयं, गन्धं, पुष्पं, धूपं, दीपं, ताम्बूलं नमस्कारः पञ्चचत्वा-
रिंशदेवताभ्यो नमः । दध्योदनेन वलिदानम् । ॐ ईशानाय नमः पूजनैवेयं
दध्योदनं च ईशानाय स्वाहा । ॐ पर्जन्याय नमः पूजनैवेयं दध्योदनं पर्ज-
न्याय स्वाहा । एवं जयन्ताय पीतध्वजाय ॐ इन्द्राय नमः । पूजनैवेयं
दध्योदनं च इन्द्राय स्वाहा । ॐ सूर्याय० ॐ सत्याय० ॐ भृशाय० ॐ अन्त-
रिक्षाय० ॐ वायवे० ॐ पूरुणे० ॐ वितथाय० ॐ गृहक्षेत्राय० ॐ यमाय०
ॐ गन्धर्वाय० ॐ भृङ्गराजाय० ॐ मृगाय० ॐ पितृगणाय० ॐ दीवारकाय०
ॐ सूर्यावाय० ॐ पुण्यदन्ताय० ॐ वरुणाय० ॐ अमुताय० ॐ शेषाय० पाप-
यक्ष्मण० रोगाय० नागाय० उल्काय० मन्त्राटाय० सोमाय० भुजंगपतये०
अदितये० दितये० । कौण्डिन् पद्मणे, अर्यग्णे, विवस्वते, मित्राय । तना मध्यान्
प्रवीथगाय, आपाय, आपवत्माय, सवित्रे, सावित्राय, जयन्ताय, त्रिवुधाभिपः,

भूमेः शस्त्रेण पातनम् । अनृतं भाषितं यच्च किञ्चिदर्थस्य पातनम्—तत्सर्वं क्षमस्व
त्वं यन्मया दृष्टकृतं कृतम् ॥ गृहार्थं यत्कृतं पापमज्ञानेनाथ चेत्तसा तत्सर्वं क्षम्यतां
देव शाले मम क्षमां कुरु ॥

इति संक्षेपगृहप्रतिष्ठाप्रवेशविधिश्च शुभम् ।

अथ नामकरणसंस्कारः

सूतकान्ते शुभेऽहि प्रथमं पञ्चगव्यप्राक्षणपूर्वकं सूतिकायै—पञ्चगव्यं
दत्त्वा कुमारपिता मङ्गलं स्तात्वा कुमारञ्च संस्तप्याऽह्ने वाससी परिधाय
धृतमंगलतिलकः शुभासने उपविश्याचम्य प्राणानायम्य, देशकालौ संकीर्त्य
नमास्य शिशोः बीजगर्भसमुद्भवैर्नोऽपमार्जनायुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
नामकरणं करिष्ये तन्निर्विघ्नतार्थं श्रीगणपत्यादिपूजनञ्च करिष्ये । ततो गणेशादि-
पूजनं कृत्वा पूर्वाक्तहोमविधिनाज्यादिप्रायश्चित्तसंज्ञकहोमपूर्वकं ॐ प्रजापतये
स्वाहा—इदं प्रजापतये । ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इति स्विष्टकृद्होमं कृत्वा
पूर्णपात्रदानादिपूर्णाहुतिर्होमान्तकर्म समापयेत् । ततः पञ्चाश्वत्थपत्रेषु सुवर्ण-
शलाकया पञ्चनामानि लेखयित्वा कांस्यपात्रे प्रसारिततण्डुलोपरि आधारस्थ-
शङ्खोपरि वा संस्थाप्य ममास्य शिशोः ब्रह्मायुष्यप्राप्त्यर्थं नामदेवतापूजनं करिष्ये ।
इति सङ्कल्पः—ॐ मनोज्ञीतिरिति प्रतिष्ठां कृत्वा ॐ श्रीश्च ते इति मन्त्रेण नाम-
देवताभ्यां नमः इति—यथा लब्धोपचारैः पूजयेत् । ततः शंख—घण्टा—भेरी-
नृत्य—वादित्रादि रवे जायमाने दक्षिणतो मातुरुत्सङ्गस्थस्य प्राङ्मुखस्य शिशोः
दक्षिणकर्णे हे कुमार त्वममुककुलदेवताभक्तोऽसि हे कुमार त्वममुकशर्मा, धर्मा
गुणमानासि इत्येवं चाल्कर्णे त्रिवारं श्रावयित्वा—ॐ मनोज्ञीतिरिति मन्त्रपाठान्तं
त्रिप्रा वदेयुः—नाम सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥

अधोपनयनपद्धतिः

तत्र प्रथमं पूर्वेषुः कुमारस्य पिताऽऽचार्यं वृत्वा मातृपूजापूर्वकमाभ्युदयिकं
 श्राद्धं कृत्वा तदवधि अकृतानामन्येषां संस्काराणामकर्मजन्यप्रत्यवायनिवृत्ति-
 पूर्वकमुपनयनसंस्कारीचित्यप्राप्तये प्रायश्चित्तस्थानीयं द्रव्यं गां वा संप्रदद्यात् ।
 अधोपनयनदिने कुमारपिता कर्माङ्गत्वेन ब्राह्मणत्रयमष्टकुमारान् वटुं च भोजयेत् ।
 ततो वटोर्मुण्डनं च कारयित्वा गणेशादिपूजनं कुर्यात् । वटुना च कारयेत् ।
 तत आचार्यो बहिःशाल्यायां तुषकेशशर्करादिहविषायां शुद्धाग्न्याग्नीमायसि प्रति-
 स्थापयेत् । तत्रथा-तत्र हस्तमात्रपरिमितां चतुरन्धां भूमिं कुशकण्ठकममृदनानन्तरं
 गोमयोदकेनोपनिष्य सुचमूलेन प्रागप्रप्रादेशमात्रमुत्तरोत्तरक्रमेण त्रिकटिप्य
 उल्हेत्यनक्रमेण अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां मृदमुद्वृत्य जलेनाभ्युक्ष्य तथीनकान्तपात्रे-
 णाग्निमानीय स्वाभिमुखं निधाय ॐ शाण्डिल्यगोत्र पात्रकनामान्ने श्वागच्छ
 इह तिष्ठ इति प्रार्थयेत् । ततः कुमारमाचार्यः शिष्यद्वाराग्नेः पश्चादक्षिणपार्श्व-
 उयस्याप्य वट्पात्रजलितं सः बोधयेत्—ॐ अन्नचर्यमागाम इति मृद्वीति प्रेषानन्तरं
 ॐ तन्नचर्यमागाम इति कुमारो मृद्यात् । ततः ॐ अन्नचार्यमिति मृदीत्याचार्यगोत्रे
 “ॐ अन्नचार्यमिति” इति कुमारो मृद्यात् ।

सूर्याय । ॐ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळो अवयासिसीष्टाः । यजिष्ठो
 वर्हितमः शोशुचानो विश्वा द्वेपा ॐ मि प्रमुमुग्धस्मन् स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्याम् ।
 ॐ स त्वन्नो अग्ने अवमो भवोती नेदिष्ठो अस्वा उपसो व्युष्टो अवयक्ष्व नो
 वरुणं वराणो व्रीहि मृडीक ॐ सुहवो न पथि स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्याम् । ॐ
 अयाध्याग्ने स्यनभिशन्निपाथ मत्त्वमित्वमयाऽमि । अया नो यज्ञं वहास्ययानो
 वेदि भेषज ॐ स्वाहा इदमग्नये । ये ते ज्ञतं वरुण ये सहन्त्रं यशियाः पाशा वितता
 महान्तः । तेभिर्नो अय मचितोत विष्णुर्विद्वे गुह्यन्तु मरुतः स्वर्गाः स्वाहा ।
 इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च । ॐ
 बहुत्तमं वरुण पाशमस्यदवाधमं विमध्यम ॐ अथाव । अथावयमादित्य प्रते
 तयानागमो अदितये न्याम स्वाहा इदं वरुणाय । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते । ततः कुमारः संग्रव-
 प्राशनं कृत्वाऽऽचम्य च क्षणाय पूर्णपात्रं दद्यात् । ततश्चा—अयेत्यादि पठित्वा
 देशकालादिभ्यः कृत्वाऽनुकनोत्रोऽनुकशर्माहं पतस्मिन्नुपनयनहोमकर्मणि कृताकृता-

जुहुयात् । अथ प्रदक्षिणमग्निं चारिणा पर्युक्ष्य उत्थाय स्वप्रादेशमितां घृताक्तां पलाशसमिधमादाय जुहुयात् । यथा—ओं अग्नये समिधमाहार्पं बृहते जातवेदसे यथात्वमग्ने समिधा समिध्यस एवमहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्गन्धर्वर्चसेन समिन्वे जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधाव्यहर्मसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूयासं स्वाहा । ततः ओं अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मां कुरु । ओं यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि । ओं एवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु । ओं यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा असि । ओं एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयास १ स्वाहा इति । ततः प्रदक्षिणक्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य तूष्णीं पाणी प्रतप्य कुमारः प्रतिमन्त्रपाठान्ते मुखमवमृशेत् । तत्र मन्त्राः—ओं तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाहि १ ओं आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे देहि २ ओं वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि ३ ओं अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण ४ ओं मेधां मे देवः सविता आदधातु ५ ओं मेधां मेऽश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ ततः सर्वाणि गात्राणि दक्षिणपाणिना स्पृशेत् । तत्र मन्त्रो यथा ओं अङ्गानि च मे आप्यायन्ताम्, ओं वाक् च मे आप्यायताम् इति मुखं । ओं प्राणश्च मे आप्यायताम् इति नासिके । ॐ चक्षुश्च मे आप्यायताम् इति चक्षुषी । ओं श्रोत्रं च मे आप्यायतां इति श्रोत्रे च स्पृशेत् । ततः ॐ यशोवलं च मे आप्यायेताम् इति पुनर्मन्त्रं पठेत् । ततो दक्षिणकरानामिकाग्रगृहीतभस्मना ललाटे प्रीवायां दक्षिणबाहुमूले हृदि च त्र्यायुषं कुर्यात् । तद् यथा—ॐ त्र्यायुषं जसदग्नेः इति ललाटे । ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषमिति प्रीवायाम् । ॐ वह्नेवेषु त्र्यायुषमिति दक्षिणबाहुमूले । ॐ तन्नोऽस्तु त्र्यायुषमिति हृदि । ततो व्यस्तपाणिभ्यां पृथिवीं स्पृशन् कुमारोऽभिवादनं कुर्यात् । यथा—ॐ अमुकगोत्रोऽमुकप्रवरोऽमुकशर्माहं भो वैश्वानर त्वामभिवादये । ततोऽनेनैव क्रमेण सम्बोध्य वरुणमभिवाद्य आचार्यं तथैवाभिवादयेत् । ततः आयुष्मान् भव सौम्येत्याचार्यो ब्रूयात् । ततो वटुर्भिक्षापात्रमादाय प्रथमं

ततः सृष्टेण भग्मानीय पूर्ववत् व्यायुषं कुर्यान् । कुमारायाचार्यः मन्त्रचारिन्निय-
मान् बोधयेन् । यथा—क्षारलवणमधुमांसादिनिवृत्तिः, उद्भृत्जलक्षानं, दण्ड-
कृष्णाजिनधारणं, वृश्चारादृण-विषमभूमिलंघन-नग्नस्त्रीतिरीक्षणागोपसंभोग-
व्यसनरूपव्यावृत्तिश्चेति ।

ततश्च ब्रह्मोपवेशनादि अग्निपर्युक्षणांतां विधिं कारयित्वा कुशेन ब्रह्मगान्वा-
रब्धः नृवेणाज्याहुतिं जुहुयात् । हुतशेषस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः केवलमाहुति-
प्रथमचतुष्टये । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये । ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमि-
न्द्राय । ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये । ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय । ततोऽ-
नन्वारब्धः । ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा इदमन्तरिक्षाय । ॐ वायवे स्वाहा इदं
वायवे । ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे । ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यः । ॐ
प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये । ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं देवेभ्यः । ॐ ऋषिभ्यः
स्वाहा इदं ऋषिभ्यः । ॐ श्रद्धायै स्वाहा इदं श्रद्धायै । ॐ मेधायै स्वाहा इदं
मेधायै । ॐ सदसस्पतये स्वाहा इदं सदसस्पतये । ॐ अनुमतये स्वाहा इद-
मनुमतये । ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे । ॐ स्वः स्वाहा
इदं सूर्याय । ॐ त्वन्नोऽग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्येति स्वाहा । ॐ सत्त्वन्नो अग्ने-
वमो इत्यादि स्वाहा । ॐ अयाश्चाग्नेत्यनभिः शस्तिपाश्चेत्यादिना स्वाहा । ॐ ये ते
शतमित्यादिना स्वाहा । ॐ उदुत्तममित्यादि स्वाहा । ततश्च प्राजापत्याहुतिं
त्विष्टकृदाहुतिं च दत्त्वा संस्त्रवं प्राश्याचम्य च ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् । ब्राह्मणश्च
स्वस्तीत्युक्त्वा ब्रह्मग्रन्थि विमोच्य पवित्राभ्यां प्रणीताजलमादाय तेन च ॐ
सुमित्रिया न इति कुमारस्य शिरः संमृज्य ॐ दुर्मित्रिया इति मन्त्रेण प्रणीता-
न्युञ्जीकरणम् ॐ देवागातु विदो गातुमित्यादिना बर्हिर्होमः । ततो ब्रह्मगान्वा-
रब्धोऽग्निपश्चिमे उपविष्टो ब्रह्मचारी तत्र घृताक्तशुष्कनिषिद्धे तरेन्यनेन पञ्चाहुती-
र्हस्तेनैव जुहुयात् । यथा—ॐ अग्ने सुश्रवः सौश्रवसं मां कुरु १ ॐ यथा त्वमग्ने
सुश्रवः सुश्रवा असि २ ॐ एवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ३ ॐ यथा त्वमग्ने
देवानां यज्ञस्य निधिपा असि ४ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो
भूयासम् ५ ।

ततः प्रदक्षिणमग्निं वारिणा पर्युक्ष्य उत्थाप्य घृताक्तां प्रादेशमितां-
समिधमादाय जुहुयात्—ॐ अग्नये समिधमाहार्पं बृहते जातवेदसे । यथा त्व-
मग्ने समिधा समिध्यसे एवमहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्म-
वर्चसेन समिन्वे जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधान्यहमसान्यनिराकरिष्युर्दशस्वी
तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्तन्नादो भूयास १ स्वाहा । ततः समिदन्तरद्वयमनेनैव क्रमेण
प्रत्येकं हुत्वोपविश्य तेनैव क्रमेण पञ्चाहुतीर्घृताक्तशुष्कनिषिद्धे तरेन्यनेन जुहु-
यात् । ॐ अग्ने सुश्रवः सौश्रवसं मां कुरु १ ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि
२ ॐ एवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ३ ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा
असि ४ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं स्वाहा ५ । ततः प्रदक्षिण-
मग्निं वारिणा पर्युक्ष्य तूष्णीं पाणी प्रताप्य मुखं प्रतिमन्त्रान्तेऽवमृशेत् । यथा—
ॐ तनूपा अग्नेऽसि तन्नं मे पाहि १ ॐ आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मं देहि । २ ॐ

ततः स्रुवेण भस्मान्नीयं त्र्यायुषं कुर्यात् । तत्र मंत्रः त्र्यायुषं जमदग्नेरिति
ललाटे ओं कदयपस्य त्र्यायुषमिति प्रीचायाम् । यद्वेषेषु त्र्यायुषमिति दक्षिणबाहु-
मूले । तत्तैऽस्तु त्र्यायुषमिति हृदि । ततः—शिष्य आचार्येत्याग्रे सश्रद्धं प्रणय
यथाशक्त्या सुवर्णादिद्रव्येण सह नारिकेल्यादि फलं समर्प्याशिषो गृहीयान् ।

इति उपनयनसंस्कारः ।

अथ विवाहसंस्कारः

तत्रादौ कन्याहस्तेन षोडशहस्तपरिमितं मण्डपं विधाय तदक्षिणदिशि
पश्चिमां दिशमाश्रित्य मण्डपसंलग्नमुत्तराभिमुखं कौतुकागारं मण्डपाद्गृहिर्दशान्वां
दिशि जामातुश्चतुर्हस्तपरिमितां सिकतादिपरिष्कृतां तुषकेशशर्करादिरहितां
सुवस्त्रान्छादितां रग्यां चंदीश्च कारयेन् । आगतं वरं दृष्ट्वा गृहद्वारसमीपे
सुभगाः शून्यवेषुनिर्मितामास्रपत्रादिशोभितां स्त्रियो मङ्गलगायनपूर्वकं वरस्य
ललाटे दधिमस्तिष्कुकुम्भेन निलकं कुर्युः । ततः स्नात्वा चतुर्दिक्
प्रक्षयित्वापूतदीपनागर्भिकं कुर्युः । ततो वरः मण्डपसमीपमागत्य उत्तिष्ठन्

कामसिद्ध्यर्थञ्च सत्संस्कारस्वकीयोद्वाहकमाङ्गमहं करिष्ये । इति जलं प्रक्षिप्य पुनर्जलं गृहीत्वा तन्निर्विघ्नपरिसमाप्तिकामो श्रीगणपत्यादीन्यथालब्धोपचारै-
रर्चयिष्ये । इति संकल्प्य श्रीगणेशोङ्कारपोडशमातृनवग्रहान् सर्पाश्च पूजयेत् ।

अथ वरार्चनविधिः

आदौ दाता साक्षतजलं गृहीत्वा ओं तत्सदित्यादिकायवाङ्मनःकरणका-
चरितसमस्तैनोनिरसनानन्तरं त्रिविधेषितभोगादिसुखसिद्धयैऽद्योतिष्टोमातिरात्र-
यज्ञजन्यफल-समफलक-भविष्यदात्मीयकन्याधिकरणक - स्वात्मनिरूपित-स्वत्व-
ध्वंसनोत्तराव्यवहित-क्षणसङ्कुचितसमयसंजायमान-वरनिरूपित-स्वत्वजनक-
स्वात्मकन्यात्यागरूप-कर्म-प्रधानाङ्गतयामुक्तगोत्रं विष्णुरूपिणं वरमर्चयिष्ये । इति
संकल्पं कुर्यात् । तत उत्थाय यजमानः वरमूर्ध्वजानुं सम्बोध्य—ॐ साधुभवा-
नास्तामर्चयिष्यामो भवन्तम् । इति ब्रूयात् ततः अर्चय इति वरेणोक्ते तदुपवेश-
नार्थं शुद्धमासनं दत्त्वा तस्योपरि सम्मानार्थं पुष्पाणि च क्षिपेत् । ततो गन्धादि-
भिर्वरस्य मुकुटार्चनं कृत्वा पुष्पमालां कण्ठे परिधापयेत् विष्णुरूपिणे वराय
नमः । दाता पञ्चविंशतिकुशपत्ररचितं विष्टरमादाय ओं विष्टरो विष्टरो विष्टर
इत्यन्येनोक्ते ओं विष्टरः प्रतिगृह्यताम् इति दाता वदेद् । ओं विष्टरं प्रतिगृह्णामि
इत्यभिधाय वरो यजमानहस्ताद् 'विष्टरमुदग्रपाणिभ्यामादाय—वर्णमोऽस्मि
समानानामुद्यतामिव सूर्यः । इमं तमभितिष्ठामि यो मां कश्चाभिदासति । इति
मन्त्रेण आसने उत्तग्रामं विष्टरं निधाय वर उपविशेत् । तत्रोपविष्टे वरे यजमानः
स्वयमप्युपविश्य पाद्यपात्रे ईषदुष्णमुदकमादाय—ओं पाद्यं पाद्यं पाद्यं इति अन्य-
नोक्ते ओं पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति दाता वदेत् । ओं पाद्यं प्रतिगृह्णामि इत्यभिधाय
वरः पाद्यपात्रं गृहीत्वा तत्पात्रं भूमौ निधायोज्जलिना जलमादाय—ओं विराजो
दाहोसि विराजो दाहमशीय मयि पाद्यायै विराजोदोहः । इति मन्त्रेण विप्रस्य
दक्षिणचरणं प्रक्षाल्य वामचरणं प्रक्षालयेत् । (क्षत्रियादिश्चेत् प्रथमं वामं ततो
दक्षिणं प्रक्षालयेत्) ततः पूर्ववत् विष्टरान्तरं गृहीत्वा ओं वर्णमोऽस्मि समानानामु-
द्यतामिव सूर्यः । इमन्तमभितिष्ठामि यो मां कश्चाभिदासति इति मन्त्रं पठित्वा
चरणयोरधस्तान् वरः उत्तग्रामं विष्टरं स्थापयेत् । ततो दाता दूर्वाक्षतफलपुष्प-
चन्दनगुतार्घपात्रं गृहीत्वा—ओं अर्घो अर्घो अर्घः इत्यन्येनोक्ते—ओं आगतांऽसि
वरश्रेष्ठ सर्वकामार्थसिद्धये । प्रतिग्रहसमर्थोऽसि गृह्णाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥ ॐ अर्घः—
प्रतिगृह्यताम् इति दाता वदेत् । ओं अर्घ्यं प्रतिगृह्णामि इत्यभिधाय वरो यजमान-

(१) नच म्परेदपिच्छन्दः श्राद्धे धैतानिके मन्त्रे । अग्निहोत्रं वैश्वदेवे विवाहादि-
विधौ तथा । होमकाले न दृश्यन्ते प्रायश्छन्दपिदेवताः । शान्तिकादिषु कार्येषु मन्त्रपाठ-
जपादिषु । होमे नैव प्रकृत्याः कदाचिदपिदेवताः (संस्कार भा०)

हन्तादधे गृहीत्वा—ओं आपः स्व युग्माभिः सर्वान्कामानवाप्नुवानि । इति
 शिरमाभिर्यंश शिरसि अश्रुतादिकं च किञ्चिदत्वा—ओं समुद्रं वः प्राहिणोनि
 म्यां योनिमभिगच्छत । अग्निष्टास्माकं वीरा मा परामेचिनत्वयः ॥ इत्यर्चयात्रस्थं
 जलं गेशान्यां त्यजन्पठेत् । नत आचमनीयपात्रमादान—ओं आचमनीयम् ,
 आचमनीयं, आचमनीयं इत्यन्येनांके ॐ आचमनीयं प्रतिगृह्णाम् इति दात्वा
 चदेत् । नतो वरः ॐ आचमनीयं प्रतिगृह्णामि इत्युक्त्वा यजमानहन्तादाचमनीय-
 पात्रमादाय ॐ आमानन् यज्ञसा स ॐ सृज वर्यसा तस्मा कुत प्रियं प्रजानान-
 भिरिति पशूनामग्निष्टि तन्नाम् ॥ इत्यनेन सकृदाचार्यम् । द्विनृणांम् ।

अथ 'मधुपर्कविधानम्

अथ गोदानम्

तत्र वरस्य समीपे भूमावुदगग्रान् दर्भानास्तीर्थं ॐ गौ गौ गौः इत्यभिहिते वरस्तृणं गृहीत्वा यजमानेन सह मंत्रं पठेत् तद्यथा—ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्रणुवोचं चिकितुषे मागामनागामदिति यधिष्ट ॥ मम च अमुकशर्मणः (वर्मणो गुप्तस्य वा) यजमानस्य च उभयोः पाप्माहतः ॐ उत्तृजत इति उपांशु पठित्वा, कृणान्यत्तु इत्युच्चैरुच्चार्य वराय गोदानं कुर्यात् अथवा गोनिष्क्रयद्रव्यं दद्यात् । तत्र दातृकर्तृकसंकल्पः—ॐ अद्येत्यादि० अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं महापातकनिवृत्तिपूर्वकश्च्युक्तफलप्राप्त्यर्थं स्वकीयकन्योद्वाहे मधुपर्कसम्बन्धिगोप्रतिनिधिभूतमिदं द्रव्यं अमुकदेवतममुकशर्मणे वराय तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

अथाग्निस्थापनम्

अथाचार्योऽन्यो ब्राह्मणो वा वेदिकायां तुपकेशशर्करादिरहितायां हस्तमात्रपरिमितायां चतुरस्रां भूमिं कुशैः परिसमुद्य तान् कुशानैश्चान्यां परित्यज्य गोमयोदकेनोपलिप्य स्पर्शेन सुवमूलेन वा प्रागग्रप्रादेशमात्रमुत्तरोत्तरक्रमेण त्रिरुहिल्य उल्लेखनक्रमेणैवानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां मृदमुद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य तत्र तूष्णीं कांस्यपात्रस्थं द्वितीयकांस्यपिहितं योजकनामानं वह्निमग्निकोणादानीय प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखमुपसमाधाय तद्रक्षार्थं किञ्चिद्द्वितीयकाष्ठादिकं तत्र संयोज्य आनीताग्निपात्रे जलाक्षतादिप्रक्षेपः । ततः हस्तेऽक्षतान् गृहीत्वाऽग्ने योजकनामशाण्डिल्यगोत्रशाण्डिल्यासितदेवलेतित्रिप्रवरान्वित भूमिमातः वरुणपितः सेषध्वज प्राङ्मुखं मम संमुखो भव इत्यग्नौ अक्षतान् प्रक्षिप्य योजकनामाम्नि प्रतिष्ठापयेत् ।

ततः कौतुकागाराद्वरः समाचारान्मातुलोऽन्यो वा कन्यामातृवन्धुः कन्यामानीय मण्डपे ॐ शुक्लाम्बरधरेति मन्त्रद्वारा अक्षतप्रक्षेपपूर्वकं उपवेशयेत् । ततः कन्या द्वैमातुरौकारलक्ष्मीकुबेरानर्चयेत् । ततः कन्याशिरसि कुङ्कुमाचिंतं मुकुटं धार्यम् । यस्मिन् वेदान्तविदो वदन्ति परमम्प्रधानं पुरुषं तथान्ये । विश्वोद्भूतेः कारणमीश्वरं वा तस्मै नमो विघ्नविनाशनाय । इति पठेत् ।

संस्कारलोपप्रायश्चित्तसंकल्पः ॐ अद्येत्यादि० अस्याः कुमार्याः गर्भाधानादिसंस्काराणां स्वकाले अकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं पादकृच्छ्ररूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्यम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये । (प्रतिसंस्कारलोपे गोदानमथवा गोनिष्क्रयीभूतं यथाशक्ति रजतदानमप्युक्तम्) कृतैतत् प्रायश्चित्तेन गर्भाधानादिसंस्काराः

(१) जले वा चालुकायां वा वने वा पर्वतेऽथवा । भवनोपरि देशे वा हास्यर इतीर्यते ।

कुर्यात् । धर्मे चार्थे च कामे च त्वयेयमतिचारतः । न त्याज्याऽऽज्याहुतिरि
भूमौ संसारभूतिदा । यस्त्वया धर्मश्चरितः कर्तव्यश्चानया सह । धर्मे चार्थे च
कामे च नातिचार्या त्वया क्वचित् ॥ ततो वरः—धर्मार्थकामकैः कार्यैर्देहच्छा-
येव सर्वदा । अहं नातिचरामीह यदुक्तं भवता मयि ॥

ततः कन्याप्रदः साक्षतजलद्रव्यमादाय ॐ अद्य कृतैतत् कन्यादानप्रति-
प्राथं सुवर्णमग्निदैवतम् (तन्मूल्योपकल्पितम् द्रव्यं वा) अमुकगोत्राय अमुक-
नाम्ने वराय दक्षिणात्वेन तुभ्यमहम् सम्प्रददे । इति दक्षिणां दद्यात् । अथ देशा-
चारात् स्वस्वसामर्थ्यानुसारेण (कन्याद्रव्यं) जलपात्रे सर्वे सामाजिकाः स्त्रियः
पुरुषाश्च दद्युः ॥ तत्र पुरोहितः गृहीयात् । ततो वरस्तां पाणौ गृहीत्वा—ॐ
यदेपि मनसा दूरं दिशो नु पवमानो वा हिरण्यपर्णो वैकर्णः स त्वा मन्मनसा करोतु ।
श्री अमुकदेवीति वधूनाम पठन् प्रतिग्रहगृहात् निष्क्रामेत् अस्मिन् समये
कन्याया नामान्तरं विधेयम् । ततो वेदिकाया दक्षिणस्यां दिशि परिपूर्णं दृढ-
कलशं पुष्पाक्षतचन्दनकुशाभ्रपत्रौषधिदक्षिणासमन्वितम् ऊर्ध्वं तिष्ठन् मौनी
कञ्चन दृढपुरुषः स्कन्धेऽभिपेकपर्यन्तं धारयेत् । ततोऽग्निस्मीपमागतौ वधूवरो
परस्परं समीक्षेथाम् । कन्याप्रदप्रैषानन्तरम्—ॐ भवोरचक्षुरपतिः न्येधि शिवा
पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः । वीरसूदैवकामा स्योना शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ।
ॐ मोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो उत्तरस्तृतीयोऽग्निग्रे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजः ॐ
सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो ददद्भये रयिं पुत्रांश्चादादग्निर्महामथो इमाम् । ॐ सा नः
पूषा शिवतमामीरय सा नः उरू उशवी विहर यस्यामुशन्तः प्रहराम शेषं यस्या-
मुकाकाबहवो निविष्ट्यै ॥ इति वरः पठेत् मन्त्रान्ते च परस्परं निरीक्षेताम् । ततोऽ-
ग्निं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चादग्नेरहतवस्त्रवेष्टितं वृणपूलके कटे वा दक्षिणपादं दत्त्वा
वधूं दक्षिणतः कृत्वा तामुपवेश्य स्वयमुपविशेत् । अथ वरः पुष्पचन्दनताम्वूल-
वस्त्राण्यादाय—ॐ तत्सत् अद्य कर्तव्यविवाहहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्म-
कर्म कर्तुममुकगोत्रं अमुकशर्माणं ब्राह्मणं एभिः पुष्पचन्दनताम्वूलवासोभिर्ब्रह्म-
त्वेन त्वामहं वृणे (इति ब्रह्माणं वृणुयात्) वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं । तरेण
यथा विहितं कर्म कुरु इत्युक्ते ओं करवाणीति ब्रह्मा वदेत् । ततोऽग्नेर्दक्षिणतो
ब्रह्मणे शुद्धमासनं दत्त्वा तदुपरि प्रागग्रान्कुशानास्तीर्य उदङ्मुख उपविश्य गन्धा-
क्षतादिभिः सम्पूजयेत् । ततः प्रणीतापात्रं पुरतः कृत्वा वारिणा परिपूर्य कुशत्र-
येणाच्छाद्य ब्रह्मणो मुखमवलोक्याग्नितो वितस्त्यन्तरे उत्तरतः कुशोपरि निद-
ध्यात् ततः परिस्तरणं वर्हिषश्चतुर्थभागं षोडशदर्भरूपं आदाय चतुर्भिर्दर्भैराने-
यादीशानान्तमुत्तराग्रैः । ब्रह्मणो अग्निपर्यन्तं प्रागग्रैः परिस्तरणं कुर्यात् । ततोऽ-
ग्नेरुत्तरतः पश्चिमदिशि पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयं, पवित्रकरणार्थं साप्रमनन्तर-
गर्भकुशपत्रद्वयं, प्रोक्षणीपात्रं, आज्यस्थाली, सम्मार्जनाार्थं कुशत्रयं, उपयमनार्थं,

वेणीरूपकुशप्रयं, समिधमिन्द्रः पालादयः स्रुवः स्वादिरो हस्तमात्रः, आर्घ्यं गव्यं,
पट्टपद्माशदुत्तरशतद्वयावच्छिन्नतण्डुलं' पूर्णपात्रं दक्षिणावरो वा एतानि पवित्र-
च्छेदनकुशानां पूर्वपूर्वदिशि क्रमेणामादनीयानि । एवमन्यान्यपि सिन्दूरशमी-
पलाशमिथा न्याजा इषदुपलं कुमारीभ्राता गूर्पः पृगीफलनारिकेलीदीन्यन्नाधारण-
यन्तृणामादनीयानि । ततः पवित्रच्छेदनकुशैरग्रतः प्रदेशमात्रं विहाय पवित्रे
तिष्ठत्वा दक्षिणावर्तमस्थि च दत्त्वा पवित्रच्छेदनं कुशोन्मूलं चोत्तरतः क्षिपेत् ।
ततः सपवित्रकरणे प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे निधाय व्यन्मभनामिकाङ्गु-
ष्ठाभ्यां उत्तराग्रं पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुपचनं ततः प्राग्रप्रं प्रोक्षणीपात्रं चामहस्ते
कृत्वा प्रणीतामत्रिथी निधायानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीतपवित्राभ्यां तज्जले
किञ्चिन् त्रिरुक्षिप्य प्रणीतोदकेन पवित्रानीनेनोत्तानहस्तेन प्रोक्षणीमभिपिच्य
प्रोक्षणीजलेन "वं" इति चारुणं वीजं उच्चारयन्नाज्यस्याहत्यादीन्यामितयन्तृनि
पूर्णपात्रपर्यन्तानि क्रमेणैकैकशः प्रोक्ष्य अमन्त्रं प्रणीताग्न्योरन्तराले प्रोक्षणीपात्रं
निदध्यान् आज्यस्यान्यथामाज्यनिर्वापः ततोऽधिष्ठित्य "वं" इत्यमृतवीजेन ज्वलन्त-
णादिकमादायाज्यस्योपरि प्रदक्षिणं समन्वाह धारयित्वा तन्तृणादिकं यत्नो
क्षिपेत् ततो दक्षिणपाणिना गृध्रमादायाज्यं तुल्यमग्नीं त्रिन्नापरित्वा चामहस्ते

ततः सर्वप्रायश्चित्तहोमः—ओं त्वन्नोऽग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासिसीष्टाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाँ सि प्रमुमुग्ध्यस्वत् स्वाहा इदमग्निवरुणाभ्याम् । ओं सत्त्वन्नो अग्ने अवमो भवोती नेदिष्ठो भस्या उषसो ऽयुष्टौ । अवयक्ष्व नो वरुणस्य रराणो व्रीहि मृडीकँ सुहवो न एधि स्वाहा । इदमग्निवरुणाभ्याम् । ओं अयाश्वाग्नेऽस्य नभिशन्तिपाश्च सत्त्वमित्वमया असि । अयानो यज्ञं वहास्ययानो धेहि ऋपजँ स्वाहा इदमग्नये । ओं ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो अथ सवितोत् विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च । ओं उदुत्तमं वरुण पाशमसदवाधमं विमध्यमँ अथाय अथावयमादित्यव्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय । प्रणीतोद्द्रकोपस्पर्शनम् । ततोऽन्वारम्भं विना जुहुयात् । अथ राष्ट्रभृद्धोमः । ॐ ऋतापाडृतधामाग्निर्गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् ॥ इदमृतासाहे ऋतधाम्नेऽग्नये गन्धर्वाय ॐ ऋतापाडृतधामाग्निर्गन्धर्वः तस्यौषधयोऽप्सरसो मुदो नाम ताभ्यः स्वाहा । इदमौषधिभ्योऽप्सरोभ्यो मुद्भ्यः । ॐ सँ हितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं सँ हिताय विश्वसाम्ने सूर्याय गन्धर्वाय ।

ॐ सँ हितो विश्वासामा सूर्यो गन्धर्वः तस्य मरीचोऽप्सरस आयुवो नाम ताभ्यः स्वाहा । इदं—मरीचिभ्योऽप्सरोभ्य आयुभ्यः । ॐ सुपुष्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं सुपुष्णाय सूर्यरश्मये चन्द्रमसे गन्धर्वाय ॥ ॐ सुपुष्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्वः तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयो नाम ताभ्यः स्वाहा । इदं नक्षत्रेभ्योऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्योः । ॐ इपिरो विश्वन्यच्चा वातो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदमिपिराय विश्वन्यचसे वाताय गन्धर्वाय । ॐ इपिरो विश्वन्यच्चा वातो गन्धर्वः तस्यापो अप्सरस ऊर्जो नाम ताभ्यः स्वाहा । इदमद्भ्योऽप्सरोभ्य उर्गभ्यः । ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गन्धर्वाय । ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वः तस्य दक्षिणा अप्सरसस्तावानाम ताभ्यः स्वाहा इदं दक्षिणाभ्योऽप्सरोभ्यस्तावाभ्यः । ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनोगन्धर्वः स न इदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् इदं प्रजापतये विश्वकर्मणे मनसे गन्धर्वाय ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनोगन्धर्वः तस्य श्रक्सामान्यप्सरस एष्टयो नाम ताभ्यः स्वाहा इदमृक् सामभ्योऽप्सरोभ्य एष्टिभ्यः । अथ जयाहोमः—ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्ताय । ॐ चित्तिश्च स्वाहा इदं चित्ते । ॐ आकृतं च स्वाहा इदमाकृताय । ॐ आकृतिश्च स्वाहा इदमाकृत्यै । ॐ विज्ञातं च स्वाहा इदं विज्ञाताय । ॐ विज्ञातिश्च स्वाहा इदं विज्ञात्यै । ॐ मनश्च स्वाहा इदं मनसे । ॐ शक्वरीश्च स्वाहा इदं शक्वरीभ्यः । ॐ दशश्च स्वाहा इदं दशाय । ॐ पौर्णमासं च स्वाहा इदं पौर्णमासाय । ॐ गृह्यं स्वाहा इदं गृह्ये । ॐ रथन्तरं च स्वाहा इदं रथन्तराय । ॐ प्रजापतिर्गया-

पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा इदं मरुदयो गणानामधिपतिभ्यः । ॐ पितरः पितामहा परेऽवरे ततान्तामहाः इह मावन्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्माशि-
प्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा । इदं पितृभ्यः पितामहेभ्यः परे-
भ्योऽवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्च । अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः । इत्यभ्यातानहोमः ।

अधान्यादिपञ्चहोमः—

ॐ अग्निरेतु प्रथमो देवतानां सोऽस्यै प्रजां मुंचतु मृत्युपाशात् । तदय-
 ॐ राजावरुणोऽनुमन्यतां ययेय ॐ रीषौघ्रमन्यतरोदात् स्वाहा । इदमग्नये ।
 ॐ इमामग्निस्वायतां गार्हपत्यः प्रजानस्वयं नयतु दीर्घमायुः । अशून्योपस्था-
 जीवतामस्तु माता पौत्रमाजन्दमभिवृष्यतामिय ॐ स्वाहा । इदमग्नये । ॐ स्वन्नितो
 पाग्ने दिव हा पृथिव्या विश्वा निधेयपया यजत्र । यदस्यां सहि दिवि जातं
 प्रशस्तं तदस्नासु द्रविणं धेहि चित ॐ स्वाहा । इदमग्नये । ॐ सुगन्तुपन्थां प्रदिशात
 गृहि ज्योतिष्मद्वेऽपजरत्त आयुः । जपेतु मृत्युरमृतज्ञ आगाद्वैवस्वतो नो भयं हृणेतु
 स्वाहा । इदं वैवस्वताय । ततः शिष्टाचारात् वर्षं पटेनान्तर्धाय मनसा मन्त्रं पठन् मृत्यवे
 जुहोति—ॐ परं मृत्यो अनुपरो हि पन्थां यस्ते अन्य इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते
 मृष्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजा ॐ रीरिपो मोत वीरान् स्वाहा । इदं वैवस्वताय, अत्र
 प्रणीतोदकस्पर्शः ।

अथ लाजाहोमः—तत्र प्राङ्मुखी तिष्ठन्ती कुमारी अञ्जलिं विदधाति ।

वरश्च अनुष्टुप् परिक्रम्य वध्वा दक्षिणतो भूत्वा स्वेनाञ्जलिना दक्षिणकरेण वा
 कुमार्यञ्जलिमात्रभ्य उदङ्मुखस्तिष्ठति । अथ कुमार्या भ्राता उपकल्पितान् शमीप-
 लाशमिश्रांश्चाजान् घृतेनाभिधार्य नवीनशूर्पे चतुर्धा कृत्वा तेष्वेकं भागं प्रथमं
 स्वेनाञ्जलिना गृहीत्वा कुमार्या अञ्जलावावपति कुमारी तान् लाजान् अञ्ज-
 लिना गृहीत्वा विवाहाग्नौ जुहुयात् । तत्र मन्त्रः—ॐ अयमणं देवं कन्या अभिम-
 यक्षत । स नो अयमा देवः प्रेतो मुञ्चतु मा पतेः स्वाहा । इदमग्नये । पुनः ॐ इयं
 नायुपयते लाजानावपन्तिका । आयुमानस्तु मे पतिरेषन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा इदमग्नये ।
 ॐ इमाल्लजानावपाम्यमो समृद्धिकरणं तव, मम तुभ्यं च संयननं तदग्निरनुमन्यता-
 मिय ॐ स्वाहा । इदमग्नये । ततो वरः कुमार्याः सांगुष्टम् दक्षिणहस्तमुत्तानं गृह्णाति
 वक्ष्यमाणमन्त्रांश्च पठति । ॐ गृह्णामि ते सौभागत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टया
 सः । भगो अयंमा स्रविता पुत्रिर्मह्यं त्वादुर्गाहपत्याय देवाः । ॐ अमोहमस्मि सात्व
 ॐ सात्वमस्मो घहन् । सामाहमस्मि ऋष् न्यं यौरहं पृथिवी त्वम् तावेव विवहावहै
 सदरेतो दधारवहै प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान् विन्दावहै यहन् ते सन्तु जरदष्टयः संप्रियो
 रोचिष्न् मुमनस्यमानी पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शत ॐ शृणुयाम शरदः
 नवम् । अथ वधूमग्नैरुत्तरतः प्राङ्मुखीं पूर्वोपकल्पितदृष्टपटलोपरि दक्षिणपादे-
 नागोदयति वरः ॥ ॐ आगोहममदमानमदमेव त्वं ॐ स्थिराभव । अभितिष्ठ वृत्तन्यतो-

अवधायय पूजनायतः ॥ इति आरूढायामेव तस्यां चरो गाथां गायति । ॐ सरस्वति
प्रेदमय सुभगे याजिर्नावणि यान्त्वा विषय भूतस्य प्रजापामन्याप्रतः । चस्यां भूत ॐ
ममभवत्स्यां विधमिदं जगत् तामय गाथां गास्यामि या स्नाणामुन्नमं ययः ।

ततोऽग्रे वधूः पश्चाद्वरः प्रणीतावप्यमहितमग्निं प्रदक्षिणं कुर्याताम् तत्र
वरपठनीयो मन्त्रः—ॐ गुभ्यमग्ने पयंवहन्मृग्यांवहनुना मत् । पुनः पतिभ्यो जायां
दाग्ने प्रतया मत् ॥ ततः पश्चादग्नेः प्राङ्मुख्यं स्थित्वा लाजाहोमसाहुष्ट—पाणिप्र-
हण—अश्मारोहण—गाथागान—अग्निप्रदक्षिणानि पुनरपि तथैव द्विःकर्त-
व्यानि । एवं नय लाजाहुतयः, साहुष्टपाणिप्रहणत्रयं गाथागानत्रयं अग्निपरि-
क्रमणत्रयं न सम्पद्यते । नवसृतीयपरिक्रमणानन्तरं भ्रातृदत्तान् शूर्पकोणप्रदेशेन
सर्पाश्चात्रांभिष्टन्नी कुमारी जुहोति तत्र मन्त्रः—ॐ भगाय न्यात इदं भगाय ।

सप्तमे सा पदे वदेन् । ॐ सत्ते सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव विष्णुत्वा नयतु
इति वरोक्त्यनन्तरं यथास्थानमागत्योपविश्य पुरुषस्कन्धस्थितदृढकुम्भादास्रपह्वेन
दूर्वापुञ्जेन कुशपत्रैर्वा जलमानीय तेन वक्ष्माणमन्त्रं पठन् वरो वधू-
मूर्धन्यभिषिचेन्—ॐ आपः शिवाः शिवतनाः शान्ताः शान्ततमानास्ते कृषन्तु
भेषजम् । पुनस्तथैवानीतजलेन वक्ष्यमाणमन्त्रैरासिंचेत्—१ ॐ आपोहिष्ठा
मनोभुवनान ऊर्जे दधातनः । महेरणाय चक्षमे । २ योदः शिवतमोरसस्तस्य भाजयतेह
नः दधनारिच मातरः । ३ तस्मा अरंगमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ भापो जन
नभाचनः ॥ इति तिसृभिर्वधूमात्मानं चाभिषिञ्चति ॥ अथ दिवा विवाहे—
वरः सुभगे सूर्यमुदीक्षुरवेति वधूं सम्बोधयेत् । ॐ तद्यजुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरत्
पश्येन शरदः शतं जीवेन शरदः शतं ॐ शृणुयान शरदः शतं प्रयवाम शरदः शतमद्रीनाः
न्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥ इत्यनेन वधूः सूर्यं पश्यति । तत्र मंत्रः—
ॐ ध्रुवमसि ध्रुवं स्वा पश्यामि—ध्रुवेषिषोष्ये मयि । मन्त्रम् त्वादाद् बृहस्पतिर्मया पत्न्या
प्रजावती सञ्जीव शरदः शतम् । इति पठित्वा वधूं पृच्छेत्, सूर्यः उदीक्षित इति ।
सा यदि न पश्यति, तदापि पश्यामि इति ब्रूयान् ।

अथ वरो वध्वा दक्षिणांसस्योपरि त्वदक्षिणहस्तं नीत्वा तस्याः हृदयमा-
लभेन् । तत्र मन्त्रः—ॐ मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनुचितं तेऽस्तु । मम
वाचनेक्रमना जुषस्व प्रजापतिश्चा नियुनक्तु ममम् ॥ ततो वधूं प्रति वरोक्तिः—स्त्रीणां
स्थितिर्वामपार्श्वे कथं त्वं दक्षिणे स्थिता । मया विवाहिता दत्ता तव पित्रा च
वन्धुभिः । यत्तिष्ठ वामभारं मे पत्रिभावं भज प्रिये । याः कश्चित्तव चित्तेऽस्ति
तद्वदस्व समाग्रतः ॥ कन्योवाच—सन्ति मे सप्तवाक्यानि त्वया ग्राह्याणि सर्वदा ।
पाठनीयानि यदि ते वामाङ्गं संभजान्यहम् ॥ लब्धोऽसि त्वं मया भर्तः पुण्यैश्च
विविधैः कृतैः । देवी संपूजिता नित्यं वन्दनीयोऽसि मे सदा ॥ व्रतोद्यापनदा-
नानि स्त्रीणां भावाः स्वभावजाः । हृदयमंगो न ते कार्यस्त्व सहयोगमालभे । तीर्थ-
व्रतोद्यापनयज्ञदानं मया सह त्वं यदि कान्त कुर्याः । वामाङ्गमायामि तदा त्वदीयं
नत्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् ॥ अथ कन्या वाक्यं द्वितीयम्—भूषणानि
विचित्राणि रत्नघातुमयानि च दद्यान्न प्रतिगृहीयात् सदैव प्रार्थना मम । अन्यघ-
हव्यप्रदानैर्ममानं पितृंश्च कव्यप्रदानैर्यदिपूजयेथाः । वामाङ्गमायामि तदा
त्वदीयं नत्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् ॥ अथ कन्यावाक्यं तृतीयम्—कुटुम्बं
पालनीयं च त्वया यौवनवार्द्धके । यद्यद्वाञ्छामि ते स्वामिन् तत्तदेयं सदा मम ॥
कुटुम्बश्लाभणे यदि त्वं कुर्याः पशूनां परिपालनं च । वामाङ्गमायामि तदा त्वदीयं
नत्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् । अथ कन्यावाक्यं चतुर्थम्—सुखदुःखानि कर्मणि
गृहस्थस्य भवन्ति हि । भव मौम्य सदैव त्वं धीरो वीरः प्रतापवान् ॥ आयक्ययी
धान्यधनादिदानं दद्या निवेशं च गृहे निदध्याः । वामाङ्गमायामि तदा त्वदीयं

नन्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् ॥ अथ कन्यावाक्यं पंचमम्—गीतवादित्रसांगत्यं
 वन्दुनां च गृहे सदा । अनाहूता नमिष्यामि यदा मां प्रतिपालयेत् ॥ देवालय-
 गमनदामकूपवापीविद्व्याः यदि पूजयेथाः । वामाङ्गमायामि तदा त्वदीयं
 नन्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् । अथ कन्यावाक्यं षष्ठम्—सर्वे वन्दुजनाः स्वामिन्
 भवतां दामतां गताः । जन्माद्यक्रकणाभ्यां च दत्ताहं प्रेमपूर्वकम् ॥ त्वया कदापि
 नो वाक्यं किं दत्तं तव वन्दुभिः । अवश्यमेवं संवादान् कलहो जायते गृहे ।
 दूरात् भवता मे न कदापि धार्यतां हृदि । भृत्यापराधः क्षन्तव्यः स्वामिना ननु
 सघंदा ॥ देशान्तरे वा स्वपुरान्तरं वा यदा विद्व्याः कयविक्रयौ त्वम् वामाङ्ग-
 मायामि तदा त्वदीयं नन्वन्यथा दक्षिणपार्श्वतोऽहम् । अथ कन्यावाक्यं सप्त-
 मम्—होमं यदे विवाहं च कन्यादानं तथा व्रते । अंचलप्रस्थिमादाय भवतश्च
 सहायिनी ॥ अहं पुण्यं व्रदीष्यामि न त्वहं पापभागिनी । अहं पापं प्रदा-
 स्मामि आर्त्ताकार्ये यदि त्वया ॥ एवं यदि प्रमाणन्ते वामाङ्गं संभजाम्यहम् ।
 अन्यथा—परमं कान्ता यदि कान्तं मनः प्रीदा सतोऽहं तुभवापि वा स्यात् । तां
 चैव मेवेन भयान्तदाहं वामाङ्गमायामि सहसंसेवा ॥ इह यद्विश्च नो साक्षी नम
 स्वं भर्तृणां व्रज । गङ्गा कृतपूर्वेण विधानेन पुन्योत्तम ॥ अथ यदा वधूं दद्यान्—
 नक्षत्राणि तप प्राथिगानि दुःस्वपानानि तथापि—मदीयचित्तानुगतं च
 धिषं सदा सदाहं परिपालनदा । पतिव्रताधर्म—परायणा त्वं कुर्याः सदा
 मर्त्यसिद्धं प्रयत्नम् ॥

अथ वधूशिरसि सिन्दूरदानम्

अथ वरः शणःशंखशर्मापुष्पाद्राक्षतसुवर्णादिभिः सह वधूशिरसि सिन्दूरं निक्षिप्य तामभिमन्त्रयेत्—ॐ सुमङ्गलारियं वधूरिमा ॐ समेत पश्यत । सौभाग्यमस्यै दत्त्वा याथास्तं विपरेतन । ततः पुनः वरस्य दक्षिणभागे वधूमानीय तत्रैव पतिपुत्रान्विताः चतस्रः स्त्रियः सुभगास्तस्यै सिन्दूरेण सौभाग्यं दद्युः । ताभिः वक्तव्यवाक्यं यथा ॐ गौर्याः सावित्र्या अरुन्धत्यास्तव सौभाग्यं भवतु इति वधूदक्षिणकर्णे कथनीयम् । अथ बलवान् कश्चिद् ब्राह्मणो वरो वा वधू-सुत्थाप्य प्रागुद्वानुगुप्रागारे प्रागग्रानुदगग्रान्वा कुशानास्तीर्य तदुपरि समुपवेशयेन् । तत्र मन्त्रः सौ इह गावो निर्षादं त्विहाश्वा इह पुरुषाः इह सहस्रदक्षिणो यज्ञ इह पूषा निर्षादतु ।

ततो ब्रह्मणान्वारब्धो वरः ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मन इति स्विष्टकृद्वोमं कुर्यात् । न्नुवावशिष्टाज्यं प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षिप्य हस्ती प्रक्षाल्य आचम्य पूर्णपात्रं ब्रह्मणे दद्यात् । तद्यथा—ॐ तत्सत् इत्यादिना देश-कालादिस्मृत्यामुकगोत्रोऽमुकशर्मा सवधूकोऽहं कृतैतद्विवाहहोमकर्मप्रतिप्रार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदेवत्यं सदक्षिणाकं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति ब्रह्मणे दक्षिणां दद्यात् । ॐ स्वस्तीति ब्राह्मणः प्रतिवदेत् । एवमेव आचार्यायान्येभ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् । ततो ब्रह्मग्रन्थि विमोचयेत् ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु । इति पवित्रं गृहीत्वा प्रणीताजलेन वधूवरयोर्दातुश्च शिरः संस्पृश्य ॐ दुर्मित्रियानस्मि सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यच्च वयं द्विष्मः । इत्यैशान्यां प्रणीतां न्युञ्जीकुर्यात् । तत आस्तरणक्रमेण बहिर्हृत्याप्य घृतं नाभिधार्य हस्तेनैव जुहुयात् । तत्र मन्त्रः—ॐ देवा गानुविदो गातु त्रित्वा गातु-मिव । मनमस्यत इमं देवयज्ञं स्वाहा वाते घाः स्वाहा—इदं वाताय । इति बहिर्होमः ।

अथ विभवे सति कन्यार्थं दशमहादानमन्त्राः ।

कन्यार्थं कनकं धेनुदासीरथमहीगृहाः ।

महिष्यश्च गजाः शय्या महादानानि वै दश ॥

सुवर्णमन्त्रः

हिरण्यगर्मसंभूतं सौवर्णं चांगुलीयकम् ।

सर्वप्रदं प्रयच्छामि प्रीणात् कमलापतिः ॥

श्रीरोदमथने पूर्वं सुद्रितं कुण्डलद्वयम् ।

श्रिया नहः समुदभूतं ददे श्रीः प्रीयतामिति ॥

कांचनं हस्मवलयं रूपकान्तिमुखप्रदम् ।

विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयतु ते सदा ॥

धेनुदानमन्त्रः

यक्षसाधनभूताया विश्वव्याघीचनाशिनी ।
विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा ॥

दासीदानमन्त्रः

इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्सप्रतिपादिता ।
सर्वकर्मकरी भान्या यथेष्टं भोग्यमस्तु मे ॥

रथदानमन्त्रः

रथाय रथनाथाय नमस्ते विश्वकर्मणे ।
विश्वरूपाय देवाय अरुणाय नमोऽस्तु ते ॥

पृथिवीदानमन्त्रः

सर्वेणामाश्रया देवी वराहेण मनुजना ।
अनन्तमम्यकल्पा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गृहदानमन्त्रः

इदं गृहं गृहाय त्वं सर्वोपस्कारमंगुलम् ।
नय धिष्णो प्रसादेन मम सन्तु मनोरथाः ॥
गृहं नम विभूत्यर्थं गृहाय त्वं वराक्षम ।
प्राप्तां मे वराशोनिर्वास्तुरूपो जनादृतः ॥

मर्दिपीदानमन्त्रः

मर्दिपी वनरूपा त्वं विश्वामित्र विनिर्मिते ।
पृथिवी हर मे पापं सर्वदानफलप्रदे ॥

अश्वदानमन्त्रः

ताम्रपात्रदानमन्त्रः

परापवादपैशुन्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात्
उत्पन्नपापं दानेन ताम्रपात्रस्य नश्यतु ॥

कांसपात्रदानमन्त्रः

यानि पापानि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि च ।
कांसपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा ॥

रौप्यपात्रदानमन्त्रः

अग्न्यागमनं चैव परदाराभिर्मर्शनम् ।
रौप्यपात्रप्रदानेन तत्पापं मे व्यपोहतु ॥

ताम्रचूलदानमन्त्रः

पूरितं पूगपूगेन नागवल्लीदलान्वितम् ।
पूर्णं चूर्णपात्रेण कर्पूरापिष्टकेन च ।
सपूगखंडनं दिव्यं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् ।
देव देव निरातंकं त्वप्रसादात् कुरुष्व माम् ॥

दीपदानमन्त्रः

दीपस्तमो नाशयति दीपः कान्तिं प्रयच्छति ।
तस्माद्दीपप्रदानेन मम वंश-प्रवर्द्धनम् ॥

अथ वेदिदक्षिणादानसंस्कारः—

ॐ तत्सदचेति० एतत्कुलक्षेत्रभूमिसमानवेदि-भूम्यधिकरणक-कृत-
पुत्रीविवाहयज्ञकर्मोपादानकाश्रमेधश्चेतिष्टोमातिरात्रचाजपयराजसूयगोमेधदर्श -
पौर्णमासाग्निहोत्रयज्ञजन्यफलप्राप्तिपूर्वकसूर्यलोकचन्द्रलोकस्वर्गलोकप्राजापत्यव -
सुलोकत्रयलोकवैकुण्ठलोकवासप्रतिलोककादिवर्षसहस्रावच्छिन्नाप्सरोगणकिकि -
णीजालमालागन्धपुष्परसादिमुखसाधनमण्डितविमानारोहणपरमसुखभोगोत्तरेह -
लोकाधिकरणक द्विजकुलजन्मपुत्रपौत्राभिविवृद्धिवनधान्यभृत्यपशुमित्रादिसम्पत्ति-
दीर्घायुप्यारोग्यान्वष्टभोगकलप्राप्तिकामो दातव्यस्वकीयपुत्रीविवाहलाजाहोमा -
न्तिप्रतिप्रदक्षिणरत्नस्वर्गैरजतवस्त्रगजाश्वादिदानं तन्मृत्योपकल्पितमिदं दक्षिणा-
द्रव्यं रजतं चन्द्रदेवतममुकगोत्रायामुकशर्मणेऽमुकप्रवराय वराय सपत्नीकाय
तुभ्यनहं सन्प्रदे ।

गोत्रोच्चारणदक्षिणासंस्कारः

ॐ तत्सदचेत्यादि० कृतैतत्कुल्यादानकर्मज्ञभूतस्वकुलपुरोहितद्वारा कारि-
वपितृप्रमुखत्रिगुणप्रवर्गोत्रनामांशारणमन्त्रपाठकर्म—साफल्यप्राप्तिपूर्वकपुत्र -

पौत्रधनधान्यसमृद्धिकाम इदं दक्षिणाद्रव्यं चन्द्रदेवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्तुजे ॥

मन्त्रपाठदक्षिणादानसङ्कल्पः—ॐ तत्सवेत्यादि० कुतैतदश्वमेधादिराग-
ममकलप्रदायकवरमंप्रदानकन्यादानरूपविवाहकर्म—मन्त्रपाठोदयोगीदं दक्षिणा-
द्रव्यं रजतं चन्द्रदेवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्तुजे ।

अथ भूयसीदक्षिणानकल्पः—ॐ अश्वमेधादि० क्षुतिस्मृतिपुराणोक्तकल-
प्राप्त्यर्थं अमातलक्ष्मीप्राप्त्यर्थं प्राप्तवक्ष्याद्विरकालसंरक्षणार्थं सकलमम ईप्सित-
कामनासिद्धयर्थं तथा मम सपुत्रस्य सदान्यवत्य आयुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्धयेऽन्य
पुत्रीविवाहसकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं तन्मध्ये न्यूनातिरिक्तदोषपरिहाणार्थं
यद्यध्वोः पूर्णापुरादिसुखसम्पत्तिसिद्धये श्रीलक्ष्मीनारायणश्रीत्यर्थं इमां भूय-
सीदक्षिणां यथा योग्येभ्यो यथाव्यक्तैभ्यो नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीना-
नाथेभ्य इदं द्रव्यं विभज्य दातुमहमुत्तुजे ॥

गौरी श्रीरदितिः सुपर्णजननी कद्रुर्महेन्द्रप्रिया सावित्री च सरस्वती च सुरभिः
 सत्यव्रताऽरुन्धती । सत्या जाम्बवती च रुक्मभगिनी स्वाहा पितृणां प्रिया वेला
 चाम्बुनिघेः समीनमकराः कुर्वन्तु नो० ॥ ६ ॥ शेषस्तक्षककालकूटकुमुदाः पद्मा
 तथा वासुकिर्यः कर्कोटकशंखपद्मक इति ख्याताश्च ये पन्नगाः । अन्ये काननगह-
 रेणु जलधौ ये चान्तरिक्षस्थितास्ते प्रातः स्मरणेन च प्रतिदिनं कुर्वन्तु नो० ॥ ७ ॥
 गङ्गा सिन्धु सरस्वती च यमुना गोदावरी नर्मदा कावेरी सरयू महेन्द्रतनया
 चर्मण्वती वेणिका । क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी ख्याता गया गण्डकी । पूर्णाः
 पूर्णजलैः समुद्रसहिताः कुर्वन्तु० ॥ ८ ॥ लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्व-
 न्तरिश्चन्द्रमाः गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजो रंभादिदेवाङ्गनाः । अश्वः सप्त-
 मुखस्तथा हरिधनुः शंखो विषश्चामृतं रत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्वन्तु नो०
 ॥ ९ ॥ ब्रह्मज्ञानरसायनं श्रुतिकथा सद्द्वैद्यकं ज्योतिषं व्याकरणं च धनुर्धरं जल-
 तरं मंत्राक्षरं वैदिकम् । कोकं वाहनवाजिनं नटनृतं संवोधनं चातुरी विद्यानाम
 चतुर्दशप्रतिदिनं कुर्वन्तु० ॥ १० ॥ ब्रह्मा वेदपतिः शिवः पशुपतिः सूर्यो ब्रह्माणां
 पतिः शुक्रो देवपतिर्नलो नरपतिः स्कन्दश्च सेनापतिः । विष्णुर्यज्ञपतिर्यमः पितृ-
 पतिस्तारापतिश्चन्द्रमाः इत्येते पतयः सुपर्णसहिताः कुर्वन्तु नो० ॥ ११ ॥ अश्वत्थौ
 वटचन्दनौ सुरतकर्मन्दारकल्पद्रुमौ जम्बू-निम्ब-कदम्ब चूतसरला वृक्षाश्च ये
 क्षीरिणः । स्वर्गे ये पारिजातकसुरा वैभाजिते राजिते रम्ये चैत्ररथे च नन्दनवने
 कुर्वन्तु नो० ॥ १२ ॥

इति मङ्गलस्तवः ।

अथ 'चतुर्थीकर्मप्रयोगः'

विवाहदिवसाद्यतुर्थदिनस्यापररात्रे गृहाभ्यन्तर एव कार्यः । तद्यथा वरो
 वध्वा सह तैलाद्युद्धर्तनपूर्वकं युगकाप्रासनोपर्युपविश्य मङ्गलं—स्नात्वा अहते शुद्धे
 पट्टादिवाससी परिधाय गृहं प्रविश्य धृतकुङ्कुमादितिलको वेदिसमीपे शुभासने
 वरः पूर्वाभिमुख उपविश्य स्वस्य दक्षिणतो ग्रन्थिवन्धनयुतां वधूँ चोपवेश्य
 आचम्य प्राणानायम्य हस्ते पुष्पाक्षतद्रव्याण्यादाय—मङ्गलमन्त्रान् पठित्वा प्रति-
 जासंकल्पं कुर्यात् । ॐ अद्येत्यादि देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकराशिर-
 नुकशर्मा सपत्नीकोऽहं ममास्या वध्वाः सोमगन्धर्वाग्न्युपभुक्तिदोषपरि-
 हारद्वारा पत्नीत्वभाचसिद्धिपूर्वकं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहाच्चतुर्थ्यामपररात्रे
 (कर्मलोपभयाद्विवाहदिने विवाहमण्डपे वा) विवाहाद्गभूतं चतुर्थीकर्माहं
 करिष्ये । तन्निर्धिघ्नतासिद्धयर्थं श्रीगणपत्यादिदेवतापूजनञ्च करिष्ये । इति

१—चतुर्गोशमन्त्रेण त्वष्टांसहृदयेन्द्रियैः । भर्ता मपुज्यते पत्नी तद्गोत्रा
 नेन मा भवेत् (नृदत्तपतिः)

सूर्यो मातस्मादेनमो विश्वान्मुख त्वष्टस्वः ॥ ३ ॥ स्वादान्तैर्जुहुयात् । ॐ अवेति
 इमां गां तन्मृत्योपकल्पितं हिरण्यमग्निर्देयनं वा रजतमित्यादि यथातान-
 गोत्राय ॥ ततो दक्षिणा । गायत्र्या गोमूत्रे । ॐ गन्धद्वागं दुराधर्षां नित्यपुष्टं
 करीषिणीं । ईश्वरो सर्वभूतानां तामिहोपहतये भियम् ॥ इति गोमये । ॐ आप्या-
 यन्म ममे तु ते विश्वतः सोमं वृण्यं नवा वाजसा मंगये १ इति दुग्धम् । ॐ
 दधिमत्तव्यो अन्नार्थं जिह्वोदश्रव्य वाजिनः सुग्भिर्नो सुग्भाकन् प्रण ज्यैष्ठिना-
 रिषन् १ इति दधि । ॐ तेजोमि शुक्लमसि ज्योतिर्मि पृतवनी भुवनानामभि-
 भियोर्वीश्वधीमधुदुने तु पेशमा पायापृथिवीं वरुणस्य धर्मेना विप्रमिने अजरे
 भूरि देवसा पृतं धृतपायानः पिबन् वमां वमा पायानः पिबन्तान्दिश्वन् ददितमि
 न्नाहा दिशःप्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिग्भ्यः स्वाहा इति पृतं । ॐ
 देवस्य द्या मवितुः प्रसंयंभिनोर्वाहृभ्यां पूजो हन्ताभ्याम् ॥ इति हुतोदकम्
 प्रयथेन शिरालोत्त किद्रिद्भूमी निक्षिप्य ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वपाप्यां
 गतोऽपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं सदात्माभ्यन्तरः श्रुतिः ॥ १ ॥ ॐ पुनस्तु
 मां देवजनाः पुनस्तु मनसा भियः । पुनस्तु विश्वा भूतानि जगत्पदेः पुनर्दि
 ताम् ॥ २ ॥ ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनस्तु ॥ इति पञ्चमव्यं दिवेत् । अथान्नं सप्तदा-
 नुसाग्नेः गायत्रीजपं कारदित्या कर्तव्यकर्मं कुर्यात् ।

नूतन—चित्रवन्नभूषणादिभिः कन्यामलंकृत्य कुम्भसर्मापे समानीय पूजनसंकल्पं
 कारयेन् ॐ अद्यह् अमुकगोत्राया अमुकनामवेयायाः अस्याः कन्याया जन्म-
 सामयिकलन्ताद् अमुकस्थानस्थितामुकग्रहः संसूचितवैधव्यदोष—तिराकरण—
 पूर्वकसौभाग्य—सम्पत्तिद्वारा—भविष्यद्भूतुरायुगारोग्यैश्वर्याभिवृद्धि—कामनया श्रीपर-
 मेश्वरप्रीत्यर्थं च कलशे सुवर्णप्रतिमयोः श्रीविष्णुवरुणयोः पूजनं करिष्ये ।
 इति संकल्प्य ॐ तत्त्वायामि ब्रह्मणा चन्दमानस्तदाशस्ते यजमानो हविर्भिः ।
 अहं हमानो वरुणह वोध्युरुष ५ समान आयुः प्रमोदीः ॥ ॐ विष्णोरराटमसि
 विष्णोऽनन्तेशो विष्णोः सूरसि विष्णोर्ध्रुवोऽसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥
 इति पठित्वा पाद्यादीनि समर्पयामि वरुणाय नमः ॥ विष्णवे नमः इति
 यथापचारैः वरुणं विष्णुं च सम्पूज्य पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा प्रार्थयेत्—वरुणाङ्ग-
 स्वरूपस्त्वं जीवन्तानां समाश्रय । पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रान् सुखं कुरु ।
 देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखतः । पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं देहि
 तथा सुखं ॥ इति संप्राप्य मधुपर्केण अर्चयित्वा वन्नालङ्कारादीन्समर्प्य कन्या-
 कुम्भान्तर्गतेऽन्तः पदं कृत्वा कन्यावन्नरिधानानन्तरं अन्तःपदमपसार्थं
 समञ्जनान्ने विवाहोपयोगि मङ्गलपत्रपाठं कारयित्वा कन्यापिता कन्यादानसङ्कल्पं
 कुर्यान् ॐ विष्णुः ३ इत्यादि अद्यह् अमुकोऽहम् अमुकराशिरमुकनामवेयाया
 समास्याः कन्यायाः जन्मसामयिकलन्ताद् अमुकस्थान-स्थितामुक-दुष्ट-ग्रह-
 संसूचितवैधव्य-दोष-परिहारपूर्वक—सौभाग्य—सिद्धि—द्वारा—अस्या भविष्य-
 द्भूतुरायुगारोग्यैश्वर्य-वृद्धिकामः अमुकगोत्रां अमुकप्रवरां अमुकनाम्नां श्रीरूपिणीं
 वरार्थिनीं इमां कन्यां श्रीविष्णुवरुणस्वरूपिणे—कुम्भाय तुभ्यमहं संप्रददे
 ॐ तस्मन् इति संकल्प्य दत्त्वा—अद्य वैधव्य-दोषनिवृत्तये कर्तैतत्कुम्भविवाह-
 कर्मेणि कन्यादानप्रतिष्ठार्थं इमां दक्षिणां श्रीविष्णुवरुणस्वरूपिणे कुम्भाय
 तुभ्यमहं संप्रददे इति समर्पयेन् । तदुत्तरं अश्रुलप्रन्थिवन्धनादिसर्वं विवाह-
 विधिवत्कृत्वा 'परित्वा' इत्यर्कविवाहस्थितैर्दशभिःमन्त्रैरधस्तादुपरिष्ठाव मन्त्रा-
 वृत्त्या कन्यां कुम्भं च दशतन्तुसूत्रेण परिवेष्टयेन् । ततः किञ्चिन् स्थित्वा
 वेष्टितसूत्रात्कुम्भं निःसार्य जलाशये विमूजेन् । ततः पञ्चपल्लवजलेन कन्या-
 मर्भिषिष्य विष्णुवरुणप्रतिमे वैवाहिक-वन्नादीनि च आचार्याय दद्यान्—
 तत्रसंकल्पः—अद्यह् अमुकगोत्रा अमुकराशिरमुकनामवेयाहं मम जन्मसामयिक-
 लन्ताद् अमुकस्थान-स्थितामुकदुष्टग्रहसंसूचित-वैधव्य-दोष-परिहारद्वारा सौभाग्य-
 फल-प्राप्तिपूर्वक-भविष्यन्मद्भूतुरायुगारोग्यायुर्वृद्धिकामा इमे सुपूजिते विष्णुवरुण-
 प्रतिमे इमानि वैवाहिकवन्नादीनि च अमुकगोत्रायामुकशर्मेण द्राघण्याय तुभ्यमहं
 संप्रददे ॐ तस्मन् इति संकल्प्य दद्यान् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं । ततो
 दानप्रतिष्ठां दद्यान् ॐ अद्य कर्तैतत्सुपूजितश्रीविष्णुवरुणप्रतिमादानप्रतिष्ठार्थं

हृत्मां दक्षिणां अमुकगोत्रायामुक्तशर्मणे शास्त्रगात्रं नुभ्यमहं सम्प्रददे इति दद्यात् ।
नतोऽभिषेक—निष्कविप्रार्जामहं नम । सम्प्रदायानुगतेन अन्येभ्योऽपि शास्त्र-
जेभ्यो भूयसीदक्षिणादानम् यथाशक्ति शास्त्रभोजनादिकं च कारयेत् । ततः
कन्याविवाहं कुर्यात् ।

इति कुम्भविवाहविधिः ।

अथार्कविवाहविधिः

ततः दूर्वाक्षत-कल-पुष्प-चन्दन-युतार्घपात्रं गृहीत्वाचार्यः ॐ अर्घो अर्घो
 अर्घ इत्यन्येनाक्ते ॐ अर्घः प्रतिगृह्यतामित्याचार्यो वदेत् । ततो वरः प्रतिगृहा-
 र्मात्यभिधायार्घ्यहस्तादर्घं गृहीत्वा ॐ आपः स्थ युष्माभिः सर्वान्कामान-
 वान्नुवासीति शिरस्यक्षतादिकं किञ्चिद्वत्वा ॐ समुद्रं वः प्राहिणोमि त्वां योनिम-
 भिगच्छतः अग्निष्ठास्माकं वीरामापरासेचिमत्स्यः ॥ इत्यर्घपात्रस्थं जलमैशान्यां
 न्यजन्वदति । तत आचमनीयमादाय ॐ आचमनीयं आचमनीयं आचमनीय-
 मित्यन्येनाक्ते प्रतिगृह्यतामिति आचार्यो वदेत् । वर आचमनीयमादाय ॐ
 आमागन् यशसा स ॐ नृज वर्चसा तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनाम-
 रिष्टिं तनूनाम् । इत्यनेन सहृदाचामेन् द्विस्तूष्णीम् । ततस्त्वाचार्यः कांस्यपात्रस्थ-
 दधि-मधुघृतानि कांस्य-पात्रपिहितान्यादाय ॐ मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्क इत्यन्ये-
 नाक्ते ॐ मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम् इत्याचार्यो वदेत् । ततो वरः ॐ गृह्णामीत्यभिधाय
 ॐ मित्रस्य चक्षुषा त्वा प्रतीक्ष्य इत्याचार्यकरस्यमेव निरीक्ष्य ॐ देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हन्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि । इत्यनेन वरः मधुपर्कं वाम-
 हस्ते कृत्वा ॐ नमः श्यावास्यायान्नशने यत्त आचिद्धं तत्ते निष्कृन्तामि इत्यनेन
 अनामिकया त्रिःप्रदक्षिणमालोढ्यानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां भूमौ क्षिपेत् । पुरस्तर्धेव
 द्विः प्रत्येकं क्षिपेत् ।

ॐ दन्मधुनो मधव्यं परम ॐ रूपमन्नाद्यं तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेण
 रूपेणान्नायेन परमो मधव्योऽन्नादोऽसान्ति । इत्यनेन चारत्रयं मधुपर्कप्राशनं । ततो
 मधुपर्कमसं चरदेशे धारयेत् । तत आचम्य वरः अर्कस्य पुरतस्तिष्ठन् सूर्यं प्रार्थयेत्-
 त्रैलोक्यव्यापिन् सप्ताश्व द्वायथा सहितो रवं । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं
 कुरु । ततोऽर्कवृक्षस्यावसान् कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र सुवर्णनिर्मितां
 सूर्यप्रतिमां निधाय आकृष्णेनेति मन्त्रेण सूर्यमावाह्य रवेतयस्सूत्राभ्यामर्कमा-
 वेष्ट्य पाद्यादिभिः सन्पूज्य ॐ आपो हि द्या मयोभुवस्तान ऊर्जे दधातन महं-
 रणाय चक्षसे ॥ १ ॥ यो यः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः वशतीरिव मातरः
 ॥ २ ॥ तस्मा अरंगमाम वो यस्त क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च नः । इति
 मन्त्रैरभिषिच्य गुह्यौदनं नैवेद्यं तावद्वृत्तं दक्षिणां च दद्यात् । ततो वरोऽर्कं प्रद-
 क्षिणीकुर्यात् । तत्र मन्त्रः—नमः प्रीतिकरा चये मया सृष्टा पुरातनी । अर्कज्ञा
 प्रक्षणा सृष्टा अस्माकं णिरक्षतु ॥ इति पठित्वा पुनः प्रदक्षिणीकुर्वन् प्रार्थयेत्
 (प्रथमवारम्) नमस्ते मङ्गले देवि नमः सवितुरात्मजे ॥ त्राहि मां कृपया देवि
 पत्नी त्वं मद्गृहगता ॥ द्वितीयप्रदक्षिणायाम् । अर्कं त्वं प्रक्षणा सृष्टः सर्वप्राणि-
 हिताय च । वृक्षाणामादिभूतत्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः । तृतीयोद्वाहजं दोषं मृदुस्त्राशु
 निवारय । इति तृतीयप्रदक्षिणायाम् । ततः पंचभूतस्कारपूर्वकमग्निस्थापनं कृत्वा
 प्रादुम्नः अर्कसमीपे तिष्ठेत् । ततोऽन्तःपटकरणम् ॥ अर्ककन्यावरयोः परस्परं

समञ्जनम् । ततो गोत्रोच्चाराणमंगलपाठः । अथाचार्यः अर्ककन्यां वराय ददाति ।
 तत्र संकन्यः ॐ अगुक्तमासेऽमुक्तितथौ अमुक्तवासरादिसंयुतायां शुभवेलायां
 अमुक्तगोत्रस्यामुक्तप्रवरस्यामुक्तशर्मणः पीत्राय अमुक्तगोत्रस्यामुक्तप्रवरस्यामुक्त-
 शर्मणः पुत्राय काश्यपगोत्रस्य त्रिप्रवरस्य अर्कस्य प्रपीत्रौ काश्यपगोत्रस्य त्रिप्रवरस्य
 र्मावतुः पीत्रौ काश्यपगोत्रस्य त्रिप्रवरस्य आदित्यस्य पुत्रौ इत्यनेन क्रमेण त्रिरावृत्य
 पठनीयम् । इमामर्ककन्यां आचार्येण दत्तुं वरः—ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा
 इत्यादि स्मृतिभूतं पठन्नर्कं निरीक्षेत् । तत आचार्यः विप्रैः वराय आशिषो
 दन्या अमुक्तगोत्राय अमुक्तशर्मणे वराय तुभ्यमाहं नम्रददे । ॐ अर्ककन्यामिमां
 विप्र यथाशक्तिधिभूयिषाम् । गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ तत ॐ

नर्धनयामांसि परिधाय भूषणालंकारादिनाग्मानमलंकृत्य तत्समीपे मनुषविष्टय
 आचान्ता सा पतिवरा दक्षिणहस्तेन जलगन्धपुष्पैरपवित्रः पवित्रो घन्नादि-
 नाग्मानं प्रामिच्य चरपतिवरयोर्मङ्गलार्थं प्राप्स्यन्नावद्वेषपतिपे दृष्टमावृषाः
 नयप्रदांश्च विधाय स्वस्त्ययनं कुर्यात् । ततः पतिवरा जलाक्षतादिकमादाय—८५
 अथ तत्सदिन्यादि देशकाली मङ्गीत्यर्थं अमुकगोत्राऽमुकदेवी स्ववर्णीयपतिमनन्वि-
 ताया गम समन्तदुःखशोक-प्रन्यूहसमुदाय-प्रवृत्तपूर्वकैरिहामुष्मिक-मर्वाभीष्ट-
 माधनाय सशरीर—प्रदानमहं करिष्ये । इति प्रतिज्ञाय पुनर्जलादिकमादाय
 तन्निर्विघ्नसमाप्तिहेतवे श्रीगणपतिप्रभृति—मातृजनप्रदपूजनमहं करिष्ये । इति

स्विष्टकृदाहुतिं पूर्णाहुतिं च दत्त्वा त्रयायुषं कुर्यात् । ततो वरः पतिंवरायै सुन्दर-
परिधानवस्त्राणि दद्यात् भूषणैश्च भूषयेत् । अथ पट्टवस्त्रं कौशेयं वा वरो गृहीत्वा
मन्त्रं पठेत्—शरीरावरणं वासो लज्जायाः करणं परं । लज्जायास्ते सुखायाहं
क्षिपाम्येतत् तवोपरि । इति मन्त्रेण पतिंवरोपरि विस्तीर्य क्षिपेत् । पतिम्बरां च
तद्वस्त्रेणात्मनः अङ्गानि आच्छाद्याग्निं प्रणमेत् । वरं प्रणमेत् । दिवासूर्यं रात्रौ
अरुन्धतीं प्रणमेत् । ततः परस्परं हस्तग्रहणं तत्र मन्त्रः—हस्ते गृहीव परस्परं
ग्राह्याम उपस्थितैः । वरं सम्पादयामोऽभीष्टं पटपाठसुखाय च ॥ पुत्रपौत्रादि-
विशुद्धयर्थं दम्पती वाससुखाय च एष नः पटपाठोऽपि पूर्वेषां सुसुखाय च ॥
वर्हिं प्रदक्षिणीकुर्मः प्रतिपादं सुखाय नः । कामाग्निः शोभनो भूयात् कामो देवः
प्रसीदतु ॥ इत्यनेन पतिंवरा वरेण सहार्गिन एकवारं प्रदक्षिणीकृत्य संस्त्रवं प्राश्या-
चम्य पुरोधसे संकल्प्य दक्षिणां दद्यात् । ततो वरः किञ्चित् भक्ष्यद्रव्यमादाय
ग्रासान् प्रतिमन्त्रान्ते पतिंवरायै भोजयेत् । अथ मन्त्राः—प्राणैस्ते प्राणान् सन्द-
धामि ॥ १ ॥ अस्थिभिरस्थीनि सन्दधामि ॥ २ ॥ त्वचा ते त्वचं सन्दधामि ॥ ३ ॥
मांसैस्ते मांसान् सन्दधामि ॥ ४ ॥ मम वाचमेकमना जुषस्व ॥ ५ ॥ ॐ सर्व-
भूताधिवासः श्रीविष्णुरीशः सनातनः । सन्तुष्टोऽनेन यागेन सिन्धौ पापमुप-
क्षिपेत् ॥ इति सम्प्राप्त्यै ब्राह्मणेभ्य आशीर्वचनपूर्वकं प्रसादमादाय यथासुखं
विहरेन् । इति पुनर्भूविधानम् ॥

—:०:—

अथ सूर्यादिग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

तत्र तावदादित्यस्य शान्तिः । मदनरत्ने हस्तनक्षत्रयुतं आदित्यचारं प्रगृह्य
सप्तनक्षत्रतानि भक्तितः कृत्वा प्रतिदिनं रक्तपुष्पाक्षतादिभिरर्कमभ्यर्च्य सप्तमे
प्राप्ते प्रातः स्नात्वा शुक्लघोतवाससी परिधाय यथायोग्यालङ्कृतः स्वासने
प्राङ्मुख उपविश्य दक्षिणपार्श्वे संभारान् संस्थाप्य धृतपवित्रतिलकः पत्न्या समा-
रुद्धा द्विराचम्य प्राणानायम्य शान्तिपाठं पठित्वा लक्ष्मीनारायणादिदेवान्
प्रणमेत् । ततो देशकालौ संकृत्य अथ शुभपुण्यतिथाचमुकगोत्रोऽमुकशर्मा वा
नुष्टोऽहं मम धुविष्मन्तिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम कलत्रादिभिः सह जन्मराशेः
प्रकाशान् नामराशेः सकाशाद्वा जन्मलग्नान् वर्षलग्नान् गोचराद्वा चतुर्थाष्टम-
द्वादशायनिष्टस्थानस्मितमूर्ध्नि मूर्ध्नि सूचयिष्यमाणं च यन् सर्वार्थिष्टं तद्विनाशार्थं
सर्वदा तृतीयैकादशशुभस्थानस्थितवदुत्तमफलप्राप्त्यर्थं नथा दशान्तदशोपदशा-
जनिता रोहतायुधिदेवाधिभौतिककाष्ठ्यात्मिककलत्रनिनक्लेशनिवृत्तिपूर्वकशरीराय-
ःवार्थं परमेष्ठ्यादिप्राप्त्यर्थं श्रीसूर्यनारायणप्रसन्नार्थं चादित्यशान्तिं करिष्ये ।

इति संकल्प्य तदंगत्वेन गणपतिपूजनं स्यत्तिपुण्याहवाचनमाचार्यवर्णं दिग्भक्षणं
अग्निव्यापनपूर्वकं सामान्यतोऽग्रहपूजनं च पूर्ववत् कुर्यात् । ततो वेदीमध्ये पश्चि-
ताम्रकलशं संस्थाप्य तदुपरि ताम्रपात्रे शुद्धमुवर्णमयीं प्रधानदेवसूर्यप्रतिमां
अम्बुनारायणपूर्वकं सन्निधाय रक्तपट्टयुगच्छत्रां छत्रोपानयुगान्वितां च कृत्वा घृतेन
संस्थाप्य रक्तचन्दनरक्तपुष्पाक्षतादिभिः पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः सम्पूज्य
नक्षत्रकालिवेश प्रणम्य कुशकण्डिकां कृत्वा आव्यभागान्तं प्रधानदेवसूर्याय
दक्षिणोत्तराक्षाभ्रमशाकल्पमहिता अर्कमभिधः ॐ आकृष्णेन रजमेति मन्त्रे-
णाष्टोत्तरदशमसंख्यया जुहुयान् इदं सूर्याय न मम इति त्यागः कार्यः । ततो
होतारो दिक्पालक्षेत्रपालादिभ्यो बलिदानं पूर्णाहुतिहोमं च कृत्वा ततो मंजिष्ठा
गजमर्दं पुंहुतं रक्तचन्दनं जलपूर्णं ताम्रकुम्भे क्षिप्त्वा पूर्ववदभिषेकं महत्तानं
च कुर्यात् । ततो वेदविदुषे प्राणायाम ॐ इमां सूर्यप्रतिमां सोपस्करां तुभ्यमहं
ममप्रदे । इति संकल्प्य ॐ आदिदेव नमस्तुभ्यं सप्तमप्ते दिवाकर । त्वं रवे
गार्गम्यास्मान्मातृसंगारमागरान् ॥ इति मन्त्रेण प्रतिमां दद्यात् । ततो माणिक्य,
गोपुम, धेनु, रक्तयस्त्र, गुह, ताम्र, रक्तचन्दन, कमलानि रवेः प्रीत्यर्थं देयानि ।
ततो विद्वद्भ्यो दक्षिणादानम्, देवविमर्जनं च कृत्वा प्राणायामं सम्भोजयित्वा
वमोर्ध्वमामो विष्णुं संस्मरेत् एवं सूर्यपीठसु घोरसु कृता शान्तिः शुभप्रदा ।
इत्यादिन्यदानानि ।

नादि सर्वं कर्म पूर्ववत् समापयेत् एवं कृते महासौम्यः सोमस्तुष्टिकरो भवेत् ।
इति चन्द्रशान्तिः ॥

अथ मङ्गलशान्तिः ॥

स्वात्यां भौमवारं संगृह्य सप्तनक्षत्रेषु भूमावेव भोजनं विधाय सप्तमे
प्राप्ते पूर्ववत् सर्वं कृत्वा मण्डलमध्ये कलशं संस्थाप्य तदुपरि ताम्रपात्रे सुवर्णमयीं
मङ्गलप्रतिमां निवेद्य रक्तचङ्गुणां कुंकुमेतानुलेपितां कृत्वा रक्तपुष्पाक्षतादिभिः
पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य भक्त्या कंसारं निवेद्य दधिघृताक्ताः शाकल्य-
सहिताः स्वादिर्यः समिधः अष्टोत्तरशतं अग्निर्मूर्धा दिव इति मंत्रेण मंगलाय
जुहुयान् । ततः पूर्ववद्धोमं समाप्य ॐ कुज कुप्रभवोऽपि त्वं मंगलः परिगणसे ।
अमंगलं निहत्याशु सर्वदा दच्छ मंगलम् ॥ इति मन्त्रेण कर्मैचित् कुटुम्बिने
ब्राह्मणाय मंगलप्रतिमादानं, प्रवाल, गोधूम, मसूरिका, रक्तवृषभ, गुड, सुवर्ण,
रक्तवस्त्र ताम्रादिदानं च कुर्यात् ॥ ततो रौप्यकुम्भे खदिरं देवदारु तिलानि
आमलकानि च न्यस्य अभिषेकं स्नानं च कुर्यात् । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् ।
इति भौमशान्तिः ॥

अथ बुधशान्तिप्रयोगः

विशाम्वासु बुधं संगृह्य सप्त नक्षत्रानि कृत्वा सप्तमे प्राप्ते सुवर्णप्रतिमां
कान्त्यपात्रे संस्थाप्य शुक्लवस्त्रयुगचङ्गुणां कृत्वा शुक्लगन्धाश्रतपुष्पादिभिः संपूज्य
गुह्योदनोपहारं निवेद्य दधिमधुघृताक्ताः शाकल्यसहिता अपामार्गसमिद्धिः अष्टो-
त्तरशतं “ॐ उद्बुधस्यस्त्राग्ने” इति मन्त्रेण जुहुयान् । ततो होमान्ते ॐ बुध त्वं
बुधिजननो बोधयान् सर्वदा नृणाम् । तत्त्वावबोधं कुरु मे सोमपुत्र तमो नमः ॥
इति मन्त्रेण ब्राह्मणाय प्रतिमां नीलवस्त्रसुवर्णकांस्यमुद्गररुसतहस्तिदन्तपुष्पाणि
च निवेद्य मृगमयकलशे नदीसंगमतोयानि च निक्षिप्य अभिषेकं स्नानं च कुर्यात् ।
अन्यत् सर्वं आदित्यशान्तिवत् ॥ इति बुधशान्तिः ।

अथ बृहस्पतिशान्तिप्रयोगः

मादानं कृत्वा गोमेदाश्व, नीलवस्त्र, कंवल, तैल, तिल, लोहानि राहवे वैडूर्य, तैल, तिल, कंवल, कस्तूरी, छाग, वस्त्राणि च केतवे दद्यान् ।

माहिषे ऋगे गुग्गुलं, हरितालं, च मनःशिलां च निक्षिप्य तेनाभिपेकं स्नानं च कुर्यान् । अन्यन् सर्वं ब्राह्मणभोजनादि पूर्ववत् । पवमेव केतुशान्ति-
मन्त्र समिधः कुशमन्त्रः । मन्त्रः—ॐ केतुं कृण्वन् इत्यादि स्नानं तु वराह-
विहितपर्वताग्रमृदं छागक्षीरं खड्गपात्रे कृत्वा कुर्यात् । अन्यन् सर्वं पूर्वोक्तशान्ति-
वन् । इति राहुकेतुशान्तिप्रयोगः ॥

अथ मूलागण्डान्तशान्तिप्रयोगः ॥

अथ प्रसवमूलनक्षत्रान् द्वितीयमूलनक्षत्रे सुस्नातः शुक्लाम्बरधरो बालक-
पत्नीसहितो यजमानः भद्रासनोपरि प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य
आसनशुद्धिं विधाय हस्ते अक्षतपुष्पाणि गृहीत्वा ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवेत्यादि
स्वस्त्ययनमन्त्रान् ॐ सुमुखश्चैकदन्तश्चेत्यादिमङ्गलमन्त्रान् पठेत् । ततः प्रतिष्ठा-
संकल्पं कुर्यात् । ॐ अद्येत्यादि देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्मा (तर्मा-
गुप्तो वा सपत्नीकोऽहं अस्य बालकस्य अस्याः कुमार्याः वा मूलनक्षत्र (ज्येष्ठा,
आश्लेषा, मघा रेवती अश्विनी वा) तदधिकरणकामुकपादजननारिष्टनिवारण-
पूर्वकं तदीयायुर्विवृद्धयुत्तरपित्रादिसम्बन्धिभूतफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये च
गोमुखप्रसवपूर्वकं अमुकनक्षत्रगण्डान् शान्तिमहं करिष्ये तन्निर्विघ्नतासिद्धयर्थं
तद्वत्त्वेन गणपत्यादिपूजनं च करिष्ये । ततः पूजाहोमप्रकरणोक्तप्रकरणं श्रीगण-
पतिं सम्पूज्य नवग्रहादीनां च पूजनं विधाय नान्दीश्राद्धं तदभावे सुवर्णं वा
दद्यान् । तत्र संकल्पः—ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रस्यात्मजस्यामुकशर्मणः मूला
(ज्येष्ठा, मघा रेवती वा) नक्षत्राधिकरणकजन्माद्भूतकर्तव्याभ्युदयिकश्राद्धजन्य-
फलमप्राप्त्यर्थममुं यथाशक्ति सुवर्णमग्निदेवतं यथानामगोत्रायामुकशर्मणं

त्वां ब्रह्ममूर्ते भगवन्नमस्ते । इत्यावाह्यं स्थापयेत् । ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ता-
द्वितीमतः सुखो वेन आवः । सु बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिम-
सतश्च वि वः ॥ इति मन्त्रेण ब्रह्माणं पाद्यादिभिः पूजयेत् । ततो वरणसंभृत-
मादाय— ॐ अद्येत्यादि पूर्वप्रतिज्ञातार्थसिद्धयर्थं क्रियमाणकार्तिकस्वस्तीप्रसूताशा-
न्त्यज्ञत्वेन ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रेण यथापरिमितं जपं कारयितुमेभिर्वरणद्रव्यैरमुक-
गोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणं जापकत्वेन त्वां वृणे । इति वृणुयात् । ततो दक्षिणस्यां
दिशि गोधूमान्नोपरि कलशं संस्थाप्य श्रीविष्णुं पूजयेत् । ॐ एषेहि नारायण चक्र-
पाणे लक्ष्मीपते दानववंशवहे । सुवर्णपृष्ठासन पद्मनाभ जनार्दनस्त्वं भगवन्न-
मस्ते । इत्यावाह्यं ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्यपा ॐ सुरे
इति मन्त्रेण पाद्यादिभिर्विष्णुं पूजयेत् । वरणद्रव्यं चादाय संकल्पवाक्यं च
पूर्ववत् । ततः पश्चिमायां दिशि तण्डुलान्नोपरि कलशं संस्थाप्य श्रीरुद्रं पूजयेत् ।
ॐ एषेहि भो शंकर शूलपाणे गंगाधर श्रीकरनीलकण्ठ, उमापते भस्मवि-
भूषितांग महेश्वर त्वं भगवन्नमस्ते । इत्यावाह्यं ॐ नमस्ते रुद्र मन्यव उतोत इष-
वे नमः बाहुभ्यामुत ते नमः इति मन्त्रेण पाद्यादिभिः रुद्रं पूजयेत् । ततो वरण-
संभृतमादाय संकल्पवाक्यं च पूर्ववत् । ततः उत्तरस्यां दिशि धान्योपरि
कलशं स्थाप्य तस्योपरि श्रीसूर्यपूजां कुर्यात् । तत्रावाहनमन्त्रः— ॐ
दिवाकरं सद्ब्रह्मांशुं ब्रह्माद्यैर्मरैःस्तुतं । लोकनाथं जगज्जक्षुः सूर्यमावाहयाम्यहं । ॐ
भूर्भुवः स्वः कलिददेशोदय काश्यपगोत्र श्रीसूर्य इहागच्छेत्यावाह्यं स्थापयेत् ।
ॐ आकृष्णेनेति मन्त्रेण पाद्यादिभिः सूर्यं पूजयेत् । ततो वरणसंभृतमादाय ॐ
अद्येत्यादि पूर्वप्रतिज्ञातार्थसिद्धयर्थं क्रियमाणकार्तिकस्वस्तीप्रसूताशान्त्यज्ञत्वेन ॐ
आकृष्णेनेति मन्त्रेण यथापरिमितं जपं कारयितुं एभिर्वरणद्रव्यैरमुकगोत्रान् अमुकामुकशर्मणो
ब्राह्मणान् जापकत्वेन त्वामहं वृणे । ततः त्र्यम्बकमंत्रस्य जपं ब्राह्मणद्वारा
यथाशक्ति कारयेत् । तत्र संकल्पः— ॐ अद्येत्यादि पूर्वप्रतिज्ञातार्थसिद्धयर्थं क्रिय-
माणकार्तिकमासस्त्रीप्रसूताशान्त्यज्ञत्वेन त्र्यम्बकमिति मन्त्रस्य लक्षं वा पञ्चाशत्
महत्त्वं अयुतं वा जपं कारयितुमेभिर्वरणद्रव्यैरमुकगोत्रान् अमुकामुकशर्मणो
ब्राह्मणान् जापकत्वेन युष्मानहं वृणे । इति वृणुयात् । एवं गृहीतवरणसंभृतयश्च
चत्वार एव ब्राह्मणाः यथोद्देशं प्रयत्नाः जपं कुर्युः । जपानन्तरं वपविष्टेषु च
तेषु आचार्यो होमप्रकरणोक्तप्रकारेण विधिवत् अग्निस्थापनं कुशकण्डिकां च
हृत्वा जुहुयात् । ॐ प्रजापतये स्वाहा इत्यग्नये ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमित्यन्तं
हुत्वा ॐ सूर्याय स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ जगणे स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ विष्णवे स्वाहा
॥ ३ ॥ ॐ रुद्राय स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ शंभवे स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ ईशाय स्वाहा
॥ ६ ॥ ॐ पशुपतये स्वाहा ॥ ७ ॥ ॐ शिवाय स्वाहा ॥ ८ ॥ ॐ शूलिने स्वाहा
॥ ९ ॥ ॐ महेश्वराय स्वाहा ॥ १० ॥ ॐ ईश्वराय स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ शर्वाय

स्थापनविधिना वरुणं कलशं संस्थाप्य तत्र चन्दनागुरुकुंजुमादि गंधपुष्पाणि च प्रक्षिपेत् । ततो वरुणकलशसमीपे गोधूमचूर्णेन कमलाकारं विरच्य तदुपरि कुंजुमाचिततण्डुलराशिं कृत्वा तत्र मध्ये व्रणछिद्ररहितं श्रीरुद्रकलशं, पूर्वदिशि श्रीब्रह्मकलशं, दक्षिणदिशि विष्णुकलशं, पश्चिमदिशि इन्द्रकलशं उत्तरदिशि ईश-कलशम् निधाय कलशस्थापनविधिना स्थापयेत् ।

ततः पूर्वदिशि कलशोपरि ताम्रपात्रस्थस्वर्णमयमूर्तौ श्रीब्रह्माणं पूजयेत् । तत्र संकल्पः—ॐ अद्येत्यादि पूर्वप्रतिज्ञातार्थसिद्धयर्थं क्रियमाणत्रिखलशान्त्यङ्गत्वेन पूर्वस्यां दिशि रक्तवस्त्रद्वयावेष्टितकलशोपरि ताम्रपात्रस्थस्वर्णमयमूर्तौ ब्रह्मपूजनमहं करिष्ये । अक्षतानादाय ध्यानम् । ॐ पद्मपात्रासनस्थश्च ब्रह्मकायश्चतुर्मुखः । अक्षमालाधुवं विभ्रन् पुस्तकं च कमण्डलुम् ॥ आवाहनम्—पद्मयोने चतुर्मूर्ते वेदव्यास पितामह । आयाहि ब्रह्मलोकात्त्वं तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । ततः ब्रह्मयज्ञानमिति मन्त्रेण पाद्यादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत्—ॐ कृष्णाजिनाम्बरधर पद्मासन चतुर्मुख । जटाधर जगद्धातः प्रसीद कमलोद्भव ॥ ततो वरुणसंभृतमादाय ॐ अद्येत्यादि पूर्वप्रतिज्ञातार्थसिद्धयर्थं क्रियमाणत्रीतरशान्त्यङ्गत्वेन शुभफलप्राप्त्यर्थं ॐ ब्राह्मयज्ञानमितिमन्त्रस्य ब्राह्मणद्वारा युग्मसहस्रजपं कारयितुमेभिर्वरणद्रव्यैर-मुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे । वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । ततो दक्षिण-दिशि कलशोपरि श्रीविष्णुपूजनम् । तत्र संकल्पः—ॐ अद्येत्यादि क्रियमाणत्रीत-रशान्त्यङ्गत्वेन दक्षिणदिशि पीतवस्त्रावेष्टितकलशोपरि ताम्रपात्रस्थस्वर्णमयमूर्तौ विष्णुपूजनमहं करिष्ये । अक्षतानादाय ध्यानम्—ॐ सशंखचक्रं सकिरीट-कुण्डलं सपीतवस्त्रं सरसीरुदेक्षणम् । सहारचक्षस्थलकौस्तुभश्रियं नमामि विष्णुं शिरसा चतुर्भुजम् ॥ आवाहनम्—ॐ एषेहि नीलाम्बुजपादपद्म श्रीवत्सवक्षः कमलाविधेय । सर्वामरैः पूजितपादपद्म गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ततः ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पा ॐ गुरे ॥ इति मन्त्रेण पाद्यादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत्—ॐ योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सत्त्वाचरम् । पुष्पवद्भगते नित्यं तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ ततो वरुणसंभृतमादाय—ॐ अद्य-ेत्यादि वृतेतन्त्रीतरशान्त्यङ्गत्वेन ॐ विष्णोरागटममि इत्यनेन मन्त्रेण ब्राह्मणद्वारा युग्मसहस्रं जपं कारयितुमेभिर्वरणद्रव्यैरमुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणं जाप-कत्वेन त्वामहं वृणे । वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । ततः पश्चिमदिशि कलशोपरि इन्द्रं पूजयेत् । तत्र संकल्पः—अद्येत्यादि क्रियमाणत्रीतरशान्त्यङ्गत्वेन पश्चिमदिशि चित्रविचित्रवस्त्रावेष्टितकलशोपरि ताम्रपात्रस्थस्वर्णमयमूर्तौ श्रीइन्द्रपूजनमहं करिष्ये । अक्षतानादाय ध्यानम्—चतुर्दन्तो गजारूढो वज्रपाणिः पुरन्दरः । क्षन्तीपतिस्तु ध्यातव्यो नानारत्रविभूषितः ॥ आवाहनम्—एषेहि सर्वामरमिद-माध्येर्हमन्दुतो वज्रधरामरेश । संवीज्यमानोऽम्बरसां गणेन रक्षाध्वजो भगव-

प्रत्यास्तायैः कार्यं सम्भोषदिष्टम् । ततः श्रीरुद्रप्रीत्यर्थं कृष्णामेकां धेनुं शक्योप-
 स्करयुतां दद्यात् । तदशक्तीं पलं पलार्धमात्रं सुवर्णं वा दद्यात् । एवं कृते
 रुद्रस्तान्ऽधिकारी भवति । ततः सभार्यो यजमानः आचम्य प्राणानाम्यम् ॐ
 अयेत्यादि० मम सभार्यस्य दीर्घायुःसुपुत्रादिसन्ततिप्रतिबन्धकेन इह जन्मन्य-
 न्यजन्मनि वा कृतेनाष्टकापवादिषैतृकनैमित्तिकाकरणेन वा परद्वेषेण वा गुरुद्वेषेण
 वा मृगशावभक्षणेन वा चालघातेन वा रत्नापहरणेन वा वत्सवियोजनेन वा
 पितृमामृभ्रातृद्वेषेण चान्येन वा कर्मणोत्पन्नचतुर्विधवन्ध्यात्वान्यतरवन्ध्यात्व-
 दोपनिगमेन तथा स्त्रियाः कुक्षिदोषज्ञाताज्ञातान्यदुष्टस्त्री-चैलाञ्जलस्पर्शदोषतदे-
 कंशेन शयनादिजनितदोषादिसर्वसन्ततिप्रतिबन्धकनिरासेन च दीर्घायुःसुपुत्रादि-
 सन्तत्यवाप्तिद्वारा श्रीउमासहितश्रीरुद्रप्रीत्यर्थं बौधायनोक्तविधिना श्रीरुद्रकलश-
 स्नान-इत्याख्यं कर्म करिष्ये । तदङ्गत्वेनादौ श्रीगणपत्यादिपूजनं नान्दीश्राद्धञ्च
 करिष्ये इति संकल्प्य श्रीगणपतिपूजनवरुणकलशादिनान्दीश्राद्धान्तं सर्वं सम्पाद-
 येत् । ततः श्रीरुद्रं ध्यात्वा, आराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादिभिः ।
 आराधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्वर ! इति प्रार्थयेत् । अथाचार्योऽष्ट-
 हस्तं मण्डपं कृत्वा पञ्चगव्येनाभ्युक्ष्य तन्मध्ये इवेतरजसा अष्टदलपद्ममालिख्य
 ब्रह्मादीन् मण्डलदेवांस्तत्रावाह्य पूजयित्वा मध्यं कर्णिकायां रुद्रकलशं कलश-
 स्थापनविधिना स्थापयित्वा दध्यक्षतादिभिः शोधयित्वा तत्र निष्कं तदर्धं
 (वा यथाशक्ति) सुवर्णनिर्मित-श्रीरुद्रप्रतिमागन्धुत्तारणपूर्वकं संस्थाप्य इयम्बक-
 मिति श्रीमहादेवमावाहयेत् । ततः पूर्वादिचतुर्षु दलेषु नन्दितं, भृङ्गिरिदि,
 कालं, महाकालं च क्रमेण आवाह्य तेष्वेवाष्टदलेषु इन्द्रादीनष्टदिक्पालांश्चावाह्य
 महादेवस्य वामभागे पार्वतीदक्षिणभागे विनायकं चावाह्य पांडुशोपचारैः
 पूजयित्वा पद्मचतुर्कोणेषु कुम्भचतुष्टयं यथाविधि स्थापयित्वा उदकमामिन्त्र्य
 अश्वत्थपत्रादीनि निक्षिप्य वरुणमावाह्य कलशं प्रार्थ्य ततो मण्डपस्य अष्टादश
 कुम्भाष्टकं स्थापयित्वा इन्द्राद्यष्टदिक्पालान्मस्त्रुच्य अन्नादिवलिमुपहृत्य प्रार्थयेत् ।
 ॐ इन्द्राद्याश्च सुगाः सर्वे लोकपालास्तथैव च । आदित्या वसवो रुद्रा विद्वदेदेवा
 मरुद्गाः ॥ ते सर्वे पूजिताः शान्तिं प्रयच्छन्तु यथेप्सिताम् ॥

ततः कुम्भान् संस्पृशन्नक्षतांश्चाग्निपन्नेकादशावृत्त्या रुद्रान् जपेत् । तस्मिन्
 प्रक्षयप्रादान्तेत्यां दिशि स्यण्डलेऽग्निमृषममावाह्य तूष्णीं निर्वापादिना चरुं
 पक्वयाऽऽज्यभागान्तं कृत्वा समिन्तिलचर्वायैः ॐ मानमोके० इति मन्त्रेण
 अष्टोत्तरशतवारं नवप्रक्षोभपूर्वकं जुहुवान् । ततः सिष्टकृदादिपूर्णाह्निप्राक्तन-
 होमशेषं ममाप्याचार्यो गन्धाद्यपचारैः रुद्रस्योत्तरपूजां कृत्वाऽभिषेकार्थं मण्ड-
 पादग्नेरुत्तरप्रतुल्यं स्वमिकीरितं मण्डलं कृत्वा तत्रोदुम्बरकाष्ठरीढह्वये
 परिहिताऽऽनृत्यैतवध्वरे दम्पतीं प्राकमुत्सुपयेदयं स्वयमुदरमुत्सुगः पूर्वादिक्क-

शोदकेन रुद्राध्यायस्यैकैकेन मन्त्रेण—एकैकेनार्कपत्रेणाभिषिच्य त्यजेत् । अत्र माध्यन्दिनीयशाखायां रुद्राध्यायगतानां चतुःषष्टिमन्त्राणामेकादशिन्यां चतुरधिक-
सप्तशतसंख्या भवति । ततः पल्लवैराशुः शिशान इति सूक्तेन आपोहिष्टेयादिभिः
गुरास्त्वामित्यादिपौराणिकैश्चाभिषिच्य शिवं शिवमिति वदेयुः । तत्र सर्वोष-
धीभिः सप्तमृद्धिर्नद्या उभयकूलमृदा च सर्वाङ्गेऽनुलिप्तौ दम्पती विशेषतः
कुक्षिदेशे अनुलिप्तस्त्रियं शिष्टोद्धृत्य श्रीरुद्रकलशोदकेन प्रक्षालिताङ्गौ शुद्धोदकेन
स्नापयेयुः । ततस्तौ—ॐ शरीरस्थाश्च ये दोषाः ये दोषा गर्भवीजयोः । ते सर्वे
नाशमायान्तु करणानेन भो द्विजाः ॥ इति मन्त्रमुच्चार्य स्नात्वा स्नानवस्त्रं
परित्यज्य शुद्धवस्त्रान्तरं परिधाय कुङ्कुममालाद्यलङ्कृतौ भवेताम् । तत आचार्यो
यजमानान्वारब्धः पूर्णाहुतिं हुत्वा वसोर्धारां जुहुयात्, ततो यजमानः सपत्नीकः
कृतत्रयायुषकरणः पूजापूर्वकमाचार्याय पयस्विनीं सदक्षिणवेतुं सुवर्णञ्च यथा-
शक्तिं दत्त्वा ब्रह्मणे पूर्णपात्रमृत्विग्भ्यो यथाशक्तिं दक्षिणां दत्त्वा क्ष्माप्य श्रीरुद्रा-
द्यावाहितदेवता विसृज्य श्रीरुद्रप्रीत्यर्थं शतं तदर्थं तदर्थं वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा
तैः सम्पूर्णतां वाचयित्वा जीवत्पतिपुत्रादिभिर्वर्धापनादिकृतमङ्गलो ब्राह्मणाशिषो
गृहीयात् ततः पुत्रेष्टिविधानम् ।

अथ गर्भप्रदगुरु' भ्रमणं ज्ञात्वा ऋतुकालात्यञ्चदिनोत्तरं सप्तदशदिना-
दर्वाक् शुभे' समेऽहि भार्यया सह प्रायश्चित्त-स्नानपूर्वक-कृतमङ्गलस्नानाभ्यङ्गो
यजमानोऽलङ्कृतः पूजाहोमकर्मप्रकरणोक्तस्त्र्यनादिकं पठित्वा दम्पत्योरुत्तरीय-
वस्त्रस्यान्ते ॐ शुक्लाम्बरधरेति मन्त्रेण सफलाक्षतग्रन्थिवन्धनं कुर्यात्ततः ।
ॐ अद्येत्यादिदेशकालौ सङ्कीर्त्य—अमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं (वन्माहं गुप्तोऽहं)
इदिति चिरञ्जीविपुत्रकामः पुत्रकामेष्टिं करिष्ये । तदङ्गत्वेन श्रीगणपत्यादिपूजनं
नान्दीश्राद्धमाचार्यादिवरणञ्च करिष्ये । इति सङ्कल्प्य श्रीगणपत्याद्यावाहनपूर्वक-
पूजनम्—आचार्यादिवरणं नान्दीश्राद्धञ्च कृत्वा स्थण्डिलाद्यग्निप्रतिष्ठान्तं विधाय
श्वेतवस्त्रगोक्षीरेण पायसचरुं पक्त्वा ततः—आधारादारभ्य पञ्चवारुणनव-
ग्रहाधिदेवता-प्रत्यधिदेवतादीनाञ्च होमं कृत्वा भार्ययाऽन्वारब्धः प्रधानाऽ-
हुतीर्जुहुयात् ।

अथ प्रधानदेवताज्यहोमः—ॐ प्रधानाज्यहोममन्त्राणां याज्ञवल्क्य-

बृहदारण्यकाष्टमी अनुष्टुप्छन्दः सन्तानदाता परमात्मा देवता प्रधानाज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदस्तिर्यङ्गो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान् । तेभ्योऽहं भागधेयं जुहोमि ते मा तृप्ताः सर्वकामैस्तर्पयन्तु स्वाहा इदमग्नये ॥ १ ॥ ॐ या तिरश्चीनि पश्यतेऽहं विधरणी इति तां त्वा घृतस्य धारया यजे संराधनी-महणं स्वाहा इदमग्नये ॥ २ ॥ ॐ ज्येष्ठाय स्वाहा इदं ज्येष्ठाय ॥ ३ ॥ ॐ श्रेष्ठाय स्वाहा इदं श्रेष्ठाय ॥ ४ ॥ ॐ प्राणाय स्वाहा इदं प्राणाय ॥ ५ ॥ ॐ अवशिष्टाय स्वाहा इदमवशिष्टाय ॥ ६ ॥ ॐ चक्षुषे स्वाहा इदं चक्षुषे ॥ ७ ॥ ॐ सम्पदे स्वाहा इदं सम्पदे ॥ ८ ॥ ॐ ध्रोत्राय स्वाहा इदं ध्रोत्राय ॥ ९ ॥ ॐ यतनाय स्वाहा इदं यतनाय ॥ १० ॥ ॐ मनसे स्वाहा इदं मनसे ॥ ११ ॥ ॐ प्रजाये स्वाहा इदं प्रजाये ॥ १२ ॥ ॐ रेतसे स्वाहा इदं रेतसे ॥ १३ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॥ १४ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय ॥ १५ ॥ ॐ भूः स्वाहा इदं भूः ॥ १६ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं भुवः ॥ १७ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं स्वः ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं भूर्भुवः स्वः ॥ १९ ॥ ॐ मल्लणे स्वाहा इदं मल्लणे ॥ २० ॥ ॐ क्षत्राय स्वाहा इदं क्षत्राय ॥ २१ ॥ ॐ भूताय स्वाहा इदं भूताय ॥ २२ ॥ ॐ भविष्यते स्वाहा इदं भविष्यते ॥ २३ ॥ ॐ विश्वाय स्वाहा इदं विश्वाय ॥ २४ ॥ ॐ सर्वाय स्वाहा इदं सर्वाय ॥ २५ ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ २६ ॥

अथ खालीपाकाहुतयः—ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॥ १ ॥ ॐ अनु-मनये स्वाहा इदमनुमनये ॥ २ ॥ ॐ देवाय स्वाहा इदं देवाय ॥ ३ ॥ ॐ सवित्रे स्वाहा इदं सवित्रे ॥ ४ ॥ ॐ सत्यप्रसवाय स्वाहा इदं सत्यप्रसवाय ॥ ५ ॥ ॐ अग्नीषोमादिति सूक्तस्य राहुगणो गौतमश्रुषिः, अग्निषोमो देवते अनुष्टुप्छि-प्पुञ्जगतीछन्दांसि पायसचरुहोमे विनियोगः—ॐ अग्नीषोमादिति सु मे शृणुतं हवम् । प्रसिद्धतानि हवतं भवतं दाशुपे मयः स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ अग्नीषोमा यो अय दासिदं वचः नपरीति तस्मै धत्तं सुवीर्यं सवां पोषं रक्षश्च्यं स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ अग्नीषोमा न आहुतिं यो वां दाशदविष्कृतिम् । स प्रजया सुवीर्यं विश्वसामुर्व्यदनदन् स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ अग्नीषोमा चेति तद्दीर्यं वां यदमुष्मीत-मवतं परिमाः । अथातिरतं दमनस्य शेषोऽविन्दतं ज्योतिरेतं ब्रह्मभ्यः स्वाहा ॥ ४ ॥

(१) दूतयामः दुर्धन्या यजेदिति धुनिः ।

(२) शृणुतं हवामः आसीदन्मानिदग्निषोमस्य यर्मानिताननुकृत्यं स्वीकृतं सतीति योषीतो भाषितान्यदग्निर्भविष्यति, मन्त्रेण यर्मानोऽग्निषोमीदनामकदेवानां वेदितव्ये ।

पतिर्धाता गर्भं दधातु ते स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ यद्वेद राजा वरुणो यद्वा देवी सग-
स्वती । यदिन्द्रो वृत्रहा वेद तद्गर्भकरणं पिब स्वाहा ॥ ६ ॥ ॐ गर्भो अस्यौ-
षधीनां गर्भो वनस्पतीनाम् । गर्भो विश्वस्य भूतस्य सो अग्ने गर्भमेहधाः स्वाहा
॥ ७ ॥ ॐ अधिस्कन्द वीरयस्व गर्भमाधेहि योन्याम् । वृषाऽसि वृष्ण्यावान् ।
प्रजायै त्वा नयामसि स्वाहा ॥ ८ ॥ ॐ विजिहीष्व बार्हत्सामे गर्भस्ते योनि-
माशयाम् । अदुष्टे देवा पुत्रं सोमया उभया विनम् स्वाहा ॥ ९ ॥ ॐ धातः
श्रेष्ठेन रूपेणास्यां नायां गवीन्योः । पुमांसं पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे
स्वाहा । धात्रे इदम् ॥ १० ॥ ॐ त्वष्टः ! श्रेष्ठेन रूपेणास्यां भार्यां गवीन्योः ।
पुमांसं पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे स्वाहा । त्वष्ट्रे इदम् ॥ ११ ॥ ॐ सवितः !
श्रेष्ठेन रूपेणास्यां नायां गवीन्योः । पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे स्वाहा ॥ १२ ॥
ॐ प्रजापते ! श्रेष्ठेन रूपेणास्यां नायां गवीन्योः पुमांसं पुत्रं जनयतं पुमाननु जायतां
भवासि पुत्राणां माता जातानां जयनांश्च यान्त्स्वाहा यज्ञेश्वरायेदम् ॥ १४ ॥
ॐ यज्ञपुरुषाय स्वाहा इदं यज्ञपुरुषाय । ओं यदस्य कर्मणो त्यरीरिचं यद्वा न्यून-
मिहाकरम् । अग्निष्टुत्स्विष्टकृद्विधात्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते
सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्द्धयित्रे सर्वाङ्गः कामान्त्समर्द्धयः
स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते ॥ १५ ॥ इति स्विष्टकृद्वोमं कृत्वा—

ॐ अपश्यन्त्वेति द्वयोः प्रजावान्प्राजापत्य ऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टु-
च्छन्दः हृतशेषपायसचरुप्राशने विनियोगः । आचार्यः शेषहविष्यांशं गृहीत्वा—ॐ
अपश्यं त्वा मनसा चेकितानं तपसो जातं तपसो विभूतम् । इह प्रजामिह रयिं
रराणः प्रजायस्व प्रजया पुत्रकाम ॥ १ ॥ इति पठित्वा यजमानं भोजयेत् ।
हविष्यांशस्यार्धेन—ॐ अपश्यं त्वा मनसा दीध्यानां स्वायां तनू ऋत्वे नाध-
मानाम् । उपमामुच्चा युवतिर्वभूयाः प्रजायस्व प्रजया पुत्रकामे ॥ २ ॥ इति
पठित्वा यजमानपत्नीं भोजयेत् ।

ततः हस्तौ प्रक्षाल्याचामेन् । ॐ पिशङ्गभृष्टिमित्यस्य देवोदासिः परुच्छे-
पमृषिः, इन्द्रो देवता, गायत्रीछन्दः नाभ्यालम्बने विनियोगः ॥ ॐ पिशङ्गभृष्टि-
सम्भृण पिशाच्चिमिन्द्र सम्भृण सर्वं रक्षां निर्वह्य । इति मन्त्रेण पतिपत्नी स्वस्व-
नाभ्यालम्बनं कुर्याताम् ।

आज्याहुतिः—ॐ ब्रह्मणाग्निः साम्बिदानो रक्षोहा बाधवामितः ।
अमीवा यस्ते गर्भं दुर्णामायोनिमाशये स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ यस्ते गर्भममीवा
दुर्णामायोनिमाशये । अग्निष्टं ब्रह्मणा सह निष्कन्यादमनीनशत् स्वाहा
॥ २ ॥ ॐ यस्ते हन्ति पतयन्तं निपत्युं यः सरीसृपम् । जातं यस्ते
जिघांसति तमितो नाशयामसि स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ यस्त ऊरुविहरन्त्यन्तरा

पश्चाद् गर्भाधानं कुर्यात्, तत्र मन्त्रः—ॐ विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पि०शु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । इति पुत्रकामेष्टिविधिः ।

अथ पञ्चदशीकान्यप्रयोगः ।

अस्य श्रीपञ्चदशीमन्त्रस्य दक्षिणामूर्तिऋषिः पंक्तिश्छन्दः त्रिपुरा-देवता मम इह जन्मनि अमुककामनासिद्धये एतावत्संख्याकयन्त्रपूजनपूर्वकजपे विनियोगः ॥ दक्षिणा मू० ऋ० शि० । पंक्ति० छ० मु० । त्रिपुरा० ह० । ॐ बालार्कद्यु-
तितेजसां त्रिनयनां रक्ताम्बरोल्लासिनीं नानाभूषणभूषितां सुविमलां रत्नासने
संस्थिताम् । हस्तैः पाशधनुः शृणिं सुरचिरं पद्मं मुदा धिभ्रतीं श्रीचक्रस्थितसुन्दरीं
त्रिजगतामाधारभूतां भजे ॥१॥ इति ध्यात्वा यथामिलितोपचारैः प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं
यन्त्रस्य पूजनं विधाय यथासंख्याकमन्त्रैर्यन्त्रपूर्णं कुर्यात् ॥ मन्त्राः—ओं एक-
परमात्माने नमः, द्वाभ्यामश्विनीकुमाराभ्यां० त्रिभ्यो ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो० चतुर्भ्यो
वेदेभ्यो० पञ्चभ्यः पृथिव्यादिभूतेभ्यो० षड्भ्यः ऋतुभ्यो० सप्तभ्यो मुनिभ्यो०
अष्टभ्यो वसुभ्यो० नवभ्यो निधिभ्यो० एवं सम्पूज्य पुनः सम्पूज्य वलिं दद्यात्,
वलिं संस्थाप्य संप्रोक्ष्य मन्त्रः ओं श्रीं ऐं ह्रीं पञ्चदश्यै स्वाहा ॥ इति ॥ आरम्भा-
दिसमाप्तिपर्यन्तं यन्त्रसंख्यां च कुर्यात् ॥ दक्षिणां ब्राह्मणभोजनं च दत्त्वा विसर्ज-
नं कुर्यात् । एवं कृते यन्त्रः सिद्धो भवति । सिद्धे मन्त्रे प्रकुर्वीत प्रयोगानिष्ट-
सिद्धये ॥ इति पञ्चदशीयन्त्रपूर्णप्रयोगः समाप्तः ॥

अथ पञ्चदशीप्रयोगविधिः—अथातः सम्प्रवक्ष्यामि सुन्दरीयन्त्रमुत्त-
मम् । यस्य विज्ञानमात्रेण त्रैलोक्यविजयी भवेत् ॥ १ ॥ तद्यन्त्रं सम्प्रवक्ष्यामि
शृणु यत्नेन साम्प्रतम् । नवधा कृतभूभागे नव कोष्ठानि चालयेत् ॥ २ ॥ तत्र
सूत्रक्रमेणैव स्थाप्या अंका महेश्वरि । नव यन्त्राणि देवेशि प्रस्तारक्रमयोगतः ॥३॥
तत्राश्वगतियोगेन ह्यमारुह्य पार्वती । तानि मार्ग-क्रमेणैव नव यन्त्राणि कारयेत्
॥ ४ ॥ एकादिरन्ध्रपर्यन्तं तत्रांकांस्तु प्रवेशयेत् । एतस्य फलबाहुल्यं शृणु यत्नेन
साम्प्रतम् ॥ ५ ॥ दशवारं तु सततं लोकसंमोहनं भवेत् ॥ वारविंशतिकं कृत्वा
सर्वकिर्षणकृद्भवेत् ॥ ६ ॥ त्रिंशद्वारं नरः कृत्वा पृथिव्यां जयमाप्नुयात् । चत्वारिं-
शत्समारभ्य शतान्तं परमेश्वरि ॥७॥ यः करोति महेशानि पुरश्चर्यायुतो नरः ।

(१) इति तु विदारुर्कुर्वन्तु पाठक्रमहानुभावाः सर्वाणि यन्त्रमन्त्राणि त्रयोन्वगु-
रधारणं विना न सिद्ध्यन्तीति सम्प्रदायाचारः । अतश्चन्द्रताराबलसम्पन्नेऽपि गुरं कृत्वा
यन्त्रमन्त्राणि साधयेदिति । मन्त्रदीक्षाविहीनस्य न सिद्धिर्न च सद्गतिः । तस्मात्सर्व-
प्रभन्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् (तं० शा०) ॥

अथ पूजाविधिः—ॐ ऐं ऐं लं क्षं रं स्वाहा आचमनं सर्वशुद्धितया कर्तव्यं ओं ह्रां वां अंगुष्ठाभ्यां नमः ओं ह्रीं वीं तर्जनीभ्यां नमः ओं हूं वूं मध्यमाभ्यां नमः ओं ह्रैं वैं अनामिकाभ्यां नमः ओं ह्रौं वौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ओं ह्रः वः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । इति करन्यासः ॥ ओं ह्रां वां हृदयाय नमः । ओं ह्रीं वीं शिरसे स्वाहा । ओं हूं वूं शिखायै वषट् । ॐ ह्रैं वैं कवचाय हुं । ॐ ह्रौं वौं नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ ह्रः वः अस्त्राय फट् ॥ इति हृदयादि-न्यासः ॥ अथ मंत्रः—ॐ ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं महात्रिपुरसुन्दरी स्वाहा ॥ पूर्वं पञ्च-दशीविद्यामन्त्रस्य सपादलक्षजपं कुर्यात् । एवं कृते मन्त्रः सिद्धो भवति । सिद्धे मन्त्रे प्रकुर्वीत प्रयोगानिष्टसिद्धये । प्रथमं मन्त्रस्य पुरश्चरणं कुर्यात् पश्चाद् यन्त्रं साधयेत् ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रयोगं महदद्भुतम् । रवौ वारेऽर्कदुग्धेन इमशान-भस्मना लिखेत् ॥ १ ॥ साध्यवर्णस्य नामानि चित्तामध्ये विनिक्षिपेत् । विक्षिप्तो जायते मर्त्यः, अष्टोत्तरशतं जपेत् । पञ्चदशी विलोमं तु सन्ध्याकाले विशेषतः ॥ २ ॥ चन्द्रवारे गृहीत्वा तु श्वेतदूर्वां च केशरम् । श्वेतगुञ्जसमायुक्तं कपिला-पयमध्यतः ॥ ३ ॥ भौमवारे गृहीत्वा तु काकरक्तं सपक्षकम् । नामाक्षरं लिखेद्यन्त्रे मौनभावयुतो नरः ॥ ४ ॥ तस्य द्वारे लिखेद् भूमाबुल्लेङ्घ्योच्चाटनं भवेत् । कुटुम्बानां च सर्वेषां यदि शक्रसमो रिपुः ॥ ५ ॥ बुधवारे गृहीत्वा तु नागकेश-ररोचनम् । सर्पपातैलयुक्तेन लिखेद्यन्त्रं तदुत्तमम् ॥ ६ ॥ कृत्वा तु वर्तिकां तस्य चालयेन्मन्त्रभाविताम् । नृकपाले कज्जलं तु तज्जपेन्मोहनं जगत् ॥ ७ ॥ गुरुवारे हरिद्रे द्वे रोचनागुरुसघृतम् । यन्त्रराजं समालिख्य तस्य मध्ये तु नामकम् ॥ ८ ॥ आसनान्ते खनित्वा तु यन्त्रं स्थाप्यं शुभानने । कर्षणं जायते देवि नान्या श्रेष्ठा क्रिया स्मृता ॥ ९ ॥

प्रयोगान्तरम्—अथातः सम्प्रवक्ष्यामि प्रयोगं महदद्भुतम् । भृगुवारे सकर्पूरं त्रचकुष्ठमधुसमम् ॥ १० ॥ लिखित्वा यन्त्रराजं तु भूर्जपत्रे सुशोभनम् । दृष्ट्वा स्त्रीवशमायाति प्राणैरपि धनैरपि ॥ ११ ॥ शनिवारे चिताकाष्ठे पञ्चदश्या विलोमकम् । लिखित्वा यस्य नामानि इमशाने निखनेद् बुधः ॥ कुक्कुटस्य तु रक्तैर्न म्रियते नात्र संशयः ॥ १२ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि यन्त्रराजविधिस्तथा । यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं च यन्नतः ॥ १३ ॥ वटवृक्षतले यन्त्रं भूमिमध्ये ततो लिखेत् । कृष्णपञ्चत्रयोदश्यां लेखिनीं वटवृक्षजाम् ॥ १४ ॥ नीत्वारम्भं विधातव्यमेकचित्तेन मानवैः । अयुतं प्रजपेद्देवि धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ १५ ॥ दाहिमीवृक्षलेखिन्या भूमौ यन्त्रसहस्रकम् । लिखित्वा जायते मोक्षो बन्दिनस्तु चरानने ॥ १६ ॥ ग्रासवृक्षस्य लेखिन्या यन्त्रं पञ्चशतं लिखेत् ॥ भूमिमध्ये दरि-

द्रव्य नाशनं भवति ध्रुवम् ॥ १७ ॥ गोमूत्रं च शिलां चैव कर्पूरागरुमिश्रितम् ।
 एकीकृत्याश्वत्थमूले लिखेद्यन्त्रं तु भूर्जके ॥ १८ ॥ चिन्तितं चाचिरेणैव जायते
 देवि निश्चितम् । प्रतापलभते भोगानिन्द्रतुल्यपराक्रमान् ॥ १९ ॥ वित्त्वपत्ररसं
 ग्राह्यं हरितालमनःशिले । वित्त्वशाखजलेखिन्या सहस्रद्वितयं लिखेत् ॥ २० ॥
 एकान्ते च शुभस्थाने भूमिमध्ये तथैव च । विलिख्यात्र शुभं यन्त्रं वाचां सिद्धिः
 प्रजायते ॥ २१ ॥ अर्कपत्ररसेनैव अर्कपत्रे समालिखेत् । अष्टोत्तरशतं चैव रिपु-
 वंशविनाशकृत् ॥ २२ ॥ किंकरीवृक्षवन्धाद्वै ज्वरादिशूलकं तनौ । जायते नात्र
 संदेहो यदि शक्रस्यो रिपुः ॥ २३ ॥ पाषाणस्तम्भनं देवि शत्रुद्वारे च भूमिके ।
 हरिद्रालिखितं यन्त्रं स्थाप्यं तत्र सुशोभनम् ॥ २४ ॥ एवं कृते तु देवेशि पितृपुत्रा-
 दिकैः सह । शत्रोः प्रजायते द्वेषो सत्यं सत्यं त्ववीमि ते ॥ २५ ॥ अपामार्गरसेनैव
 लिखितं भोजपत्रके । ऐकाहिकं तृतीयं च चतुर्थज्वरनाशनम् ॥ २६ ॥ भृङ्गराज-
 सेनैव यन्त्रं लेख्यं तु भूर्जके । धारयेद्वापि हृदये विवादविजयो भवेत् ॥ २७ ॥
 अथातः सम्प्रवक्ष्यामि यन्त्रराजस्य सिद्धिदम् । लक्षयन्त्रं समालिख्य सिद्धि-
 पीठे शुभे दिने ॥ २८ ॥ भूमिमध्ये शुद्धचित्तो भूमिशायी जितेन्द्रियः । हवना-
 दिकं तु कुर्याच्च सर्पिषा घृतण्डुलैः । शर्करामिश्रितैश्चैव यन्त्रसिद्धिः प्रजायते
 ॥ २९ ॥ यानि यानि च कर्माणि एकयन्त्रैः समालिखेत् । क्षणमात्रेण सिद्धिः
 स्यात् सत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥ देवरूपो भवेद्देवि नरः शीघ्रक्रियाकरः ॥ ३० ॥
 भूर्जपत्रे लिखेद्यन्त्रं रोचनागुरुकुङ्कुमैः । कृत्वा च धूपदीपादि जलमध्ये विनिक्षि-
 पेत् ॥ ३१ ॥ रात्र्यन्ते स्वप्नमध्ये तु वरं देवि ददाम्यहम् । जीवन्मुक्तः सुभागी
 च सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ देवदत्तं महावीरं पञ्चदश्यास्तु यन्त्रकम् ।
 वश्यं कर्तुं मे देवि जलमध्ये प्रवाहितम् ॥ ३३ ॥ दुग्धमापतिलांश्चैव शर्करा-
 घृतवीरकान् । एकीकृत्य बलि दद्यात् कृष्णपक्षाष्टमीतिथौ ॥ ३४ ॥ वश्यो भवति

पूजायन्त्रम्

प्रयोगयन्त्रम्

देवदर्शनयन्त्रम्

सुन्दरी	ॐ	महा		८	१	६		८	१	६
८	१	६								
ह्री	कली	त्रिपुर		३	५	७		३	५	७
३	५	७								
श्री	स्वाहा	ऐं		४	९	२		४	९	२
४	९	२								

(१) कर्त्रीवृक्षस्य पुष्पाणि ।

द्रव्यप्राप्तियन्त्रम्

वशोक्रययन्त्रम्

मारणोच्चाटनयन्त्रम्

२	९	४		६	७	२		२	७	६
७	५	३		१	५	९		९	५	१
६	१	८		८	३	४		४	३	८

वीरोऽयं प्राणैरपि धनैरपि । सर्वकर्माणि सिद्धिं च यान्ति नात्र विचारणा ॥ ३५ ॥

अथ दीक्षाविधिः (मन्त्रग्रहणप्रकारः)

आदौ स्वस्तिवाचनं, ततः शिष्यः संकल्पं कुर्यात् तत्र संकल्पः—ॐ अद्येत्यादि जन्मजन्मान्तरार्जितपापक्षयपूर्वकसकलाभीष्टाभ्युदयकामोऽमुकदेवता-मन्त्रग्रहणमहं करिष्ये । ततो विधिवत् कलशस्थापनं विधाय गुरुवरणं कुर्यात् । ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रममुकशर्माणं वाऽमुकगोत्रममुकदेवीं (मातरं) एभिः पुष्पचन्दनाक्षततान्मूलवासोयुगालङ्कारैर्गुरुत्वेनाहं वृणे वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । यथाविहितं कर्म कुरु । करवाणि इति प्रतिवचनम् । ततो गुरुः शिष्यशिरसि मातृकान्यासं मूलमन्त्रं च जपन् जलेनाभिर्षिचेत् । ततो दातव्यमन्त्रमष्टोत्तरशतं प्रजप्य शिष्यकर्णे दद्यात् । स्त्रिया वामकर्णे । पुरुषस्य दक्षिणकर्णे । शिष्यः कलद्रव्यादिभिर्गुरुपादयोः पतन् गुरुमन्त्रदेवतैक्यं संभावयन् प्रगमेत् । ततः शिष्यं गुरुस्तथाप्याशीर्दद्यात् । ततः शिष्योऽष्टोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रं वा तन्मन्त्र-जपं विधाय गुरुदक्षिणां कुर्यात् । तत्र संकल्पः—ॐ अद्य कृतैतदमुकमन्त्रग्रहण-प्रतिष्ठार्यमिदं द्रव्यं यथानामगोत्राय वा यथानामगोत्रायै (मात्रे) वा गुरवे दक्षिणां तुभ्यमहं सन्प्रददे ॥ ततोऽष्टोत्तरसहस्रं वाऽष्टोत्तरशतं तन्मन्त्रयुक्त-देवतानाम्ना स्नाहान्तेन यथा ॐ क्लीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा इति मन्त्रेण हवनं कुर्यात् । इति दीक्षाविधिः ।

अथ कार्तवीर्यमन्त्रजपादिविधिः

आचम्य प्राणानायन्य देशकालौ स्मृत्वा मम श्रीकार्तवीर्यार्जुनदेवताप्रीति-द्वारा क्षिप्रममुकशर्मणो वृद्धिग्रहणपूर्वकस्वयनप्राप्तये मतोभिलषितकार्यसिद्धयर्थं वा कार्तवीर्यसिद्धयर्थं दीपदानपूर्वकं ॐ ह्रीं कार्तवीर्य इति श्लोकरूपमन्त्रस्य पंचस्त-संख्याकजपं तदन्ते “कार्तवीर्यः स्वलद्वेषी” इति द्वादशसंख्याकान् पाठानचारभ्य यथाकालपर्यन्तं ब्राह्मणद्वारा कारयिष्ये । इति सङ्कल्प्य गणेशपूजनं कुर्यात् । कार्त-वीर्यार्जुनो नामेतिश्लोकरूपमन्त्रजपाय कार्तवीर्यार्जुनस्तोत्रपाठार्थं चैभिः पुष्पा-क्षतपूगीकलद्रव्यैरमुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे । वृतोऽस्मि । यथा-

निहितं जपं पाठं च कुरु । यथाज्ञानं करवाणि । ब्राह्मणः आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ० अमुकगोत्रोऽमुकशर्मो अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो यजमानस्य कृत-संकल्पसिद्धयर्थं कार्तवीर्यार्जुनदीपदानं मन्त्रजपं पाठं च करिष्ये । गोमयोपलि-प्रायां भूमौ ताम्रपात्रे वा रक्तचन्दनैः पट्कोणं कृत्वा तन्मध्ये ॐ प्रौं वीजं लिखित्वा तदुपरि ताम्रमयदीपपात्रं निधाय ततो दीपवति पात्रे संस्थाप्य अनेन शुद्धिगन्धेन पूरयामि जगत्पते । कार्तवीर्यं महावीर्यं कार्यं सिद्धयतु मे हि तत् ॥ इत्यनेन धृतपूर्णं कृत्वा दीपपात्रादक्षिणभागेऽधोमां दक्षिणाधारां हुरिकां “ॐ नमः सुदर्शनास्त्राय फट्” इति मन्त्रेण निखनेन् ॥ कार्तवीर्यं नृपाधीश योगज्वलित-चिप्रह ॥ भव सन्निहितो देव ज्वालारूपेण वर्तिषु ॥ इतिमन्त्रेण पश्चिमाभिमुखं दीपं प्रज्वाल्य ततो दीपस्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा श्रीकार्तवीर्यार्जुनदीपदेवतायै नमः इति चन्दनपुष्पादिभिः सम्पूज्य दीपमन्त्रं संकल्प्य, कार्तवीर्यमहाबाहो भक्ताना-मभयद्वार । दीपं गृहाण महत्तं कल्याणं कुरु सर्वदा ॥ अनेन दीपदानेन यजमा-नाभीष्टं प्रयच्छतु । ततो दीपाग्रे सहस्रं जपः कार्यः ।

अस्य श्रीकार्तवीर्यार्जुनस्तोत्रमन्त्रस्य दत्तात्रेय ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः श्रीकार्तवीर्यार्जुनो देवता, प्रौं वीजं ह्रीं शक्तिः क्लीं कीलकं यजमानाभीष्टसि-द्धयर्थं जपे विनियोगः । कार्तवीर्यार्जुनाय नमः हृदयाय नमः कार्त० शिरसे स्वाहा । कार्त० शिखायै वषट् ॥ कार्त० कवचाय हुम् कार्त० नेत्रत्रयाय वौषट् । कार्त० अस्त्राय फट् । इतिपटङ्गन्यासः । ध्यानम्—सहस्रबाहुं सशरं सचापं रक्ताम्बरं रक्तकिरीटकुण्डलम् । चौरादिदुष्टनाशनमिष्टदं तं ध्यायेन्महाबलविजृ-म्भितकार्तवीर्यम् ॥ इति ध्यानम् । ॐ ह्रीं कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजाबाहुसहस्र-वान् । तस्य स्मरणमात्रेण हतं नष्टं च लभ्यते । इति जपः कार्यः । जपान्तं पुनर्न्यासं कृत्वा जपं निबन्धयेत् । अथ पाठः—कार्तवीर्यः खलद्वेषी कृतवीर्यसुतो बली । सहस्रबाहुः शत्रुघ्नो रक्तवासा धनुर्धरः ॥ १ ॥ रक्तगन्धो रक्तमात्र्यो राजाश्मर्तुरभीष्टदः । द्वादशैतानि नामानि कार्तवीर्यस्य यः पठेत् ॥ २ ॥ सम्पद-स्तस्य जायन्ते जनाः सर्वे वशं गताः । राजानो दासतां यान्ति रिपवो वश्यतां तथा ॥ ३ ॥ आनयत्याशु दूरस्थं क्षेमलाभयुतं प्रियं । सर्वसिद्धिकरं स्तोत्रं जपन्नां सर्वकामदम् ॥ ४ ॥ कार्तवीर्यं महावीर्यं सर्वशत्रुविनाशन । सर्वत्र सर्वदा तिष्ठ दुष्टाज्जाशय पाहि माम् ॥ ५ ॥ रक्षिष्व दुष्टदमन सप्तद्वीपकपालक । त्वामेव शरणं प्राप्तं सर्वतो रक्ष रक्ष माम् ॥ ६ ॥ दुष्टघ्न किं त्वं स्वपिपि किं तिष्ठसि चिरायमि । पाहि नः सर्वदा सर्वभयेभ्यः स्वमुतानिव ॥ ७ ॥ मतिभङ्गः स्वरो दीनः शत्रूणां मुख्यभङ्गनम् । रिपूणां च सभामध्ये सर्वत्र विजयं कुरु ॥ ८ ॥ यस्य स्मरणमात्रेण सर्वदुःखयो भवेत् । तं नमामि महावीरमर्जुनं कृतवीर्यजम् ॥ ९ ॥ दैत्याधिपतेः स्तोत्रं सहस्रावृत्तिर्लक्षं कृतम् । वाञ्छितार्थप्रदं नृणां शूद्रा-

यैर्न श्रुतं यदि ॥ १० ॥ “प्रणम्य क्षमस्व” इतिविसर्जयेत् । प्रतिदिनमेवं जपो यावदीपसमाप्तिः कार्यः । शुभदिने समाप्य ब्राह्मणं सम्पूज्य दक्षिणां दत्त्वा भोजयित्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ॥

अथ श्रीविपरीतप्रत्यङ्गिरा

श्रीप्रत्यङ्गिरायै नमः ॥ ॐ अस्य श्रीविपरीतप्रत्यङ्गिरामन्त्रस्य भैरव ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः श्रीविपरीतप्रत्यङ्गिरादेवता ममाभीष्टसिद्धयर्थे जपे पाठे विनियोगः अथ करन्यासः—ॐ ऐं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ श्रीं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ प्रत्यङ्गिरे अनामिकाभ्यां नमः । ॐ मां रक्ष कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ मम शत्रून्भञ्जय भञ्जय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः एवं हृदयादिन्यासः । ॐ भूर्भुवः स्वः इति दिग्बन्धः मूलमन्त्रः—ॐ ऐं ह्रीं श्रीप्रत्यङ्गिरे मां रक्ष रक्ष मम शत्रून्भञ्जय भञ्जय फे हुँ फट् स्वाहा । अष्टोत्तरशतब्रह्मात्य जपं चैव प्रकीर्तितम् ॥ ऋषिस्तु भैरवो नाम छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम् ॥ देवता दैशिका रक्ता नाम प्रत्यङ्गिरेति च । पूर्ववीजैः षडङ्गानि कल्पयेत्साधकोत्तमः । सर्वहृष्टोपचारैश्च ध्यायेत्प्रत्यङ्गिरां शुभाम् । टंकं कपालं डमरं त्रिशूलं सम्बिभ्रती चन्द्रकलावतंसा पिङ्गोर्ध्वकेशाऽसितभीमदंष्ट्रा भूयाद्विभूत्यै मम भद्रकाली ॥ एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रमेकविंशतिवासरान् । शत्रूणां नाशनं ह्येतत्प्रकाशोऽयं सुनिश्चयः ॥ अष्टम्यामर्धरात्रे तु शरत्काले महानिशि । आराधिता चेच्छ्रीकाली तत्क्षणात् सिद्धिदा नृणाम् ॥ सर्वोपचारसम्पन्ना वस्त्ररत्नकलादिभिः । पुष्पैश्च कृष्णवर्णैश्च साधयेत्कालिकां वराम् । वर्षादूर्ध्वमजन्मेपमृदं वाथ यथाविधि । दद्यात् पूर्वं महेशानि ततश्च जपमाचरेत् । एकाहान् सिद्धिदा काली सत्यं सत्यं न संशयः । मूलमन्त्रेण रात्रौ च होमं कुर्यात् समाहितः ॥ मरीचलाजालवगैस्सार्वभौमैर्मरणं भवेत् । महाजनपदे चैव न भयं विद्यते कचिन् । प्रेतपिण्डं समादाय गोलकं कारयेत्ततः मध्ये नामाङ्कितं कृत्वा शत्रुरुपांश्च पुत्तलीन् । जीवं तत्र विधायैव चिताग्नौ जुहुयात्ततः । तत्रायुतं जपं कुर्यात् त्रिरात्रं मारणं रिपोः । महाज्वाला भवेत्तस्य तद्वत्तान्नशलाकया । गुरुद्वारे प्रदद्याच्च सप्ताहान्मारणं रिपोः । प्रत्यङ्गिरा मया प्रोक्ता पठिता पाठिता नरैः । लिखित्वा च करे कण्ठे बाहौ शिरसि धारयेन् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्पमृत्युः कथंचन ॥ ग्रहाः ऋक्षास्तथा सिंहा भूता यक्षाश्च राक्षसाः । तस्य पीडां न कुर्वन्ति दिवि भुव्यन्तरिक्षगाः । चतुष्पदेषु दुर्गेषु वनेषूपवनेषु च । श्मशाने दुर्गमे घोरे संग्रामे शत्रुसंकटे । ॐ ॐ ॐ ॐ कुं कुं कुं मां सां खां पां लां ध्वां ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ ॐ ह्रीं वां धां मां सां रक्षां कुरु । ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ सः हुं ॐ ह्रौं वां लां धां मां सां रक्षां कुरु । ॐ ॐ हुं प्लुं रक्षां कुरु । ॐ नमो विपरीतप्रत्यङ्गिरायै विद्याराशि त्रैलोक्यवशंकरि तुष्टिपुष्टिकरि सर्वपीडापहारिणि सर्वापन्नाशिनि सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ-

साधिनि मोदिनि सर्वशास्त्राणां भेदिनि क्षोभिणि तथा । परमन्त्रतन्त्रयन्त्रविष-
चूर्णसर्वप्रयोगादीनन्येषां निवर्तयित्वा यत्कृतं तन्मेऽस्तु कलिपातिनि सर्वहिंसा
मा कारयति अनुमोदयति मनसा वाचा कर्मणा ये देवासुरराक्षसास्तिर्यग्योनि-
सर्वहिंसका विरूपकं कुर्वन्ति मम मन्त्रतन्त्रयन्त्रविषचूर्ण-सर्वप्रयोगादीनात्म-
हस्तेन यः करोति करिष्यति कारयिष्यति तान् सर्वानन्येषां निवर्तयित्वा पातय
कारय मस्तके स्वाहा ।

इति श्रीचिपरीतप्रत्यङ्गिरा समाप्तम् । शुभम्भूयात् ।

अथान्ये कतिचित्काम्यप्रयोगाः

रोगनाशार्थे—रोगानशेषानपहंसि तुष्टा रुष्टा तु कामान् सकलान-
भीष्टान् । त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ १ ॥—
अस्य जपे सकलरोगनाशः ।

सर्वबाधानाशार्थे तथा शत्रुनाशार्थे—सर्वा बाधाप्रक्षमनं त्रैलोक्यस्या-
खिलेश्वरि । एवमेव त्वया कार्यमस्मद्वैरिविनाशनम् ॥ २ ॥—अस्य लक्षजपे
श्लोकोक्तफलम् ।

महामारीनाशार्थे—इत्थं यदा यदा बाधा दानवोत्था भविष्यति ।
तदा तदाऽवतीर्याहं करिष्याम्यरिसंक्षयम् ॥ ३ ॥—अस्य जपे महामारी-
शान्तिः ।

बालग्रहशान्त्यर्थे—हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् । सा घंटा
पातु नो देवी पापेभ्यो नः सुतानिव ॥ ४ ॥—अनेन सर्वापदधिसापान्नवलिदाने
च घण्टाबन्धने बालग्रहशान्तिः । अथवा हरिवंशबालरक्षा—“नन्दोऽकमेन-
मारोप्य भूरेणु परिगृह्य च । शिरःप्रदक्षिणं कुर्वन्मन्त्रमेनं जजाप ह ॥ १ ॥
विष्णुस्ते पूर्वतो पातु रुद्रो रक्षतु दक्षिणे । ब्रह्मा च पश्चिमे पायाञ्चन्द्रो रक्षत्व-
थोत्तरम् ॥ २ ॥ उपरिष्ठात्तथा सूर्यः पायाञ्चाधश्च वासुकिः । पायादूर्ध्वमधोवत्स
शिष्टाः काष्ठाः समीरणः ॥ ३ ॥ स्वस्ति करोति भगवान् पिनाकी वृषभध्वजः ।
गावो रक्षन्तु सर्वत्र भूमौ पातु सदाशिवः ॥ ४ ॥ एवमुच्चार्य नन्दस्तु कृष्णं
परस्पर्श सर्वतः । एष मन्त्रो हि बालानां रक्षार्थं परिकीर्तितः ॥ ५ ॥

(१) सुश्रुते—स्वान्त्यागाजपादोमाद् महामारी प्रशाम्यति । इति । नपान्
मशामृत्युञ्जय-शतचण्डि-चन्द्रविमानादिभिर्दोषान् नृत्युञ्जय दुर्गामैत्वादिमन्त्रैः पायसतिलान्य-
मनुत्रपरोमादित्यर्थः ।

महाभयनिवारणार्थे—सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते । भयेभ्य-
स्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥—अस्य लक्षचतुष्टयजपे महाभय-
निवृत्तिः । अथवा शतचण्डिविधानाद् महाभयनिवृत्तिः—नृपोपद्रव आपन्ने
दुर्भिक्षे भूमिकम्पने । अतिवृष्ट्यामनावृष्टौ परचक्रभये क्षये । सर्वे विघ्ना विन-
श्यन्ति शतचण्डीविधौ कृते (म० म०) ।

दुर्जनमोहने—सा त्वमित्थं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता । मोहयैतौ
दुराधर्पावसुरौ मधुकैटभौ ।

शत्रुमोहने—सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये । सा विद्या परमा
मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ।

वश्यार्थे—ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा । बलादाकृष्य
मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ १ ॥—अस्य सपादलक्षजपेन सद्यो मोहनम् ।

वाक्सिद्धयर्थे—मेधासि देवि विदिताखिलशास्त्रसारा दुर्गासि दुर्गभवे-
त्यादि जपात् वाक्सिद्धिर्भविष्यति ।

परप्रयोगशमने—ततो निशुम्भः सम्प्राप्य चेतनामात्तकामुकः । आज-
घान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तथा ॥ इति मन्त्रं प्रतिश्लोकाद्यन्तं पठेत् ।

सर्वसम्पत्प्राप्त्यर्थे—इत्थं निशम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः । चकार
कोपं शम्भुश्च भृकुटीकुटीलाननौ ॥ १ ॥—अस्य जपे सर्वसम्पत्प्राप्तिः ।

सकलाभीष्टसिद्धये—करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी शुभानि भद्राण्यभिहन्तु
चापदः ॥ १ ॥—जपे सकलाभीष्टसिद्धिः ।

पत्नीप्राप्त्यर्थे—पत्नीं मनोरमां देहि मनोवृत्तानुसारिणीम् । तारिणीं
दुर्गसंसारसागरस्य कुलोद्भवाम् ॥ १ ॥—सपादलक्षजपे पत्नीप्राप्तिः ।

अथ शीघ्रप्रसवोपायः—ॐ हिमवत्युत्तरे पार्श्वे शवरीनाम यक्षिणी ।
तस्या नूपुरशब्देन विशल्या स्यात्तु गर्भिणी स्वाहा ॥ १ ॥ इति मन्त्रेणैकविंशति-
दूर्वाकुलैरेकपलं तिलतैलं प्रदक्षिणमाधतमेनष्टशतं मन्त्रयित्वा तत्तैलं किञ्चित्पाय-
येच्छेषमुदरे लेपयेदिति संस्कारभस्करे ।

पुत्रप्राप्त्यर्थे—श्रीदुर्गासप्तशत्याः प्रतिश्लोकं क्लीं कामवीजसम्पुटिताया
एकचत्वारिंशद्दिनं श्रियहं त्रिरावृत्तौ पुत्रप्राप्तिः स्यात् ॥

आकर्षणार्थे—द्विचत्वारिंशदिनपर्यन्तं क्लीं वीजपुटितस्य दशावृत्तिः
प्रतिदिनम् ।

लक्ष्मीप्राप्त्यर्थे—एकोनपञ्चाशद्दिनपर्यन्तप्रतिश्लोकं (श्री) इति श्री-
बीजसम्पुटितस्य पञ्चदशावृत्तौ लक्ष्मीप्राप्तिः सद्यो मोहनसिद्धिश्च ।

शत्रुमुखस्तम्भने—स्वरन्ममैतच्चरितं नरो मुच्येत् सङ्कटात् मम प्रभा-
वान् हिंसाया दस्यवो वैरिणस्तथा । इति मन्त्रं प्रतिश्लोकाद्यन्ते पठेत् ।

अनावृष्टिनिवृत्त्यर्थे—ॐ महाऽइन्द्रोऽओजसा पर्जन्यो वृष्टिं इव स्तोमै-
र्वत्स्यस्य चावृधे ।

सकलकार्यसिद्ध्यर्थे—श्रीरामं मानसोपचारैः सम्पूज्य—ॐ आपदामप-
हर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥
इति मन्त्रेण सम्पुटितरामायणपाठात्सकलकार्यसिद्धिः ॥ पुत्रकामो बालकाण्डं
पठेत् । लक्ष्मीकामोऽयोध्याकाण्डम् । नष्टराज्यप्राप्तिकामः किष्किन्धाकाण्डम् ।
सर्वकामः सुन्दरकाण्डम् । शत्रुनाशकामः सर्वकामश्च लङ्काकाण्डं पठेत् ॥ सुन्दर-
काण्डे एकोत्तरावृत्त्या पाठः कर्तव्यः, तद्यथा—प्रथमदिने एकः द्वितीये द्वौ
तृतीये त्रय इत्यादि एकादश दिनपर्यन्तम् । द्वादशदिने अवशिष्टं सर्गद्वयं पठित्वा
पुनः प्रथमसर्गः पठनीयः एवं त्रिरावृत्त्या सकलकार्यसिद्धिः । सुप्रतिष्ठित-श्रीहनु-
मत्प्रतिमासमीपैकाम्रवृत्त्या सुन्दरकाण्डाच्छीघ्रकार्यसिद्धिः ।

अग्निनिर्वाणकौशलम्—

अग्न्युपद्रवे अग्नौ प्रज्वलिते यस्यां दिशि अग्नेर्ज्वाला यायात् तस्यामेव
दिशि स्थित्वा यया नासया श्वासः प्रवहेत् तथैव नासया वायुमाकृष्य नासया
पानीयं पिबेत् । तदनन्तरं सप्तगुणपरिमितं जलं हस्ते आदाय अधोलिखित-
मन्त्रेण मन्त्रयित्वा अग्नौ प्रक्षिपेत् । मन्त्रः—ॐ उत्तरस्यां च दिग्भागे मरीचो
नाम राक्षसः । तस्य मूत्रपुरीषाभ्यां हुतो वह्निस्तम्भः स्वाहा ।

अथ द्वात्रिंशद्भयन्त्रविधानम्—

यन्त्रमिमं हरिद्रया भूर्जपत्रे शुद्धकर्गले-वा लिखित्वा तथा
यन्त्रस्याधोभागे स्वमनोरथं दाढिमलेखिन्या विलिख्य पञ्चाश
यन्त्रमिमं सनूलं वर्तिकाऽऽकारं विधाय सूर्यवासरेऽनया पुष्प-
वर्तिकर्या उपोतिः प्रज्वालयेत् । हरिद्रामालया च भास्करबीज-
मन्त्रमिमं महत्माधिकशतवारं जपेत्, तत्र भास्करबीजमन्त्रः—“ॐ ह्रीं हंसः”
एवं सप्तमूर्त्यवारेषु विधिमिमं कृत्वा मानवः सर्वदुःखविनिर्मुक्तोऽत्यन्तसुखं
लभते ।

८	१५	२	७
६	३	१२	११
१४	९	८	१
१०	५	१०	१३

अथापरविधानम्—

रविवारे प्रातरुत्थाय स्नात्वा च हरिद्रया कांस्यपात्रे द्वात्रिंशद्व्यन्त्रं लिखित्वा तस्योपरि चतुर्मुखदीपं संस्थाप्य पञ्चोपचारपूजनं सति सूर्योदये विधाय हस्ताभ्यां पात्रमुत्थाप्य सूर्यसम्मुखं स्थित्वा च “ॐ ह्रीं हंसः” मन्त्रमिमं जपेत्, यथैव सूर्यः परिवर्तयेत् तथैव मानवोऽपि परिवर्तनं विदध्यात्, अस्तमिते सूर्ये श्री सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा प्रणम्य मिष्टान्नभोजनं कुर्यात् । भूमौ शयीत, ब्रह्मचारो भूयात्, एवं कार्यानुसारेण अब्द-षण्मास-मासत्रय-सपादमासपर्यन्तं प्रत्यादित्यदिनेऽनुष्ठिते सति भगवतः श्रीसूर्यस्य कृपया सर्वाणि दुरुहकार्याण्यपि सफलीभवन्ति नात्र संशयः ॥

अथ सद्य आरोग्यकरं सूर्यार्घ्यदानविधानम्

सुदिने कृतनित्यक्रिय आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम अमुकस्य वा अमुकज्वरादिव्याधिसमूलनिरासद्वारा अद्य आरोग्यार्थं श्रीसवितृ-सूर्यनारायणप्रीत्यर्थं हंसादिसप्ततिनामभिः श्रीसूर्याय सप्तत्यर्घ्यदानमहं करिष्ये । इति संकल्पः । भूतशुद्ध्यादि कृत्वा सामान्यार्घ्यं कल्पयेत् । विगृह्य पाणियुग्मेन तान्नपात्रं सुनिर्मलम् । जानुभ्यामवनीं गत्वा परिपूर्य जलेन च ॥ १ ॥ करवीरा-दिकुसुमैरक्तचन्दनमिश्रितैः । दूर्वाङ्कुरैरक्षतैश्च निक्षिप्तैः पात्रमध्यतः ॥ २ ॥ दद्यादर्घ्यमनर्घाय सवित्रे ध्यानपूर्वकम् ॥ उपमौली समानीय तत्पात्रे नान्य-दिद्व्यनाः ॥ ३ ॥ प्रतिमन्त्रं नमस्कुर्यादुदयास्तमिते रवौ । अनया नामसप्तत्या महामन्त्ररहस्यया ॥ ४ ॥ एवमर्घ्यं प्रकल्प्य पात्रादिभिः सन्पूज्य प्रणम्य यथोक्त-विधिना प्रत्येकनाम्ना बृहत्पात्रे घटे जले वा अर्घ्यं दद्यात् । तद्यथा—ॐ हंसाय नमः ॥ १ ॥ ॐ भानवे नमः ॥ २ ॥ ॐ सहस्रांशवे नमः ॥ ३ ॥ ॐ तपनाय नमः ॥ ४ ॥ ॐ तापनाय नमः ॥ ५ ॥ ॐ रवये नमः ॥ ६ ॥ ॐ विकर्तनाय नमः ॥ ७ ॥ ॐ विवस्वते नमः ॥ ८ ॥ ॐ विश्वकर्मणे नमः ॥ ९ ॥ ॐ विभावसवे नमः ॥ १० ॥ ॐ विश्वरूपाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ विश्वकर्त्रे नमः ॥ १२ ॥ ॐ मार्तण्डाय नमः ॥ १३ ॥ ॐ मिहिराय नमः ॥ १४ ॥ ॐ अंशुमते नमः ॥ १५ ॥ ॐ आदित्याय नमः ॥ १६ ॥ ॐ उष्णगवे नमः ॥ १७ ॥ ॐ सूर्याय नमः ॥ १८ ॥ ॐ अर्यमणे नमः ॥ १९ ॥ ॐ ब्रध्नाय नमः ॥ २० ॥ ॐ दिवाकराय नमः ॥ २१ ॥ ॐ द्वादशात्मने नमः ॥ २२ ॥ ॐ सप्तह्याय नमः ॥ २३ ॥ ॐ भास्कराय नमः ॥ २४ ॥ ॐ अहस्कराय नमः ॥ २५ ॥ ॐ खगाय नमः ॥ २६ ॥ ॐ सुराय नमः ॥ २७ ॥ ॐ प्रभाकराय नमः ॥ २८ ॥ ॐ श्रीमते नमः ॥ २९ ॥ ॐ लोकचक्षुषे नमः ॥ ३० ॥ ॐ ग्रहेश्वराय नमः ॥ ३१ ॥ ॐ लोकेशाय नमः ॥ ३२ ॥ ॐ लोकसाक्षिणे नमः ॥ ३३ ॥

लक्ष्मीप्राप्त्यर्थे—एकोनपञ्चाशद्दिनपर्यन्तप्रतिश्लोकं (श्रीं) इति श्री-
वीजसम्पुटितस्य पञ्चदशवृत्तौ लक्ष्मीप्राप्तिः सद्यो मोहनसिद्धिश्च ।

शत्रुमुखस्तम्भने—स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुच्येत् सङ्कटात् मम प्रभा-
वान् हिंसाया दस्यवो वैरिणस्तथा । इति मन्त्रं प्रतिश्लोकाद्यन्ते पठेत् ।

अनावृष्टिनिवृत्त्यर्थे—ॐ महोऽइन्द्रोऽओजसा पर्जन्यो वृष्टिं इव स्तोमै-
र्वत्सस्य वावृधे ।

सकलकार्यसिद्धयर्थे—श्रीरामं मानसोपचारैः सम्पूज्य—ॐ आपदामप-
हर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥
इति मन्त्रेण सम्पुटितरामायणपाठात्सकलकार्यसिद्धिः ॥ पुत्रकामो बालकाण्डं
पठेत् । लक्ष्मीकामोऽयोध्याकाण्डम् । नष्टराज्यप्राप्तिकामः किष्किन्धाकाण्डम् ।
सर्वकामः सुन्दरकाण्डम् । शत्रुनाशकामः सर्वकामश्च लङ्काकाण्डं पठेत् ॥ सुन्दर-
काण्डे एकात्तरावृत्त्या पाठः कर्तव्यः, तद्यथा—प्रथमदिने एकः द्वितीये द्वौ
तृतीये त्रय इत्यादि एकादश दिनपर्यन्तम् । द्वादशदिने अवशिष्टं सर्गद्वयं पठित्वा
पुनः प्रथमसर्गः पठनीयः एवं त्रिरावृत्त्या सकलकार्यसिद्धिः । सुप्रतिष्ठित-श्रीहनु-
मत्प्रतिमासमीपैकाग्रवृत्त्या सुन्दरकाण्डाच्छीघ्रकार्यसिद्धिः ।

अग्निनिर्वापणकौशलम्—

अग्न्युपद्रवे अग्नौ प्रज्वलिते यस्यां दिशि अग्नेर्ज्वाला यायात् तस्यामेव
दिशि स्थित्वा यया नासया श्वासः प्रवहेत् तयैव नासया वायुमाकृष्य नासया
पानीयं पिबेत् । तदनन्तरं सप्तगुञ्जापरिमितं जलं हस्ते आदाय अधोलिखित-
मन्त्रेण मन्त्रयित्वा अग्नौ प्रक्षिपेत् । मन्त्रः—ॐ उत्तरस्यां च दिग्भागे मरीचो
नाम राक्षसः । तस्य मूत्रपुरीषाभ्यां हुतो वह्निस्तम्भः स्वाहा ।

अथ द्वात्रिंशद्भूयन्त्रविधानम्—

यन्त्रमिमं हरिद्रवा भूर्जपत्रे शुद्धकर्गले-वा लिखित्वा तथा
यन्त्रस्याधोभागे स्वमनोरथं दाढिमलेखिन्या विलिख्य पञ्चात्र
यन्त्रमिमं सतूलं वर्तिकाऽऽकारं विधाय सूर्यवासरेऽनया पुष्प-
वर्तिकर्या ज्योतिः प्रज्वालयेत् । हरिद्रामालया च भास्करवीज-
मन्त्रमिमं सदस्त्राधिकशतवारं जपेत्, तत्र भास्करवीजमन्त्रः—“ॐ ह्रीं हंसः”
एवं सप्तगूर्यवारेषु विधिमिमं कृत्वा मानवः सर्वदुःखविनिर्मुक्तोऽत्यन्तसुखं
लभेत् ।

८	१५	२	७
६	३	१२	११
१४	९	८	१
४	५	१०	१३

अथापरविधानम्—

रविवारे प्रातरुत्थाय स्नात्वा च हरिद्रया कांस्यपात्रे द्वात्रिंशच्छयन्त्रं लेखित्वा तस्योपरि चतुर्मुखदीपं संस्थाप्य पञ्चोपचारपूजनं सति सूर्योदये विधाय हस्ताभ्यां पात्रमुत्थाप्य सूर्यसम्मुखं स्थित्वा च “ॐ ह्रीं हंसः” मन्त्रमिमं जपेत्, यथैव सूर्यः परिवर्तयेत् तथैव मानवोऽपि परिवर्तनं विदध्यात्, अस्तमिते सूर्ये श्री सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा प्रणम्य मिष्टान्नभोजनं कुर्यात्। भूमौ शयीत, ब्रह्मचारो भूयात्, एवं कार्यानुसारेण अन्द-षण्मास-मासत्रय-सपादमासपर्यन्तं प्रत्यादित्यदिनेऽनुष्ठिते सति भगवतः श्रीसूर्यस्य कृपया सर्वाणि दुरुहकार्याण्यपि सफलीभवन्ति नात्र संशयः ॥

अथ सद्य आरोग्यकरं सूर्यार्घ्यदानविधानम्

सुदिने कृतनित्यक्रिय आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम अमुकस्य वा अमुकञ्चरादिव्याधिसमूलनिरासद्वारा अद्य आरोग्यार्थं श्रीसवितृ-सूर्यनारायणप्रीत्यर्थं हंसादिसप्ततिनामभिः श्रीसूर्याय सप्तत्यर्घ्यदानमहं करिष्ये । इति संकल्पः । भूतशुद्ध्यादि कृत्वा सामान्यार्घ्यं कल्पयेत् । विगृह्य पाणियुग्मेन तान्नपात्रं सुनिर्मलम् । जानुभ्यामवनीं गत्वा परिपूर्य जलेन च ॥ १ ॥ करवीरा-दिकुसुमैरक्तचन्दनमिश्रितैः । दूर्वाङ्कुरैरक्षतैश्च निक्षिप्तैः पात्रमध्यतः ॥ २ ॥ दद्यादर्घ्यमनर्घाय सवित्रे ध्यानपूर्वकम् ॥ उपमौली समानीय तत्पात्रे नान्य-दिद्व्यनाः ॥ ३ ॥ प्रतिमन्त्रं नमस्कुर्वाद्दद्यास्तमिते रवौ । अनया नामसप्तत्या महामन्त्ररहस्यया ॥ ४ ॥ एवमर्घ्यं प्रकल्प्य पात्रादिभिः सन्पूज्य प्रणम्य यथोक्त-विधिना प्रत्येकनाम्ना बृहत्पात्रे घटे जले वा अर्घ्यं दद्यात् । तद्यथा—ॐ हंसाय नमः ॥ १ ॥ ॐ भानवे नमः ॥ २ ॥ ॐ सहस्रांशवे नमः ॥ ३ ॥ ॐ तपनाय नमः ॥ ४ ॥ ॐ तापनाय नमः ॥ ५ ॥ ॐ रवये नमः ॥ ६ ॥ ॐ विकर्तनाय नमः ॥ ७ ॥ ॐ विवस्वते नमः ॥ ८ ॥ ॐ विश्वकर्मणे नमः ॥ ९ ॥ ॐ विभावसवे नमः ॥ १० ॥ ॐ विश्वरूपाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ विश्वकर्त्रे नमः ॥ १२ ॥ ॐ मार्तण्डाय नमः ॥ १३ ॥ ॐ मिहिंराय नमः ॥ १४ ॥ ॐ अंशुमते नमः ॥ १५ ॥ ॐ आदित्याय नमः ॥ १६ ॥ ॐ उष्णगवे नमः ॥ १७ ॥ ॐ सूर्याय नमः ॥ १८ ॥ ॐ अर्घ्यमणे नमः ॥ १९ ॥ ॐ ब्रध्नाय नमः ॥ २० ॥ ॐ दिवाकराय नमः ॥ २१ ॥ ॐ द्वादशात्मने नमः ॥ २२ ॥ ॐ सप्तह्याय नमः ॥ २३ ॥ ॐ भास्कराय नमः ॥ २४ ॥ ॐ अहस्कराय नमः ॥ २५ ॥ ॐ खगाय नमः ॥ २६ ॥ ॐ सुराय नमः ॥ २७ ॥ ॐ प्रभाकराय नमः ॥ २८ ॥ ॐ श्रीमते नमः ॥ २९ ॥ ॐ लोकचक्षुषे नमः ॥ ३० ॥ ॐ ग्रहेश्वराय नमः ॥ ३१ ॥ ॐ लोकेशाय नमः ॥ ३२ ॥ ॐ लोकसाक्षिणे नमः ॥ ३३ ॥

ॐ तमोरये नमः ॥ ३४ ॥ ॐ शाश्वताय नमः ॥ ३५ ॥ ॐ शुचये नमः ॥ ३६ ॥
 ॐ गभस्तिहस्ताय नमः ॥ ३७ ॥ ॐ तीव्रांशवे नमः ॥ ३८ ॥ ॐ तरणये नमः
 ॥ ३९ ॥ ॐ सुमहोरुणये नमः ॥ ४० ॥ ॐ द्युमणये नमः ॥ ४१ ॥ ॐ हरि-
 दश्याय नमः ॥ ४२ ॥ ॐ अर्काय नमः ॥ ४३ ॥ ॐ भानुमते नमः ॥ ४४ ॥
 ॐ भयनाशनाय नमः ॥ ४५ ॥ ॐ छन्दोऽध्याय नमः ॥ ४६ ॥ ॐ वेदवेद्याय
 नमः ॥ ४७ ॥ ॐ भास्वते नमः ॥ ४८ ॥ ॐ पूष्णे नमः ॥ ४९ ॥ ॐ वृषाकपये
 नमः ॥ ५० ॥ ॐ एकचक्रथाय नमः ॥ ५१ ॥ ॐ मित्राय नमः ॥ ५२ ॥ ॐ
 मन्देहारये नमः ॥ ५३ ॥ ॐ तमिस्रहन्त्रे नमः ॥ ५४ ॥ ॐ दैत्यहन्त्रे नमः
 ॥ ५५ ॥ ॐ पापहर्त्रे नमः ॥ ५६ ॥ ॐ धर्माय नमः ॥ ५७ ॥ ॐ भूकाशकाय
 नमः ॥ ५८ ॥ ॐ हेलिकाय नमः ॥ ५९ ॥ ॐ चित्रभानवे नमः ॥ ६० ॥ ॐ
 कलिन्ताय नमः ॥ ६१ ॥ ॐ तार्क्ष्यवाहनाय नमः ॥ ६२ ॥ ॐ दिक्पतये नमः
 ॥ ६३ ॥ ॐ पद्मिनीनाथाय नमः ॥ ६४ ॥ ॐ कुशेशयकाराय नमः ॥ ६५ ॥ ॐ
 हरये नमः ॥ ६६ ॥ ॐ घर्मरश्मये नमः ॥ ६७ ॥ ॐ दुर्निरीक्ष्याय नमः
 ॥ ६८ ॥ ॐ चण्डांशवे नमः ॥ ६९ ॥ ॐ कश्यपात्मजाय नमः ॥ ७० ॥ एभिः
 सप्ततिसंख्याकैः पुण्यैः सूर्यस्य नामभिः । प्रणवादिचतुर्थ्यन्तैर्नमस्कारसमायुतैः
 ॥ १ ॥ प्रत्येकमुच्चरन्नाम दृष्ट्वा दृष्ट्वा दिवाकरम् । एवं कुर्वन्नरो याति न दारि-
 द्र्यं न शोकभाक् ॥ २ ॥ व्याधिभिर्मुच्यते घोरैरपि जन्मान्तरार्जितैः । विनाप-
 धैर्विना वैद्यैर्विना वश्यपरिग्रहैः ॥ ३ ॥ कालेन निधनं प्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥

श्रीसूर्यार्घ्यविधानस्य सर्वव्याधिहरो विधिः समाप्तः ।

अथ रामनाम- (तारकमन्त्रः) -लेखनविधिः

श्रीदेव्युवाच—भगवन् सकला विद्याः श्रुताध्याधिगता मया । इदानीं
 श्रोतुमिच्छामि यत्त्वं लिखसि वै रहः ॥ १ ॥ ईश्वर उवाच—ब्रह्मादिविबुधैः
 सर्वैः पृष्टेन कथितं मया । तवाग्रे कथयान्यद्य यतस्त्वं प्राणवहभा ॥ २ ॥ न
 देवं परशिष्येभ्यो नास्तिकेभ्यो न चेश्वरि । नाशुश्रूषारतानां च नैवानर्थप्रदायि-
 नाम् ॥ ३ ॥ देवं शिष्याय शान्ताय श्रद्धाभक्तिरताय च । पुत्राद्यापि न दातव्यं
 कुत्सिताध्वनि चारिणे ॥ ४ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा । परीक्षि-
 ताय दातव्यं वत्सराट्टोपिताय च ॥ ५ ॥ त्वद्भक्तियन्त्रितो वक्ष्ये साधधानाव-
 धारय । लिखान्यनुदिनं देवि राममन्त्रं विशेषतः ॥ ६ ॥ लिखित्वा धारयित्वा च
 सर्वदैवार्घ्यसमन्वितः । रामरामेति रामेति सर्वत्वं मम वहमे ॥ ७ ॥ अथातः
 संप्रवक्ष्यामि पुरश्चरणकं विधिम् । विना येन न सिद्धः स्थान्मन्त्रो वर्षशतैरपि
 ॥ ८ ॥ कृतेन येन लभन्ते साधवो वाञ्छितं फलम् । पुरश्चरणसम्पन्नो मन्त्रो हि
 इदामहः ॥ ९ ॥ पुरश्चर्यामतः कुर्यान्मन्त्रविस्तिद्विकान्यथा । सम्यक् सिद्धैक-

नाम्नोऽस्य नासाध्यं विद्यते क्वचित् ॥ १० ॥ बहुनामवतः पुंसः का कथा
शिव एव सः । किं लपैश्चैव किं पाठैः किं मन्त्रन्यासविस्तरैः ॥ ११ ॥ रह-
स्यानां हि मन्त्राणां यदि न स्यात्पुरस्त्रिया । जीवहीनो यथा देहो यथा काष्ठ-
मयो गजः ॥ १२ ॥ पुरश्चरणहीनो हि न मन्त्रः फलदायकः ॥ शुद्धपक्षे शुभे
पक्षे स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ १३ ॥ गणेशं स्वष्टदेवञ्च पूजयित्वा लिखेत्
प्रिये । शुद्धान्वरधरः स्वस्थः कृतनित्यक्रियः शुचिः ॥ १४ ॥ भूतशुद्ध्या-
दिकं कृत्वा केवलां मातृकां न्यसेत् । प्राणायामादिकं कृत्वा सन्ध्यायं हृदि
राघवम् ॥ १५ ॥

लेखनप्रकारः— हनुमता च संयुक्तं लक्ष्मणेन च शीतया । मानसं पूजनं
कृत्वा लिखेन्मन्त्रमनन्यथाः ॥ १६ ॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य लिखेन्मन्त्रं सदा प्रियम् ।
अन्ते प्रणवमुच्चार्य नमोऽर्पितापतिं प्रिये ॥ १७ ॥ अतन्तो न्यासतो देवि केवलो
नठरः स्मृतः । एतन्मन्त्रं लिखेद्यस्तु लक्ष्मणं जितेन्द्रियः ॥ १८ ॥ शुद्धासतो
शुद्धदेहो नित्यं शुद्धाभोजनः । निरामिषाशनो नित्यमेकाकां ह्येकवार-
मुच् ॥ १९ ॥ रामाश्रयो रामचित्तो दुर्जनादर्शन स्थितः । राममन्त्रं लिखन्नित्य-
मष्टगव्येन भक्तिमान् ॥ २० ॥ कुंकुमेन लिखेद्यस्तु सर्वकर्मफलप्रदम् । भूर्जपत्रे
ताडपत्रे शानपत्रे तथैव च ॥ २१ ॥ शतं वापि सहस्रं वा लिखेदनुदिनं मुधीः ।
सुमासं शुद्धवेलायां यावदक्षं समर्प्यते ॥ २२ ॥ तावत्स रामरामेति राममन्त्रं
पठन्नरः । शृणुयाद्गामचरितं पठेद्गामस्तुतिं नरः ॥ २३ ॥ पञ्चमासावधिं स्थित्वा
पुरश्चरणं समापयेत् । एतन्मन्त्रं लिखेद्यस्तु लक्ष्मणं जितेन्द्रियः ॥ २४ ॥ तस्य
सिद्धो भवेन्मन्त्रः सर्वकर्मफलप्रदः । शुद्धादकेन संसिद्धिं कज्जलं धृतदीपकम्
॥ २५ ॥ पत्रं शानमयं प्रोक्तं लेखनी काशजा प्रिये । तदृशां पायसेन जुहु-
यात्संस्कृतेन च ॥ २६ ॥ पयसा तर्पणं कुर्यान् वारिभिर्माजने स्मृतम् । द्विजेभ्यः
भोजनं देयमवश्यं द्विजभोजनम् ॥ २७ ॥ पिष्टगोधूमचूर्णेन कृत्वा पत्राणि गोलके ।
नाभिसाग्रे जले स्थित्वा मस्तकं परिधारेत् ॥ २८ ॥ रामस्तु हृदि विन्यस्य
क्षिपेन्नद्यामनन्यथाः । एवं सिद्धिमनुप्राप्नो मन्त्रः सिद्धिप्रदायकः ॥ २९ ॥ एवं
सुसिद्धो मन्त्रस्तु सर्वकार्याणि साधयेत् । अयुतं च लिखित्वा तु मुच्यते बन्ध-
नादपि ॥ ३० ॥ पञ्चायुतं लिखित्वा तु नष्टं राज्यमवाप्नुयान् । लिखन्नयुतमेकान्ते
महारोगान् बहून्पि ॥ ३१ ॥ क्षयापस्मारकुशादीन्नाशयेदेव तत्क्षणात् । शुद्धासने
समान्नीर्यं मामत्रयमनन्यथाः ॥ ३२ ॥ पूजापुरस्सरं मन्त्रं सहस्रं विजितेन्द्रियः ।
लिखन्नखिलविद्यानां तत्त्वज्ञो भवति ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ सुक्तिकामो लिखेदक्षं साधकां
त्रिधिपूर्वकम् । जातिस्मृतिस्थितो भूत्वा याति विष्णोः परं पदम् ॥ ३४ ॥
लिखित्वा तु दिने व्याघ्रपञ्चत्युनं जायते । वदार्थं पञ्चसाहस्रं मोहने शतपञ्च-
कम् ॥ ३५ ॥ अयुतं मारणे प्रोक्तं सन्भने च शतद्वयम् । सहस्रत्रयमुशाटे आकषे

च शतत्रयम् ॥ ३६ ॥ विवादे लक्ष्मेकन्तु लिखेन्मन्त्रं महेश्वरि । राज्यपुत्रादिला-
भार्थं तत्तत्कार्यानुसारतः ॥ ३७ ॥ लक्ष्मेकं द्विलक्षं वा यावत्तिसिद्धिं लिखेन्नरः ।
वश्यार्थं भूर्जपत्रे तु मोहने भूमिपत्रकम् ॥ ३८ ॥ मारणे लोहपत्रन्तु स्तम्भने
पैतलं स्मृतम् । पुत्रार्थं पैतलं पत्रं राज्यार्थं बल्लवृक्षकम् ॥ ३९ ॥ मोक्षार्थं ताड-
पत्रं तु शान्त्यर्थं तु मधूकजम् । लेखिन्या तु लिखेन्मन्त्रं वश्ये दर्भाङ्कुरोत्थया
॥ ४० ॥ आकृष्टौ तु करञ्जोत्था मारणे तु नरास्थिजा । स्तम्भनेपि च विज्ञेया
राश्वश्रोद्धवा प्रिये ॥ ४१ ॥ शान्तिके पौष्टिके चैव आयुष्कामान्विते तथा ।
सर्वापशमने चैव कर्त्तव्या जातिमम्भवा ॥ ४२ ॥ हेमजा रौप्यजा वापि शुभक-
र्मणि सिद्धिदा । अशुभेषु च सर्वेषु शस्यते शुद्धलोहजा ॥ ४३ ॥ विष्ण्वङ्गारदिने
घोरे यदि वात्पादिता भवेत् । कालदण्डसमाश्लेषा सर्वशत्रुनिहन्तनी ॥ ४४ ॥
नीम्बे कर्मणि सर्वत्र राचनेन लिखेत्प्रियं । शवपत्रे चिताङ्गारैररिनाशार्थमालिखेत्
॥ ४५ ॥ स्तम्भने च निशा प्राक्ता विद्वेषे च विदेशके । उच्चाटने निशादेशा
चारणे रुधिरणे च ॥ ४६ ॥ राज्यप्राप्ते चन्दनेन पुत्रार्थमपि तेन वै । गोपनीयं
गोपनीयं गोपनीयं महेश्वरि ॥ ४७ ॥ गोपनीयं गोपनीयं गोपनीयं स्वयोनिवत् ।
एतन्नामैव सर्वस्वं यदुक्तं तत्र बलभे ॥ ४८ ॥

प्रतिज्ञां कुर्यात्—ॐ तत्सद्वायामुक्तगोत्रोऽमुकशर्माहं श्रुतिस्मृतिपुरा-
णोक्तफलप्राप्तिकामनया श्रीरामनामप्रीतिपुरस्सरस्वाभिलषितावाप्तये स्वाभीष्ट-
विधानार्थं च सर्वसम्पद्विवृद्धयर्थं सर्वारिष्टनिवारणोत्तरराज्यपक्षांजयप्राप्त्युत्त-
रशत्रुपराजयतः स्वधनप्राप्तये यावज्जीवाखण्डमुखपुत्रपौत्रकलत्रादिधनधान्यादि-
वृद्धिपूर्वकं ब्राह्मणद्वाराकारित-मपादअश्वरामनामपुरश्चरण-तद्दशांशहवन-तर्पण-
मार्जनादिकर्मार्हं करिष्ये, तदङ्गभूतश्रीरामचन्द्रसीतालक्ष्मणहनुमदगणपत्यादि-
देवान् यथालब्धोपचारैरर्चयिष्ये । इतिसंकल्पं कृत्वा श्रीगणपत्यादिपूजनपूर्वकं
श्रीरामचन्द्रादिकं सम्पूज्य यथोक्तविधिना श्रीराममन्त्रेण दशांशं जुहुयात् ततो
हवन-मार्जनादिकं कृत्वा, ब्राह्मणाय पुरश्चरणदक्षिणादानम्—ॐ अत्रेत्याहुक्त्वा
श्रुतिस्मृतिपुराणागमप्रतिपादितमुक्तफलप्राप्तिकं श्रीसीतारामप्रसादपुरस्सरं
यावज्जीवाखण्डमुखपुत्रपौत्रादि—विवृद्धयर्थं च धनधान्यधर्मार्थकामप्राप्त्युत्तर-
स्वर्गलोकशिवलोकवैकुण्ठलोकादिव्यलोकाधिकरण-काटिकल्पशुभपूर्वकनिवासो-
त्तरभारतवर्षात्तमकुलजन्मश्रीरामनारायणचरणकमलहृदभक्तिलाभानन्तरचिरञ्जी -
विमन्तिप्राप्तिपूर्वकराजद्वारा तत्कार्यसिद्धिशत्रुपराजयमनोभिन्नपितकार्यसिद्धि -
पूर्वककारिणब्राह्मणद्वारा रामनामपुरश्चरणमांगतासिद्धये इमा रजतमुद्राश्च चन्द्र-
देवता यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सृजे ॥ अन्यत्सर्वं हवनोक्तवि-
धिवर्ज्यम् ॥

अथ श्रीहनुमन्मन्त्रप्रयोगः

“ॐ नमो भगवते आंजनेयाय महाबलाय स्वाहा” इत्यष्टादशाक्षरो मन्त्रः ॥ अस्य मन्त्रस्य ईश्वरऋषिः । अनुष्टुप्छन्दः । हनुमान् देवता । हूं बीजं । स्वाहा शक्तिः । समाभीष्टसिद्धयर्थे जपे विनियोगः ॥ ॐ ईश्वरऋषये नमः शिरसि ॥ १ ॥ ॐ अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे ॥ १ ॥ ॐ हनुमद्देवतायै नमः हृदये ॥ ३ ॥ ॐ हूं बीजाय नमः गुह्ये ॥ ४ ॥ ॐ स्वाहाशक्तये नमः पादयोः ॥ ५ ॥ ॐ आंजनेयाय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ १ ॥ ॐ रुद्रमूर्त्तये तर्जनीभ्यां नमः ॥ २ ॥ ॐ वायुपुत्राय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ३ ॥ ॐ अग्निगर्भाय अनामिकाभ्यां नमः ॥ ४ ॥ ॐ रामदूताय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ५ ॥ ॐ ब्रह्मास्त्रनिवारणाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ ६ ॥ इति करन्यासः । एवमेव हृदयादिषडङ्गन्यासं च कृत्वा ध्यायेत्—दहनतप्तसुवर्णसमप्रभं भयहरं हृदये विहिताञ्जलिम् ॥ श्रवणकुण्डलशोभिमुखाम्बुजं नमत वानरराजमिहाद्भुतम् ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा पूर्वोक्ते पीठे—मूलेन मूर्तिं प्रकल्प्य पाद्याद्यैः पुष्पाण्तरूपचारैः सम्पूज्य—पूर्वं वत् पुनः ध्यात्वा धूपादिनीराजनान्तं च संपाद्य जपं कुर्यात् । यस्य पुरश्चरणमयुतमन्त्राः, तथा च—अयुतं प्रजपेन्मन्त्रान्दशांशं जुहुयात्तिलैः । वैष्णवे पूजयेत्पीठे श्रद्धया कपिनायकम् ॥ १ ॥ जितेन्द्रियो नक्तभाजी प्रत्यहं साष्टकं शतम् । जपित्वा क्षुद्ररोगेभ्यो मुच्यते दिवसत्रयात् ॥ २ ॥ भूतप्रेत-पिशाचा-दिनाशायैव समाचरेत् । महारोगनिवृत्त्यै तु सहस्रं प्रत्यहं जपेत् ॥ ३ ॥ यत्ता-शनोऽयुतं नित्यं जपं ध्यायन्कपीश्वरम् । राक्षसौघं विनिघ्नन्तमचिराज्जयति द्विपम् ॥ ४ ॥ सुग्रीवेण समं रामं सन्दधानं स्वरन्कपिम् । प्रजप्यायुतमेतस्य सन्धिं कुर्याद्विरुद्धयोः ॥ ५ ॥ लंकां दहन्तं तं ध्यायन्नयुतं प्रजपेन्मनुम् । शत्रूणां प्रदहेद् ग्रामानचिरादेव साधकः ॥ ६ ॥ प्रयाणसमये ध्यायन्हनुमन्तं मनुं जपेत् ॥ यो याति सोऽचिरात्स्वेष्टं साधयित्वा गृहं व्रजेत् ॥ ७ ॥ यः कवीशं सदा गेहे पूजयेज्जपतत्परः । आयुर्लक्ष्म्यौ प्रवर्द्धेत तस्य नश्यन्त्युपद्रवाः ॥ ८ ॥ शार्दूलतस्करादिभ्यो रक्षेन्सनुरयं स्मृतः ॥ प्रस्तापकाले चौरैर्भ्यो दुष्टस्वप्नादपि भुवम् ॥ ९ ॥ इत्यष्टादशाक्षरहनुमन्मन्त्रप्रयोगः ॥

अथ अपराजितास्तोत्रम् (चमत्कृतिकरम्)

श्री गणेशाय नमः । ओं अस्य श्री अपराजितामन्त्रस्य वेदव्यास ऋषि-
रनुष्टुप्छन्दः । वलौ बीजं हूं शक्तिः सर्वाभीष्टसिद्धयर्थे जपे पाठे विनियोगः ।
मार्कण्डेय उवाच—“शृणुध्वं मनुयः सर्वे सर्वकामार्थसिद्धिदां । असिद्धयापनीं
देवीं वैष्णवीमपराजिताम् ॥” ध्यानम्—

नीलात्पल-दल-श्यामां भुजङ्गाभरणोज्ज्वलाम्,
 बालेन्दु-मौलिसदृशीं नयनत्रितयान्विताम् ।
 शंखचक्रधरां देवीं वरदां भयशालिनीम्,
 पीनोत्तुङ्गस्तनीं सार्धवीं वद्ध-पद्मासनां शिवाम् ।
 अजितां चिन्तयेद्देवीं वैष्णवीमपराजिताम् ॥
 शुद्धस्फटिक-संकाशां चन्द्रकोटि-सुशीतलाम्,
 अभयां वर-हस्तां च श्वेतवस्त्रैरलंकृताम् ।
 नानाभरण-संयुक्तां जयन्तीमपराजिताम्,
 त्रिसन्ध्यं यः स्मरेद्देवीं ततः स्तोत्रं पठेत्सुधीः ॥

ओं नमो भगवते वासुदेवाय । ओं नमोस्त्वन्ताय सहस्रशीर्षाय क्षी-
 रार्णव-शायिने, शेषभोग-पर्यङ्काय गरुड-वाहनाय अमोघाय अजाय अजिताय
 अपराजिताय पीतवाससे । वासुदेव संकर्षण-प्रद्युम्नानिरुद्ध-हंय-शीर्ष मत्स्यकूर्म-
 चण्डा नृसिंह वामन राम राम वर-प्रद ! नमोस्तुते । असुर दैत्य-दानव-यक्ष-
 राक्षस-भूत-प्रेत-पिशाच किन्नर-कूष्माण्ड सिद्ध-योगिनी डाकिनी स्कन्दपुरोगान्
 ब्रह्मन्तश्चरप्रहंश्चान्यान् हन हन, पच, पच, मथ, मथ- विध्वंसय, विध्वंसय,
 विद्रावय, विद्रावय, चूर्णय चूर्णय शंखेन चक्रेण वज्रेण शूलेन गदया मुशलेन
 हलेन भस्मीकुरु, कुरु, स्वाहा ॥ ओं सहस्रबाहो सहस्रप्रहरणायुध जय, जय,
 विजय, विजय, अजित अमित अपराजित अप्रतिहत सहस्रनेत्र ज्वल, ज्वल,
 प्रज्वल, प्रज्वल, विश्वरूप बहुरूप मधुसूदन महावराहाक्षुत महापुरुष पुरु-
 पोत्तम पद्मनाभ वैकुण्ठानिरुद्ध-नारायण गोविन्द दामोदर हृषीकेश केशव
 सर्वोसुरोत्सादन सर्वमन्त्रप्रभञ्जन, सर्वदेवनमस्कृत सर्वबन्धनविमोचन, सर्वशत्रु
 वशंकर सर्वहितप्रमर्दन, सर्वप्रहृतिवारण, सर्वरागप्रशमन, सर्व-पाप-विनाशन,
 जनार्दन नमोस्तु ते स्वाहा । यः इमां अपराजितां परमवैष्णवीं पठति, सिद्धिं
 जयति, सिद्धिं स्मरति, सिद्धिं महाविद्यां पठति; जपति, स्मरति, शृणोति,
 धारयति, कीर्तयति वा न तस्याग्निवायुर्वज्रोपलाशजिभञ्जं, नवचर्पणि भयं, न
 मनुजभयं, न प्रह-भयं न चौर-भयं वा भवेत् । क्वचिद्राज्यन्धकारत्नोराजकुल-
 विषोपविषपातलवशीरकणविद्वेषोष्ठाटनवधवन्धवन्धनभयं वा न भवेत् । एतैर्मन्त्रैः
 सदाहतेः सिद्धैः संसिद्ध-पूजितैः, तद्यथा ओं नमस्तेस्त्वन्तरेऽजितेऽपराजिते,
 पठति सिद्धे, पठति सिद्धे, जपति सिद्धे जपति सिद्धे, स्मरति सिद्धे,
 मन्त्रादिषु एकाग्रश्रेष्ठे ध्रुवे अरुन्धति सावित्रि, गायत्रि, जानवेदसि मानस्तेके
 नरस्वति धारिणि धारिणि सीदामिनी अदिति दिति गीरि गांधारी मातंगी कृष्णे
 यशोदे मत्स्यवादिनि ब्रह्मवादिनि कालि कपालि करालनेत्रे सद्योपगच्छितकरि-
 जलगनन्यलगनमनन्दिनं वा मां रक्ष रक्ष सर्वभूतभ्यः सर्वोपद्रवभ्यः, स्वाहा ।

प्रेम्णा माणवकान् द्विजातिकुलजानध्यापयन् प्रापय
स्वे स्वे कर्मणि कौशलं मतिमतां यूनां यशः ख्यापयन्
वृद्धानां नयनानि मानवसती वर्या समुल्लासयन्
विश्वेषां हृदयेषु कर्मठगुरौ कल्पान्तमुन्मीलतु ॥ २ ॥

आत्मकुल-स्थानादिकथनम्

अस्ति प्रशस्तमहिमा-कमलाविलास-स्थानं द्विजेन्द्रपरिसेवितशुद्धधरं,
पञ्जावताम विदितं कथितं जगत्यां देशः सुरेन्द्रसदनादपि यो गरीच
यस्मिन्नगाधसलिला वहति प्रसिद्धा पुण्या शतद्रुतटिनी द्विजवृन्दसेव
तस्या अत्राग्निदिशि खलु द्विकयोजनान्तप्रामो विराजति जनप्रथितः कुरा

पलानि सप्तरेखातः पुरतः सन्ति सा शुभा ।

कुराली यत्र पलभा दिग्व्यङ्गुलनगाङ्गुला ॥ ३ ॥

आसीत्पार्वणशर्वरीश्वरयशा सद्भिप्रवृन्दार्चितो

भारद्वाजमुनेः कुलेऽतिमहते जन्माभवद्यस्य हि ।

नाम्ना नानकचन्द्र इत्यभिहितो ग्रामेऽतिमान्यः सुधीः

पट्कर्माचरणैकतत्परमतिर्यः साङ्गवेदार्थवित् ॥ ४ ॥

ततो बभूव द्विजरामचन्द्रः पट्कर्मधर्माचरणेऽनुरक्तः ।

सन्मन्त्रतन्त्रादिविधानवेत्ता मान्यः सतां संसदि यः सदाऽसीत् ॥ ५ ॥

तत्पुत्रोऽस्ति मुकुन्दवल्लभ इति ख्यातो विदां सेवकः

सद्भिद्याविनयाद्यलङ्कृतमतिर्ज्योतिर्विदग्रे सरः ।

तेनार्यं निरमायि धार्मिकजनस्वान्तप्रमोदावहो

ग्रन्थस्तेन कृपाऽमृतार्द्रनयनः प्रीणातु कृष्णो मयि ॥ ६ ॥

अतुन्नाज नव-भूमिते गतेऽशब्दे नरपतिविक्रमतोऽसिते दले च

नभसिभृगुजवासरंऽहितिध्यां व्यरचि मनीषिमुकुन्दवल्लभेन

इति श्रीमत्पण्डितप्रवररामचन्द्रमुत्तं श्रीशिवदेव्या गर्भजेन पञ्चाप-देशाः

द्विपट्वती (घगर) शतद्रुतशान्तराल-वर्तिकुरालीग्रामवास्तव्येन सा

स्वतविप्रवंशभिजनेन श्रीमुकुन्दवल्लभज्योतिषाचार्येण प्रणीतं

कर्मठगुरौ कान्यकर्मात्मकं चतुर्थं प्रकरणं समाप्तम् ॥

परिशिष्टम्

स्वामिवश्यकरी शत्रुविध्वंसिनी स्तोत्रम्

ॐ अस्य श्री स्वामिवश्यकरी शत्रुविध्वंसिनी स्तोत्रमन्त्रस्य पिप्पलायन ऋषिः, अनुष्टुप् छन्दः, श्री रामचन्द्रो देवता मम स्वामिप्रीत्यर्थं मत्-सकाशात् शत्रोः पिशाचवत् पलायनार्थं जपे विनियोगः । ऋष्यादिन्यासानन्तरम् । ॐ रां श्रंगुष्ठाय नमः । ॐ रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ हं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ रं अनामिकाभ्यां नमः । ॐ रौ कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ रः अस्त्राय फट् । एवं हृदयादि ।

ध्यानम्

ॐ कालाम्भोधर-कान्तिकायमनसं वीरासनाध्यासितं
मुद्रां ज्ञानमयीं दधानमपरां हस्ताम्बुजे जानुनी ।
सीतां पार्श्वगतां शिरोरुहकरां विद्युन्निभं राघवं
पश्यन्तीं मुकुटं गदादिविविधं कल्पोज्ज्वलांगी भजे ॥

एवं ध्यात्वा जपेत् ॥

विभीषण उवाच—

“ॐ स्वामिवश्यकरी देवी प्रीति-वृद्धिकरी मम ।
शत्रुविध्वंसिनी रीद्री त्रिशिरा सा विलोचनी ॥१॥
अग्निज्वाला रौद्रमुखी घोरदंष्ट्रा त्रिशूलिनी ।
दिगंवरी मुक्तकेली रणपाणिर्महोदरी ॥२॥
एकराड् वैष्णवी घोरे शत्रुमुद्दिश्य ते विषम् ।
प्रभुमुद्दिश्य पीयूषं प्रसादादस्तु ते सदा ॥३॥
मन्त्रमेतज्जपेन्नित्यं विजयं शत्रुनाशनम् ।
स्वामिप्रीत्यभिवृद्धिर्हि जपात्तस्य न संशयः ॥४॥
सहस्रं त्रितयं कृत्वा कार्यसिद्धिर्भविष्यति ।
जपाद्दशांशतो होमः सर्वपैस्तन्दुलैः घृतैः ॥५॥
पञ्च-ग्राह-युतैर्हृत्वा स्वामिवश्यकरी तथा ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादात्माभीष्टफलप्रदः ॥६॥
इति स्वामिवश्यकरी शत्रुविध्वंसिनी स्तोत्रम् ॥

"ॐ मंगलं भगवान् विष्णुः मंगलं गरुडव्वजः ।

मंगलं पुण्डरीकाक्षं मंगलायतनं हरिः ॥"

इति मंत्रेण हस्तद्वयेन "प्रतिगृह्णामि"—इति प्रतिगृह्य स्वाङ्के उपवेशयेत् । ततः—

"कुलस्योद्धारणार्थाय देवाग्नि-द्विजसन्निधौ ।

वंश-विस्तारणार्थाय प्रतिगृह्णामीमं सुतम् ॥"

अङ्गादङ्गात् सम्भवसि हृदयादभिजायसे ।

आत्मा वै पुत्रनामासि त्वं जीव शरदः शतम् ॥

इति मन्त्रेण शिशोः भूर्वाङ्मं समाध्याय स्वस्तिवाचनपूर्वकं संगीत-वाद्यं पुत्रं भार्यायाः
उत्सङ्गे उपवेशयेत् ।

ततश्चरुमभिघार्यं होमः—उपयमनकुशानादायेत्यादि आज्यभागान्तं कृत्वा
ग्रहहोमानन्तरं "ॐ यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि । जात-
वेदो यशोऽस्मासु वेहि, प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्यां स्वाहा ॥१॥ ॐ यस्मै त्वं सुकृते
जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनम् । अश्विनं स पुत्रिणं वीरवन्तं गोमन्तं रयिं नशते
स्वस्ति स्वाहा ॥२॥—इति मन्त्राभ्यामेकामाहुतिं चरुणा हुत्वा ततः प्रणीता-
विमोक्तान्तं समाप्य आचार्याय सस्वर्णा गां दत्त्वा देवाग्नी विसृज्य कर्मणः सम्पूर्णतां
वाचयित्वा "प्रमादादिति" पठेत् । पश्चात् यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयेत्, बन्धु-
सुहृद्भिश्च सह स्वयमपि भुञ्जीत ॥

ततः प्रागसंस्कृतस्य चीलोपनयनादीन्संस्कारान् कुर्यादिति शम् ।

प्रचुरान्नदानार्थं भूरि-द्रव्य-दानार्थं वा संकल्पः

श्रोमद्य० आत्मनोऽभिलषित-सकल-कामना-सिद्धयर्थं, आयुरारोग्य-विद्या-
परिवार-पशु-वाहन-वृत्ति-कलत्रादीनामभिवृद्धयर्थं, शत्रु-रोग-महामारी-ग्रह-राजोपद्रव-
देव-दानव-प्रेतादि-कृत-पीडा-कष्ट-बन्ध-परयन्त्र-परमन्त्र-मोहनादि-सकल - संकट-विना-
शार्थम् अस्मिन् नगरे ब्राह्मण-प्रत्येक-गृह-प्रधान-स्वामिनामोद्देश्येन अमुकद्रव्यं
नाना-नाम-गोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो याचकेभ्यो देवालयेभ्यो विद्यालयेभ्यश्च देशमयादा-
नुसारतया यथासंभवं विभज्य दातुमहमुत्सुजे ।

अथ तिथिपत्र (पंचांग) दानार्थं संकल्पः

श्रोमत्यादि० विषम-भवनस्थाऽहस्करादिग्रहोत्थपीडाद्युपशमनार्थमेतदागन्तुक-
कालिकावदीय-तिथिवार-नक्षत्र-योग-करणक-रूपोद्गाहादि - सदसत्संस्कार-ज्ञापक - पञ्च
सरस्वती-दैवतं सफल-तण्डुल-वासोगुप्तं सदक्षिणं श्रीनारायण-प्रीतये यथानाम-
गोत्रायेति ॥

द्याग-दानम्

अथेत्यादि० इमं द्यागं सदक्षिणं त्वाष्ट्र-दैवतं यथानाम-गोत्राय ब्राह्मणाय
तुभ्यमहं सम्प्रदे ।

दानान्ते प्रार्थना—

“यस्मात्त्वं सर्व-यज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।
यानं विभावनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥”

दायाद्य (दहेज) संकल्पः

(गणेशादि-पूजां विधाय)

ॐ तत्सदद्य० शतगुणितज्योतिष्टोमातिरात्रयज्ञजन्यसमफलप्राप्तिहेतुभूत-
सालंकारवन्त्राच्छन्नकन्यादानाङ्गत्वेनैतत्कन्या-शरीर-रोमसमसङ्ख्यवर्षसहस्रावच्छिन्न-
स्वर्गलोकोद्यमोत्तरविष्णुलोकगमनकामनया इमां सारदारु-निर्मित-सपीठ-खट्वा-
मुत्तानाङ्गिरोद्देवताम्, अग्नि-देवताक-सुवर्णाभरण-चन्द्रदेवताक-रजताभरण-वृहस्पति-
देवताक-कौशेय-कार्पास-श्वेत-रक्त-नील-पीत-हरित-सुवर्णरजतमुद्रित-विविध - विचित्र-
वस्त्र-विश्वकर्म-देवताक-पक्वान्न-दुग्धोदनादि-द्रव्योपेताममुकगोत्रायामुकशर्मणे (वर्मणे
गुप्ताय) वराय तुम्यमहं सम्प्रददे ।

ततो दक्षिणा

श्रीमद्य० कृतैतद्योत (तु) कदानप्रतिष्ठार्थं रजतं चन्द्रदेवतं यथानाम-
गोत्राय वराय दक्षिणात्वेन दातुमहमुत्सृजे । ततः सपरिवारः पूर्वाभिमुखो यजमानः
कन्या-वरयोः पदवात् न्यित्वा कन्यया-उत्क्षिप्तानां घान्यानां ग्रहणं कुर्यात् । तत्र
मन्त्रः—

“ॐ चिरं जीवतु मे माता आरोग्यं चाम्बु मे पितुः ।
आता भवतु दीर्घायुधनं घान्यं सदा गृहे ॥”
इति पठित्वा कन्या वान्यानि गृहे विक्रेत् ।

आश्विन-शुक्लप्रतिपदि कलशस्थापनविधिः

अथ काल-चक्र दानम्

श्रोतृत्यादि० नामगोत्रोद्भूतं यथाशक्ति स्वर्णं हृतं रौप्यं हृतं वा चन्द्राकार-
मनेकमुक्तामालात्मकराशीयुतं कालचक्रं महामृत्युनिवारणहेतवे सकलप्रतिफलप्रदं-
दशान्तरदशामूकमदशादिदोषध्वंसोत्तरयावज्जीवं स्वीयशरीरारोग्यमुल्ल-सम्पत्त्यादि-
ममृष्टिपूर्वकदेहावसानकालिकदिव्ययानारोहणकररणकंबकुण्ड-प्राप्तिकामनया मृत्युञ्जय-
श्रोतये गन्धादिभिरचितायामुक्तनामगोत्राय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

दानवाक्यम्—इदं मे रक्षितं चक्रमिन्दुरक्षि समायुतम् ।

अपमृत्यु-विनाशाय दत्तमायुर्विवृद्धये ॥

ततः सुवर्ण-प्रतिष्ठा-दानम्—ततोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य “अं कालचक्राय नमः
स्वाहा” इत्यनेन १०८ अष्टोत्तरशतं हुत्वा द्वादश-ब्राह्मणान् भोजयेदिति ।

अनावृष्टि-शान्तिः

नार्भि यावज्जले स्थित्वा श्रीशंकरध्यानपूर्वकं मृत्युञ्जय-जपं कुर्यात् । सद्यो
वृष्टिर्भविष्यति ।

अथवा—“ॐ वञ्चिताभ्यामिति तदा सर्वमापोमथं जगत् ।”—इत्येवंमन्त्रेण
जपपूर्वकं हवनं कुर्यात् । सद्यो वृष्टिर्भविष्यति, अकालमयश्च दूरमेष्यति ।

अतिवृष्टि-शान्तिः

अध्नापूर्वकम् अग्निहोत्रस्य श्वेतं भस्म नीत्वा ‘त्र्यम्बक-मन्त्रेण’ ‘गायत्री-मन्त्रेण’
वा अष्टोत्तरशतवारं (१०८) सजले तडागे नद्यादी वा जुहुयात् । एवमतिवृष्टिशान्तिः
ध्रुवं भवेत् ।

भूत-प्रेत-यक्ष-राक्षसादि-जन्य-अग्नि-भयाद्यनेकविधमहाभयनिवारणार्थम्—

“ॐ ज्वालाकरालमत्युग्रमक्षेपासुरसूदनम् । त्रिशूलं पातु नो भीतेभद्रकाली
नमोऽस्तु ते ॥” मन्त्रमेतं सपादलक्षवारं जपेत्, अथवा दुर्गासप्तशत्या सह सप्तम्पुटं
मन्त्रमेतं पठेत् । न्यूनाधिकम् आपदनुसारं पठेत् ।

जपान्ते पाठान्ते च श्रेयो दान-विधिः

तत्रादौ यजमानो हस्ते जलं गृहीत्वा—अद्येत्यादि कृतस्य कर्मणः सांगता-
सिद्धयर्थं ब्राह्मणेभ्यः श्रेयोऽङ्गीकरणमहं करिष्ये ॥ ब्राह्मण उदङ्मुखः उपविश्य जलं
गृहीत्वा—अद्येत्यादि यजमानाय श्रेयो दानं करिष्ये ॥ शिवा आपः सन्तु, सन्तु शिवा
आपः ॥ सीमन्त्यमस्तु अस्त्यक्षतमरिष्टं च ॥ यत्पापं रोगमशुभमकल्याणं तद्दूरे प्रति-
हतमस्तु ॥ आचार्यो हस्ते सजलं साधतं पूरीफलं गृहीत्वा—अद्येत्यादि० मया भव-
न्निर्वाणान्मिन् कर्मणि यत्कृतमाचार्यत्वं यत्कृतं ब्रह्मत्वं तथा च एभिर्ब्राह्मणैः सह
यः कृतो होमः, यः कृतो जपः, यः कृतः पाठः, आचार्यत्वाद् ब्रह्मत्वाद्धोमाज्जपाद्यदुत्पन्नं
श्रेयस्तममुना साधतेन सजनेन पूरीफलेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ तेन श्रेयसा त्वं श्रेयस्वी
भव ॥ भवामोति यजमानः वदेत् ॥

अथ मातृषोडशी

मातुः सद्गत्यर्थं मातृ-ऋणनिवृत्त्यर्थं च सर्वतीर्थेषु, विशेषतः गया-गोदावरी-
रेणुका(हिमाचलप्रदेश)तीर्थेषु च माथ्रे षोडश-पिण्डदानं महन्महत्त्वं विभति ।
तद्यथा—

पूर्वं मातुः आवाहनम्—

आगर्भंज्ञानपर्यन्तं पालितो यत्त्वया ह्यहम् ।

आवाहयामि त्वां मातर्दंभपृष्ठे तिलोदकैः ॥१॥

ततश्च पिण्डदानम्—

गर्भे दुर्गमने दुःखं विपमे भूमिवर्त्मनि ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥२॥

यावत्पुत्रो न भवति तावन्माताथ शोचते ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥३॥

मासि मासि कृतं कष्टं वेदनाप्रसवेपु च ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥४॥

यत्पूर्णे दशमे मासि चात्यन्तं मातृ-पीडनम् ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥५॥

पद्भ्यां प्रजायते पुत्रो जनन्याः परिवेदनम् ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥६॥

शैथिल्ये प्रसवे प्राप्ते माता विन्दति दुष्कृतम् ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृ-पिण्डं ददाम्यहम् ॥७॥

पिबन्ती कटुद्रव्याणि क्वाथानि विविधानि च ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥८॥

अग्निना शुष्कदेहा वै त्रिरात्रं पोषणेन च ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥९॥

रात्रौ मूत्रपुरीषाभ्यां भिद्यन्ते मातृकर्मठाः ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥१०॥

दिवा रात्रौ च या माता ददाति निर्भरतनम् ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥११॥

मात्रे मासि निदात्रे च शिशिरेऽत्यन्तदुःखिता ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥१२॥

क्षुधया विह्वले पुत्रे अन्नं माता प्रयच्छति ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥१३॥

पुत्रो व्याधिमनामुत्तरो माता हा कन्दकारिणी ।

तस्या निष्क्रमणार्थाय मातृपिण्डं ददाम्यहम् ॥१४॥